

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

Освещены актуальные проблемы международных отношений, вопросы современной системы международного права, особенности развития мирового хозяйства и международных экономических отношений.

Для преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Л.В. Губерський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	О.М. Бірюков, д-р юрид. наук, доц.; В.А. Вергун, д-р екон. наук, проф.; В.В. Дайнеко, канд. філол. наук, проф.; А.С. Довгерт, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. АПрН України; В.І. Кисіль, д-р юрид. наук, проф.; В.В. Копійка, д-р політ. наук, проф.; О.А. Коппель, д-р іст. наук, проф.; В.П. Крижанівський, д-р іст. наук, проф.; В.Ю. Крушинський, д-р політ. наук, проф.; Є.А. Макаренко, д-р політ. наук, проф.; В.А. Манжол, д-р іст. наук, проф.; В.М. Матвієнко, д-р іст. наук, проф.; В.І. Муравйов, д-р юрид. наук, проф.; Ю.М. Пахомов, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; Г.М. Перепелиця, д-р політ. наук, проф.; С.І. Пирожков, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; І.І. Пузанов, д-р екон. наук, проф.; М.М. Рижков, д-р політ. наук, проф.; О.І. Рогач, д-р екон. наук, проф.; Ю.С. Скороход, д-р політ. наук, проф.; А.С. Філіпенко, д-р екон. наук, проф.; С.Я. Фурса, д-р юрид. наук, проф.; С.А. Циганов, д-р екон. наук, проф.; Ю.С. Шемшученко, д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України; М.С. Дорошко, д-р іст. наук, проф. (заст. відп. ред.).
Адреса редколегії	04119, Київ-119, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин; ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 20.12.16 (протокол № 5)
Атестовано	Включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук. Наказ Міністерства освіти та науки України №241 від 09.03.2016
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Головченко В. Україна в геополітичній стратегії Німеччини: ретроспективний аналіз	5
Дорошко М. Російський реваншизм і Україна	10
Даниленко С. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії	13
Махашвілі Л. Управління конфліктами, міжнародне посередництво і Європейський Союз	22
Пак Н. Неконтрольована міграція як загроза безпеці країн Європейського Союзу	30
Погоріла Н. Концептуальний вимір зовнішньої політики США на початку ХХІ ст.	33
Фесенко М. Трансформація суверенітету в умовах формування нового міжнародного порядку	36
Хлистун Г. Впровадження суспільного мовлення в Україні як один з аспектів Угоди про асоціацію з ЄС	43
Злобіна Т. Позиція Сполучених Штатів Америки щодо врегулювання Нагірнокарабаського конфлікту	45
Ігнат'єв П., Черкас Б. Економічне диво Домініканської республіки: проблеми і перспективи	49

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Чугаєв О. Міжнародний рух капіталу в малих і великих економіках	56
Гіренко А. Світовий досвід формування інноваційних мереж	61
Крініцин О. Механізми лібералізації ринків послуг країн АСЕАН	65
Сікорський Ю. Аналіз моделей та режимів мобільності внутрішньокорпоративного ринку робочої сили в контексті сучасної економіки знань	67
Хмара О. Міжнародні виробничі мережі в оборонно-промисловому комплексі	70

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Ржевська В. Договірно-правова діяльність Едварда ііі, короля Англії, в ході першого етапу "Столітньої війни" (1337 – 1360 рр.)	77
Забара І. Міжнародний правопорядок: до питання характеристики правового явища (теоретичні аспекти)	82
Невара Л. Рішення міжнародних конференцій і організацій у Болонському процесі	85
Хонін В. Фазовий простір систем міжнародних інтеракцій	89
Лютій В. Поняття та правова природа нетінгу	93
Мушак Н. Acquisу правовій системі Європейського Союзу	101
Савчук С. Розвиток європейського співробітництва в сфері пруденційного регулювання банківської діяльності	105

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Головченко В. Украина в геополитической стратегии Германии: ретроспективный анализ	5
Дорошко М. Российский реваншизм и Украина	10
Даниленко С. Политико-экономические приоритеты Китая в Центральной Азии	13
Махашвили Л. Управление конфликтами, международное посредничество и Европейский Союз	22
Пак Н. Неконтролируемая миграция как угроза безопасности стран Европейского Союза	30
Погорелая Н. Концептуальное измерение внешней политики США в начале XXI века	33
Фесенко М. Трансформация суверенитета в условиях формирования нового международного порядка	36
Хлистун Г. Внедрение общественного вещания в Украине как один из аспектов Соглашения об ассоциации с ЕС	43
Злобина Т. Позиция Соединенных Штатов Америки по урегулированию Нагорнокарабахского конфликта	45
Игнатъев П., Черкас Б. Экономическое чудо Доминиканской республики: проблемы и перспективы	49

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Чугаев А. Международное движение капитала в малых и больших экономиках	56
Гиренко А. Мировой опыт формирования инновационных сетей	61
Криницин А. Механизмы либерализации рынков услуг стран АСЕАН	65
Сикорский Ю. Анализ моделей и режимов мобильности внутрикорпоративного рынка рабочей силы в контексте современной экономики знаний	67
Хмара А. Международные производственные сети в оборонно-промышленном комплексе	70

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Ржевская В. Договорно-правовая деятельность Эдварда iii, короля Англии, в ходе первого этапа "Столетней войны" (1337 – 1360 гг.)	77
Забара И. Международный правопорядок: к вопросу характеристики правового явления (теоретические аспекты)	82
Невара Л. Решения международных конференций и организаций в Болонском процес се	85
Хонин В. Фазовое пространство систем международных интеракций	89
Лютый В. Понятие и правовая природа неттинга	93
Мушак Н. Acquis в правовой системе Европейского Союза	101
Савчук С. Развитие европейского сотрудничества в сфере пруденциального регулирования банковской деятельности	105

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Holovchenko V. Ukraine in geopolitical strategy of Germany: retrospective analysis	5
Doroshko M. Russian revanchism and Ukraine	10
Danylenko S. The political and economic priorities of China in Central Asia	13
Makhashvili L. Conflict management, international mediation and the European Union	22
Pak N. Migration Trends refugees in the European Union	30
Pogorila N. Conceptual dimension of us foreign policy in the beginning of the XXI century	33
Fesenko M. Transformation of sovereignty under conditions of new international order formation	36
Khlystun A. The introduction of public service broadcasting in Ukraine as one of the aspects of the Agreement on association with EU	43
Zlobina T. The position of the United States of America regarding the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict	45
Ignatiev P., Cherkas B. Dominican Republic economic miracle	49

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Chugaiev O. International movement of capital in small and large economies	56
Girenro A. Global practice in innovation networks formation	61
Krinityn A. Mechnisms of services markets liberalisation in ASEAN	65
Sikorskyi Y. Models and regimes analysis of mobility of corporatelabour market in the context of modern knowledge economy	67
Khmara O. International production networks in defense industry	70

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Rzhevskaya V. The activities of Edward iii, king of England, in the sphere of treaties during the first period (1337 – 1360) of "The hundred years' war"	77
Zabara I. International legal order: characteristics of the legal phenomenon (theoretical aspects)	82
Nevar L. Solutions international conferences and organizations the Bologna process	85
Khonin V. Phase space of the systems of international interactions	89
Liutyi V. Definition and legal nature of netting	93
Mushak N. Acquis in the EU legal system	101
Savchuk S. Evolution of european cooperation in the field of prudential regulation of banking activity	105

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(430)

В. Головченко, д-р політ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ НІМЕЧЧИНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Після остаточного скасування російською імператрицею Катериною II автономного статусу Гетьманщини в 1764-1783 рр., Україна перетворилася з важливого суб'єкта міжнародних відносин на предмет корисливих зовнішньополітичних намірів Петербурга, Берліна, Відня і Стамбула. В результаті трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) вона вступила у XX ст. розділеною між Російською імперією та Австро-Угорською. Велика (Перша світова) війна, що розпочалася як збройний конфлікт між двома угрупованнями чільних європейських держав, знову поставила Україну в епіцентр воєнно-політичних і дипломатичних подій, породивши так зване "українське питання". Об'єктивно "українське питання" й, відповідно, роль незалежної української державності в структуруванні центрально-східноєвропейського державно-політичного простору знайшли певне відбиття в стратегічних планах Центральних держав (Німеччини й, меншою мірою, Австро-Угорщини) напередодні та під час Великої війни.

Ключові слова: війна, держава, імперія, національний рух, незалежність, політика.

Збройна агресія Росії проти України після перемоги в ній Революції гідності, що призвела до анексії Криму й сепаратистського заколоту в східних регіонах, спричинила гостро негативну реакцію Заходу, передусім США і "локомотива" ЄС – Федеративної Республіки Німеччини. Результативне почергове ухвалення Єврокомісією економічних санкцій проти путінського режиму та неодноразове продовження їхньої чинності слід віднести на рахунок, передусім, твердої позиції глави уряду ФРН – Ангели Меркель. Якщо на Бухарестському саміті НАТО 2-4 квітня 2008 р. вона, спільно з лідерами Італії й Франції, виступила проти пропозиції Дж. Буша-молодшого надати Україні й Грузії План дій щодо членства в НАТО (Membership Action Plan), з огляду на вкрай негативну реакцію Кремля [7], то сучасна вагома роль канцлера ФРН в стримуванні російської експансії й урегулюванні збройного конфлікту на сході України ("нормандський формат") засвідчила істотний перегляд відповідного напрямку німецької політики.

Якщо останню чверть століття ФРН спершу почувала себе зобов'язаною "віддячити" Росії за її згоду на об'єднання Німеччини й своєчасне виведення військ з території колишньої НДР, а потім сконцентрувалася на забезпеченні вільного доступу до російських енергоресурсів і сировини та безмежного внутрішнього ринку, то нині на перший план вийшли питання дотримання Кремлем норм міжнародного права й положень Заключного акту Гельсінської Ради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. та Паризької хартії для нової Європи 1990 р. щодо непорушності кордонів і невтручання у внутрішні справи суверенних держав.

Хоча демократична ФРН всіляко наголошує на відсутності будь-якого її зв'язку з кайзерівським Другим (і тим паче нацистським Третім) райхом, саме геополітичні реалії кін. XIX – поч. XX ст. детермінували значну увагу Німеччини до українського питання, чому сприяли і безпосередня економічна зацікавленість, і зростання суперечностей у німецько-російських відносинах. Але абсолютна більшість провідних європейських державних діячів тоді вважала український народ, використовуючи термін Г. Гегеля, "неісторичним" і "недержавним", навіть із фактом існування власне української нації погоджувалися лише окремі вчені. Водночас роз'єднаність і бездержавність українських земель та загострення військово-політичних суперечностей між імперіями Романових і Габсбургів робили Україну зручним і бажаним об'єктом дипломатичної гри провідних держав регіону.

Піком російсько-австрійсько-німецького суперництва на Балканах стала Болгарська криза 1885-1886 рр. Тоді Росія остаточно втратила свій політичний контроль над Болгарським князівством, де перемогли британсько-

австрійські впливи, а князем, за порадою офіційного Відня, в серпні 1887 р. було обрано німецького принца й угорського офіцера Фердинанда Саксен-Кобург-Готського. Фактично водночас – у Берліні й Відні окреслилася ідея використати проти Російської імперії український національний рух. Як зазначив перший секретар німецького посольства в Петербурзі й майбутній рейхсканцлер Б. фон Бюлов, імперія Гогенцоллернів повинна "на багато років наперед зруйнувати економічні джерела Росії шляхом спустошення її чорноземних губерній... Нам необхідно, нарешті, – наголошував дипломат, – відрізати Росію від обох її морів – Балтійського та Чорного, на яких базується її світова могутність" [10, с. 324]. Пізніше, вже в якості глави прусського й імперського урядів, фон Бюлов у 1906 р. прямо стверджував, що Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона "або зазнає соціального розладу, або втратить Україну" [8, с. 9].

А в 1889 р. відомим берлінським філософом і політологом Е. фон Гартманом у праці "Два десятиріччя німецької політики та сучасна світова ситуація" (у 1888 р. її основні положення були викладені в статті "Росія та Європа" в берлінському журналі "Gegenwart" [12]) було проведено чіткий вододіл між належною до азійської цивілізації Великої Росії та загарбаними нею в різний час народами Східної Європи, в т. ч. й українцями. Останні, на переконання Гартмана, залишалися складовою частиною саме західної цивілізації й за рівнем культурно-господарського розвитку значно перевершували росіян. Автор статті попереджав, що населені східноєвропейськими націями території становлять для Петербурга "міцний аванпост для стратегічних операцій на Заході", тому поневолені царом народи є реальні співники "середньоєвропейського мирного союзу по той бік російського кордону".

На думку І. Франка, берлінський філософ оприлюднив дійсну позицію "залізного канцлера" О. фон Бісмарка під час погіршення німецько-російських відносин по Болгарській кризі. Задля захисту європейської культури та цивілізації від російської агресії й територіальної експансії в роботі фон Гартмана пропонувався кардинальний перегляд політичної карти регіону із заснуванням незалежних Польщі, Балтійського королівства (в складі Естляндії, Ліфляндії й Курляндії) та "Дніпровської держави" (або "Королівства Київського"), з приєднанням Фінляндії до Швеції, а Бессарабії до Румунії. Гартман також закликав до створення анти-російського військово-політичного блоку, в якому Швеція й Балтійське королівство отримали б гарантії своєї безпеки з боку Німеччини, а Україна та Румунія – з боку Австро-Угорщини.

Обґрунтовуючи такий підхід до визначення оптимальних західних меж Російської імперії, Гартман стверджував, що "нема ні географічних, ні етнографічних підстав" для державного об'єднання російських, українських і білоруських земель. Він наголошував, що дійсною кінцевою метою національно-державного будівництва Росії було оволодіння басейнами Волги й Дону, а не Дніпра, який відокремлений від них Двинсько-Донським плато і є ареалом розселення білорусів та українців. Таким чином, Російська національна держава звернена своїми зовнішньополітичними інтересами на південний схід, а не на захід [1, с. 27].

Запропоноване Гартманом геополітичне перевлаштування Центрально-Східної Європи, як він вважав, жодним чином не зашкодило б Росії, а натомість забезпечило б її розвиток як національної держави – прямого генетичного продовження Золотої Орди. "Ентузіастичної та здорової російської національної культури, – писав Гартман, – мають врешті-решт з щирим задоволенням вітати цю примусову ампутацію всіх хрих на європейські хвороби членів імперії, оскільки виключно вона уможливить справжнє існування російської національної держави, надасть змоги розірвати всі культурні стосунки із Заходом та відмежуватися від них китайським муром як суто азійській державі" [5, с. 169].

Загострення ж політичної ситуації в австрійській Галичині привернуло увагу офіційного Берліна, що саме активізував політику оніменення польського населення в Познанщині й Пруссії. Її знаряддя стала заснована в 1894 р. Німецька спілка східних прикордонних областей (НССПО), що у взаємодії з державними структурами намагалася послабити економічні позиції поляків, зокрема, зменшити приплив з Російської імперії польських сезонних робітників, замінивши їх галицькими українцями. Для цього НССПО з 1903 р. налагодила співпрацю з Руським народним комітетом – виконавчим органом Української національно-демократичної партії.

Такі контакти дали галичанам підстави сподіватися на політичну підтримку Берліна в протистоянні з польсько-австрійською адміністрацією. Руський клуб у Відні й Народний комітет у Львові домовились про випуск у столиці Дунайської монархії двотижневика "Ruthenische Revue" (з 1906 р. – місячник "Ukrainische Rundschau"), щоб "підтримати зацікавленість іноземців українською справою та здобути трибуну перед Європою". Вперше після смерті М. Драгоманова світ отримав змогу дізнатися про Україну без посередників; німецька, французька, іспанська, італійська, шведська, норвезька й навіть японська преса охоче вдавалися до передруку матеріалів з "Ruthenische Revue". Центральний орган французьких соціалістів – газета "L'Humanité" писала, що "українці увійшли в зносини з іншими народами через видавництво "Ruthenische Revue" [2, с. 229]. А "Ukrainische Rundschau" лише в Німеччині мав понад 200 передплатників, безкоштовно розсилався членам дипломатичного корпусу, зарубіжним інформантам, письменникам і журналістам.

Не дивно, що вже в 1905 р. прусський міністр Райнбабен поінформовав парламент "про сумне становище русинів під польською владою в Галичині" [6, с. 204]. До того ж революція в Російській імперії, що супроводжувалася посиленням національних рухів, поставила офіційний Берлін перед потребою формування власного ставлення до національних проблем імперії Романових і розпочати їхнє всебічне дослідження.

Оскільки для цього не пасували прямі контакти урядовців із зарубіжними громадсько-політичними об'єднаннями, їхнє налагодження й було довірено представникам НССПО. Координатором виступив особистий

радник кайзера Вільгельма II в питаннях "російської політики" – професор-історик Берлінського університету Т. Шиман, автор щотижневих зовнішньополітичних оглядів у консервативній пресі. В них монарший радник називав імперію Романових напівварварською країною, найбільш строкатою сумішшю народів у всій Європі, що ніколи не асимілюються в єдине ціле, і тому Росія постійно перебуватиме під дамоклевим мечем революції [11, с. 30]. Формуючи ідеї, що не могли бути оприлюднені високими посадовцями з політичних міркувань, Т. Шиман стверджував необхідність превентивної війни з Російською імперією. На його думку, в разі серйозної політичної кризи імперія Романових неминуче мала розпастися на власне Великоросію, Україну і "західні території" [15, с. 304].

Обстеження українського національного руху Т. Шиман доручив членові НССПО – історикові О. Гетшу, що вже під час перших відвідін Галичини в жовтні 1905 р. звернувся з Кракова до М. Грушевського як до авторитетного українського вченого й громадського діяча. Офіційний Берлін тоді з настоюю поставився до розгортання революційних подій у Російській імперії, що в разі перетворення на конституційну монархію вибила б "українську карту" з рук Австро-Угорщини. Ще далі йшов у своїх похмурих (і, як виявилось, небезпідставних) прогнозах кайзер Вільгельм II, що безапеляційно заявив у грудні 1905 р.: "Події, які тепер відбуваються в Росії, є лише прелюдією до жахливої катастрофи, яка розібіє цю імперію на багато республік. Утворення таких республік означатиме постійну загрозу для Німеччини, оскільки вони, без сумніву, ще більше схилитимуться до союзу з Францією" [15, с. 132].

В березні 1909 р., тобто в розпал Боснійської кризи, коли канцлер фон Булов чи не в ультимативному тоні вимагав від Росії визнання анексії Віднем Боснії та Герцеговини і вплинути відповідним чином на Сербію, О. Гетш розпочав роботу зі створення наукового часопису з історії Східної Європи, де планував приділяти значну увагу українській проблематиці (почав виходити 1911 р. як "Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte"). Тоді ж він поклопотався щодо фінансування президією НССПО віденського місячника "Ukrainische Rundschau", який видавався головою Українського пресового бюро В. Кушніром. А довірена особа політичного й торговельно-політичного відділів МЗС Німеччини – відомий історик і публіцист П. Рорбах здійснив тривалу подорож Російською імперією, під час якої зустрівся з групою українців-депутатів Державної думи.

Однак загалом провідні німецькі експерти, що напередодні війни консультували уряд у питаннях "східної політики", не вважали російське українство значною політичною силою порівняно, наприклад, із поляками. Тому перші політичні кроки офіційного Берліна після вибуху липневої кризи 1914 р. стосувалися саме російської Польщі: 31 липня кайзер Вільгельм II і канцлер Т. Бетман-Гольвег зробили заяви про необхідність відновлення Польської держави. Але стрімкий розвиток подій на початку серпня 1914 р., що призвів до вступу у війну проти Німеччини й Австро-Угорщини не лише Росії та Франції, а й Великої Британії з її колосальною та невичерпною за ресурсами світовою колоніальною імперією, змусив офіційні Берлін і Відень звернути окрему увагу на український національно-визвольний рух.

У підготовленій 11 серпня 1914 р. інструкції Т. Бетман-Гольвега німецькому послу у Відні вже зазначалося, що "зреволюціонування не лише Польщі, а й України є для нас дуже важливим як засіб боротьби з Росією" [4, с. 160]. Ця ідея органічно поєднувалася зі створенням низки буферних держав із неросійських етносів

у західних губерніях імперії Романових, що межували з Німеччиною чи Австро-Угорщиною. А вже 2 вересня того ж року експерт з польського питання й колишній німецький консул у Варшаві барон А. фон Рехенберг передав начальникові імперської канцелярії меморандум, головною ідеєю якого була підтримка української державницької традиції в інтересах німецької воєнної стратегії. Цей програмовий документ на 20-ти сторінках містив докладний огляд історії України, де згадувалися й Козацька держава XVII-XVIII ст., й демократичний громадівський рух XIX ст., й антиукраїнська національна політика царату.

Щодо можливої форми правління в Україні, фон Рехенберг віддавав перевагу конституційній монархії, але цілком слушно стверджував, що визначення персона монарха вимагало б вирішення складних питань: якщо б ним став представник Гогенцоллернів чи Габсбургів, виникла б підозра у зовнішньому втручанні, тому оптимальним варіантом бачилася республіка з козацькими традиціями. Водночас німецький дипломат вважав сумнівним утвердження в Україні стабільного режиму з огляду на значне поширення там радикально-соціалістичних та інших революційних ідей, а також відданість царській владі російських та русифікованих чиновників і офіцерства.

Створення незалежної України, на думку фон Рехенберга, безперечно ліквідувало б російську загрозу для Центральних держав, але для організації національного повстання в південно-західних губерніях імперії Романових не було належних умов. Тому в меморандумі великого значення надавалося "українському П'ємонту": "Привнести в російську Україну повстанський рух можливо лише з Галичини". Саме австрійський уряд мав узяти на себе ведення пропаганди серед російських українців на користь відновлення давньої козацької держави, задля викриття злочинів царату й організації селянської боротьби проти великоросійських поміщиків. Це підготувало б ґрунт для введення регулярних німецько-австрійських військ у Наддніпрянщину. Забігаючи наперед, скажемо, що в подальшому українська політика офіційного Берліна розвивалася, в цілому, відповідно до пропозицій, сформульованих фон Рехенбергом.

Для більш ефективного пропагандистського забезпечення військово-політичних цілей Німеччини у жовтні 1914 р. в системі МЗС було створено Центральне управління закордонних служб (ЦУЗС) на чолі з майбутнім послом в Українській Державі – бароном А. Муммом фон Шварценштайном. До дорадчого комітету ЦУЗС, серед інших, увійшли один із лідерів Партії центру й майбутній віце-канцлер М. Ерцбергер та професор Берлінського університету, орієнталіст Е. Йєкс, а до числа штатних співробітників були зараховані журналісти П. Рорбах і А. Шмідт, які невдовзі стали впливовими лобістами українського вектора "східної політики" імперії.

Таким чином, з початком світової війни на провідні ролі в реалізації українського вектора зовнішньої політики Німецької імперії вийшло молодше політичне покоління, не переобтяжене "політичним заповітом" О. фон Бісмарка, що, як відомо, категорично застерігав своїх наступників від передчасного нападу на Росію: "Навіть найбільш сприятливий результат війни ніколи не призведе до розкладення основної сили Росії, яка ґрунтується на мільйонах власне росіян... Ці останні, навіть якщо їх розчленувати міжнародними трактатами, так само швидко знову з'єднаються один з одним, як частинки розрізаного шматочка ртуті" [3, с. 667]. Але П. Рорбах і його однодумці виявилися готовими, принаймні на декларативному рівні, визнати право українців на створення власної повноцінної держави.

Працівники ЦУЗС створили ефективну систему пропаганди військово-політичних завдань Німеччини. Зокрема, у Веймарі П. Рорбах і Е. Йєкс видавали тижневик "Das Größere Deutschland" (1914-1915 pp.), що висвітлював українську проблематику в контексті континентальної війни проти Російської імперії, а в Берліні вони ж за участю А. Шмідта друкували тижневик "Deutsche Politik" (1916-1918 pp.), де українському питанню також надавалося значної уваги.

Крім того, зусиллями співробітників ЦУЗС в Німеччині було розпочато підготовку до друку праць Д. Донцова "Ідея української держави і війна з Росією" та С. Рудницького "Україна і українці", в яких з міжнародно-політичного й правового погляду обґрунтовувалася потреба створення незалежної від Росії Української держави. П. Рорбах докладно виклав положення роботи Рудницького для свого тижневика "Das Größere Deutschland" (28 листопада 1914 р.), а також написав для мюнхенської газети "Suddeutsche Zeitung" статтю "Що таке Україна і українське питання?" (6 грудня 1914 р.). Тоді ж побачила світ його книга "Війна і німецька політика", в якій стверджувалося, що відновлення української державності звільнить Німеччину від російської зовнішньої загрози.

У розпал Першої світової війни організаційно оформився рух німецьких учених, політиків і підприємців – "Середня Європа" (Mitteleuropa), кінцевою метою якого було створення в геополітичному просторі між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями економічної, культурної й правової спільноти народів під егідою Німеччини. Головним речником ідеї "Середньої Європи" виступив теолог і політик Ф. Науманн – визнаний лідер соціального лібералізму, що мав спрямувати в єдине річище класової солідарності, гуманізму й демократії дві найпотужніші хвилі модерної німецької історії – національно-буржуазну й соціалістично-пролетарську. Таким же духом компромісу й солідаризму, порозуміння й доброї волі була просякнута ідея середньоевропейської федерації, обґрунтована Ф. Науманном у низці статей і підсумковій книзі "Середня Європа", що побачила світ у жовтні 1915 р. й невдовзі була перекладена англійською, французькою, італійською, угорською, шведською й російською мовами загальним накладом понад 213 тис. примірників.

Науковець наголошував, що східноєвропейські народи (фіни, естонці, литовці, поляки, чехи, "рутенці", а також болгари й румуни) ще надто слабкі для самостійного державного існування, за умов здійснення агресивних російських зовнішньополітичних планів їхні титанічні зусилля останніх десятиріч будуть зведені нанівець. Тому успішна розбудова державності цими народами залежатиме від сприяння або, навпаки, протидії з боку Німеччини. "Як міжнародна сила, – заявляв Науманн від імені Німецької імперії, – простягаємо ми меншим сусіднім середньоевропейським народам руку й пропонуємо зважитися рушити шляхом з нами до майбутнього" [14, с. 464]. Мислитель обстоював належність усіх народів згаданого регіону до єдиного "середньоевропейського типу" і "середньоевропейської людської спільноти", гомогенність якої, попри етнорелігійні й мовні відмінності, визначена однотипністю соціокультурного ландшафту й народногосподарських структур, а також однаковою трудовою етикою, що давало підстави стверджувати про єдиний "середньоевропейський господарчий народ", який сповідує єдину "нову соціально-економічну конфесію" [13, с. 100].

Водночас середньоевропейська спільнота, порівняно із західноєвропейською, характеризувалася певною незрілістю, незавершеною сформованістю, перебуванням у стадії становлення. Тому метою Науманна і його

однодумців було поєднання німецьких і ненімецьких чинників таким чином, щоби, уникнувши зверхності саме німецького елемента, використати взаємну компліментарність на користь спільного блага: "Не панування, проте поєднання! Ми маємо більше кінських сил, ви – більше мелодії. Ми міркуємо переважно кількостями, кращі з вас – якість. Тож зіллємо разом те, на що ми здатні окремо" [13, с. 127].

Ідеологічними засадами майбутньої Середньої Європи Ф.Науманн передбачав синтез принципів консерватизму й лібералізму, таким чином, щоб існуючі традиції й інституції поєднати з реалізмом і прагматизмом щодо інновацій. Державний устрій Середньої Європи – федеративний союз країн і народів, причому "жодна держава, що увійде до цієї наддержави, – писав Ф.Науманн, – не позбудеться державної самостійності... Натомість, в інтересах усіх учасників, щоб не повстали нестримні плани переплавлення. Іншими словами, під титулом Середньої Європи створюється не нова держава, проте створюється союз існуючих" [13, с. 235].

Саме така модель для народів Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) пропонувалася ще в 1882 р. істориком і публіцистом, теоретиком федералізму К. Францем, який наголошував: "Природно, з цього не постане жодна національна тіло та взагалі жодна держава... Це має бути союз і то навіть з вельми різних елементів... Централізації та уніформності слід категорично уникнути" [9, с. 134]. По переможному закінченні війни, вважали Ф. Науманн та його однодумці, після спільної боротьби проти російського ворога центрально-східноєвропейські нації повинні були створити союз із центром у Празі. З його появою зникла б актуальність небезпечних, з огляду на наслідки, різноманітних панславистських та пангерманських проєктів, а також планів Великої Сербії, Великої Румунії та інших.

Найбільш далекоглядні "середньоевропейці" невтомно застерігали офіційний Берлін від будь-яких експансіоністських намірів у Східній Європі, серед них був і всесвітньо відомий економіст та соціолог М. Вебер. Як і переважна більшість тогочасних європейських дослідників, він відносив українців до західних слов'ян і наголошував, що "всяка політика по той бік нашого східного кордону, якщо саме вона є реальна політика, неминує є західнослов'янська політика, та не німецько-національна політика... На Сході, але аж ніяк не на Заході, матимемо ми культурні завдання поза нашими кордонами" [16, с. 85]. Для науковця цілком природним було те, що українці з вищим, ніж у росіян, рівнем розвитку матеріальної й духовної культури, мали утворити свою власну незалежну національну державу.

На зорі XX ст. М.Вебер, тоді – професор Гейдельберзького університету, опинився під впливом драгоманівського федералізму, з яким його познайомив український філософ і громадський діяч Б. Кістяковський, який у Парижі готував до друку двотомник праць великого мислителя. Особливо М. Веберу імпонувала викладена в "Історичній Польщі та великоросійській демократії" компромісна програма перебудови Росії на засадах самоврядування й автономії. Німецький соціолог неодноразово посилався на М. Драгоманова як автора найдемократичніших засобів вирішення національного питання в поліетнічній Європі, а також був добре обізнаний з програмними документами провідних українських політичних партій Наддніпрянщини. Задовго до В. Винниченка М. Вебер зі знанням справи зауважував, що "лише проблема автономії приблизно 30 млн. малоросів є пункт, на якому затамовують подих навіть найпослідовніші (російські. – Авт.) демократи" [9, с. 138].

Вступ Росії у Велику війну з відверто експансіоністськими намірами й блискавична агресія царської армії на західноукраїнські терени лише зміцнили відому русофобію М. Вебера, який вбачав у соціальній структурі імперії Романових головну перешкоду ліберальному розвитку та європеїзації Росії. В численних статтях і виступах воєнного часу вчений трактував Наддніпрянщину як країну в колоніальній залежності від Росії, подібно до Польщі, Литви й Фінляндії, або ж аналогічну частинам Британської колоніальної імперії – Індії, Ірландії, Мальти та ін. Стосовно ж європейських володінь імперії Романових, то М. Вебер вважав, що вони "мають свою власну й частково дуже давню культуру, порівняно з Росією, принаймні, значно вищу культуру" [16, с. 90].

Саме тому вже наприкінці 1915 р. М.Вебер виступив "за створення польської, малоруської, литовської, латиської автономних національних держав". У жовтні наступного року він знову публічно обстоював ідею української державності: "Центральний пункт!.. Україна", що мала посісти важливе місце в німецько-слов'яно-південно-східноєвропейській федерації. Адже німецькі політики й публіцисти – "середньоевропейці" добре розуміли вигідне геополітичне положення й величезне стратегічне значення України для колонізаційних планів Берліна. Йшлося, насамперед, про найкоротший і найбезпечніший шлях від Центральних держав до Азії й вихід до Чорного моря. Тому М. Вебер і запропонував переорієнтувати німецьку східну політику на взаєморозуміння з народами західних околиць Російської імперії.

Однак в силу низки об'єктивних причин (невтішна для Берліна ситуація на фронтах світової війни, ріст націоналістичних настроїв у німецькому суспільстві та ін.) погляди "середньоевропейців" не були в повному обсязі покладені в основу "східної" політики кайзерівської Німеччини. Реально та формувалася в трьох центрах:

1) Пангерманський союз і Партія батьківщини ставили за мету розгром Російської імперії й відсунення її кордонів далеко на схід, а існування незалежної України розглядалося виключно в межах німецької економічної експансії на Схід і колонізації Донбасу, Криму та Приазов'я;

2) журналістсько-академічна група П. Рорбаха виступала за незалежність неросійських народів Російської імперії, а Україна потенційно розглядалася головним форпостом у Східній Європі проти експансії Росії на Захід;

3) група професора О. Гетша розвивала політичний напрям фон Бісмарка й виходила з того, що Росія залишиться неподільною державою.

Оточення кайзера Вільгельма II й командування Збройних сил лавірували між поглядами Пангерманського союзу й групи О. Гетша, рейхсканцлер Т. Бетман-Гольвег і МЗС Німеччини схилялися до рекомендацій групи П. Рорбаха. Таке розуміння позиції Другого рейху й зумовило заяву Т. Бетмана-Гольвега в рейхстазі, в якій він наголосив: "Німеччина є й хоче залишитися оплотом миру і дружби великих і малих націй. Це є також основою для нашої позиції щодо України, прагнення й національно-історичні права якої добре відомі кайзерівському німецькому уряду. Ми бажаємо з відкритим серцем, щоб рани, завдані українському народові російським гнітом, так швидко зажили, як це можливо. Відносно можливого заснування самостійної Української держави кайзерівський німецький уряд ставиться прихильно".

Але загалом "Randstaathentheorie" не мала особливого впливу на німецьку східну політику, в якій переважали анексіоністські й експансіоністські тенденції. Розроблені інтелектуалістами концепції слугували лише хорошою ідейною основою для більшої популяризації анексії се-

ред громадської думки Другого району. Офіційний Берлін зрештою відкинув шлях, запропонований М. Вебером та Ф. Науманном, і хоча невдовзі взявся-таки за часткове "розчленування Росії", однак дотримувався великодержавної політики, особливо коли центральною особою в її формуванні став призначений у серпні 1916 р. 1-м генерал-квартирмейстером верховного командування (фактично – його главою) генерал піхоти Е. Людендорф.

До того ж у Німецькій імперії були помітні політичні сили, що неприхильно ставилися до розв'язання українського питання. Зокрема, німецькі соціал-демократи, що посідали ворожу позицію щодо Російської імперії й самодержавства, водночас негативно ставилися до національних устремлінь українців. СДПН вважала, що вони мають прагнути до кращої долі в Росії спільно із соціал-демократами інших поневолених народів, а головний теоретик партії – К. Каутський у праці "Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas" ("Сполучені Штати Середньої Європи", 1916 р.) навіть піддав сумніву окремішність української нації та її мови й не був переконаний, чи вона розвинеться й стане літературною, чи й надалі вважатиметься лише діалектом.

Хоча німецька воєнна стратегія на 1916 і 1917 рр. не містила чіткої орієнтації на утворення Української держави, все ж інституції, створені для інформаційно-аналітичного забезпечення німецької експансії на Схід, продовжували масштабну діяльність, зорієнтовану на далеку перспективу. Вище політичне керівництво Німеччини, яке на початку Великої війни погодилося на обмежене сприяння державотворчим прагненням українців, саме на зламі 1915-1916 рр. остаточно усвідомило, що Україна може стати для Другого району не просто допоміжним, а й життєво важливим чинником для досягнення перемоги у війні, а найважливішою передумовою для використання цього чинника є визнання права українців на створення національної держави. Україна розцінювалася офіційним Берліном у якості важливого чинника послаблення, а то й розвалу Російської імперії. Але співвідношення внутрішніх і зовнішніх аспектів ук-

раїнської визвольної боротьби залишалося мінливим, і алгоритм їхнього поєднання в інтересах справи національного визволення вже цілком залежав від українського проводу по обидва боки Збруча.

Список використаних джерел

1. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К.: Товариство "Знання" України, 1991. – 48 с.
2. Животко А. П. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – Київ: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
3. История дипломатии: [сб.] / Сост. А.Лактионов. – М.: АСТ, 2005. – 943 с.
4. Кураев О. Ідея Української держави і нові засади "східної політики" Німеччини (1914-1916) // Розбудова держави. – 2000. – № 7-12. – С. 160-170.
5. Левандовський В. Україна та Росія: спроба цивілізаційного аналізу (за матеріалами західноєвропейської соціально-філософської та суспільно-політичної літератури другої половини XIX сторіччя) // Політологічні читання. – 1992. – № 4. – С. 165-170.
6. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів: Накладом автора, 1929. – Ч. 1. – 288 с.
7. Причина немецкого "нет" украинскому ПДЧ в Бухаресте, 07.04.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/04/7/4437248/>.
8. Романчук О. К. Ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990. – 62 с.
9. Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: "Політична думка", 1996. – 448 с.
10. Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945. – Band 1: A-F. – Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2000. – 633 s.
11. Borowsky Peter. Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderer Berücksichtigung von Wirtschaftsfragen. Historische Studien. – Lubeck und Hamburg: Matthiesen, 1970. – 316 s.
12. Hartmann, Eduard von. Rußland in Europa // Die Gegenwart. – 1888. – № 1. – S. 3-39.
13. Naumann F. Mitteleuropa. – Berlin: Verlag Reimer, 1915. – 299 s.
14. Naumann F. Werke. – Bd. 4. – Köln-Opladen: Westdeutscher Verlag, 1966. – 566 s.
15. Remer Claus. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18. – Frankfurt-am-Main – Berlin – Bern – New-York – Paris – Wien: Verlag Peter Frankfurt Lang, 1997. – 408 s.
16. Weber M. Deutschland unter den europäischen Weltmächten. Gesammelte politische Schriften. – München: Drei-Masken-Verlag, 1921. – 741 s.

Надійшла до редколегії 17.10.16

В. Головченко, д. політ. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

УКРАИНА В ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ ГЕРМАНИИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

После окончательного упразднения российской императрицей Екатериной II автономного статуса Гетьманщины в 1764-1783 гг., Украина превратилась из важного субъекта международных отношений в предмет корыстных внешнеполитических намерений Петербурга, Берлина, Вены и Стамбула. В результате трех разделов Речи Посполитой (1772, 1793, 1795 гг.) она вступила в XX в. разделенной между Российской империей и Австро-Венгерской. Великая (Первая мировая) война, которая началась как вооруженный конфликт между двумя группировками ведущих европейских государств, вновь поставила Украину в эпицентр военно-политических и дипломатических событий, родив так называемый "украинский вопрос". Объективно "украинский вопрос" и, соответственно, роль независимой украинской государственности в структуризации центрально-восточноевропейского государственно-политического пространства нашли определенное отражение в стратегических планах Центральных держав (Германии и, в меньшей степени, Австро-Венгрии) накануне и во время Великой войны.

Ключевые слова: война, держава, империя, национальное движение, независимость, политика.

V. Holovchenko, Doctor of Political Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINE IN GEOPOLITICAL STRATEGY OF GERMANY: RETROSPECTIVE ANALYSIS

After the final abolition by Russian Empress Catherine II of Hetmanate autonomous status in the 1764-1783 years, Ukraine evolved from an important subject of international relations to subject of Petersburg, Berlin, Vienna and Istanbul selfish foreign intentions. As a result of Rzeczpospolita three divisions (1772, 1793, 1795), Ukraine entered the twentieth century, divided between the Russian Empire and Austria-Hungary. Great (the First World) war, which began as an armed conflict between two groups of the leading European states, has put Ukraine back into the epicenter of military-political and diplomatic events, creating so-called "Ukrainian question". Objectively "Ukrainian question" and, accordingly, the role of an independent Ukrainian state in structuring the Central-Eastern European state and political space have found some reflection in the strategic plans of the Central Powers (Germany and, to a lesser extent, Austria-Hungary) before and during the Great War.

Keywords: war, state, empire, national movement, independence, policy.

УДК 323.269 (571+477)

М. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РОСІЙСЬКИЙ РЕВАНШИЗМ І УКРАЇНА

Аналізуються причини і наслідки неоголошеної війни Росії проти України. Серед головних причин – прагнення керівництва Росії відновити геополітичний вплив на пострадянському просторі шляхом побудови нового зразка Російської імперії. Для цього офіційна Москва використовує широкий спектр засобів: від економічного тиску і шантажу до збройної агресії на терени країн колишнього СРСР. Автор переконаний в тому, що анексія Криму і неоголошена війна Росії проти України стали наслідком реваншистської політики президента Російської Федерації В.Путіна, спрямованої на повернення Росії статусу впливової світової потуги. Досягнення цієї мети передбачає недопущення європеїзації і демократизації країн пострадянського простору, головною перлиною з-поміж яких є Україна. Вихід з-під впливу Росії можливий, на думку автора, через інтеграцію України до Європейського Союзу та вступ до НАТО.

Ключові слова: реваншизм, Росія, Путін, імперія, інтеграційні проекти, "газові війни", Євромайдан, анексія, збройна агресія, гібридна війна, санкції.

Щоб зрозуміти причини російської збройної агресії в Україні, слід згадати два меседжі президента РФ. В.Путіна, які є ключовими у визначенні його політичного кредо. Перший – про розпад СРСР як "найбільшої геополітичної катастрофи ХХ століття", і другий (який власне і є його символом віри) – "Росія має бути великою державою". Ці висловлювання Путіна значною мірою пояснюють причину його популярності в Росії, адже думки, висловлені російським президентом, поділяє абсолютна більшість його співгромадян, для яких Путін, що з мало відомого у 1999 році директора ФСБ Росії перетворився на фактично довічного правителя Росії, є уособленням сподівань на повернення втраченої величі Росії.

Позаяк у 1990-ті роки з'ясувалось, що статус великої держави Росія, в її пострадянських кордонах, повернути не спроможна, реваншист Путін вже під час своєї першої президентської каденції у 2000-2004 рр. наполегливо переконує лідерів ключових держав колишнього СРСР – України, Білорусі й Казахстану, об'єднатись під егідою Росії у так званому "єдиному економічному просторі" (ЄЕП). Проте тоді на заваді реалізації путінського проекту "реанімації СРСР" стала Помаранчева революція 2004 р. в Україні, що завадила прийти до влади в Україні путінській маріонетці В.Януковичу.

Достеменно знаючи, що без України нова російська імперія не можлива, усі зусилля Путіна, під час його другої президентської каденції у 2004-2008 рр., спрямовані на дискредитацію Української держави у світі. Насамперед в хід було пущено новітню кремлівську зброю – "газову". Користаючись статусом практично монопольного постачальника природного газу до країн Південно-Східної і Центральної Європи, Росія, шляхом так званих "газових війн", прагне переконати ЄС в неадекватності України як головного транзитера російсько-го "блакитного" палива.

А для того, щоб завадити інтеграції України до Північноатлантичного альянсу, що передбачає, як неодмінну умову, отримання країною-претендентом на членство в НАТО Плану дій щодо членства (ПДЧ), Путін в квітні 2008 року їде на Бухарестський саміт Альянсу і переконує лідерів ключових європейських держав НАТО – Німеччини і Франції, не надавати ПДЧ Україні і Грузії – державам, що прагнуть вийти зі сфери впливу Росії. Переконує російський лідер своїх колег з Німеччини, Франції, Італії і Греції (останні дві – також відмовили Україні в приєднанні до ПДЧ), як і зазвичай, за допомогою неправдивих "історичних" аргументів. Мовляв, не можна надавати ПДЧ Україні з огляду на те, що "Україна, взагалі, складна дуже держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує... була створена за радянського часу; вона отримала території від Польщі – після Другої світової війни, від Чехословаччи-

ни, від Румунії – і зараз ще не всі вирішені прикордонні проблеми на Чорному морі з Румунією... Від Росії величезні території отримала на сході й на півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натовську проблематику, ...це взагалі може поставити на грань існування самої державності... У нас немає жодного права вето, і бути не може, і ми на це не претендуємо. Але я хочу, щоб усі ми, коли вирішуємо питання подібного роду, розуміли, що і у нас теж там є свої інтереси. ...Сімнадцять мільйонів росіян на Україні живе... Південь України цілком, там тільки одні росіяни, Крим просто отриманий Україною рішенням політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур із передачі цієї території" [1].

Ця розлога цитата зі спічу Путіна в Бухаресті 2008 року наведена для того, щоб читач розумів: лідер Росії, задовго до анексії Криму і агресії на сході України, фактично виклав своїм західним колегам аргументи, що пояснюють причини теперішньої агресії Росії в Україні. По-перше, це наявність в Україні значної російської громади, щоправда не 17 мільйонів осіб, як у Путіна, а 8,334 млн або 17,3 % населення, згідно перепису населення 2001 року [2]. Їх, тобто етнічних росіян і так званих "російськомовних", путінська Росія, як показує політична практика останніх років, має намір захищати будь-якими засобами аж до військових, що ми спостерігали у серпні 2008 року під час 5-денної російсько-грузинської війни в Південній Осетії й наразі бачимо на сході України.

По-друге, Путін поставив під сумнів територіальну цілісність України, висунувши їй претензії щодо Кримського півострова, який, як відомо, переданий зі складу РРФСР Українській РСР згідно тогочасної конституційної процедури: Указом Президії Верховної Ради СРСР і відповідним Законом СРСР "Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР" [3, с. 177-178].

По-третє, відмова країн-членів НАТО у наданні Україні і Грузії ПДЧ стала ознакою наявності у Росії, що не є членом НАТО, фактичного права вето на прийняття рішень суверенними державами – членами НАТО. Отже, сфальшовані Путіним "аргументи" вплинули на результати голосування лідерів чотирьох європейських членів НАТО, переваживши, таким чином, позицію президента США Дж. Буша-молодшого, який був активним прихильником надання ПДЧ Україні і Грузії.

Отримавши перемогу в Бухаресті, Путін, що навесні 2008 р. тимчасово пересів з президентського крісла у прем'єрське, провокує в серпні 2008 р. збройний конфлікт у підконтрольній Кремлю Південній Осетії – сепаратистському анклаві на території Грузії. Цим самим, російський лідер дає світові сигнал, що Росія готова застосу-

вати силу, коли йдеться про захист від впливу Заходу територій, що перебувають у сфері інтересів Кремля.

Потім були президентські вибори 2010 року в Україні й реванш Путіна та його протеже Януковича, що одразу ж перекреслив євроатлантичний курс України так званими "харківськими угодами" про фактично довічну пролонгацію перебування Чорноморського флоту Росії на території українського Криму й законодавчим закріпленням позаблокового статусу України. Наступний за цим фактичний демонтаж Української держави під керівництвом кремлівської маріонетки Януковича просувався настільки успішно, що російський керівник був впевнений у якнайскорішому входженні України до Євразійського економічного союзу (наразі таку назву має черговий російський інтеграційний проект – прототип нової версії російської імперії), вказувалась навіть дата вступу – 1 січня 2015 року.

Все свідчило про успішну реалізацію Януковичем путінського плану руйнування України, її економіки, війська, силових структур тощо. Основними здобутками Путіна на шляху перетворення України на придаток Росії стали: не підписання Януковичем Угоди про асоціацію України з ЄС у Вільнюсі в листопаді 2013 р., суттєва знижка на експортований Росією природний газ в Україну і кредит в сумі 15 млрд доларів США, наданий Москвою уряду Януковича. Але, як і 2004 року, в кінці листопада 2013 року у Києві зібрався Майдан, цього разу під назвою Євромайдану. І українські люди Майдану ще раз нагадали Путіну і його "п'ятій колонії" в Україні, що Україна – європейська держава, а її місце – у Європейському, а не Євразійському союзі.

Потім були втеча Януковича, й, відповідно, зміна влади в Україні, процес якої мстивий чекіст Путін використав для анексії українського Криму і початку військової агресії на сході України. Чому Росія вдалася до силових заходів, знехтувавши міжнародним правом, і яку мету переслідує Путін, ведучи війну в Україні?

Головні завдання агресивної політики Путіна в Україні – повернути російський вплив в Україні; утвердити у свідомості населення Росії міф про Путіна як збирача "російських історичних територій"; розколоти Європейський Союз, розвінчавши стереотип про нього як успішний інтеграційний проект. Для реалізації цього триєдиного завдання Кремль вдався до використання гібридної війни в Україні задля дестабілізації ситуації в нашій країні у політичній, економічній та інформаційній сфері.

Гібридна війна, як відомо, передбачає низку відповідних заходів – від дестабілізації ситуації в країні (регіоні), до її повної окупації. Першим кроком на шляху дестабілізації ситуації в Криму і на Донбасі стало проведення російськими спецслужбами успішної диверсійної операції з інкорпорування на сторону Росії так званого російськомовного населення цих регіонів задля використання його як "п'ятої колонії" в подальшому захопленні території України.

Наразі, як зазначає український конфліктолог Г. Перепелиця, гібридна війна Росії в Україні "проводиться у формі диверсійно-розвідувальних дій, а також систематичних бойових дій із залученням російських військ, спецназу, бойовиків та місцевих сепаратистів, які зараз є елементом" Збройних сил Російської Федерації [4, с. 4].

Розпочавши військові дії на сході України навесні 2014 року Росія, за сприяння озброєних сепаратистів з так званих "ДНР" і "ЛНР", вивела з-під контролю офіційного Києва близько третини території Донецької і Луганської областей. Задля створення на окупованих українських територіях плацдарму для подальшого наступу

на сході та півдні України російський президент В. Путін, як заявила постійний представник США при ООН Саманта Пауер на засіданні Ради безпеки 21 січня 2015 року, пропонував своєму українському колезі П. Порошенку сценарій врегулювання конфлікту на Донбасі, ідентичний тому, що його Росія застосувала свого часу в Абхазії – прокремлівському сепаратистському анклаву в Грузії. Запропонований Путіним "абхазький сценарій", передбачає, за словами американського дипломата, "легітимізацію територіальних захватів сепаратистів" після підписання Мінських угод 5 і 19 вересня 2014 року, і "перебування російського персоналу і військової техніки на території України". Коли український президент відхилив російську пропозицію, Кремль звинуватив Київ у небажанні України досягнути миру на сході держави [5].

Не легітимізувавши свою присутність в Україні, Кремль вдався до воєнної ескалації конфлікту в середині січня 2015 року, щоб змусити офіційний Київ вести переговори на тлі військових поразок української армії, як це було у вересні 2014 року. Путін, що отримав два відчутних міжнародних "ляпаси" на зламі 2014-15 років у вигляді скасування, фактично за ініціативою Німеччини, саміту лідерів "нормандської четвірки" (України, РФ, ФРН і Франції) в Астані, і відмови Польщі запросити Путіна на відзначення 70-х роковин звільнення Освенціма союзниками по антигітлерівській коаліції, прагнув нових поступок від України на чергових перемовинах лідерів країн "нормандської четвірки" у Мінську 12 лютого 2015 р., що означало його намір продовжувати тиск на Україну. Для цього він і надалі готовий застосовувати військові, економічні й гуманітарні та інші важелі впливу, що є складовими гібридної війни, що її веде Путін проти України.

Гібридна війна Росії проти України має глобальний характер: на Донбасі вона ведеться у вигляді бойових дій, а в міжнародному масштабі ведеться інформаційними засобами і Україна її поки що програє. Оскільки у світі сформувалося стійке уявлення, що Росія дійсно непричетна до конфлікту на Донбасі, хоча може допомагати сепаратистам. Такому баченню сприяє й те, що позаяк Україна не оголосила воєнного стану, фактично це означає, що вона не веде війни з Росією. Це дає Росії можливості усунутися від відповідальності та перекласти її на тих, кого українська влада називає "терористами". Тому ми маємо формувати міжнародну думку, що саме Росія є агресором, а не терористичні "ЛНР" і "ДНР" [4, с. 4].

Захід, який поступово усвідомлює небезпеку нової війни в Європі, дізнаючись про те, що регулярні російські військові частини воюють на Донбасі, й водночас посилюється російська військова присутність в Криму, має надати Україні не лише військову, але й фінансову допомогу. Адже метою економічного тиску Росії є крах української економіки. Цим він прагне довести Заходу неспроможність західної економічної моделі для країн посткомуністичного світу й показати неготовність США, ЄС і міжнародних фінансових інституцій взяти на себе тягар допомоги економіці України. Якби обставини склались згідно сценарію Путіна, єдиним рятівником української економіки стає Росія, що повертає Україну на шлях інтеграції до Митного і Євразійського союзу, і, відповідно, робить неможливою реалізацію Угоди про асоціацію України з ЄС, позбавляючи Україну будь-яких перспектив на інтеграцію до Європейського Союзу.

Втім, не все наразі залежить від Путіна. Ситуація літа 2014 року, як наголосив президент США Б. Обама у

своєму щорічному посланні до американського народу 20 січня 2015 р., коли "дехто вважав, що агресія Путіна була майстерним виявом стратегії і сили", кардинально змінилася. Адже "сьогодні, – резюмував американський президент, – саме Америка є сильною і єдиною разом із нашими союзниками, в той час як Росія – ізольована, а її економіка в руїнах" [5].

Сьогодні, як зауважив экс-посол США в Україні С. Пайфер, Путін зрозумів, що його дії йому дорого коштують. Сполучені Штати і Європа рухалися паралельно у застосуванні все жорсткіших санкцій. Ці заходи, у поєднанні з падінням цін на нафту, дали про себе знати Росії: відтік капіталу у 2014 р. склав 150 млрд дол. США, а рубль, порівняно з 2013 роком, втратив половину своєї вартості [6].

Тому західні лідери повинні працювати над тим, щоб підтримувати і посилювати реакцію Заходу на російську агресію в Україні. США, ЄС і міжнародні фінансові інститути мають підготувати пакет додаткової фінансової допомоги Україні, в той час як Київ реалізує важливі економічні реформи. США та інші члени НАТО мають терміново надати посилену військову допомогу Україні для кращого захисту себе і запобігання подальшої агресії та ескалації з боку Росії. Якщо Захід допоможе українцям зупинити військовий варіант Росії й санкції продовжуватимуть впливати на російську економіку, існує шанс, що Кремль захоче переглянути курс і прагнути досягнути справжнього політичного врегулювання.

Коли це настане – невідомо, позаяк усі попередні дії Путіна переконують нас в тому, що він не може вдовольнитись анексованим Кримом і окупованою частиною Донбасу. Зупинити реваншиста Путіна може лише створення дієвої міжнародної антипутінської коаліції.

Україна, тим часом повинна не лише зміцнювати свою армію, але у разі нерішучості Заходу і його немо-

жливості гарантувати нашій державі безпеку, згідно умов Будапештського меморандуму 1994 року, має поставити на порядок денний питання відновлення статусу ядерної держави. Адже саме ядерне роззброєння України, на керівництво якої Росія разом з США і Великою Британією чинили безпрецедентний тиск у цьому питанні, позбавило Україну не просто статусу ядерної держави, але й перетворило її на беззахисну мішень для Росії з її вічними імперськими амбіціями й пов'язаними з ними комплексами.

На початку 1990-х років лідери Західного світу злегковажили, піддавшись ейфорії щодо несподівано швидкого розпаду "імперії зла" й повіривши в прогнозований деякими малоосвіченими (з точки зору знання минулого) політологами, "кінець історії". Він, цей кінець, може настати насправді, якщо ті, хто повірив у можливість Росії змінитися, не допоможуть наразі Україні, спокутавши, хоча б у такий спосіб, свої "демократичні" гріхи.

Список використаних джерел

1. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/110868-vystuplenie-vladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html>.
2. Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>.
3. Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України (1923-1993 роки): навчальний посібник / Володимир Головченко, Віктор Матвієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – 239 с.
4. Час вимагає визначеності // День. – 2015. – 15 січня.
5. Путин предлагал Порошенко легитимизацию захватов боевиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.charter97.org/ru/news/2015/1/22/136356/>.
6. Підтримка України, протистояння Росії. Послання Обами американській нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-planety/pidtrymka-ukrayiny-protystoyannya-rosiyi>

Надійшла до редколегії 27.10.16

Н. Дорошко, д-р ист. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

РОССИЙСКИЙ РЕВАНШИЗМ И УКРАИНА

Анализируются причины и последствия необъявленной войны России против Украины. Главная причина – стремление руководства России восстановить геополитическое влияние на постсоветском пространстве путем построения Российской империи нового образца. С этой целью официальная Москва использует широкий спектр средств: от экономического давления и шантажа вплоть до вооруженной агрессии на территории стан бывшего СССР. Автор убежден в том, что аннексия Крыма и необъявленная война России против Украины стали следствием реваншистской политики президента Российской Федерации В. Путина, направленной на возвращение России статуса влиятельной мировой державы. Достижение этой цели предполагает недопущение европеизации и демократизации стран постсоветского пространства, в первую очередь Украины. Выход из-под влияния России возможен, по мнению автора, за условия интеграции Украины до Европейского Союза и вступление в НАТО.

Ключевые слова: реваншизм, Россия, Путин, империя, интеграционные проекты, "газовые войны", Евромайдан, аннексия, вооруженная агрессия, гибридная война, санкции.

M. Doroshko, doctor hab., prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RUSSIAN REVANCHISM AND UKRAINE

The author analyzes the causes and consequences of undeclared war of Russia against Ukraine. Among the main reasons – the desire to restore Russian leadership's geopolitical influence in the former Soviet Union by building a new type of empire. In order to reach it official Moscow uses a wide range of tools – from economic pressure and blackmail to armed aggression on the territories of the former USSR. The author is convinced that the annexation of the Crimea and the undeclared war of Russia against Ukraine were the result of revanchist policy of Russian President Vladimir Putin aimed at the return of influential world power status. Achieving this goal involves prevention of Europeanisation and democratization of post-Soviet countries, the main jewel among which is Ukraine. Exit from the influence of Russia is possible, according to the author, through the integration of Ukraine into the EU and NATO.

Keywords: revanchism, Russia, Putin, Empire, integration projects, "gas war", euromaidan, annexation, military aggression, hybrid war, sanctions.

УДК 327

С. Даниленко, д-р політ. наук, доц.,
О. Гальона, політолог

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛИТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПРІОРИТЕТИ КИТАЮ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

У статті розглядаються питання, пов'язані із розвитком взаємовідносин Китайської Народної Республіки з центральназізійськими країнами, зокрема щодо політико-економічних пріоритетів Китаю в Центральній Азії в контексті зовнішньої політики КНР в регіоні.

У роботі висвітлено позиції та думки представників науково-експертного середовища щодо зовнішньої політики Китаю в Центральній Азії, зокрема щодо відповідних концепцій, стратегій, цілей та завдань у рамках зовнішньополітичного курсу КНР в центральназізійському регіоні в сучасних умовах.

Здійснено огляд науково-експертних публікацій ряду китайських та центральназізійських дослідників, а також представників інших держав щодо їх бачення актуальних аспектів міжнародного співробітництва Китаю з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном під кутом зору політико-економічних пріоритетів КНР в Центральній Азії.

Розглянуто оцінки та коментарі дослідників щодо пріоритетів Китаю в центральназізійському регіоні, які стосуються політичних відносин КНР з центральназізійськими країнами, сфери безпеки, економічних та гуманітарних питань тощо.

Автори презентують узагальнені висновки та власний погляд щодо процесу формування та реалізації центральназізійської зовнішньої політики Китаю, основних тенденцій та перспектив розвитку, вирішення на двосторонньому та багатосторонньому рівні наявних регіональних проблем в контексті політико-економічних пріоритетів КНР в Центральній Азії.

Ключові слова: геополітика, стратегія, цілі, завдання, зовнішня політика, Китай, політико-економічні пріоритети, міжнародні відносини, національні інтереси, Центральна Азія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, двостороннє та багатостороннє співробітництво, інтеграція, регіональний розвиток, безпека.

Китайська Народна Республіка є однією з провідних держав, що відіграє значну роль на міжнародній арені. Геополітичний характер процесів в Центральній Азії, де перетинаються інтереси ключових світових гравців, впливає на різноаспектні політико-економічні відносини Китаю з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном.

Зміцнення політичних та економічних позицій Китайської Народної Республіки в центральназізійському регіоні на фоні загального зростання Китаю в світі викликає науковий інтерес та зумовлює важливість і актуальність дослідження його політико-економічних пріоритетів в Центральній Азії під кутом зору вивчення та аналізу тенденцій і перспектив побудови та розвитку різноформатних зв'язків між Китаєм та Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити науково-експертні підходи до вивчення політико-економічних пріоритетів Китаю в Центральній Азії, дати оцінку стану та перспективам реалізації зовнішньополітичного курсу КНР в центральназізійському регіоні, виходячи із загальних аспектів китайської зовнішньої політики.

Різноаспектні питання щодо зовнішньої політики Китаю в Центральній Азії та його політико-економічних пріоритетів в регіоні тою чи іншою мірою висвітлюються в публікаціях цілого ряду представників науково-експертного середовища.

В Україні серед авторів, які торкаються у своїх роботах тематики, що розглядається, слід згадати таких дослідників та вчених, як А. Гончарук, М. Дорошко, Р. Жангожа, О. Кожухар, П. Ленський, Т. Ляшенко, М. Мурашкіна, І. Ткаченко, Б. Парахонський, Ю. Павлик, В. Маляров, О. Сенченко, В. Кузнецов, Н. Шпакова та ін.

Серед зарубіжних експертів та науковців можна відзначити дослідження Р. Абдулло, Р. Алімова, Р. Алієвої, К. Байзакової, С. Бланка, М. Братерського, Яо Вана, Л. Васильєва, А. Верещакіна, Пан Гуана, Ван Гуанчжєня, Р. Гуан Тяня, З. Давидова, М. Данилович, Л. Джуліан, Є. Журавльової, Г. Іскакової, Є. Калуженової, А. Кауєнова, Х. Кенні, В. Кіма, С. Кушкумбаєва, Цзян Ланя, М. Лаумуліна, С. Лузяніна, Т. Лукашиної, А. Мавлонової, Д. Малишевої, З. Мураталієвої, Є. Петеліна, А. Петерсена, В. Парамонова, Чжоу Пєна, О. Резникової, Є. Савковича, І. Сафранчука, Н. Серебрякової,

Лі Сіня, К. Сироежкіна, В. Ситенка, А. Сичової, В. Спивак, О. Стопковського, О. Строкова, К. Ташматової, А. Толга Тюркєра, Р. Турарбекової, М. Тюльпакова, Р. Гуан Тяня, А. Умарова, Е. Фейгенбаума, Лі Фєнліня, І. Халанського, А. Ходжаєва, Чжао Хуашєна, Ван Чєнсїна тощо.

Дослідження низки офіційних документів, наукових робіт, інформаційно-аналітичних матеріалів з питань міжнародних відносин свідчить, що на рубежі XX та XXI століть регіон Центральної Азії (ЦА) з позицій геополітики та економіки набуває для Китаю стратегічного значення, а тематика взаємовідносин Китайської Народної Республіки (КНР) з центральназізійськими країнами викликає все більший інтерес в експертному середовищі.

Відправною точкою при розгляді теми щодо політико-економічних пріоритетів Китаю в ЦА, на наш погляд, можуть бути тези Голови КНР Сі Цзіньпіня, який, виступаючи в казахському вищому навчальному закладі "Назарбаєв університет" під час турне країнами ЦА у вересні 2013 р., зазначив: "Розвиток відносин дружби та співробітництва з країнами ЦА – пріоритетний напрямок китайської дипломатії. Об'єднавши зусилля з центральназізійськими державами, Китай прагне спільного процвітання та добробуту, що спираються на принципи взаємної довіри, дружби, яка міцніє, та співробітництва, що активізується" [9]. У ході виступу, Сі Цзіньпін висунув концепцію спільної побудови "Економічного поясу Шовкового шляху", тим самим окресливши нові контури політики КНР з розширення зовнішніх зв'язків [49]. Узбецький дослідник А. Умаров з цього приводу пише, що йдеться про проектну концепцію Китаю зі створення інфраструктурних зв'язків на усьому просторі Євразійського континенту, центральним елементом якого стане, як передбачається, ЦА. Планується економічне співробітництво в Євразії щодо будівництва транспортної інфраструктури, зростання обсягів взаємної торгівлі шляхом усунення бар'єрів та посилення ролі національних валют у взаємних економічних операціях [34, с. 128, 133].

Також під час турне Сі Цзіньпіня серед базових принципів центральназізійської політики китайського керівництва визначив наступні: дотримуватись дружби, залишатися добрими сусідами, які живуть в гармонії та злагоді, а також посилювати контакти та координацію, щоб спільними зусиллями будувати гармонійний регіон; дотримуватись взаємної підтримки, залишатися щирими

ми та добрими друзями, які довіряють один одному, а також зміцнювати взаємну довіру та співробітництво як на двосторонній основі, так і в рамках ШОС, спільно боротися з "потрійним злом", наркотрафіком, транскордонною організованою злочинністю, створюючи сприятливе середовище для регіонального економічного розвитку та спокійного життя народу; зміцнювати прагматичне співробітництво, залишатися взаємовигідними добрими партнерами, використовувати переваги політичних відносин, географічного сусідства, економічного взаємодоповнення для прагматичного співробітництва, стійкого зростання, створення взаємовигідного співтовариства, яке відповідає загальним інтересам; розширення регіонального співробітництва тощо [11].

Візит керівника КНР до країн ЦА, за визначенням А. Умарова, став недовозначною демонстрацією зростання значення регіону для Пекіну та сигналізує про стратегічні зміни у зовнішній політиці Китаю [34, с. 133].

Звертаючи увагу на тезу Сі Цзіньпіня щодо побудови гармонійного регіону, яка пролунала в контексті переліку базових принципів центральноазійської політики Китаю, слід зауважити, що ця теза перегукується з ідеєю побудови гармонійного миру. Киргизька дослідниця Н. Мураталієва пише, що ідея побудови гармонійного миру, у квітні 2005 р. вперше була висунута Головою КНР як новий погляд керівництва Китаю на сучасне глобальне протистояння і у вигляді концепції заснована на конкретному глибокому розумінні сучасного світового розвитку та має політичну, економічну, культурну, безпекову та екологічну складові [17]. В основі цієї концепції є теорія Ден Сяопіна, який вказував, що в побудові дружніх відносин між двома країнами кожна із сторін повинна виходити з власних інтересів і в той же час поважати інтереси іншої. Авторка зазначає, що наступною концепцією, що відображає основи регіональної політики КНР є принципи мирного співіснування, яких Китай дотримується у відносинах з державами ЦА. Серед них: "дружити з сусідами", що означає прагнення до формування дружніх відносин з усіма сусідніми державами; "дати сусідам почуття задоволення" – держави, які перебувають поруч, повинні відчувати себе спокійно та безпечно; "допомогати сусідам багатіти" – Китай в процесі власного швидкого зростання повинен допомогати сусіднім державам, щоб вони також могли витягти вигоду з цього.

З огляду на вищенаведене, слід зауважити, що казахський дослідник А. Кауєнов у 2008 р. також зазначав, що ключовими поняттями китайської дипломатії стали "мирний розвиток" та "гармонійний мир", а серед ключових принципів здійснення міжнародних відносин декларуються взаємоповага суверенітету та територіальної цілісності, ненапад, невтручання у внутрішні справи один одного, рівність та взаємна вигода, мирне співіснування. У цьому контексті визначальною є цитата вперше висловленої пропозиції щодо побудови в ЦА "гармонійного регіону на основі довгострокового миру та спільного процвітання", з якою виступив лідер КНР Ху Цзіньтао в промові на саміті ШОС в червні 2006 р. У своїй роботі А. Кауєнов вказує і на підкреслення з боку китайської дипломатії того факту, що пріоритети для Китаю полягають виключно в сфері розвитку добросусідства та в реалізації економічних інтересів. Як основні пріоритети та завдання глобальної зовнішньополітичної стратегії КНР, які мають безпосереднє відношення до стратегії Китаю в ЦА автор виділяє: забезпечення сприятливої міжнародної обстановки для розвитку та модернізації КНР; запобігання спробам стримування зростання могутності КНР; диверсифікацію доступів Китаю до енергетичних ресурсів; запевнення світової

спільноти в тому, що економічне зростання та військова модернізація КНР не становлять загрози для інтересів інших країн. Він пише, що конкретні інтереси Китаю в ЦА є базовими факторами, що визначають китайську політику в регіоні, оскільки будь які дії КНР в регіоні спрямовані передусім на отримання конкретної вигоди для себе. Значення ЦА для Китаю можуть пояснити: фактор забезпечення стабільності західних провінцій КНР; економічний та енергетичний фактори; транзитний потенціал регіону [8, с. 83-85]. У цій же роботі акцентовано на тому, що основою китайської дипломатії все частіше називають використання так званої "м'якої сили", теорія якої передбачає використання "нематеріальних власних ресурсів" культури та політичних ідеалів в інтересах впливу на поведінку людей в інших країнах – на відміну від впливу за допомогою "жорсткої сили" зброї або грошей. Зазначається також, що КНР робить акцент на зміцненні "стратегічної репутації", яка лежить в основі довіри до неї з боку інших держав [8, с. 87]. Казахський дослідник акцентує на тому, що основною стратегічною метою Китаю в ЦА є забезпечення власної безпеки, зокрема підтримка регіональної безпеки та намагання захистити КНР від можливих джерел нестабільності, що виходять з території держав регіону [8, с. 88].

Китайський аналітик Чжао Хуашэн, під кутом зору іміджевої складової політики КНР в світі, зокрема в центральноазійському регіоні, в одній зі своїх публікацій пише: "У Китаю є засоби та можливості для поліпшення свого образу в ЦА і в цьому аспекті потрібна тривала та комплексна старання робота. Щодо проблем, на які в ЦА звертають особливу увагу, – незаконної міграції, проблеми водних ресурсів, питання сировинного крену в економічних відносинах, – Китай займає конструктивну позицію та намагається поліпшити ситуацію [39, с. 90]. Автор також акцентує, що основа політики КНР щодо сусідів – доброзичливість та партнерство, з країнами ЦА Китай розвиває дружбу та співробітництво на рівноправній основі, виявляючи терпимість, без усякої гордості, втручання у внутрішні справи та лукавства, в разі виникнення проблем вирішує їх шляхом переговорів, надає всляку економічну допомогу [39, с. 84].

Про складові політики щодо сусідів йшлося під час конференції з питань дипломатії у жовтні 2013 р. в Пекіні. Зокрема, говорячи про курс "щодо відношення до суміжних країн", Сі Цзіньпін підкреслив, що "стратегічною метою китайської зовнішньої політики є служіння завданню національного відродження" і зазначив, що Китай повинен прискорити створення зон вільної торгівлі з сусідами як фундаменту, розширювати торгівлю та інвестиції, створити новий зразок регіональної економічної інтеграції [29].

Цікавим, на наш погляд, є ракурс бачення окремих аспектів політики КНР в ЦА з боку узбецьких дослідників В. Парамонова та О. Строкова, які зазначають, що стратегія Китаю, яка підкріплена передовим міжнародним досвідом, науковим та аналітичним забезпеченням, реалізуючись у рамках довгострокового плану/алгоритму розвитку, має на меті побудувати сильну та самодостатню державу, яка здатна успішно протистояти потрясінням глобального та регіонального характеру, діяти на випередження тих чи інших загроз безпеці [20, с. 22].

Наприкінці 2015 р. китайський експерт Лі Фенлінь в матеріалі "ЦА – арена міжнародного співробітництва" зазначив, що Китай зацікавлений в стабільності ЦА, розширенні співробітництва з усіма країнами [14]. У цьому контексті можна згадати прозорливу думку, яку в свій час висловили українські вчені М. Дорошко та Н. Шпакова, зокрема: "Зростання інтересу Китаю до центральноазійського регіону пов'язано також зі зрос-

танням зацікавленості Китаю до взаємодії з об'єднаною Європою" [5, с. 153], яка в свою чергу співзвучна з позицією китайських аналітиків стосовно того, що розвиток КНР елементів транспортної інфраструктури з ЦА в майбутньому має стати фундаментом широкої взаємодії Китаю з європейськими країнами.

На думку ряду російських дослідників, яку наводить Є. Петелін, стратегія безпеки в Євразії для Китаю передбачає економічну підтримку держав ЦА для забезпечення їх опори на власні сили та запобігання їх залежності від будь якої великої держави, включаючи навіть КНР. Отже, геоекономічне впровадження забезпечує геополітичний вплив. Така позиція визначила політику активної фінансової та економічної експансії в регіоні, що повинно було дати змогу Китаю стати головним інвестором та торговельним партнером центральноазійських держав і таким чином створити сприятливе для себе міжнародне оточення [21, с. 39]. З цією позицією певним чином перегукуються погляди китайських аналітиків, яких цитує казахський вчений С. Кушкумбаєв, зокрема: "ЦА – стратегічний тил для Пекіну, а тому основні принципи та завдання політики КНР в ЦА зумовлені цілями щодо збереження лояльності країн регіону та унеможливлення контролю над ними з боку групи наддержав або однієї з них" [10, с. 66].

З останніх офіційних китайських позицій, що ілюструють сучасну зовнішню політику КНР, показовою є промова в червні 2016 р. Сі Цзіньпіня, з якою він виступив під час перебування в Узбекистані і де зазначив: "Китай завжди розглядав відносини з Узбекистаном із стратегічної висоти і перспективи. Нам слід на основі взаємного інтересу та вигоди виконати завдання спільного формування Економічного поясу Шовкового шляху. Одночасно з енергетичним співробітництвом необхідно розширити співпрацю в несировинній сфері, поліпшити торгово-економічну структуру, створити сприятливі умови для торгово-економічних зв'язків двох країн. Важливо вишукувати точки дотику, поглиблювати співробітництво, насамперед в високотехнологічних галузях економіки, продовжувати сприяти реалізації взаємовигідних проектів, заохочувати взаємні інвестиції. Нам слід ретельно розробляти проекти для зближення народів двох країн на основі поглибленої співпраці в сферах культури, освіти, туризму, архітектури та міжрегіональних зв'язків, зміцнити почуття гордості та впевненості двох країн як древніх держав Великого шовкового шляху. Важливо спільними зусиллями створити безпечове середовище для мирного розвитку в регіоні та забезпечити безпеку життя та майна народів двох країн" [28]. На нашу думку, багато з наведених тез китайського лідера відображаються у зовнішньополітичних підходах КНР і до інших країн ЦА.

Аналіз робіт представників науково-експертного середовища ЦА свідчить про певну схожість думок щодо політико-економічних цілей та завдань Китаю в ЦА, які в основному перетинаються з тезами офіційної позиції КНР. Наприклад, Н. Мураталієва з Киргизстану констатує, що складовими політики Китаю в ЦА є стримування та протидія сепаратизму в регіоні, забезпечення такого рівня безпеки, при якому ЦА була б надійним тилом КНР, розвиток багатопланових економічних відносин [17]. Інший дослідник з Киргизстану А. Верещагін робить висновок, що стратегія, яка декларується Китаєм щодо Киргизстану, полягає в політиці розвитку економічного співробітництва та підтримки політичної стабільності через взаємне співробітництво [3, с. 20]. Казахський дослідник В. Ситенко, розмірковуючи про енергетичну взаємодію з державами ЦА та доступ КНР до нових ринків у рамках ШОС, зауважує, що значно важливіше

для Пекіна – отримання підтримки центральноазійських країн у всіх політичних та економічних ініціативах [27], а узбецький учений А. Ходжаєв зазначає, що ринки країн ЦА мають велике значення для розвитку економіки КНР і акцентує, що використання експортно-імпорتنих потенціалів держав ЦА має для Китаю важливе політичне значення, оскільки центральноазійський регіон включений його керівництвом до зони оточення КНР, що впливає на безпеку та стабільність країни [38, с. 109].

Ключовою ланкою зовнішньої політики Китаю в ЦА стало економічне проникнення в регіон шляхом реалізації двосторонніх та багатосторонніх економічних та інфраструктурних проектів, а серед напрямків взаємодії основними є енергетика, торгівля, створення транспортно-логістичної інфраструктури, формування в регіонах ЦА, які є прикордонними з КНР, зон вільної торгівлі, кредитування економік центральноазійських держав, про що пише казахський вчений К. Сироежкін [32, с. 24] та інші експерти. Тільки за посередництва ШОС Китай надав центральноазійським країнам 20,9 млрд. дол. США у вигляді кредитів [39, с. 84]. Серед основних елементів економічної політики також: забезпечення доступу до енергоресурсів країн регіону шляхом спорудження трубопровідної системи, яка зв'язує регіон з КНР; входження Китаю до стратегічно важливих секторів економік країн регіону; надання з боку КНР країнам регіону фінансово-економічної допомоги [8, с. 90, 91]. За словами киргизського вченого І. Халанського, Китай провадить активну та наступальну економічну політику, яка перетворює регіон в об'єкт співробітництва в зовнішній торгівлі та одне з джерел імпорту енергоносіїв [35, с. 55].

Реалізації національних інтересів Китаю в ЦА підпорядкована його інвестиційна політика, що набирає помітні оберти. Наприкінці 1990-х рр. інвестиції КНР до регіону не перевищували 1 млрд. дол. США та обмежувалися нафтогазовим сектором Казахстану, надходячи в основному на купівлю компаній, розвідку та освоєння родовищ, будівництво енергетичної інфраструктури тощо. У роботі російських експертів на чолі з С. Лузяніним підкреслюється, що за показниками капіталовкладень до економік ЦА, Китай, як потужніший інвестор, за 2001–2012 рр. збільшив обсяг своїх інвестицій до регіону в 21 раз (більше 22 млрд. дол. США). У червні 2011 р. Ексімбанк КНР збільшив кредитну лінію до 12 млрд. дол. США та реалізував більше 50 соціально-економічних проектів в країнах регіону [40, с. 17]. На соціально-економічному аспекті результатів співробітництва з Китаєм акцентує таджицька дослідниця Р. Алієва. Зокрема, вона зазначає, що інфраструктурні об'єкти, що споруджуються в Таджикистані за фінансового та технічного сприяння з боку КНР, стануть основою для суттєвого прискорення динаміки економічного розвитку, ефективного вирішення соціальних проблем, зокрема щодо подолання бідності населення [1, с. 114].

Загальна сума китайських інвестицій в Казахстан за 2013 р. – початок 2014 р. склала 18,9 млрд. дол. США, з яких 15 млрд. дол. США сконцентровано в енергетичній сфері. У 2013 р. вартість контрактів, які було підписано в ході візиту Сі Цзіньпіня, склала 30 млрд. дол. США. Інвестиції КНР в узбецьку економіку в 2012 р. перевищили 4 млрд. дол. США. Основну частину китайських вкладень було спрямовано в паливно-енергетичний сектор та розробку природних ресурсів. У вересні 2013 р. сума контрактів, підписаних в Узбекистані склала 15 млрд. дол. США, а Киргизстану було надано кредити у розмірі 3 млрд. дол. США на енергетичні та інфраструктурні проекти, 1,4 млрд. дол. США з яких спрямовано на будівництво трубопроводів до Китаю [40, с. 17]. Великі китайські інвестиційні та кредитні ко-

шти, як правило, передбачають умови придбання китайського обладнання та техніки. У КНР оформилася цілеспрямована стратегія підтримки зарубіжної експансії національного бізнесу [33, с. 34].

Магістральним напрямком економічної діяльності Китаю та китайських компаній в ЦА узбецькі дослідники В. Парамонов та О. Строков визначають нафтогазовий, де основний інтерес фокусується на Казахстані та Туркменістані – країнах, які мають значний вуглеводний потенціал та високі експортні можливості [20, с. 24]. Серед причин, які викликають енергетичний інтерес до ЦА з боку КНР, автори також вказують: географічну та стратегічну складові, виходячи з безпосередньої близькості та розташування регіону в середині Євразії; перспективну можливість щодо нарощення промислових запасів нафти та природного газу Казахстану, Туркменістану, Узбекистану; потенціал ЦА як стратегічно важливого транзитного регіону у випадку транспортування вуглеводнів з Ірану та Близького Сходу [20, с. 24].

У публікації американського аналітика А. Петерсена вказується, що потреба Китаю в сировині спонукає Пекін вивчати можливості, які відкриваються в ЦА, що багата на енергоносії. Крім міждержавних контрактів, КНР діє здебільшого через Національну нафтову корпорацію Китаю (CNPC), яка інвестує значні кошти в країнах ЦА та виступає ініціатором нових трубопровідних проєктів [22, с. 55, 56]. Зазначається, що Пекін вклав значні капітали в різноманітні проєкти з розвідки та видобування енергоносіїв в Туркменістані та Казахстані, а також розпочав реалізацію масштабних проєктів щодо прокладання трубопроводів для транспортування центральноазійських нафти та газу на схід [22, с. 77].

Експерти з Великої Британії Е. Калюжнова та Лі Джуліан у своїй роботі висловлюють думку, що КНР дотримується ряду стратегій, що за своєю суттю є різними, але доповнюють одна одну щодо забезпечення стабільності доступу до ресурсів вуглеводнів, та які включають: спорудження нафтопроводів, що дозволяють доставку вуглеводнів в напрямку до Китаю; пряму участь в тендерах за сервісні контракти; програми "Позики за нафту та газ"; купівлю нафти та газу на комерційних умовах на відкритому ринку тощо [7, с. 25].

К. Сироежкін акцентує на трьох важливих аспектах: придбання у власності або розробка на умовах довгострокової концесії родовищ вуглеводної сировини; будівництво нафтопроводів та газопроводів, що забезпечують доставку ресурсів до Китаю; участь Китаю в будівництві або реконструкції ГЕС, ТЕС та ЛЕП з перспективою постачання електроенергії до КНР [32, с. 24, 25]. На сьогодні Китай – другий після США споживач електроенергії у світі [45].

Багаті вуглеводними держави ЦА зайнялись капіталізацією своїх територій, створенням інфраструктури, відведенням земель для прокладання великих трубопроводів, залізниць та автомобільних доріг, виставленням на ринок джерел мінеральної та енергетичної сировини. КНР грамотно користується цим і пропонує свої та підхоплює місцеві проєкти. В особі країн ЦА Китай отримав великих постачальників потрібних йому ресурсів на тривалу перспективу та гарантованих одержувачів різноманітних китайських товарів. Значні обсяги нафти та кольорових металів, більше половини імпортованого газу КНР ввозить з цього регіону за зручними для нього цінами [33, с. 34].

За прогнозами, в 2020 р. щорічна потреба Китаю в природному газі складе близько 300 млрд. кубометрів, при дефіциті поставок блакитного палива в обсязі 80 млрд. кубометрів [26, с. 330-331]. З урахуванням газових проєктів з видобування та транспортування в

Туркменістані, Узбекистані та Казахстані, до 2035 р. ЦА може забезпечувати до половини всіх потреб КНР в імпорті природного газу. Експорт туркменського газу на китайський ринок може сягнути 80 млрд. кубометрів, узбецького – 20 млрд. кубометрів, казахського – 10 млрд. кубометрів [23, с. 11].

КНР є одним з основних партнерів Казахстану. Більша частина казахського експорту до Китаю представлена сировиною (мідь, нафта, нафтопродукти, цинк та кольорові метали) [7, с. 14]. У грудні 2005 р. CNPC спільно з компанією "КазМунайГаз" завершила будівництво тисячокілометрового нафтопроводу, який з'єднав Атасу в західному Казахстані з китайським Алашанькоу в Синьцзяні. Цей нафтопровід (щорічна потужність 10 млн. тонн нафти) не тільки має велике значення для китайського внутрішнього ринку, але може зіграти і певну зовнішньоекономічну та зовнішньополітичну роль, у випадку коли євразійська нафта та газ підуть через китайську територію на ринки Японії та Південної Кореї.

Казахстан, який за запасами нафти займає 9 місце в світі (3,9 млрд. тонн) [47], все більше і більше стає важливим нафтовим виробником для Китаю та з недавнього часу розпочав постачання сирої нафти для китайських нафтопереробних заводів в обмін на готову продукцію [7, с. 17]. Китай здійснює придбання активів у нафтогазовому секторі Казахстану [7, с. 17, 18]. Серед придбаних китайською стороною казахських родовищ – найбільші поля Кенкияк та Жанажол, через які проходить китайсько-казахський трубопровід. В Казахстані зареєстровано 22 нафтових компанії за китайською участю, з яких 10 повністю або майже повністю належать представникам КНР, а в 8 їх частка дорівнює 50% і більше [4]. За деякими оцінками, КНР володіє до 25% нафтогазової продукції Казахстану [33, с. 37]. У 2010 р. в проєктах в Казахстані китайськими компаніями було отримано близько третини всієї їхньої "власної нафти" за кордоном [23, с. 7].

Найбільшим серед країн ЦА експортером природного газу до Китаю є Туркменістан, на який припадає 4,3% всього блакитного палива, що імпортує КНР [50, с. 19]. Згідно з контрактом від 2007 р. вартістю 1,5 млрд. дол. США CNPC до 2019 р. заплановано пробурити 12 розвідувальних свердловин на родовищі "Південний Іолотань" [25, с. 89]. У квітні 2006 р. КНР та Туркменістан підписали стратегічну пакетну угоду щодо розвитку газового сектору, яка передбачала будівництво магістрального газопроводу з Туркменістану до Китаю (Транс-азійський газопровід) з пропускною можливістю 30 млрд. кубометрів газу на рік. Крім цього, було підписано документ про розподіл продукції щодо розробки родовищ Багтиярлик на правому березі Амудар'ї [23, с. 9].

У грудні 2009 р. завершилось будівництво та почала діяти перша нитка газопроводу Туркменістан-Узбекистан-Казахстан-Китай загальною протяжністю близько 7 тис. км [42]. Друга нитка цього газопроводу запрацювала наприкінці 2010 р. З 2011 р. КНР стала найбільшим експортним ринком для туркменського газу [23, с. 9]. У листопаді 2015 р. введено до експлуатації третю нитку газопроводу загальною протяжністю 7,5 тис. км., а три нитки в цілому мають загальну потужність 60,2 млрд. кубометрів газу на рік (на території Казахстану). У відповідності з контрактом між CNPC та "Туркменгазом", Туркменістан до кінця 2021 р. має вийти на рівень поставок до Китаю в обсязі 65 млрд. кубометрів газу на рік. На цей час, у рамках контракту будується 4 нитка газопроводу за маршрутом "Туркменістан – Узбекистан – Таджикистан – Киргизстан – Китай" потужністю 25 млрд. кубометрів газу на рік. "Вільні" потужності передбачено заповнити узбецьким та казахсь-

ким газом за рахунок зростання видобутку в цих країнах. Будівництво передбачено завершити в 2017 р. Крім цього, у рамках проекту з розширення мережі газопроводу "ЦА-Китай" планується будівництво 4-х "відгалужень" від основного газопроводу: через територію Туркменістану, Казахстану, Узбекистану; через північні частини Таджикистану та Афганістану; через Казахстан, Узбекистан та Киргизстан; через територію Туркменістану до Каспійського моря [46]. Пекін планує зв'язати країни ЦА та Китай через Трансазійський газопровід, який дасть змогу КНР задовольняти значну частину своїх потреб у вуглеводнях, а також зміцнити співробітництво Китаю з центральноазійськими державами в нафтогазовій галузі та посилити вплив КНР в регіоні [33, с. 40].

У 2006 р. CNPC та "Узбекнефтегаз" підписали договір про спільну розвідку нафти та газу на 5 розвідувальних блоках площею 34 тис. кв. км. Крім цього, Китай також бере участь у розвідці родовищ нафти та газу в Аральському морі та займається освоєнням родовища Мінгбулак, яке було відкрито в 1992 р. в Наманганському районі Узбекистану [33, с. 39]. У червні 2010 р. Узбекистан та Китай підписали угоду про щорічне постачання до КНР 10 млрд. кубометрів узбецького газу [23, с. 10]. Згідно з планами CNPC, у видобуток природного газу на території Узбекистану з 2014 р. по 2019 р. повинно бути проінвестовано більше 277 млн. дол. США, а до кінця цього періоду щорічний видобуток блакитного палива має скласти до 1 млрд. кубометрів [31].

Слід відзначити, що з розвитком атомної енергетики в КНР протягом останніх 10 років здійснювався активний етап китайсько-казахської та китайсько-узбецької співпраці в сфері забезпечення Китаю ураном. Зокрема, у рамках відповідних проектів відбувалася підготовка планів та їх практична реалізація щодо видобутку та поставок казахського і узбецького уранового палива до КНР [21, с. 49, 50]. Про планування початку в 2014 р. спільного з китайською стороною видобутку урану в Узбекистані було оголошено після проведення спеціалістами двох країн в 2010-2011 рр. геологорозвідувальних робіт в Центральних Кизилкумах [48]. В роботі Т. Лукашиної та К. Стародубцевої зазначається про плани Казатомпрому щодо постачання до КНР до 40% всього уранового палива, яке виробляється в країні, та виділення з боку Китаю, в свою чергу, великої кількості грантів та стипендій для казахських студентів, таким чином будуючи міст дружби, який може стати міцною основою для розвитку співробітництва в масштабних нафтових та уранових проектах [15, с. 46].

Китайський вчений Пан Гуан в одній з своїх робіт зауважує, що в цілях реалізації зовнішньої енергетичної стратегії в ЦА, КНР, серед іншого, прагне до багатосторонньої співпраці з розробки, освоєння та експорту енергоресурсів з метою забезпечення енергетичної безпеки та стабільності в регіоні, виступає за те, щоб для такого співробітництва було створено необхідні умови, які задовольняють всі зацікавлені сторони [19, с. 102]. Автор пише, що, враховуючи швидке економічне зростання Китаю, особливо його попит на енергоресурси, що постійно зростає, енергетичну безпеку держав ЦА можливо вважати все більш важливим стратегічним завданням КНР, та стверджує, що можливості забезпечення енергетичної безпеки, а також перспективи розвитку енергоресурсів ЦА залишаються вельми реальними та багатообіцяючими [19, с. 107].

Китайські аналітики Лі Сін та Ван Чэнсін констатують, що ЦА вже стала пріоритетним напрямком зовнішньої енергетичної стратегії КНР, і з позиції Китаю можна сказати, що енергетичне співробітництво з центральноазійськими державами дозволяє КНР уникнути значної

енергозалежності від Близького Сходу та великого обсягу морських перевезень, а також диверсифікувати енергоджерела та види транспортування для максимального забезпечення енергетичної безпеки країни [12, с. 55].

Красномовним підтвердженням правильності та логічності наведених тез представників експертно-аналітичного середовища, зокрема зі стратегічної точки зору, є висновок, який зроблено в матеріалах за підсумком візиту Голови КНР Сі Цзіньпіна до країн ЦА у вересні 2013 р., а саме: "У гео економічному аспекті проекти з розробки нафтогазових родовищ ЦА та транзиту вуглеводнів до Китаю являють собою резерв, який необхідний КНР на фоні нестабільності в країнах Близького Сходу та Північної Африки, з яких він отримує практично 80% всіх імпортованих поставок енергоносіїв" [6].

А. Петерсон робить висновок, що при збереженні нинішніх тенденцій Китай продовжить розширення своєї енергетичної інфраструктури на захід, закуповуючи значну частину нафти та газу, які видобуваються в ЦА [22, с. 78].

Група російських експертів на чолі з С. Лузяніним, аналізуючи стан співпраці країн-учасниць ШОС, акцентує на окремих аспектах взаємодії Китаю з країнами ЦА, зокрема: "КНР, як лідер за обсягами зовнішньої торгівлі, у рамках ШОС продовжує практику щодо нарощення двосторонніх економічних відносин" [40, с. 18]. Автори зазначають, що в 2006 р. товарообіг КНР з ЦА оцінювався в 11 млрд. дол. США, в 2010 р. – 29, в 2012 р. – 36, в 2013 р. – 40. За підсумками 2014 р. товарообіг різко скоротився до 25 млрд. дол. США внаслідок стрибків курсів національних валют країн ЦА до рубля та долара та, відповідно до юаня в другій половині 2014 р., а також різкого зниження конкурентоспроможності товарів центральноазійських країн на китайському ринку. У двосторонніх торгово-економічних відносинах в центральноазійському експорті до КНР превалює паливо та сировина, а в імпорті з Китаю – товари широкого вжитку. В останні роки визначились декілька важливих тенденцій в торгових відносинах Китаю з країнами ЦА, головна з яких – закріплення як беззаперечного лідера Казахстану, що забезпечує стійкий та зростаючий експорт вуглеводнів. У той же час торгівля з Киргизстаном і Таджикистаном має нестійкий та незбалансований характер з наявною великою кредиторською заборгованістю вказаних країн перед КНР [40, с. 14].

Ключовим китайським торговельним партнером в ЦА залишається Казахстан. Товарообіг між двома країнами зростає з року у рік на 10-12%. За офіційними даними КНР, в 2012 р. обсяги торгівлі склали 25,68 млрд. дол. США, при цьому китайський експорт до Казахстану зріс на 15% – до 11 млрд. дол. США, а імпорт до КНР збільшився на 4,8% – до 14,8 млрд. дол. США. В 2013 р. наведені показники склали відповідно 28,6 млрд. дол. США, 12,5 млрд. дол. США та 16 млрд. дол. США [2, с. 63-64].

Розглядаючи гуманітарну складову в центральноазійській політиці Китаю, доцільно ілюструвати цей напрям, акцентуючи на взаємодії в культурно-освітній сфері, зокрема щодо просування китайських культурних проектів в ЦА, в тому числі з метою формування позитивного іміджу КНР в регіоні. Завдяки процесу створення Інститутів Конфуція, які за широкої фінансової та кадрової підтримки з боку Китаю відкриваються у навчальних закладах за кордоном та забезпечують умови для вивчення китайської мови, у 2013 р. в Казахстані, Киргизстані, Таджикистані та Узбекистані діяло 10 Інститутів Конфуція та 12 Класів Конфуція, де навчалось близько 23 тисяч студентів [18]. Слід також вказати, що Китай створює безліч науково-дослідних центрів та мобілізує велику кількість вчених для вивчення держав

регіону ЦА, активно слідкуючи за перебігом подій в ньому, про що в одній зі статей пише узбецький вчений А. Ходжаєв [37, с. 45].

Говорячи про забезпечення безпеки в регіоні, яка була ключовою в процесі побудови взаємодії КНР з центральноазійськими державами на початку 90-х років, необхідно зазначити, що ця тематика не втрачає своєї актуальності і сьогодні, набуваючи, на нашу думку, все більшого значення та нових відтінків.

У цьому контексті можна навести позицію американського дослідника Е. Фейгенбаума, який вважає, що серед ключових інтересів Китаю в ЦА сьогодні не тільки забезпечення стабільності на кордоні, але і сприяння щодо довгострокової стабільності самих держав ЦА [43, с. 67]. Китайський вчений Лі Сінь, торкаючись питання економічних інтересів КНР в ЦА, зазначає, що економічна співпраця з ЦА є одним з найважливіших заходів щодо сприяння розвитку Західного Китаю. У цьому випадку економічні інтереси слугують інтересам безпеки Китаю. Основним гарантом стабільності та безпеки західних регіонів КНР є економічний розвиток, а головним шляхом вирішення проблеми "трьох зол" – викоринення бідності. Бідність та нерозвиненість інфраструктури може призвести до заворушень та розколу в ЦА, що погіршить зовнішні умови для розвитку Західного Китаю. З метою уникнення такої ситуації КНР зосереджує свої інвестиції в ЦА в основному в базових галузях економіки, зокрема транспорті, електроенергетиці, зв'язку та гірничовидобувній промисловості [13, с. 65].

Дослідник з США Роберт Гуан Тянь, аналізуючи тематику щодо Синьцзян-Уйгурського автономного району (СУАР) Китаю та його ролі в системі регіонального економічного співробітництва Великої ЦА, підкреслює, що економічне співробітництво між п'ятьма країнами ЦА та СУАР приймає різноманітні форми, включаючи прикордонну торгівлю, офіційну міждержавну торгівлю, обмін урядовими або приватними діловими делегаціями, проведення ярмарків товарів та технологій [24, с. 100].

У дисертаційній роботі, присвяченій проблемі уйгурського сепаратизму, російська дослідниця А. Мавлонова пише, що стратегія Китаю в Казахстані, Киргизстані і Таджикистані добре підтверджує той факт, що КНР ясно усвідомлює тісний зв'язок між економічною співпрацею та розширенням свого впливу, а також між економічною співпрацею та безпекою. КНР, вкладаючи інвестиції в транспортну та енергетичну галузі зазначених держав ЦА, намагається проникнути в найважливіші сектори їх економік. Авторка зазначає, що це вигідно завдяки потужній присутності китайського капіталу в стратегічно важливих секторах економік держав регіону. А наявність транспортно-комунікаційної інфраструктури, що підтримує зв'язок з вказаними країнами, створює таку ситуацію, коли китайський фактор набуває все більшого значення в регіоні. Крім цього, інвестиції в ключові сектори економік сусідніх держав ЦА також грають свою роль у сприянні регіонального розвитку, що, в свою чергу, знижує можливість політичної та соціальної дестабілізації в регіоні, яка прямим чином може вплинути на обстановку в Синьцзяні, а також уповільнити економічне зростання Китаю. А. Мавлонова, аналізуючи ситуацію щодо СУАР, відзначає усвідомлення з боку Пекіна, що для стабільності в регіоні йому необхідно дотримуватися зваженої та вкрай обережної політики, і в цьому контексті наводить думку китайського дослідника Чжао Чанцина, який вважає, що у випадку, коли економічний розвиток держав ЦА буде випереджати розвиток західних регіонів Китаю, це може призвести до зростання невдоволення та сепаратистських тенденцій в Синьцзяні. Ав-

торка робить висновок, що динамічний розвиток співробітництва між КНР та сусідніми державами ЦА безпосередньо відбивається на ситуації в Синьцзяні та, усвідомлюючи даний факт, Китай докладає серйозні зусилля в цьому напрямку [16, с. 171-172].

Як один з аспектів розгляду проблеми уйгурського сепаратизму в контексті забезпечення регіональної безпеки можна навести і позицію дослідника Яо Вана, який у своїй дисертації зазначає: "Керівництво КНР враховує залежність політичної стабільності в регіоні від обмеження впливу на мусульманські регіони Китаю релігійних фундаменталістів та пантюркістів. Було поставлено завдання "всіма силами підтримати чинну політичну владу в державах ЦА", яка "також зберігає настороженість по відношенню до пантюркізму та фундаменталізму, суворо обмежуючи сфери їх впливу, особливо ісламського фундаменталізму". Збереження стабільності в переважно мусульманських районах КНР, на думку як центрального так і регіонального керівництва Китаю, перебуває в прямій залежності від ситуації в сусідніх мусульманських республіках, що здобули незалежність" [41, с. 178]. Автор також акцентує на тому, що розвиток дружніх відносин з державами ЦА – важливий напрямок зовнішньої політики КНР, який допомагає підтримувати міжнародний мир в СУАР, що сприяє зміцненню регіональної безпеки [41, с. 188].

У цьому контексті, А. Петерсен зауважує: "Китай турбується про захист власних околиць і тому намагається вибудувати дружні відносини з сусідніми державами ЦА. Він побоюється, що нестабільність в цьому регіоні призведе до того, що терористи та екстремісти подолають його кордон та розпочнуть підживлювати сепаратистський рух в Синьцзяні" [22, с. 54].

І. Халанський з Киргизстану пише, що і до цього часу Китай розглядає ситуацію в ЦА не тільки як нові для себе перспективи, але і як комплекс потенційних загроз власній безпеці. Динаміка процесів, які відбуваються в ЦА та навколо неї, зумовлює постійне коригування Пекіном критеріїв оцінки загроз своїм інтересам, що виникають в регіоні, та, відповідно, алгоритмів реагування на них [36, с. 59].

Узбецький військовий аналітик О. Столповський, розглядаючи інтереси Китаю із забезпечення безпеки в ЦА, в 2009 р. писав, що завдяки наполегливості Пекіну провадиться політика щодо проблеми уйгурського сепаратизму, яка узгоджена між КНР та державами ЦА. Автор зазначав, що базові елементи стратегії Китаю щодо захисту своїх інтересів в ЦА концептуально визначились, а сама стратегія полягає у тому, щоб, спираючись на ШОС та в тісному партнерстві з Росією, брати участь у вирішенні комплексу проблем безпеки, прагнути до розвитку тісних відносин з країнами ЦА, забезпечити реалізацію своїх стратегічних цілей, які насамперед стосуються недопущення подальшого посилення присутності США та їх союзників, освоєння багатих природних ресурсів ЦА [30, с. 118].

Поступове просування та прогрес в процесі реалізації стратегічних планів КНР в ЦА має позитивні результати практично в усіх сферах, що відображається в оцінках, які роблять в міжнародних політичних та експертних колах. На нашу думку, успіхом КНР щодо досягнення своїх цілей та вирішення завдань у рамках зовнішньої політики в ЦА, не в останню чергу, зумовлено зацікавленість США в налагодженні діалогу з Китаєм щодо співробітництва в регіоні. Зокрема, свідченням планування такого політичного кроку з боку американської сторони була відповідна позиція заступника помічника Державного секретаря США у справах Південної та Центральної Азії Р. Хоугланда, яку він оприлюднив в

березні 2015 р., виступаючи в Джорджтаунському університеті, і яка стосувалась початку з травня 2015 р. детальних консультацій з Китаєм про можливість координації дій в ЦА та Афганістані [44].

Висновки. Вищенаведений зріз в різноплановій палітрі думок та позицій представників науково-експертного середовища, що відображають політико-економічні пріоритети Китаю в ЦА, дають підстави говорити про багатогранний характер цієї теми.

На наш погляд китайські пріоритети в ЦА на сучасному етапі побудовані в контексті відповідних концепцій на основі глобальної стратегії, охоплюють широкий спектр завдань, які віддзеркалюють регіональні цілі у рамках загальної цілеспрямованої та послідовної зовнішньої політики КНР і зорієнтовані на масштабне та скоординоване просування довгострокових національних інтересів Китаю з урахуванням ідей та теорій, глибоких традицій багатокультурної історичної спадщини, акумулюючи навколо себе комплекс питань щодо традиційних та нетрадиційних загроз безпеці, сфери економіки, енергетики, екології, освіти, культури тощо.

У ході вивчення відповідних китайських офіційних позицій та коментарів навколо них помітним є факт того, що в КНР надзвичайно зважено підходять до внутрішньої та зовнішньої політики, зокрема міжнародного співробітництва з країнами ЦА, об'єднуючи взаємопов'язані аспекти та вибудовуючи каркас цілей для їх подальшої реалізації у рамках вирішення завдань розвитку регіону. За результатами аналізу, який базується на офіційних документах, оглядових матеріалах та публікаціях спеціалістів, можна зробити висновок, що в Китаї, питання формування зовнішньополітичної стратегії та досягнення поставлених цілей в ЦА опрацьовується на системній прагматичній основі під кутом зору інтересів національної безпеки.

У цьому контексті ми поділяємо думку М. Дорошка та Н. Шпакової, які зазначають, що в цілому підхід Китаю до ЦА є за своєю суттю стратегічним та довгостроковим, не орієнтованим на пріоритети, що швидко змінюються [5, с. 153].

Ми вважаємо, що китайські політико-економічні пріоритети в ЦА, які є в основі відносин КНР з центральноазійськими країнами, можна розглядати як систему конструювання елементів зовнішньої політики, в тому числі у вигляді механізмів, що спрямовані на підтримку регіональної стабільності та безпеки, розбудови політичних, економічних та гуманітарних зв'язків під кутом зору відповідних концепцій та стратегій розвитку Китаю.

Сучасними пріоритетними напрямками Китаю в ЦА є розвиток дружби, добросусідства, співробітництва з країнами регіону на засадах взаємної довіри, мирного співіснування, доброзичливості, партнерства та підтримки, взаємоповаги до суверенітету та територіальної цілісності, принципах ненападу, невтручання у внутрішні справи один одного, рівності та взаємної вигоди.

Велике значення у зовнішній політиці КНР надається так званій "м'якій силі", яка означає використання "нематеріальних власних ресурсів" культурі та політичних ідеалів. Створюється позитивний імідж та образ Китаю, значна увага приділяється зміцненню "стратегічної репутації", просуванню китайських культурних проєктів в ЦА, забезпеченню умов для вивчення китайської мови тощо. Серед пріоритетів також культивується теза щодо зближення народів країн регіону на основі поглибленої співпраці в сфері культури, освіти, туризму, археології та міждержавних зв'язків.

Одним з найважливіших пріоритетів для Китаю в ЦА є розширення багатопланового економічного співробітництва, зокрема розвитку регіональної економічної ін-

теграції та промислової кооперації, створення розгалуженої транспортної інфраструктури, торгівля, інвестиції тощо. Серед ключових аспектів цих напрямків – розробка, освоєння та експлуатація енергоресурсів з метою забезпечення енергетичної безпеки, доступу КНР до центральноазійських нафти та газу шляхом спорудження трубопроводів для доставки вуглеводнів до Китаю, купівлі сировинних ресурсів в центральноазійських країнах, придбання активів в нафтогазовому секторі, щоб уникнути в такий спосіб у рамках диверсифікації джерел енергетичних ресурсів та видів їх транспортування значної енергозалежності від Близького Сходу та великого обсягу морських перевезень.

Можна говорити про пріоритетність економічного співробітництва КНР з країнами ЦА і в контексті сприяння розвитку, гарантій стабільності та безпеки західного Китаю, що розглядається крізь призму проблеми уйгурського сепаратизму, обмеження впливу на окремі райони Китаю релігійних фундаменталістів та пантюркістів – фактору, що впливає на політичну стабільність в регіоні.

Серед пріоритетів Китаю в ЦА також забезпечення регіональної безпеки під кутом зору спільної боротьби з наркотрафіком, транскордонною організованою злочинністю, потенційного захисту КНР від можливої нестабільності в центральноазійських державах.

Щодо сфери безпеки в широкому розумінні, то, на нашу думку, відстоюванню китайських національних інтересів в регіоні сьогодні підкорено увесь широкий спектр практичних зусиль щодо налагодження тісної взаємодії КНР з центральноазійськими країнами, формування та реалізація відповідних двосторонніх і багатосторонніх програм та планів тощо.

Виходячи із прагматичного підходу та економічних розрахунків, Китай будує в ЦА з використанням всього набору політичних, економічних, військових та інших інструментів добре продуману зовнішню політику, що спрямована на розвиток взаємовигідного співробітництва з центральноазійськими державами, розв'язання наявних регіональних проблем.

На наш погляд, на фоні серйозної уваги з боку політичного керівництва КНР до ЦА можна відзначити зростаючу динаміку щодо форсованого руху на шляху розвитку двосторонньої та багатосторонньої взаємодії Китаю з країнами ЦА в різних сферах співробітництва, зокрема щодо безпекової тематики, економічних питань, в тому числі енергетики, фінансів, будівництва, промисловості, а також екології, гуманітарної сфери тощо.

У процесі досягнення пріоритетних цілей КНР в ЦА, передусім за рахунок динамічного розширення економічного співробітництва з країнами ЦА, очевидним є поступальне зростання впливу Китаю в регіоні, що дає змогу йому підходити до вирішення актуальних геополітичних завдань, в тому числі безпекового характеру, на більш широкій міжнародній основі із залученням колективних можливостей центральноазійських країн, беручи до уваги важливість для Пекіна отримання з їх боку підтримки китайських політичних та економічних ініціатив.

Пропозиції щодо співпраці в розрізі сучасної центральноазійської політики з боку Китаю виглядають актуальними та слушними, а процес їх реалізації, зважаючи на досвід останніх років, характеризується намаганням найшвидшого втілення запропонованих новацій в практичну площину. Вочевидь, при збереженні наявної динаміки взаємовідносин КНР з державами ЦА Китай у недалекому майбутньому зміцнить свої геополітичні позиції в регіоні за рахунок активної економічної інтеграції та кооперації з центральноазійськими країнами.

Рівень, зміст та характер взаємодії між КНР та центральноазійськими країнами, напрацювання на пер-

спективу дають можливість розширення їх взаємодій, а також свідчать про абсолютну вірогідність спостереження в майбутньому масштабного розвитку нових сфер співпраці, подальших успіхів китайської дипломатії, конструктивних кроків керівництва Китаю на шляху втілення зовнішньополітичних планів в регіоні.

На нашу думку, успішне досягнення проголошених цілей КНР у рамках співробітництва з країнами ЦА слугуватиме реалізації з боку Китаю стратегічних устремлень в умовах глобальних процесів, конкуренції та суперництва на теренах Євразії та в світі в цілому.

Безумовно, роль та значення КНР в ЦА зростатимуть, і в майбутньому цікавою може бути конвертація результатів реалізації нинішнього зовнішньополітичного курсу Китаю, що продиктований його політико-економічними пріоритетами. Серед важливих моментів з цього погляду, вже сьогодні вимальовується тенденція зміцнення переговорних позицій КНР щодо умов імпорту сировинних ресурсів з країн поза центральноазійським регіоном в контексті перебудови світових ринків нафти та газу.

Більшість представників міжнародного експертно-аналітичного середовища в своїх оцінках майбутньої китайської зовнішньої політики в ЦА акцентують на позитивних аспектах щодо реалізації великого потенціалу взаємодії Китаю з центральноазійськими державами, а наявні тенденції щодо налагодження та розвитку їх співпраці дають можливість спрогнозувати, що КНР і надалі зміцнювати свої політичні та економічні позиції в регіоні.

На наше переконання, для КНР – вагомим гравцем на світовій арені, який демонструє далекоглядну зовнішню політику щодо забезпечення безпеки, подальшого економічного зростання та зміцнення свого впливу, стратегічною метою є набуття в перспективі панівних позицій в ЦА, що зумовлено багатоаспектністю політико-економічних пріоритетів Китаю в регіоні, характер яких у своїй основі, ймовірно, залишиться незмінним і на перспективу.

Список використаних джерел

- Алиева Р. Р. Формы взаимодействия Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС: механизмы реализации проектов и проблемы взаимодействия // Ученые записки Худжандского гос. ун-та им. акад. Б. Гафурова. Гуманитарные науки, 2013. – № 2 (35). – С. 106-117.
- Ван Гуанчжэн, Журавлева Е. В. Политика "Мягкой силы" России и КНР в отношении стран Центральной Азии (на примере Казахстана) // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Серия: Международные отношения. – № 1, 2015. – С. 60-70.
- Верещагин А. А. Геополитическая конкуренция глобальных акторов в Кыргызской Республике: автореф. дисс. ... канд. пол. наук: 23.00.04 / Верещагин Антон Александрович; [Кырг.-Рос. славян. ун-т]. – Бишкек, 2013. – 26 с.
- В РК 22 нефтяные компании с китайским участием // Forbes Kazakhstan. 12 января 2013 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftnyanye_kompanii_s_kitayskim_uchastiem.
- Дорошко М. С., Шлакова Н. В. Геополитичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 204 с.
- Итоги визита председателя КНР Си Цзиньпина в страны Центральной Азии. 26 сентября 2013 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.analitika.org/index.php/international-affairs/geo/9130-itogi-vizita-predsedatelya-knr-si-czinpina-v-strany-centralnoy-azii>.
- Калужнова Е., Джулиан Ли. Китайско-казахстанское сотрудничество в области углеводородного сектора в начале XXI столетия. В сб. Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. – М.: ИМЭМО РАН, 2014. – С. 13-32.
- Каукенов А. С. Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии: взгляд из Казахстана // Мат-лы межд. конф. "Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества" (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4–5 июня 2008 г.). – С. 83-91.
- Китаю и Казахстану нужно создать "экономический коридор Шелкового пути" – председатель КНР Си Цзиньпин 2013/09/08 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kz.china-embassy.org/rus/zhgx/t1074163.htm>.

10. Кушкумбаев С. К. Опыт ШОС во взаимодействии Китая со странами Центральной Азии // Мат-лы межд. конф. "Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества" (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4–5 июня 2008 г.). – С. 63-70.

11. К итогам визита Си Цзиньпина в Центральную Азию: Казахстан. 16 сентября 2013 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://carnegieendowment.org/2013/09/16/ru-pub-52988>.

12. Ли Син, Ван Чэнсин. Стратегия энергетической безопасности Китая в Центральной Азии // Сравнительная политика, 2013. – № 2 (12). – С. 50-59.

13. Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии: сравнительный анализ // Вестн. Санкт-Петерб. ун-та. Серия 5. Экономика, 2012. – № 3. – С. 60-74.

14. Ли Фенлинь. Центральная Азия – арена международного сотрудничества. 24 ноября 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Tcentralnaya-Aziya-arena-mezhdunarodnogo-sotrudnichestva-17828>.

15. Лукашина Т. И., Стародубцева К. А. Энергетическая безопасность КНР: механизмы формирования и проблемы реализации // В сб. Россия и Китай: проблемы стратегического взаимодействия. Вып. 12. – Чита: ЗабГУ, 2012. – С. 42-46.

16. Мавлонова А. С. Проблема уйгурского сепаратизма в контексте обеспечения региональной безопасности в Центральной Азии: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.15 / Мавлонова Анна Сергеевна; [Фед. гос. автономное учрежд. высш. обр. "Рос. ун-т дружбы народов"]. М., 2015. – 221 с.

17. Мураталиева Н. Т. Концептуальные основы региональной политики Китая в Центральной Азии, 2009 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.easttime.ru/analitic/3/8/626.html>.

18. Обзор: международное сотрудничество в сфере образования формирует интеллектуальную опору для развития Экономического пояса Шелкового пути [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://russian.news.cn/culture/2014-02/28/c_133150954.htm.

19. Пан Гуан. Энергетическая политика Китая и обеспечение энергетической безопасности в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2007. – № 6 (54). – С. 98-107.

20. Парамонов В., Строков О. Энергетические интересы и энергетическая политика Китая в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2010. – № 3. том 13. – С. 21-35.

21. Петелин Е. Н. Энергомонолог Китая в Центральной Азии // Индекс безопасности, 2011. Т. 17. – № 4 (99), Т.17. – С. 35-57.

22. Петерсен А. Россия, Китай и энергетическая геополитика в Центральной Азии / А. Петерсен при участии К. Барыш; Центр европейских реформ; Моск. Центр Карнеги. – М., 2012. – 90 с.

23. Резникова О. Б. Нефть и газ Центральной Азии: разворот на рынок КНР. В сб. Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. – М.: ИМЭМО РАН, 2014. – С. 6-12.

24. Роберт Гуан Тянь. Синьцзян-Уйгурский автономный район Китая и его роль в системе регионального экономического сотрудничества Большой Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2009. – № 1 (61). – С. 98-109.

25. Савкович Е. В. Торгово-экономическое сотрудничество КНР с Республикой Туркменистан (1992-2010 гг.) // Вестн. Томского гос. ун-та, 2011. – № 344 – С. 87-91.

26. Савкович Е. В. Экономическая политика Китая в постсоветской Центральной Азии (1992–2012 гг.) / под ред. В. П. Зиновьева. – Томск : Томский гос. ун-т, 2012. – 336 с.

27. Ситенко В. Н. ШОС и проблемы безопасности в Центральной Азии: значение для Казахстана [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/shos-i-problemy-bezopasnosti-v-central-noy-azii-znachenie>.

28. Си Цзиньпин. Узбекистан – крупная держава в Центральной Азии. 21 июня 2016 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.anons.uz/article/politics/17407/>.

29. Си Цзиньпин: Китай будет продвигать дружеские отношения с сопредельными странами, 26/10/2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/31521/8437415.html>.

30. Столповский О. А. Интересы Китая по обеспечению безопасности в Центральной Азии // Материалы V Конвента РАМИ. Под общей ред. проф. А. Ю. Мельвиля "Мировая политика: взгляд из будущего", МГИМО – Университет, 2009. – Том 5. Будущее стабильности и безопасности в регионе Центральной Азии. – С. 105-118.

31. Строительство 4-й нитки Трансказахского газопровода на территории Узбекистана начнется в середине 2015 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://neftegaz.ru/news/view/135359-Stroitelstvo-4-y-nitki-Transkazyatskogo-gazoprovoda-na-territorii-Uzbekistana-nachnetsya-v-seredine-2015-g>.

32. Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2012. – № 1. Том 15. – С. 23-46.

33. Сычева А. М., Спивак В. Ю. Проекты китайских нефтегазовых корпораций в государствах Центральной Азии. В сб. Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. – М.: ИМЭМО РАН, 2014. – С. 33-42.

34. Умаров А. А. Стратегические инициативы США и Китая в Центральной Азии / А. А. Умаров // Сравнительная политика, 2015. – № 1(18). – С. 128-138.

35. Халанский И. В. О потенциале эволюции ШОС в Центральной Азии: сценарии // Вестн. Кырг.-Рос. славян. ун-та, 2015. Т. 15. – № 5. – С. 52-56.

36. Халанский И. В. Политика КНР в постсоветском сегменте Центральной Азии: решение пограничного вопроса // Вестн. Кырг.-Рос. славян. ун-та, 2015. Т. 15. – № 5. – С. 57-60.

37. Ходжаев А. О центральноазиатской политике КНР (на основе китайских источников) // Центральная Азия и Кавказ, 2007. – № 3 (51). – С. 30-46.

38. Ходжаев А. Х. О перспективе центральноазиатской политики Китая / Мат-лы межд. конф. "Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества" (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4–5 июня 2008 г.). – С. 108-119.

39. Чжао Хуашэн. Создание образа: как Китаю закрепиться в Центральной Азии // Мировая политика: старые проблемы и новые вызовы. Ежегодник Ин-та межд. испл. / Гл. ред. А. А. Орлов, – М: ИМИ МГИМО, 2015. Вып. 4 (14). – С. 80-95.

40. Шанхайская организация сотрудничества: модель 2014–2015: рабочая тетрадь № 21/2015 / [С. Г. Лузянин (рук.) и др.]; [гл. ред. И. С. Иванов]; Рос. совет по межд. делам – М.: Спецкнига, 2015. – 36 с.

41. Яо Ван. Синьцзян-уйгурский автономный район и политика КНР в контексте современных вызовов международной безопасности: дисс. канд. полит. наук: 23.00.04 / Яо Ван; [МГУ им М. В. Ломоносова]; М., 2015. – 218 с.

42. Blank S. The Strategic Implications of the Turkmenistan – China Pipeline Project // China Brief. 2010. Vol. 10. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intelligencequarterly.com/2010/02/the-strategic-implications-of-the-turkmenistan-china-pipeline-project/>

43. Feigenbaum E. A. Central Asia Contingencies // Managing instability on China's periphery: New York. Council on foreign relations. 2011. P. 67.

44. Hoagland Richard E. Central Asia: What's Next? Georgetown University. Washington, DC. 2015. March 30 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2015/240014.htm>.

45. Kenny H. J. China and the Competition for Oil and Gas in Asia // Asia-Pacific Review, 2004. Vol. 11, No. 2. P. 36-47.

46. Petersen, Alexandros. Central Asia's New Energy Giant: China / A. Petersen // China In Central Asia. – 2013. – Mode of access [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://chinaincentralasia.com/2013/06/29/central-asias-new-energy-giant-china/>.

47. Statistical Review of World Energy 2014 // BP Global. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf>.

48. Uz-China Uran can start uranium mining in 2014 // UzDaily [Electronic resource]. – 2012. – Mode of access [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uzdaily.com/articles-id-21102.htm#sthash.QKyubvGk.LSTMrcrg.dpbs>.

49. Xi Jinping suggests China, C. Asia build Silk Road economic belt [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-09/07/c_132700695.htm.

50. Zhou Peng. China's Energy Import Dependency: Status and Strategies / P. Zhou // College of Economics and Management & Research Center for Soft Energy Science. – Nanjing, China, 2011. – P. 19.

Надійшла до редколегії 04.11.16

С. Даниленко, д-р полит. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ КИТАЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием взаимоотношений Китайской Народной Республики с центральноазиатскими странами, политико-экономических приоритетов Китая в Центральной Азии в контексте внешней политики КНР в регионе.

В работе высвечиваются позиции и мысли представителей научно-политической среды о внешней политике Китая в Центральной Азии, в том числе что касается соответствующих концепций, стратегий, целей и задач в рамках внешнеполитического курса КНР в центральноазиатском регионе в современных условиях.

Сделан обзор научно-экспертных публикаций ряда китайских и центральноазиатских исследователей, а также представителей других государств об их видении актуальных аспектов международного сотрудничества Китая с Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменистаном, Узбекистаном под углом зрения политико-экономических приоритетов КНР в Центральной Азии.

Рассмотрены оценки и комментарии исследователей о приоритетах Китая в центральноазиатском регионе, которые касаются политических отношений КНР с центральноазиатскими странами, сферы безопасности, экономических и гуманитарных вопросов и так далее.

Авторы презентуют обобщенные выводы и собственный взгляд на процесс формирования и реализации центральноазиатской внешней политики Китая, основные тенденции и перспективы развития, решение на двустороннем и многостороннем уровне имеющихся региональных проблем в контексте политико-экономических приоритетов КНР в Центральной Азии.

Ключевые слова: геополитика, стратегия, цели, задачи, внешняя политика, Китай, политико-экономические приоритеты, международные отношения, национальные интересы, Центральная Азия, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, двустороннее и многостороннее сотрудничество, интеграция, региональное развитие, безопасность.

S. Danylenko, doctor hab., assis.prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POLITICAL AND ECONOMIC PRIORITIES OF CHINA IN CENTRAL ASIA

The article describes the issues related to the development of relations between the People's Republic of China and Central Asian countries, China's political and economic priorities in Central Asia in the context of China's foreign policy in the region.

This study highlights the positions and opinions of representatives of scientific and expert community about China's foreign policy in Central Asia, including the relevant concepts, strategies, goals and objectives within the foreign policy of China in Central Asia today.

A review of the scientific and expert publications of Chinese and Central Asian researchers, and representatives of other countries about their vision of topical aspects of international cooperation between China and Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, from the standpoint of political and economic priorities of China in Central Asia.

Considered ratings and comments about China's priorities in Central Asia, which relate to political relations of China with Central Asian countries, the security sector, economic and humanitarian issues, and so on.

The authors will present summary conclusions and their own opinion on the formation and implementation of the Central Asian foreign policy of China, the main trends and prospects of development, solution of the current regional problems at the bilateral and multilateral level in the context of political and economic priorities of China in Central Asia.

Keywords: geopolitics, strategy, goals, objectives, foreign policy, China, the political and economic priorities, international relations, national interests, Central Asia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, bilateral and multilateral cooperation, integration, regional development, and security.

УДК 327.7+327.82

L. Makhashvili, Ph.D. Student

Institute for European Studies of Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

CONFLICT MANAGEMENT, INTERNATIONAL MEDIATION AND THE EUROPEAN UNION

Conflicts have become an integral part of and a common phenomenon in international relations over last two decades. The European continent has been no exception in this regard. The European Union, a supranational organization established to prevent further devastating wars between the continent's major powers, has been struggling since its very foundation to prevent the escalation of violent behavior of countries or to manage and mediate the already existing conflicts. Throughout this period, it has witnessed many brutal confrontations nearby its borders, including eruptions of fierce fighting after the collapse of Yugoslavia, bloody Kosovo war, the 2008 Georgia-Russia war, and the Russian occupation of parts of Ukraine. These tensions left five of the six Eastern Partnership countries with territorial conflicts, where the EU has been involved with varying degree.

Taking into consideration that the conflicts have been an pressing issue for so many societies and one of the main hindering factors of the countries' development, it is interesting to academically investigate what is conflict management, what is international mediation, and what is the EU doing in these fields, what is the EU experience in conflict management and mediation processes?

Being a complex bureaucracy, it is usually difficult for practitioners and representatives of governmental, non-governmental and international organizations to identify those EU bodies, structures and instruments that were developed to address the conflicts effectively. In this regard, the information demonstrated in this paper will be productive and contribute to the societal relevance of the research.

For these purposes, first section of the paper will review the academic scholarship on the aspects of conflict management. Second section will consider mediation, its characteristics as well as factors affecting the mediation. Third part will be dedicated to the discussion of the EU involvement in conflict management and mediation processes, relevant EU bodies and instruments.

Keywords: conflict management, international mediation, EU bodies and instruments.

Conflicts have become an integral part of and a common phenomenon in international relations over last two decades. The European continent has been no exception in this regard. The European Union, a supranational organization established to prevent further devastating wars between the continent's major powers, has been struggling since its very foundation to prevent the escalation of violent behavior of countries or to manage and mediate the already existing conflicts. Throughout this period, it has witnessed many brutal confrontations nearby its borders, including eruptions of fierce fighting after the collapse of Yugoslavia, bloody Kosovo war, the 2008 Georgia-Russia war, and the Russian occupation of parts of Ukraine. These tensions left five of the six Eastern Partnership countries with territorial conflicts, where the EU has been involved with varying degree.

Taking into consideration that the conflicts have been an pressing issue for so many societies and one of the main hindering factors of the countries' development, it is interesting to academically investigate what is conflict management, what is international mediation, and what is the EU doing in these fields, what is the EU experience in conflict management and mediation processes?

Being a complex bureaucracy, it is usually difficult for practitioners and representatives of governmental, non-governmental and international organizations to identify those EU bodies, structures and instruments that were developed to address the conflicts effectively. In this regard, the information demonstrated in this paper will be productive and contribute to the societal relevance of the research.

The aim of the article. For these purposes, first section of the paper will review the academic scholarship on the aspects of conflict management. Second section will consider mediation, its characteristics as well as factors affecting the mediation. Third part will be dedicated to the discussion of the EU involvement in conflict management and mediation processes, relevant EU bodies and instruments.

Conflict management is believed to be "an attempt by actors involved in conflict to reduce the level of hostility and generate some order in their relations" [1, p. 3]. Managing a conflict is no easy task, especially when political and ideological differences are entangled to its very roots. An effective manager needs a wide range of activities, creativity, proper instruments and some luck in order to push the counterparts of a deadlock to a successful compromise [2; 3; 4].

The EU conflict management typically is a "long-term engagement with a particular country or region, an engagement that, over time, will necessitate different conflict management policies, including military crisis management, development and humanitarian aid efforts, and mediation between conflict parties" [5, p. 5].

Conflict management activities

There are various actions that a manager can use to make the stalemates sit around a table, discuss their differences and agree on mutually acceptable compromise, ranging from the most passive verbal statement to the most active direct military-related intervention, from minimum to maximum in terms of engagement and commitment, in terms of financial costs, relevant personnel and logistical support. In their seminal work, Frazier & Dixon [6] identify five core forms of conflict management efforts: verbal actions, diplomatic approaches, judicial processes, administrative assistance and militaristic responses.

First, *verbal statement* is the least active form of conflict management. Thousands of such statements are issued every year from third parties, urging the belligerents to cease fighting, to get involved into negotiations, to support conflict resolution process or just to avoid actions that may distort conflict management efforts of the process participants. Second, in occasions when verbal actions are not effective enough, third parties may use *diplomatic efforts* that in turn may encompass everything, including mediation, confidence-building measures, etc. Third, *judicial processes* consist of arbitration, tribunals, fact-finding missions and other forms of actions aiming at identifying individuals who committed relevant crimes and bringing them to justice, thus, shedding more light on the conflict's dark realities and increasing legitimacy of the process. Fourth, conflict manager may go even further and offer election supervision/monitoring, humanitarian aid, thus provide *administrative assistance* where and when needed and if accepted by the conflict parties. And finally, it may also be the case that direct military-related intervention is necessary for a third party to effectively manage a conflict. Militaristic responses may include peacekeeping operation, military observation/monitoring mission, demobilization monitoring, monitoring of implementation of ceasefire agreement, etc. As some scholars demonstrate, all these forms are in most cases interrelated and complement each other [7; 8; 9; 10, pp. 15-28].

Meanwhile, the United Nations Codebook and Operational Definitions can be a useful document in better understanding the issue by identifying and defining several key concepts. If adapted from the UN for the EU, according to this code, the involvement of the European Union in conflict resolution processes can generally be understood as an EU action aiming at ending hostilities and other violent behavior, or addressing the roots of conflict and this way resolving the problem. This may include the following activities: "fact-finding, offering of good offices, condemnation, call for action by adversaries (includes call for cease-fire, withdrawal, negotiation, member action to facilitate termination), mediation (includes proposing a solution, offering advice, and conciliation of differences), [humanitarian efforts,] arbitration (formal binding settlement by arbitral body), sanctions, observer group, emergency military forces", etc. Any decision taken by the EU institutions, its bodies and representatives attempting to end the conflict can be considered as an involvement in conflict management and mediation.

Creativity and creative thinking are often fundamental in effective conflict management, especially in cases of large-scale, complex and international conflicts [11]. Arai clarifies, "conflict resolution creativity is a social and epistemological process, whereby actors involved in a given social conflict learn to formulate an unconventional resolution option or procedure, and a growing number of others gradually come to recognize it as acceptable and workable" [12, p. 3]. He further argues that creativity is often the only chance for "transcending seemingly intractable inter-communal conflicts" [12, p. 3]. Indeed, when interests are tangled and contradictory, when feelings are spoiled, when temperature is high and the conflict counterparts use physical violence from time to time, relevant decision-makers need to think out of box and approach the conflict with creative strategies and initiatives.

Once involved in the mediation process, conflict managers typically use different strategies and leverages/instruments in order to facilitate the outcome and its implementation [13]. Bercovitch defines strategy as "a broad plan of action designed to indicate which measures may be taken to achieve desired objectives in conflicts" [14, p. 113], while Vuković clarifies behavior as "actual tactics, techniques or instruments at a mediator's disposal" [15, p. 25].

Broadly speaking, "[mediation] is a method of conflict management in which conflicting parties gather to seek solutions to their problems, accompanied by a mediator who facilitates discussion and the flow of information, aiding in the processes of reaching agreement" [16, p. 290]. In other words, it can be labeled as a kind of "assisted negotiation", in which an external actor enters the peacemaking process in order to influence and alter the character of previous relations between the conflicting sides" [15, pp. 10-11]. Bercovitch & Fretter further simplify the definition arguing that mediation is "a conflict-management method in which an outside party helps adversaries to solve their differences peacefully" [17, p. 16], whereas Bercovitch believes that it is "a process of conflict management, related to, but distinct from the parties' own negotiations, where those in conflict seek the assistance of, or accept an offer of help from, an outsider (whether an individual, an organization, a group, or a state) to change their perceptions or behavior, and to do so without resorting to physical force or invoking the authority of law" [16, p. 290].

Mediation is usually "non-coercive in nature, voluntary in structure and performance and ad hoc in orientation", and has no "legal basis or institutionalized authority". The participants usually maintain autonomy throughout the

mediation (decision-making) process and are not obliged to accept the ideas offered or pressed by the mediation [9, p. 19; 6; 7; 18, p. 427]. Mediation is often labeled as the most efficient method of conflict management as well as a low-cost alternative comparing to other peaceful approaches. Arguably for this reason, no wonder that most of the international actors prefer international mediation over other kind of communication [19; 17, p. 29].

A mediator can be anything and anybody from a state to an international/regional organization to a non-governmental/civil society organization to a respectable and trustworthy individual [17, pp. 16-17]. Mediator's role is important because amidst the political and military deadlock, mediators can discharge the situation and facilitate the resolution by "[bringing] with them consciously or otherwise, ideas, knowledge, resources and interests, of their own or of the group they represent" [20, p. 35].

Early phases of conflict is relatively easier for mediators to manage as the parties have not opted to violence yet. This period is usually characterized by high levels of uncertainty and suspicion. For this reason, initial steps of escalation spiral can be effectively stopped and reversed even by non-official actors or in other words, by low-key mediators, as scholars refer them, such as non-governmental organizations [21; 22; 23]. They can provide informal environment for communication and problem discussion without losing face publicly before constituencies of the conflicting parties [24, p. 72].

"Real, heavy-weight" mediators can already enter the process once low-key mediators established and developed initial communication channels. They are referred as "real, heavy-weight" because they are the ones with "coercive and reward power that can be used in a formal setting" to "induce conflicting sides to change their preconceived options and convince them to turn away from violence" [23, p. 62; 15, p. 42].

Post-conflict phases are usually characterized by violence-prone activities, conflictual policies and higher levels of mistrust between the stalemates. Thus, role of mediators is of greater importance on this stage as their leverages such as sticks and carrots have to be implemented [13]. Mediators' success often depends on how well they build trust and credibility as "it becomes crucial to avoid defection of the parties who can produce and put into effect various security guarantees, economic assistance and capacity building provisions that were used to incentivize the parties in reaching a negotiated solution" [15, p. 42; 25]. Credibility arguably is the key notion at this stage and can be understood as the "extent to which disputants think that (1) the mediator's offer is believable (i.e. the mediator is not bluffing and/or is not being deceived by the opponent), and (2) the mediator can deliver the offer (i.e. mediator can make the offer stick)" [26, p. 69; 25]. For the sake of obtaining credibility, any successful mediator "(1) must have a specific self-interest in upholding a promise; (2) it must be willing to use force if necessary (and capable of punishing whoever violates the agreement); and to be able to signal resolve" [15, p. 14]. In other words, more interest for a mediator in the resolution of conflict, more chances of a committed and dedicated involvement/engagement of a third party in a mediation process, and thus, more chances of success of implementation of mediation commitments from the conflicting sides [27].

Mediator has a critical role in ripening the conflict for ultimate resolution, i.e. in persuading the conflicting parties that there is no alternative to peaceful resolution negotiated on the table as well as in establishing a perception in the minds of the conflicting parties that "negotiations generate

'mutually enticing opportunities' that would be unavailable outside of the process" [28]. Moreover, mediator is important in overseeing and enforcing the implementation of the negotiated agreement and providing technical, financial and other kinds of expertise and assistance in this post-agreement stage. Indeed, while tangible and intangible resources/incentives of the mediator "might prove useful in terminating violence and reaching a peaceful agreement, if the third party does not maintain its commitment in the long-run, these incentives might prove to be highly artificial and, as such, will foster re-escalation of violence" [15, p. 18; 29; 30].

Mediation process can be both advantageous and disadvantageous for a mediator. Depending on many issues, including, the results of the mediation process, a mediator can be praised by its energetic and successful efforts and can be awarded with increasing international reputation and role (benefits) as well as faced by reputational/political challenges and severe criticism (non-material costs). In both situations, any mediator also has to be ready to contribute financial, technical, logistical, human and other types of resources (material costs) to the mediation process [31]. For this reason, mediator's motivation to be involved or be more (pro)active in the mediation process is one of the most decisive factors in achieving the success. Since the level of motivation is usually determined by cost-benefit calculations, several assumptions can be developed [32; 9]: (a) more the expected benefits of a successful mediation, more the mediator's motivation to be engaged in the process; (b) more the potential costs of a mediation, less the mediator's motivation to be engaged in the process; (c) bigger the difference between the expected benefits and potential costs, more the mediator's motivation; (d) smaller the difference between the expected benefits and potential costs, less the mediator's motivation.

Mediation can be advantageous for the conflicting parties in many dimensions as well. Firstly, they can avoid popular dissatisfaction for unpopular decisions by putting blame to the mediator rather than to themselves. Second, a mediator can create a value in the negotiations through creating or widening the zone of possible agreement by providing the conflicting parties the information about the opponent's positions, interests, needs, preferences and capabilities, 'reservation points' [33; 34]. As Vuković argues, "mediator's presence fosters the expectation that the utility of the agreement attainable through mediation exceeds the utility of an agreement that the parties could reach if they negotiated directly" [15, p. 18].

Comparative advantage of a mediator

Mediators carry various interests and resources that become a comparative advantage once incorporated into a coherent mediating strategy. Scholars argue that mediation is more effective when this mediator can "play heavy" [15, p. 60]. Sisk further clarifies that "this implies the provision of strongly structured incentives and sanctions against the parties, promotion of diplomatic consistency through maintenance of communication and by sharing relevant information and, if needed, acting as a guarantor in the implementation phase" [35, p. 53].

None of these characteristics are obviously evident to the EU in its Eastern neighborhood conflicts, probably apart from weak attempts to promote diplomatic consistency. Indeed, usage of incentives and sanctions by the EU is often chaotic, irrelevant and inappropriate (sometimes even misused). Moreover, the EU has never played a role of guarantor in the implementation phase. Recent developments in Ukraine is more promising in this direction but this role is heavily shared by the Organization

for Security and Cooperation in Europe and has been only partially successful.

Comparative advantage of a powerful mediator can be used both for positive and negative purposes. The Russian-led "mediation" in Moldova, Georgia and Ukraine can be exemplary for demonstrating how mediation efforts led by powerful states can be unsuccessful and ineffective in producing a mutually acceptable solution [36, p. 15].

Multiparty mediation

Practice of international mediation is closely familiar with the situation when more than one third party is involved in the process. Scholars usually call it *multiparty mediation* [37] and describe it as a process with "sequential, simultaneous and composite involvement of more than one external actor in mediating a dispute" [15, p. 39].

Multiparty mediation has many advantages over single party mediation. In case of single party mediation, a mediator may not have enough resources or willingness to influence the conflict parties. In case of multiparty mediation, more mediators mean more resources, more ideas, more opportunities and more chances for conflict resolution. First, as Crocker *et al.* clarify, "[joining] a multiparty effort allows actors to pool in their resources and skills and, as a consequence, increase the overall leverage that can be applied in the mediation process" [23, p. 59]. Second, multiparty mediation is less costly for individual mediating coalition members as a collective and concerted effort "generates smaller shares of fiscal burden and political risk associated with mediation" [38, p. 702; 39, p. 108; 40]. Third, legitimacy increases with the increase in number of mediating coalition members and more importantly, of their collective actions [15, p. 40]. Fourth, some researchers argue that mediating coalition with democratic states as its members are more likely to have success in the mediation process because these members have "high levels of communication, coordination, collaboration and integration" [39, p. 113]. In other words, more democratic coalitions perform more effective mediation. And last but not the least, chances for achieving a mediated/negotiated solution increase when powerful and respectable actors are involved in the mediation coalition by "restructuring" both domestic and regional relationships" [15, p. 40].

Nevertheless, multiparty mediation can have potential disadvantages too, if not addressed properly. One of such important dimensions is a political competition between mediators. Indeed, having their own (sometimes contradicting) interests, powerful states can and do have political competition on the international arena. Therefore, the mediation process can be effective only if these mediators first mediate between themselves and as a result, agree with the distribution of priorities and relative responsibilities in the mediation and implementation phases [41] [For a success in management and mediation in general, please, see 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48].

Cooperation and coordination during mediation

Cooperation is another important issue in the process of international mediation. Zartman & Touval define it as "a situation where parties agree to work together to produce new gains for each of the participants that would be unavailable to them by unilateral action, at some cost" [49, p. 1]. Based on earlier studies, Vuković explains that "[by] exchanging the necessary information about their interests and needs, parties redefine their incompatibilities and seek to create joint gains. Establishing joint gains requires parties to abandon their maximalist goals and formulate a solution on the basis of compromise that benefits all of them" [15, p. 47].

In theory, it is anticipated that during the cooperation process the parties not only acknowledge each other's

interests as legitimate, but also they "emphasize with each other and recognize that each other's well-being is mutually reinforcing and that they are codependent" [15, p. 47]. Once the parties admit that cooperation is mutually beneficial, effectiveness of coordination among the mediating parties can increase significantly [50].

Another important notion in the process of mediation is coordination. Vuković calls it "a method of synchronized usage of the different leverage and resources each mediator has at its disposal in the process in order to create the necessary incentives that would have been unavailable from a single mediator alone" [15, p. 59]. This can be anything from mere information sharing to "collaborative analysis and strategizing, resource sharing, formal partnerships and other means of synchronizing and/or integrating activities" [51, p. 2]. The EU itself also acknowledges that the success of its civilian and military crisis management tools highly depends on effective "coordination and communication between all relevant EU actors [including High Representative, Presidency, European Commission, EU Special Representatives, ESDP missions, European Commission delegations] [as well as its international partners such as UN, OSCE and other individual countries] to ensure that the EU can respond quickly to rapidly evolving situation" [52, p. 4].

In short, any successful solution lies in the ability of mediators "to realize the inadequacy of unilateral action and recognize the utility of cooperation" [15, p. 54]. But a mediation success is similarly strongly influenced by other developments in international arena, be it a situational factor, personal/role factor, motivational factor, interactional factor or something else. Bercovitch explains that they usually "exert influence on the way mediation is undertaken, performed and terminated... and affect the success or failure of any mediation event" [16, p. 299]. These developments can be grouped in several sets: first, "[significant] developments on the systemic level caused by pivotal political, social, economic and/or natural events might strongly affect an actor's strategic priorities and encourage them to re-evaluate the guiding principles of their foreign policies" [15, p. 54].

Second, tragic developments of natural or man-made origin can have similar effects and may push the mediators to change their strategies in the conflict management. Indeed, arguably it was not until the fall of airplane MH17 that the European society (and many politicians alike) fully realized the tragic side of and the necessity to more actively react to the Russian military intervention in Ukraine. And third, a change in political leadership may also create a room of opportunity for conflict management as a new leader or elite can be more willing to compromise, believing that this will yield more benefits than previous more destructive strategies.

The rationale behind these new potential developments is that "as confrontational strategies have resulted in higher costs than expected benefits, the non-cooperative third party might find that it is in its interest to re-evaluate its approach and seek the attainment of greater benefits via cooperation" [15, p. 56].

Contextual factors affecting mediation

Mediation is not a strictly internal and closed process. Several researchers have attempted to analyze those contextual factors that influence this process. Firstly, geopolitical conditions (i.e. distribution and balance of power, national interests, strategic alliances, etc.) "create the operational framework within which conflict management activities are conducted" [15, p. 31] and thus determine the mediation success with high extent. 'Perception of a hurting stalemate' can be changed by the

external support (from patron, ally, otherwise interested third-party), thus making the uncompromised behavior more acceptable, increasing the attractiveness of the BATNA (the best alternative to a negotiated agreement), continuing the conflict and decreasing the chances of mediation success [28, pp. 8-9; 14, p. 108].

And secondly, researchers also indicate that "the nature of the conflict at hand" is an important factor that complicate a mediation process, especially in the high-intensity conflicts. As Vuković explains, "protracted and destructive nature [of such conflicts]... contributes to the psychological manifestation of animosity, profound sentiments of fear and distrust, exaggerated stereotypes and misgiving among the parties involved... Positions and promoted solutions are conditioned by the parties' zero-sum perceptions and competitive attitudes... With the passing of the time, conflict becomes engrained in peoples' daily routine and such behavior even becomes institutionalized" [15, p. 32].

Due to this, conflicting parties sometimes are reluctant to change the status quo, particularly if, apart from the above-mentioned factor, the conflict is also a source of additional financial or political benefits or can be used by politicians to obtain/maintain power [53]. It is for this reason that a mediator has more chances of success in early phase of conflict, before such behavior becomes institutionalized, "identities become polarized and new grievances emerge" [54; 14]. That is why researchers believe that in such cases conflict settlement can be a more pragmatic approach than conflict resolution. However, after some time (in real life that can be years or tens of years) the conflicting parties may realize that their initial goals are not feasible, start redefining their objectives and become more tolerant to a compromise. Mediation can facilitate this transformation by encouraging the parties to a negotiated solution.

Most of the conflicts in the EU's Eastern neighborhood are already polarized with at least one conflict side having institutionalized behavior and being persistent (i.e. unwilling or obliged by a third party not) to change the status quo. Thus, it should be expected from the European Union to be engaged in conflict settlement rather than conflict resolution, and to have more success in the former rather than in the latter.

Choice of Mediation

So far, we have discussed an ideal situation or condition when a mediation is a choice of the conflicting parties truly searching for a negotiated solution. However, accepting a mediation does not necessarily and automatically mean that the conflicting parties are keen to a peaceful resolution. Indeed, in practice, due to many reasons [see 55 for more detail], the stalemates may use a mediation process as an instrument to "[buy time] to regroup and reorganize on the ground" or as Vuković formulates, "by buying time [the conflicting parties] may postpone making costly concessions; they may also see mediation as a platform through which their goals may gain international traction; mediation can serve as a mechanism through which they could gain more international allies; and the process could confer a higher degree of legitimacy for their claims and bargaining positions" [15, p. 17].

Bercovitch further argues that mediation is "an extension of negotiations where the parties to a dispute seek the assistance of, or accept an offer of help, from a party not directly involved in the conflict, to resolve their differences without invoking the authority of the law. The key differences between the two methods relate to the additional resources and expanded relationships and

communication possibilities that a mediator brings to the conflict management" [56, p. 154].

Just like negotiation, mediation may "encompass a wide spectrum of behaviors that range from formal discussions in a multilateral forum like the United Nations, to informal conversations at an embassy cocktail party" and "can be conducted formally or informally, in secret or in the open, by heads of state or by low-level officials, with closed or open-ended agendas" [24, p. 60].

However, mediation can't be taken as granted. Apart from a third-party intervention, conflict parties have other alternatives as well, including unilateral or bilateral actions. Unilateralism can be expressed in actions aimed at violently taking over the opponent or simply withdrawing, while bilateralism can be revealed in a two-sided negotiation [57, p. 19].

The belligerents usually choose to use third parties (which is a neutral/objective actor not involved in the conflict) and to opt for an external mediation if certain conditions are met and expected results are acceptable for them [29]. Several scholars argue that the following pre-conditions are necessary for both negotiation and mediation to occur:

- "a low or decreasing probability of attaining conflict goals through violent struggle, withdrawal, or avoidance.
- a decreasing value of the conflict goals, relative to the direct costs of pursuing those goals and relative to other goals.
- a set of common or compatible interests between the parties, or at least the possibility of a settlement offering mutual advantages over continued conflict.
- the flexibility by each leadership to consider negotiation" [58, p. 57; 24, p. 60; 56, p. 155].

Nevertheless, based on the very nature of mediation and particular differences between mediation and negotiation, mediation needs additional conditions to happen: First, a dispute is procrastinated for a long time, has a "complex issue structure" and the opposing sides are in a shortage of resources to opt for further unilateral actions [42, p. 17; 24, p. 73]. Second, the parties' unilateral or bilateral efforts are in a deadlock, unable to progress towards conflict resolution [59, p. 310] or "antagonism prevents conflict management from even getting under way" [58, p. 57]. Third, a third party is ready and willing to play a role of mediator [60]. Fourth, there should be a room of opportunity for a mediator to play its role. Otherwise, if the conflicting parties do not want a third party to intervene or if there are some other factors hindering the intervention, mediation will not occur or will be doomed to failure [60; 28, p. 8]. And fifth, expected results must be beneficial/acceptable for the opposing parties in order to opt for a third party intervention. In other words, mediation tends to occur if the belligerents believe that either "it will help them reach a better settlement than they can achieve on their own", or "the mediator will provide them with a face-saving way out of the conflict or a means of influencing their opponent, or when rejecting mediation will result in greater harm than accepting it" [61, p. 450; 24, p. 61].

EU involvement in conflict management. There has been an increasing volume of academic scholarship on the EU conflict management during recent years. The researches vary from EU's Europeanization approach to the conflicts in its immediate neighborhood [62] to the EU conflict prevention, peace-building and crisis management in policy and legal lens [63] as well as to the comparative case studies of conflicts in the EU's neighborhood and the repercussions of the EU contractual relations on them [64; 65]. More recent analyses focus on the motivational factors of the EU to be (or not to be) involved in the conflict

resolution processes [66; 67]. Others address the issue of success of the EU to manage the conflict effectively [68].

European Union usually has a wide range of military and civilian crisis management instruments. Ultimately, everything is regulated within the frames of umbrella documents establishing contractual relations with relevant third countries and group of countries. With these documents, the EU is capable of providing direct and indirect incentives for conflict resolution via enforcing reforms agenda, legislative approximation to the EU *acquis*, political dialogue, CFSP/CSDP missions, financial support, etc. In other words, the EU mostly contributes to the peace-building through increasing attractiveness of the conflict parties, "based on the assumption that the transformation of conflict requires the prior establishment of the rule of law and effective governance structure" [69, p. 25].

Apart from being mediator itself, the EU generally has a substantial power in promoting, leveraging, funding and otherwise supporting mediation efforts [52, pp. 9-10].

It is surprising that the EU, surrounded by so many conflicts in its neighborhood, does not have a clear-cut conflict resolution policy. The EU generally approach conflicts by a broader Common Security and Defense Policy (CSDP), the EU instrument to carry out humanitarian, crisis management, peacemaking or peacekeeping tasks. However, the EU rarely uses real peacekeeping, humanitarian or peace-enforcing missions and operations. Indeed, most of them have a peace-building nature [70, 71].

EU crisis management and conflict resolution instruments

EU has a wide range of crisis response and management instruments. Their coordination across a number of institutional and decision-making processes is as important as their implementation. Several regimes/structures are created for this reason [72; 73; 74].

- Instrument contributing to Stability and Peace (IcSP) (until March 2014, the Instrument for Stability – IfS) – is managed by the European Commission and the EEAS for the purposes of crisis response, crisis preparedness and conflict prevention. The IcSP supports mediation and confidence building through crisis response projects. Its main purpose is to provide urgent short-term actions in emerging crisis in concert with EU humanitarian assistance, and to provide longer-term capacity building of organizations working in the field of crisis response and peace-building. It is usually implemented under the supervision of the EU delegations.

- The Peace-building Partnership (part of IcSP) – is tailored for non-governmental organizations, think tanks, regional/sub-regional organizations, international organizations and EU member state agencies and its member states to increase civilian expertise for peace-building activities and to deepen dialogue between EU institutions and civil society.

EU crisis management and conflict resolution structures and regimes

Since its formal establishment, the EU has significantly extended its outreach in international relations. So have its structures responsible for crisis management, conflict management, conflict resolution, strategic planning, military planning, early warning, situation assessment, military training and education, military partnerships, etc. The European Security Strategy published in 2003 was one of the first significant steps of the EU acknowledging the importance of addressing the security challenges, underlying the EU role in these processes and stressing the necessity of "preventive engagement" through the EU conflict

prevention instruments, "including political, diplomatic, military and civilian, trade and development tools" [75].

The Lisbon Treaty later recognized the conflict prevention, peace preservation and strengthening of international security as key goals of the Union's external action. Moreover, the Council of the European Union reiterated that "preventing conflicts and relapses into conflicts... is a primary objective of the EU's external action, in which it could take a leading role acting in conjunction with its global, regional, national and local partners" [76, p. 1]. As a part of the European Security Strategy implementation follow-up, the EU also developed the "Concept on Strengthening EU Mediation and Dialogue Capacities" in 2009 [52]. The document aimed at strengthening mediation capacities of mediators, and expressed its readiness to continue support of "local, regional, international partners, relevant non-governmental organizations and institutions for conflict prevention and resolution and the strengthening of peace efforts, as appropriate" [76, p. 1]. It can be reckoned as a policy basis for the EU mediation.

The European External Action Service, headed by the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy / Vice-President of the European Commission, was intended to facilitate and increase effectiveness and efficiency of EU policies, bodies and instruments in the fields of the Common Foreign and Security Policy and the Common Security and Defense Policy. Indeed, all the CSDP bodies (some in the Council, others in the EEAS) are currently under a direct supervision or guided by a broader structure of the European External Action Service. The most important of these bodies/structures, tasked to facilitate crisis management activities of the Union, include the following [70; 77]:

- The Political and Security Committee (PSC) – meets at the ambassadorial level as a preparatory body for the Council of the EU, and provides strategic direction to CSDP Missions. To this end, its main functions are keeping track of the international situation, and helping to define policies within the Common Foreign and Security Policy (CFSP), including the CSDP. It prepares a coherent EU response to a crisis and exercises its political control and strategic direction.

- The *European Union Military Committee (EUMC)* is the highest military body set up within the Council. It is composed of the Chiefs of Defense of the Member States, who are regularly represented by their permanent military representatives. The EUMC provides the PSC with advice and recommendations on all military matters within the EU.

- The PSC is further advised by a *Committee for Civilian Aspects of Crisis Management (CIVCOM)*. The CIVCOM's activities are important elements of the EU Common Security and Defense Policy. This committee, comprised of professionals mostly with military background, provides information, drafts recommendations, discusses the reports of the CSDP missions and gives its opinion to the PSC on civilian aspects of crisis management.

- The *Politico-Military Group (PMG)* carries out preparatory work in the field of CSDP for the Political and Security Committee. It covers the political aspects of EU military and civil-military issues, including concepts, capabilities and operations and missions. It prepares Council Conclusions, provides Recommendations for PSC, and monitors their effective implementation. It contributes to the development of (horizontal) policy and facilitates exchanges of information. It has a particular responsibility regarding partnerships with third states and other organizations, including EU-NATO relations, as well as

exercises. The PMG is chaired by a representative of the High Representative.

- The Crisis Management and Planning Directorate (CMPD) – contributes to the objectives of the European External Action Service, the EU Common Security and Defense Policy and a more secure international environment by the political-strategic planning of CSDP civilian missions and military operations, ensuring coherence and effectiveness of those actions as part of the EU comprehensive approach to crisis management and developing CSDP partnerships, policies, concepts and capabilities.

- The European Union Military Staff (EUMS) – working under the direction of the EU Military Committee (EUMC) and under the authority of the High Representative/Vice President (HR/VP) – is the source of collective (multi-disciplinary) military expertise within the European External Action Service (EEAS). As an integral component of the EEAS's Comprehensive Approach, the EUMS coordinates the military instrument, with particular focus on operations/missions (both military and those requiring military support) and the creation of military capability. Enabling activity in support of this output includes: early warning (via the Single Intelligence Analysis Capacity – SIAC), situation assessment, strategic planning, Communications and Information Systems, concept development, training and education, and support of partnerships through military-military relationships. Concurrently, the EUMS is charged with sustaining the EU OPSCEN and providing its core staff when activated.

- The Civilian Planning and Conduct Capability (CPCC), which is part of the EEAS, is the permanent structure responsible for an autonomous operational conduct of civilian CSDP operations. Under the political control and strategic direction of the Political and Security Committee and the overall authority of the High Representative, the CPCC ensures the effective planning and conduct of civilian CSDP crisis management operations, as well as the proper implementation of all mission-related tasks.

- EU Special Representative – in general, EU Special Representatives play important role in the EU mediation efforts. Their mandates usually include "supporting stabilisation and conciliation processes, contributing to initiatives leading to settlement of conflicts and to negotiation and implementation of peace and cease fire agreements, facilitating and maintaining close contact with all the parties" (Council of the European Union, 2009, p. 5).

- Bodies of the European External Action Service:

- The Crisis Response and Operational Coordination Department (CRPCD) – is responsible for the activation of the EEAS Crisis Response System (Crisis Platform, EU Situation Room, Crisis Management Board), and therefore plays a central role in ensuring both swift and effective mobilisation of actors and instruments across the EU system as well as coherence of policies and actions throughout the various phases of the crisis life cycle. The CRPCD is comprised of 3 divisions: 1) the Crisis Response Planning and Operations (CRPO); 2) the EU Situation Room; 3) the Consular Crisis Management.

- In turn, the EEAS Crisis Response System (CRS) covers crises which may affect EU security and interests occurring outside the EU, including those affecting the EU delegations or any other EU asset or person in a third country. The CRS contributes to ensure coherence between various aspects of crisis response and management measures, in particular in the security, political, diplomatic, consular, humanitarian, developmental, space related, environmental and corporate fields.

➤ The Crisis Platform – chaired by the High Representative of the Union, the EEAS Executive Director or the EEAS Managing Director for Crisis Response, encompasses a number of services within the EU system. It provides the EEAS and Commission services with a clear political and strategic guidance for the management of a given crisis. Depending on the crisis, several crisis response/management structures mentioned above can meet within this format, the EEAS Crisis Response Department providing the secretariat support.

➤ The EU Situation Room – is a permanent stand-by body that provides worldwide monitoring and current situation awareness 24/7. It collects information from all relevant institutions as well as distributes the analysis and recommendations to the member states, EU delegations and other relevant teams.

Conclusion

Conflicts have become one of the main challenges of our societies in recent decades, resulted in an increasing necessity for international mediation. This is true to the European Union's Eastern Partnership where five out of the six countries continue to struggle from the devastating effects of the ongoing or sporadic eruptions of hostilities. The European Union has been engaged in the conflict management and international mediation activities to some extent. It has established particular bodies for this purpose that were demonstrated in the paper.

The study also examined important aspects and components of conflict management and international mediation to better understand the context of functioning of these EU bodies and instruments. Governmental officials as well as representatives of academia, non-governmental and international organizations will have to take this information into consideration in order to further improve their working practices and more effectively cope these challenges.

References

- Bercovitch, J. & Regan, P. (1999). The Structure of International Conflict Management: An Analysis of the Effects on Interactability and Mediation. *International Journal of Peace Studies*, 4 (1), pp. 1-14.
- Crocker, C. A. (2011). Thoughts on the Conflict Management Field after 30 Years. *International Negotiation*, 16 (1), pp. 1-10.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O. & Aall, P. R. (2007, eds.). *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
- Bercovitch, J., Kremenyuk, V. & Zartman, I.W. (2009, eds.). *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Wolff, S. & Whitman, R. G. (2012, eds.). *The European Union as a Global Conflict Manager*. London & New York: Routledge.
- Frazier, D. V. & Dixon, W. J. (2006). Third Party Intermediaries and Negotiated Settlements, 1946–2000. *International Interactions*, 32 (4), pp. 385–408.
- Greig, M. & Diehl, P. (2012). *International Mediation*. Cambridge: Polity Press.
- Osiw, A. P. (2014). Conflict Management Trajectories in Militarized Interstate Disputes: A Conceptual Framework and Theoretical Foundations. *International Studies Review*, 16 (1), pp. 50-78.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T. & Miall, H. (2011). *Contemporary Conflict Resolution*. 3rd Edition. Cambridge: Polity Press.
- Carneiro, D., Novais, P. & Neves, J. (2014). *Conflict Resolution and its Context: From the Analysis of Behavioural Patterns to Efficient Decision-Making*. London: Springer.
- Gruber, H. E. (2009). "Creativity and Conflict Resolution: The Role of Point of View". In: Deutsch, M., Coleman, P. T. & Marcus, E. (eds.). *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice*. 2nd Edition. San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint, pp. 391-401.
- Arai, T. (2009). *Creativity and Conflict Resolution: Alternative Pathways to Peace*. London: SIT Graduate Institute.
- Svensson, I. (2007). Mediation with muscles or minds? Exploring power mediators and pure mediators in civil wars. *International negotiation*, 12 (2), pp. 229-248.
- Bercovitch, J. (2005). "Mediation in the Most Resistant Cases". In Crocker, C. A., Hampson, F. O. & Aall, P. R. (eds.). *Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, pp. 99–121.
- Vuković, S. (2016). *International Multiparty Mediation and Conflict Management: Challenges of Cooperation and Coordination*. London: Routledge.
- Bercovitch, J. (2006). Mediation Success or Failure: A Search For the Elusive Criteria. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, 7, pp. 289-302.
- Bercovitch, J. & Fretter, J. (2004). *Regional Guide to International Conflict and Management from 1945 to 2003*. Washington, D.C.: CQ Press.
- Touval, S. & Zartman, W. (2006). "International Mediation in the Post- Cold War Era," in Crocker, C.A., Hampson, F.O. & Aall, P.R. (2006, eds.). *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflicts*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, pp. 427–443.
- Bercovitch, J. (1992). Mediators and Mediation Strategies in International Relations. *Negotiation Journal*, 8, pp. 99-112.
- Bercovitch, J. & Jackson, R. (2009). *Conflict Resolution in the Twenty First Century: Principles, Methods and Approaches*. Ann Arbor: Michigan University Press.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O. & Aall, P. R. (2004). *Taming Intractable Conflicts: Mediating in the Most Resistant Cases*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O. & Aall, P. R. (2003). "Two is Company but three is Crowd? Some Hypotheses about Multiparty Mediation," in Bercovitch, J. (ed.) *Studies in International Mediation*. London: Palgrave Macmillan, pp. 228–257.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O. & Aall, P. R. (2001). Crowded Stage: Liabilities and benefits of Multiparty Mediation. *International Studies Perspectives*, 2 (1), pp. 51–67.
- Bercovitch, J. & Jackson, R. (2001). Negotiation or Mediation? An Exploration of Factors Affecting the Choice of Conflict Management in International Conflict. *Negotiation Journal*, 17 (1), pp. 59-77.
- Kydd, A. (2006). When can mediators build trust? *The American Political Science Review*, 100 (3), pp. 449-462.
- Maoz, Z. & Terris, L. G. (2009). "Credibility and Strategy in International Mediation". In Bercovitch J. & Gartner, S. S. (eds.). *International Conflict Management: New Approaches and Findings*, London: Routledge, pp. 69–95.
- Bercovitch, J. (2002). "Introduction: Putting Mediation in Context". In: Bercovitch, J. (ed.). *Studies in International Mediation*. Basingstoke: Macmillan, pp. 3-24.
- Zartman, I. W. (2001). The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments. *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (1), pp. 8–18.
- Beardsley, K. (2011). *The Mediation Dilemma*. Ithaca: Cornell University Press.
- Svensson, I. (2009). Who Brings Which Peace? Neutral versus Biased Mediation and Institutional Peace Arrangement in Civil Wars. *Journal of Conflict Resolution*, 53 (3), pp. 446-469.
- Princen, T. (1992). *International Intermediaries in Conflict*. Princeton: Princeton University Press.
- Bercovitch, J. & Schneider, G. (2000). "Who Mediates? The Political Economy of International Conflict Management," *Journal of Peace Research*, Vol. 37, No. 2, pp. 145–165.
- Rauchhaus, R. (2006). Asymmetric information, mediation, and conflict management. *World Politics*, 58 (2), pp. 207-241.
- Savun, B. (2009). "Mediators types and the effectiveness of information-provision strategies in the resolution of international conflict". In: Bercovitch, J. & Gartner, S. (eds.). *International Conflict Mediation: New Approaches and Findings*. NYC: Routledge.
- Sisk, T. (2009). *International Mediation in Civil Wars – Bargaining with bullets*. New York: Routledge.
- Whitefield, T. (2010). *External Actors in Mediation: Dilemmas and Options for Mediators*. Geneva: Centre for Humanitarian Dialogue.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O. & Aall, P. R. (1999). *Herding Cats: Multiparty Mediation in a Complex World*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Böhmelt, T. (2012). Why Many Cooks if They Can Spoil the Broth? The Determinants of Multiparty Mediation. *Journal of Peace Research*, 49 (5), pp. 701–715.
- Böhmelt, T. (2011). *International Mediation Interaction: Synergy, Conflict, Effectiveness*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Beber, B. (2010). *The (Non-)Efficacy of Multiparty Mediation in Wars Since 1990*. NY University, Unpublished Manuscript.
- Jones, B. D. (2002). "Challenges of Strategic Coordination". In: Stedman, S. J., Rothchild, D. & Cousens, E. M. (eds.). *Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements*. Boulder: Lynne Rienner, pp. 89-116.
- Bercovitch, J. (1991). International mediation and dispute settlement: Evaluating the conditions for successful mediation. *Negotiation Journal*, 7 (1), pp. 17-30.
- Bercovitch, J. & Langley, J. (1993). The nature of the dispute and the effectiveness of international mediation. *Journal of Conflict Resolution*, 37, pp. 670-691.
- Susskind, L. & Cruikshank, J. (1987). *Breaking the Impasse: Consensual Approaches to Resolving Public Disputes*. New York: Basic Books.
- Melin, M., Gartner, S. & Bercovitch, J. (2013). Fear of Rejection: The Puzzle of Unaccepted Mediation Offers in International Conflict. *Conflict Management and Peace Science*, 30 (4), pp. 354–368.
- D'Estree T. P., Fast, L. Weiss, J. & Jakobsen, M. (2001). Changing the Debate About "Success" in Conflict Resolution Efforts. *Negotiation Journal*, 17 (2), pp. 101-113.
- Jeong, H-W. (2010). *Conflict Management and Resolution – An Introduction*. London: Routledge.

48. Makhashvili, L. (2013). The Geneva Talks and the European Union: Conditionality and Social Learning or Strategic Socialization? *Medzinárodné Vzťahy (International Relations)*, 1, pp. 69-81.
49. Zartman, I. W. & Touval, S. (2010). *Cooperation: The Extensions and Limits of International Multilateralism*. New York: Cambridge University Press.
50. Strimling, A. (2006) "Stepping Out of the Tracks: Cooperation Between Official Diplomats and Private Facilitators," *International Negotiation*, 11 (1), pp. 91-127.
51. Nan, S. A. & Strimling, A. (2006). Coordination in Conflict Prevention, Conflict Resolution and Peacebuilding. *International Negotiation*, 11 (1), pp. 1-6.
52. Council of the European Union (2009). *Concept on Strengthening EU Mediation and Dialogue Capacities*. Retrieved on 11 August 2016, <www.eeas.europa.eu/cfsp/conflict_prevention/docs/concept_strengthening_eu_med_en.pdf>
53. Meerts, P. (2004). "Entrapment in International Negotiations". In Zartman, I. W. & Faure, G. O. (eds.). *Escalation and Negotiation in International Conflicts*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 111-140.
54. Bercovitch, J., Anagnoson, T. J. & Wille, D. L. (1991). Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations. *Journal of Peace Research*, 28 (1), pp. 7-17.
55. Bercovitch, J. & Gartner, S. (2006). Is there Method in the Madness of Mediation? Some Lessons for Mediators from Quantitative Studies of Mediation. *International Interactions*, 32 (4), pp. 329-354.
56. Bercovitch, J. (2011). *Theory and Practice of International Mediation: Selected essays*. London: Routledge.
57. Bercovitch, J. & Houston, A. (1996). "The study of international mediation: Theoretical issues and empirical evidence". In: Bercovitch, J. (ed.). *Resolving international conflicts: The theory and practice of mediation*. Boulder: Lynne Rienner.
58. Stephens, J. (1988). "Acceptance of mediation initiatives: A preliminary framework". In: Mitchell, C. & Webb, K. (eds.). *New approaches to international mediation*. New York: Greenwood Press.
59. Kleiboer, M. & Hart, P. (1995). Time to talk? Multiple perspectives on timing of international mediation. *Cooperation and Conflict*, 30, pp. 307-48.
60. Greig, M. (2005). Stepping into the fray: when do mediators mediate? *American Journal of Political Science*, 49 (2), pp. 249-266.
61. Zartman, I. W. & Touval, S. (1996). "International Mediation in the post-Cold War Era". In: Crocker, C. A., Hampson, F. O. & Aall, P. (eds.). *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. Washington: United States Institute of Peace Press.
62. Emerson, M. – Coppieters, B. – Huysseune, M. – Kovziridze, T. – Noutcheva, G. – Tocci, N. – Vahl, M., (2004): Europeanization and conflict resolution: case studies from the European periphery. In: *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2004, 1.
63. Blockmans, S., Wouters, J. & Ruys, T. (2010,eds.). *The European Union and Peacebuilding – Policy and Legal Aspects*. Hague: Asser Press.
64. Tocci, N. (2007). *The EU and Conflict Resolution. Promoting Peace in the Backyard*. London & New York: Routledge.
65. Makhashvili, L. (2016). The Association Agreement – New Conflict Resolution Mechanism or Another Beautiful Cloth On the Same Body? *Caucasus Social Science Review*, 2 (2), pp. 1-14.
66. Pohl, B. (2012). *But We Have to Do Something. The Drivers behind EU Crisis Management Operations*. PhD Thesis, Leiden University.
67. Popescu, N. (2009). EU and the Eastern Neighbourhood: reluctant involvement in conflict resolution. *European Foreign Affairs Review*, 14, pp. 457-477.
68. Whitman, R. & Wolff, S. (2012, eds.). *The European Neighborhood Policy in Perspective: Context, Implementation and Impact*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
69. Oproiu, M. (2015). Crafting a Wider Strategy for Conflict Management in the Neighbourhood? A Comparative Perspective on the European Union's Civilian Missions in Georgia and Kosovo. *Romanian Journal of European Affairs*, 15 (2), pp. 22-41.
70. European External Action Service (2016b). *Crisis management and Response*. Retrieved on 16 September 2016, <http://eeas.europa.eu/topics/crisis-response/412/crisis-management-and-response_en>
71. European External Action Service (2016c). *Ongoing missions and operations*. Retrieved on 26 September 2016, <http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/index_en.htm>
72. European External Action Service (2016a). *Instrument contributing to Stability and Peace (ICSP)*. Retrieved on 16 September 2016 <http://eeas.europa.eu/topics/instrument-contributing-stability-and-peace-icsp/422/instrument-contributing-to-stability-and-peace-icsp_en>
73. European Commission (2015). *Instrument contributing to Stability and Peace, preventing conflict around the world*. Retrieved on 16 September 2016, <http://ec.europa.eu/dgs/fpi/what-we-do/instrument_contributing_to_stability_and_peace_en.htm>
74. European Parliament and Council of the European Union (2014). Regulation (EU) No 230/2014 of the European Parliament and of the Council establishing an instrument contributing to stability and peace. *Official Journal of the European Union*, L77. Retrieved on 16 September 2016, <http://ec.europa.eu/dgs/fpi/documents/140311_icsp_reg_230_2014_en.pdf>
75. Council of the European Union (2003). *A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy*. Retrieved on 12 June 2013, <<https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsupload/78367.pdf>>
76. Council of the European Union (2011). *Council conclusions on conflict prevention*. Retrieved on 11 August 2016, <www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/122911.pdf>
77. European External Action Service (2015). *Structure, Instruments and Agencies*. Retrieved on 15 September 2016, <https://eeas.europa.eu/topics/common-security-and-defence-policy-csdp/5392/csdp-structure-instruments-and-agencies_en>

Надійшла до редколегії 07.11.16

Л. Махашвілі, асп.

Інститут Європейських досліджень Тбіліського національного університету, Тбілісі, Грузія

УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ, МІЖНАРОДНЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Європейський Союз на різних рівнях працює над інструментами щодо запобігання ескаляції агресивних дій з боку держав, а також виступає посередником у вже існуючих конфліктах в п'яти країнах Східного партнерства з шести.

Беручи до уваги той факт, що конфлікти стають нагальною проблемою для багатьох суспільств і одним із стримуючих факторів у розвитку держав, актуальним буде аналіз наступних понять – управління конфліктом, міжнародне посередництво, діяльність ЄС в обох напрямках, а також досвід ЄС в управлінні конфліктами і посередництві.

У комплексній бюрократії фахівцям-практикам, представникам урядових, неурядових і міжнародних організацій досить важко ідентифікувати органи ЄС, структури та інструменти, які були розроблені для ефективного вирішення конфліктів. У зв'язку з цим інформація, що представлена в даній роботі, буде продуктивною і зможе посприяти суспільній значимості дослідження.

Ключові слова: управління конфліктом, міжнародне посередництво, органи і інструменти ЄС.

Л. Махашвілі, асп.

Інститут Европейских исследований Тбилисского национального университета, Тбилиси, Грузия

УПРАВЛЕНИЕ КОНФЛИКТАМИ, МЕЖДУНАРОДНОЕ ПОСРЕДНИЧЕСТВО И ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ

Европейский Союз на разных уровнях работает над инструментами по предотвращению эскалации агрессивных действий со стороны государств, а также выступает посредником в уже существующих конфликтах в пяти странах Восточного партнерства из шести.

Принимая во внимание тот факт, что конфликты становятся насущной проблемой для многих обществ и одним из сдерживающих факторов в развитии государств, актуальным будет анализ следующих понятий – управление конфликтом, международное посредничество, деятельность ЕС в обоих направлениях, а также опыт ЕС в управлении конфликтами и посредничестве.

В комплексной бюрократии специалистам-практикам, представителям правительственных, неправительственных и международных организаций достаточно трудно идентифицировать органы ЕС, структуры и инструменты, которые были разработаны для эффективного разрешения конфликтов. В связи с этим, информация, представленная в данной работе, будет продуктивной и сможет способствовать общественной значимости исследования.

Ключевые слова: управление конфликтом, международное посредничество, органы и инструменты ЕС.

УДК 339.98

Н. Пак, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

НЕКОНТРОЛЬОВАНА МІГРАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В статті проаналізовано причини неконтрольованих міграційних потоків, які спостерігаються сьогодні в Європі. Розглянуто основні міграційні тенденції в європейських країнах та їх наслідки для європейського суспільства. Дано оцінку діям європейських інституцій у вирішенні проблеми нелегальної міграції. Запропоновано заходи, які повинні здійснювати керівники Євросоюзу у досліджуваній сфері для врегулювання міграційних потоків.

Ключові слова: міграційна політика, міграція, тенденції, Європейський Союз, біженці, мігранти, інституції.

Події останніх років яскраво свідчать про те, що на території Європейського Союзу назріває нова, доволі серйозна проблема – наплив значної кількості біженців з країн Сходу, які долають тисячі кілометрів для того, щоб перетнути кордони європейських держав та оселитися в одній із країн Євросоюзу. Керівництво європейських держав виявилось неспроможним конструктивно та оперативно вирішувати проблеми, пов'язані із цими міграційними процесами. У зв'язку із цими новітніми викликами, які стають щораз гострішими та потребують нагального вирішення, європейське суспільство консолідується та намагається шукати шляхи виходу із ситуації, щі склалася.

Міграційні тенденції на різних рівнях досліджують у своїх працях як іноземні, так і українські дослідники, серед яких О.Білик, О.Гришнова, Х.Злотник, В.Іваненко, К.Іглічка, С.Каслс, Т.Клінченко, В.Коваленко, І.Коллет, В.Кривенко, О.Малиновська, О.Пісун, П.Стакер, С.Тімур та інші. У них науковці досліджують суть міграційних процесів, які відбуваються у сучасному світі, аналізують причини виникнення міграційних явищ, оцінюють сьогоденні реалії, які спостерігаються на території різних держав.

Невпинний процес розвитку і трансформації людського суспільства створюють нові тенденції в міграційних переміщеннях, які відбуваються на території Європейського Союзу. Через це сучасні міграційні процеси в Європі ставлять зовсім нові цивілізаційні виклики сучасному суспільству, що потребують ретельного аналізу та зумовлює актуальність глибоких наукових досліджень у зазначеному напрямку.

Метою статті є огляд міграційної ситуації в Європі, аналіз причин, які спонукають біженців з країн Сходу та Африки перетинати європейські кордони, та пошук шляхів виходу із ситуації, яка склалася.

Реалії сьогодення є невтішними для Європи – вона потерпає від напливу біженців з Іраку, Єгипту, Тунісу, Афганістану, Сирії. Тисячі людей виїжджають з країн Африки та Близького Сходу у пошуках кращого життя. Причин цього явища є досить багато:

- відсутність у значної кількості громадян можливостей для працевлаштування у себе на батьківщині;
- економічна нестабільність, що спостерігається на території значної кількості країн Близького Сходу;
- значне зuboжіння та високий ризик померти від голоду в себе на батьківщині;
- соціальна несправедливість, яка панує в східних країнах;
- бажання отримати гідну освіту; яку можна здобути в країнах Європи;
- природні катаклізми, що загрожують здоров'ю та життю і які спостерігаються на території багатьох східних країн;
- висока ймовірність опинитися в епіцентрі воєнних дій.

Остання причина є найбільш актуальною сьогодні, адже на Близькому Сході постійно виникають нові збройні заворушення, внаслідок чого страждають тисячі людей, в основному мирне населення. Це є свідченням того, що мешканці східних територій вирішують долати значну відстань не від хорошого життя, а навпаки – з великим бажанням зберегти життя собі і своїм близьким.

Поряд із зазначеними варто наголосити увагу ще й на такій гуманітарній проблемі. Мігранти досить часто перепливають Середземне море цілими сім'ями, з новонародженими дітьми, вагітними жінками, особами похилого віку. Тисячі людей так і не досягають берегів омріяної Європи. Більшість із них відпливають від берегів своєї батьківщини на переповнених ненадійних суднах і човнах. Лише цього року, більше двох тисяч мігрантів потонули в морі, що перевищує минулорічну трагічну статистику в 20 разів. Проте біженців це не зупиняє, і вони щораз новими та новими "партиями" долають небезпечні відстані морем. Так, для прикладу можна згадати, що на сьогодні, більш ніж півмільйона людей все ще очікують на свій "квиток до раю" лише на території Лівії [3]. Тому гуманітарний аспект проблеми міграційних потоків яскраво свідчить про те, що ці тенденції є небезпечними для тисяч людей, які наважуються таким чином змінити своє життя.

Ще у середині 2014 р. Європейський Союз зіткнувся із серйозною проблемою в межах регулювання міграційної політики – необхідно розробити нові принципи та механізми організації та реалізації імміграційної політики для забезпечення реалізації прав та свобод людини. Водночас нагальною проблемою було вирішення наявної проблеми збільшення мігрантів із Сирії та країн Африки, що мали статус біженців. Більше ніж половина іммігрантів у ЄС протягом 2015–2016 рр. – біженці з Сирії, Афганістану та Іраку [6]. Вони тікають із зон ведення військових дій та мігрують у пошуках кращого життя. Такі біженці не підпадають під програми розвитку, оскільки розвиток не може припинити громадянські війни й ліквідувати тероризм, але деякі ініціативи цих програм були запропоновані з метою надання таким біженцям належних умов для життя в сусідніх країнах, що приймають. Історично склалося два типи потоки мігрантів, що паралельно існують. Перша група – це економічні мігранти, які переміщувалися в країни Європи протягом останніх кількох десятиліть, а друга – біженці, які переміщуються в Європу тими самими шляхами, що й економічні мігранти.

За певних обставин скороченню економічних мігрантів може сприяти підвищення рівня життя в країнах, з яких виїжджають мігранти, зменшення бідності та створення умов для економічного розвитку. Саме на це спрямовані основні зусилля програм економічного розвитку ООН та ЄС.

За підрахунками Агенції з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського союзу FRONTEX

(European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union), з початку 2015 року до країн ЄС вже прибуло понад 1,2 млн мігрантів. У той же час, за даними Міжнародної організації з міграції (International Organization for Migration), до Європи у 2015 році прибуло понад 907 тис. мігрантів, з них морським шляхом – до 880 тис. При цьому останніми місяцями до Греції з Туреччини в окремі дні прибувало до 10 тис. нелегалів.

Слід підкреслити, що потоки мігрантів, що прибувають до країн південного узбережжя Європи (Італія, Франція та Іспанія) через Південне Середземномор'я (до 144 тис. осіб з початку 2015 року), у рази менші за ту їхню кількість, що переправляються із Сирії через Туреччину та Егейське море до Греції (більше 750 тис. осіб) [5].

Кількість біженців, що перебувають біля кордонів Євросоюзу досягла ще в липні минулого року рекордних 107 тисяч осіб. Це найвищий показник з 2008 року, відколи почали вести підрахунки у сфері міграційних тенденцій на території Європейського Союзу. Лише в Німеччині кількість мігрантів, що претендують на політичний притулок, за підсумками 2015 року, становила 750 тисяч осіб [4].

Слід визнати, що ті труднощі, від яких втікають мігранти, не є стимулом для їх розвитку та професійного зросту в нових умовах. Навпаки – європейські держави щораз частіше мають справу з такими тенденціями:

- по-перше, більшість біженців поводять себе як споживачі, керуючись принципом "переді мною всі боргують". Вони впевнені в тому, що жодна європейська держава не наважиться відмовити їм у притулку. І вони праві – сьогодні лише Данія офіційно прийняла закони, котрі обмежують міграцію, тоді як Німеччина вже заявила про те, що готова прийняти біля 800 тис. біженців;

- по-друге, сирійці, єгиптяни та інші мігранти, які переїжджають до Німеччини, Австрії тощо, не хочуть інтегруватися в європейський простір, переймати європейські цінності. Навпаки, вони виступають за збереження своєї національної та релігійної ідентичності;

- по-третє, враховуючи рівень виховання та досвід спілкування зі зброєю, такі мігранти швидко утворюють злочинні угруповання, загрожуючи безпеці місцевих жителів. Вже зараз у донедавна спокійних європейських містах є райони, з яких через небезпеку для життя та здоров'я виїхали представники корінних націй, а залишилися вихідці з Африки та Азії [1].

- по-четверте, поява та популярність численних праворадикальних груп та партій зумовлена ростом незадоволення збільшенням кількості мігрантів в європейських країнах. Конфлікти на міжетнічній та міжрелігійній основі серед біженців можуть стати буденною реальністю, особливо зважаючи на активну пропаганду радикального ісламізму з боку терористичної організації Ісламська Держава.

Ці та інші моменти є постійним свідченням проблеми, яка щораз більше загострюється на європейському континенті. Вона вже досягла такого рівня, що необхідне їй глобальне вирішення. Так, єврокомісар з питань міграції, внутрішніх справ та громадянства Дімітріс Аврамопулос наголосив, що ця міграційна криза є найбільшою з часів Другої Світової війни, а к німецький канцлер Ангела Меркель зазначила, що ця проблема на сьогоднішній день затьмарила собою всі інші проблеми, які існують на даний час в Євросоюзі.

Проте сучасні реалії є зовсім іншими – вони свідчать про те, що європейські інституції неспроможні

комплексно та ефективно вирішити проблеми некерованих міграційних потоків. Зокрема, можна відзначити відверті прорахунки європейської політики контролю на кордонах, такі як:

- демократичні та гуманні правила поведінки із нелегальними мігрантами;

- переважаючий "гуманітарний" підхід – як до біженців та шукачів притулку, а не "поліцейський" – як до нелегальних мігрантів;

- відносна прозорість внутрішніх кордонів європейських країн;

- низька ефективність та фактичний провал морських операцій ЄС, спрямованих на захист південних кордонів Європи: військової операції ЄС з протидії нелегальної міграції у Середземному морі EU Navfor Med/SOPHIA, а також операцій з прикордонного контролю під егідою агенції FRONTEX – Triton (південне Середземномор'я біля італійського узбережжя) та Poseidon (в Егейському морі біля берегів Греції) [2].

Слід визнати, що політика надмірної гуманізації європейського суспільства в цій ситуації є шкідливою для європейських держав, адже толерантне та демократичне ставлення до біженців спричинили неконтрольований сплеск міграційних потоків, з якими Європа не може дати раду. Ці тенденції змушують європейське керівництво всерйоз задуматися над вирішенням даного питання.

Так, сьогодні всередині ЄС вже точаться гострі дебати щодо того, як виходити із ситуації. Ще в квітні 2015 року Євросоюзом, за ініціатииви президента Єврокомісії – Жана Клода Юнкера був затверджений екстерний план по боротьбі з нелегальною міграцією, що передбачає розподіляти сотні тисяч мігрантів за допомогою системи квот. Критеріями для визначення чисельності прийнятих мігрантів є розмір населення, ВВП і рівень безробіття в конкретній країні, а також кількість вже прийнятих мігрантів.

Однак цей план піддався нищівній критиці не лише з боку офіційних урядів (зокрема Італії, Греції, Угорщини), а й викликав серйозне незадоволення серед суспільства. Протести громадян проти вищезгаданої системи квот охопили більшість країн ЄС.

Окремі держави, наприклад, Угорщина намагаються самостійно боротися з напливом мігрантів, будуючи шестиметрову стіну вдовж всієї лінії кордону із Сербією. Словаччина заявляє, що буде приймати лише біженців-християн із Сирії, оскільки їм легше буде інтегруватися в суспільство, аніж до прикладу мусульманам. Очевидно, що всі ці, а також, багато інших позицій створюють чергову загрозу існуванню консенсусу та єдиній сильній позиції ЄС [4].

Варто згадати і приклади конкретних заходів, які були реалізовані в контексті прагнення вирішення проблеми некерованої хвилі мігрантів зі Сходу. Так, 18 листопада 2015р. в Брюсселі Єврокомісія оприлюднила переглянута політику сусідства (Review of the European Neighbourhood Policy), що встановлює нові рамки відносин ЄС із 16 країнами-сусідами – на сході та півдні Євросоюзу (включаючи Україну). Вперше у такому форматі взаємодії ЄС із своїми сусідами з'явилися безпкові інструменти, серед яких – боротьба з міграцією (як регулярною, так і нерегулярною) та її причинами [5].

Проте, на наш погляд, ті запобіжні заходи, які ухваляються на загальноєвропейському рівні, є надто слабкими та епізодичними і не можуть в комплексі вирішити проблему, загальну для практично всіх держав Європейського Союзу, адже всередині окремих країн існують точ-

ки зору, які часто є діаметрально протилежними стосовно до інших держав європейського угруповання. Відповідно для того, щоб проблема міграційних процесів перейшла в площину цивілізованої керованості, необхідні консолідовані зусилля усіх членів Європейського Союзу, їх урядів та очільників, які будуть узгоджені між собою принаймні по ключових позиціях. Також необхідно прийняти та затвердити загальний бюджет, з якого будуть виділятися кошти на вирішення "міграційного питання".

У розрізі зазначеної проблеми треба створювати безпечні зони для проживання людей в їх рідних країнах, шукати можливості для припинення війни, вести переговори зі Сполученими Штатами заради зміни їхньої зовнішньої політики стосовно, наприклад, Сирії як країни, де періодично виникають серйозні збройні конфлікти, які забирають значну кількість людських життів.

Для того, щоб впоратися з "міграційною проблемою", особливо в ситуації кризи, необхідний не лише загальний бюджет, спільна позиція, але й, найголовніше – визначена середньострокова та довгострокова стратегія. Вона повинна передбачати чіткі дії європейців на рік, два, три, п'ять, десять років з тим, щоб керівництво могло прогнозувати тенденції міграційних потоків на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу і приймати відповідні рішення.

З огляду на прагнення окремих інституцій вирішити міграційну проблему можна стверджувати, що, можливо, Європі і вдасться вирішити проблему сотень тисяч біженців, однак, швидше за все цей процес буде довгим та неймовірно важким, зважаючи на непримиренні позиції держав-членів. Поки що європейські політики не схильні до цього та перекладають відповідальність за вирішення міграційних проблем на представників ООН. Проте ситуація, яка погіршується буквально з кожним днем, все ж таки повинна змусити їх займатися цими непопулярними питаннями, тому що лише таким чином можна знайти ресурси для виживання самої Європи.

Підсумовуючи, слід зазначити, що міграційні тенденції біженців на сучасному етапі розвитку суспільства є невітніми для Європейського Союзу. Щораз більша кількість біженців перетинає європейські кордони у пошуках кращого життя, що стало загрожувати безпеці та стабільності європейських країн та спричинило кризові явища в європейському середовищі. Ймовірні наслідки сучасної міграційної кризи Європейського Союзу можуть бути досить непередбачуваними. В найближчій перспективі проблема інтеграції мігрантів в суспільне життя Європи стане однією із найскладніших для регулювання. Практика останніх років вказує на те, що багато вихідців із Близького Сходу та Африки під впливом релігійного фундаменталізму створюють загрозу європейській безпеці всередині ЄС.

Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є вивчення проблеми нелегальної міграції та потреба посилення контролю на кордонах європейських держав, особливо тих, які розташовані на півдні Європи і знаходяться в безпосередній близькості до країн Африки та Близького Сходу.

Список використаних джерел

1. Біженці в Європі : стан проблеми, загрози, шляхи вирішення. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://migraciya.com.ua/news/HotTopic/ua-refugees-in-europe-state-of-problem-threats-solutions/>
2. Бондарчук В.В. Європейська міграційна криза та стабільність ЄС / В.В. Бондарчук // Придніпровська державна академія будівництва та архітектури / Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Східна Європа : економіка, бізнес та управління. Випуск 2 (02). – 2016. – С.28-31.
3. Европейский Союз в борьбе с нелегальной иммиграцией : новые тенденции. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.alieuropa.ru/index2.php>.
4. "Міграційна катастрофа" у Європі як ключове випробування для європейської єдності. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ipress.ua/articles/migratsiyna_katastrofa_u_yevropi_yak_klyuchove_vyprobuvannya_dlya_ievropeyskoi_iednosti_136868.html
5. "Міграційні страхи" Європи : погляд з України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/01-Migration+fears/>
6. Eurostat: Asylum quarterly report. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_quarterly_report.

Надійшла до редколегії 12.09.016

Н.Пак, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НЕКОНТРОЛИРОВАННАЯ МИГРАЦИЯ КАК УГРОЗА БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

В статье проанализированы причины неконтролируемых миграционных потоков, которые наблюдаются сегодня в Евросоюзе. Рассмотрены основные миграционные тенденции в европейских странах и их последствия для европейского общества. Дана оценка действиям европейских институтов в решении проблемы нелегальной миграции. Предложены меры, которые должны осуществлять руководители Евросоюза в исследуемой сфере для урегулирования миграционных потоков.

Ключевые слова: миграционная политика, миграция, тенденции, Европейский Союз, беженцы, мигранты, институты.

N.Pak, graduate student of Studies Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MIGRATION TRENDS REFUGEES IN THE EUROPEAN UNION

The causes of uncontrolled migration flows that occur today in the EU are analyzed in the article. The main migration trends in Europe and their impact on European society are shown. The estimate of the actions of the European institutions in addressing the problem of illegal migration is done. The measures to implement EU leaders in the study area for the settlement of migration flows are proposed.

Key words: migration policy, migration trends, EU, refugees, migrants, institutions.

УДК 327.8

Н. Погоріла, здобувач
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ**КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Проаналізовано основні положення концепцій, стратегій та доктрин за президентство Дж.Буша молодшого та Б. Обами. В цьому контексті виявлено основні відмінності у зовнішньополітичних стратегіях між республіканською та демократичною адміністрацією США з початку ХХІ ст. Доктрина Буша проголошувала необхідність "по-новому" забезпечити безпеку США. Вона базувалася на документах, що були викладені в 2002 р. – "Доповідь про стан нації", "Стратегія національної безпеки", а також промову Буша в ООН, де він декларував "здатність Сполучених Штатів акумулювати таку міць, яка зробить ворожу гонку озброєнь безглуздою". Центральним елементом зовнішньополітичної концепції США цього періоду є превентивний удар.

Адміністрація президента Б. Обами, яка отримала важкий військово-політичний, фінансовий та економічний спадок була стурбована, в першу чергу, проблемами внутрішньої політики та пошуком шляхів виходу з військового конфлікту на Великому Середньому Сході. США як глобальна держава й надалі відіграватиме вирішальну роль у світовій політиці, а концептуальне і прикладне забезпечення політичних і безпекових стратегій США, які впливають на міжнародну політику, є невід'ємною складовою геополітичних інтересів Америки.

Ключові слова: доктрина, стратегія, концепція, лідерство, США, ООН, гегемонія, постбіполярна міжнародна система, зовнішня політика.

Початок президентства Дж.Буша молодшого в США позначився терактами 11 вересня 2001 р., що кардинально вплинуло на доктринальний вимір і зовнішньополітичні стратегії США. Центральне місце займає концепція "жорсткої" гегемонії США. Вона реалізовувалася за президентства Дж. Буша молодшого і розроблялася вченими і політиками, які за своїми переконаннями представляють правий напрям традиційного консерватизму. Окремо слід зазначити Зб. Бжезинського, М. Макфолла і М. Олбрайт, яких можна було б охарактеризувати як лібералів з крайніми консервативними поглядами. Відповідно до цієї концепції, США мали виняткові права і можливості для формування нового міжнародного порядку за американською моделлю, відповідно до західних цінностей, на основі вже наявних міжнародних політичних, військових і економічних організацій, які довели свою ефективність і забезпечили Заходу перемогу в холодній війні. На думку прихильників такого підходу, інші члени світової спільноти мають адаптуватися до нової системи.

Виразниками ідей гегемонії, або американського безальтернативного лідерства, стали представники Республіканської партії і неоконсервативного напрямку в американській політичній думці. До числа послідовних прихильників ідей американської гегемонії можна віднести Г. Кісінджера, Р. Доула, У. Одоума, Р. Кейгана, І. Крістола, Ч. Краутхамера, Дж. Муравчика, Х. Січермана.

Ухвалення у вересні 2002 р. нової "Стратегії національної безпеки", в якій основним було положення про нанесення превентивного удару проти терористів, зробило стратегічні плани США більш амбітними, ніж вони були в роки боротьби з комунізмом [1]. Ця глобальна стратегія була підтримана обома головними партіями США. Однак вона поклала початок розбіжностей між США і її союзниками. У багатьох виникли побоювання, що боротьба з тероризмом слугує прикриттям бажання США розширити зону своєї військової присутності (країни Середньої Азії, Близький і Середній Схід), оскільки американські бази в Саудівській Аравії стали уразливі для дій терористів [2].

Основні положення доктрини Буша, яка проголосила необхідність "по-новому" забезпечити безпеку США, були викладені в 2002 р. в таких документах, як "Доповідь про стан нації", "Стратегія національної безпеки", а також промова американського президента в ООН. Джордж Буш-молодший декларував "здатність Сполучених Штатів акумулювати таку міць, яка зробить ворожу гонку озброєнь безглуздою". Центральним елементом зовнішньополітичної концепції США цього періоду є превентивний удар, тобто те, що розглядалося як край-

ній, останній засіб. Доктрина Буша, побудована на принципі односторонніх дій, обґрунтовує право США на нанесення подібного удару. При цьому заявлено, що США готові застосовувати такий захід відносно будь-кого, хто буде визнаний хоча б потенційно небезпечним.

Доктрина виходить із того, що сторона, яка наступає має безсумнівну перевагу. Перехоплення ініціативи дозволяє атакуючому нав'язати власну волю і спосіб дій потенційному агресору. Як зазначається в Стратегії національної безпеки, "найкращою формою оборони є гарний наступ", а "чим страшніше загроза, тим вище вартість ризику з огляду на бездіяльність". Цей же документ стверджує: "Зберігаючи готовність застосувати силу в цілях оборони, Сполучені Штати демонструють рішучість підтримувати такий баланс сил, який сприяє свободі". При цьому в доктрині заявлено про рішучість "підтримати вільні і відкриті громадські інститути на всіх континентах". На думку Вашингтона, "демократія може бути експортним товаром". (Ґрунтуючись на цьому положенні, керівник Відділу планування Державного департаменту Річард Хаас негайно виступив з ідеєю "просування демократії в мусульманському світі") [3].

До приходу до влади президента Джорджа Буша-молодшого використання превентивної війни як засобу запобігання розповсюдженню ядерної зброї США вважали незаконним. У 2003 р. США вели єдину в історії превентивну війну під тим приводом, щоб не дати Саддаму Хусейну можливості отримати зброю масового ураження. В результаті відбулися події, які в плани США не входили: Ірак розпався, почалася регіональна війна між сунітами і шиїтами, і виникла "Ісламська держава". Превентивна війна проти Іраку стала найбільш кричущим промахом в історії американської зовнішньої політики.

Доктрина Буша, яка була викладена в Стратегії національної безпеки США 2002 р. ґрунтувалася на тому, що протягом багатьох століть в міжнародному праві визнавалося, що для вживання заходів в порядку законної самооборони проти сил, що представляють безпосередню загрозу нападу, країнам не потрібно чекати, поки такий напад буде здійснено. Правознавці і юристи-міжнародники нерідко зумовлювали законність попереджувальних дій наявністю безпосередньої загрози, найчастіше у вигляді неприхованої мобілізації армій, флотів і військово-повітряних сил в порядку підготовки до нападу.

В цей період аналітики та вчені наголошували на тому, що США необхідно переглянути концепцію безпосередньої загрози з урахуванням можливостей і цілей сьогоденних супротивників. Так, на переконання американського вченого М. Лінда у плани держав-ізоїв і терористів не входять наміри нападати на США із за-

стосуванням звичайних озброєнь. Сполучені Штати давно вже не виключають можливість вжиття запобіжних заходів для відображення достатньою загрози їх національній безпеці. Чим серйозніше загроза, тим більше небезпека бездіяльності – і тим більше підстав для вжиття запобіжних заходів для самозахисту, навіть якщо зберігається невизначеність щодо часу і місця нападу супротивника. З метою запобігання подібним ворожим діям супротивників, Сполучені Штати будуть, за необхідності, приймати попереджувальні заходи. Сполучені Штати не застосовуватимуть силу для попередження загрози, що виникає у всіх випадках, так само як і інші країни не повинні використовувати прийняті США попереджувальні заходи як привід для агресії. І, тим не менш, в епоху, коли вороги цивілізації відкрито і активно прагнуть до володіння найбільш руйнівних у світі технологій, "Сполучені Штати не можуть байдуже спостерігати за тим, як назріває загроза" [4].

Наступний напрямок – ліберально-реалістична концепція лідерства, неоконсерватизм і неоізоляціонізм відстоюється противниками гегемонії взагалі і американської гегемонії, зокрема, число яких серед американських вчених і політиків невелике. На практиці в період постбіполярності дані концепції не були реалізовані, хоча деякі ідеї все ж знайшли реалізацію в зовнішній політиці США. Останнім часом все більше вчених відзначають той факт, що адміністрація Обами відходить від ідей американського лідерства, переваги і гегемонії.

В основі цієї концепції – більш збалансована оцінка ситуації в світі і можливостей Сполучених Штатів, визнання необхідності відмовитися від месіанських ідей, не перешкоджати зміцненню інших центрів сили в світі і проводити політику приєднання США до "концерту провідних держав". Прихильники даної концепції, не заперечуючи наддержавності Сполучених Штатів, не визнають за ними право на безальтернативне світорегулювання, розглядають сучасну ситуацію як перехідну, в процесі якої формування нової системи міжнародних відносин буде відчувати вплив головного полюса сили, але не буде визначатися диктатом США [2, с. 99-100].

Концепції неоізоляціонізму представлені такими американськими вченими, як Е. Нордінгер, П. Бьюкенен, Т. Карпентер. Основними ідеями цієї концепції є: обмеження зовнішньополітичних і військових зобов'язань США необхідним мінімумом; не втягнення країни в війни за межами США; різке скорочення розміру допомоги іншим країнам, всього зовнішньополітичного апарату США і військових витрат за винятком НАТО. Прихильники неоізоляціонізму виходять з вузького трактування національних інтересів США які обмежуються захистом свого суверенітету, територіальної цілісності і безпеки. Цим інтересам США, на думку неоізоляціоністів, в сучасному світі ніщо не загрожує, враховуючи географічне положення країни, фактор її ядерної потужності, а також відсутність у неї реальних конкурентів у військовій сфері сьогодні і малоімовірність їх появи у найближчому майбутньому.

Відомий теоретик неоізоляціонізму Е. Нордінгер вважає, що США "стратегічно невразливі", а тому можуть обмежити свої зовнішньополітичні та військові зобов'язання необхідним мінімумом. Правий республіканець П. Бьюкенен закликає відмовитися від "втягування Сполучених Штатів в війни в чужих землях". Конкретно йдеться про згортання участі у військово-політичних блоках, створених для "стримування" більш неіснуючого супротивника, різкому скороченні обсягу допомоги іншим країнам і всього зовнішньополітичного апарату США, а також військових витрат (приблизно наполовину, якщо брати за основу витрати початку 90-х років).

Виняток не робиться і для головного військово-політичного союзу – НАТО.

Інший видатний ідеолог неоізоляціонізму Т. Карпентер називає НАТО "анахронізмом холодної війни" і пропонує передати основну відповідальність за безпеку Європи самим європейцям. Неоізоляціоністи відкидають глобальну відповідальність США за підтримання існуючого світопорядку, який, на їх погляд, в основному є саморегульованим, заснованим на взаємному рівноваженні великих держав [5]. Подібна ж думка, очевидно, проглядається в другій частині "Стратегії національної безпеки, залучення і розширення", сформульованої Е. Лейком: "Наші відносини повинні бути вибірковими, концентруватися на тих проблемах, які співвідносяться з національними інтересами і матеріальними ресурсами там, де ми можемо змінити ситуацію найбільше" [6].

В рамках ліберально-реалістичної концепції лідерства, концептуальних основ неоконсерватизму і неоізоляціонізму інтерес представляє доктрина Б. Обами. Саме він, на думку багатьох аналітиків відмовився від американського лідерства, ідея якого протягом десятиліть визначала роль Америки в світі, і усвідомлено скоротив американські глобальні зобов'язання.

У контексті вищезазначеного необхідно виділити інтерв'ю Б. Обами Джефрі Голдберг з видання "Atlantic" в якому він розповів про ключові елементи власного підходу до зовнішньої політики. Коли мова зайшла про дворічний конфлікт між Україною і Росією, президент США зазначив, що Україна входить в список ключових інтересів Росії, а не США. Оскільки Україна не входить в НАТО, з військової точки зору вона завжди буде вразливою перед Росією, тому "нам потрібно гранично чітко пояснювати, в чому полягають наші ключові інтереси, і за що ми готові воювати".

У 1994 р. лідери США, Великобританії і Росії підписали Будапештський меморандум, в якому вони зобов'язалися поважати суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України і не застосовувати силу для такої держави. Цей меморандум став ключовим фактором для прийняття Києвом рішення про відмову від 2 тисяч стратегічних ядерних боєголовок, а також стратегічних ракет і бомбардувальників. Це стало величезною перемогою зовнішньої політики США і політики нерозповсюдження ядерної зброї в цілому. Рішення РФ порушити цю угоду є серйозним негативним фактором, який може перешкодити іншим країнам відмовитися від зброї масового знищення. Адміністрація Б. Обами рідко згадує про Будапештський меморандум, однак саме він відповідає на питання "чому Україна так важлива" – питання, якого Обама торкнувся в своєму інтерв'ю [7].

Вашингтон повинен був пояснити Києву, "де проходить червона лінія", але аргумент, що надання Україні зброї могло б призвести до зіткнення між США і Росією є беззаперечно неспроможним. Саме ці пункти в погляді президента на український конфлікт і викликають тривогу. Якщо вибирати між продовженням тієї політики, яку США веде зараз, і третьою світовою війною з Росією, то відповідь виявляється очевидною. Однак президент пропустив менш масштабні кроки і заходи, які не привели б до війни з Росією, але при цьому позбавили б РФ можливості йти простим військовим шляхом [7].

У лютому 2015 р. Президент США Б. Обама представив Конгресу нову Стратегію національної безпеки. Це його другий і швидше за все останній офіційний і обов'язковий документ, що відображає стратегічне бачення демократичною адміністрацією сучасного світового порядку, місця і ролі США в ньому. Успіхи демократичної адміністрації, що представлені в ній позиціюються як вектор подальшого розвитку країни. При

цьому вийшла швидше адаптація першої Стратегії Обама 2010 р. до міжнародних умов, що змінилися, ніж нове стратегічне бачення. Вона повністю побудована на концепції, сформульованій в 2010 р., ключові моменти якої не зазнали істотних змін. Це була концепція національного оновлення і повернення США до глобального лідерства. Стратегія була націлена на вибудовування основ американської сили і глобального впливу. В її основі покладена ідея "розумної сили", представлена адміністрацією Обама в 2009 р., яка передбачала, що сила і вплив у світі починаються з оновлення всередині країни. Саме так Обама поклав в основу стратегії національної безпеки всі основні соціальні пріоритети свого президентства – сильна економіка, доступна освіта і охорона здоров'я, енергетична безпека, інновації [8].

У Стратегії 2015 р. ця ідея внутрішньої сили як основи глобального впливу повністю збережено. При цьому формулювання "розумна сила" в тексті відсутнє, так само як будь-які її варіації, які зустрічалися в попередньому документі. У даній Стратегії взагалі немає концептуальної частини, всі розділи присвячені окремим аспектам реалізації концепції, сформульованій п'ять років тому. Основна ідея документа незмінна – глобальне лідерство США. Однак на відміну від Стратегії 2010 р., яку можна назвати стратегією планованого лідерства, ця стратегія лідерства, що реалізується. В ній американське лідерство представлено як основа глобальної стабільності і безпеки. Дана Стратегія вже не відповідає на питання бути чи не бути США глобальним лідером, вона являє бачення того, як це лідерство реалізується зараз і як буде реалізовуватися в майбутньому [8].

Сама стратегія реалізації лідерства повністю перенесена з концепції 2010 р. – використання всіх компонентів "розумної сили": сильна армія, сильна економіка, вміль дипломатія, універсальні цінності, про ефективність яких говорить особистий приклад США. Нова Стратегія також передбачає орієнтацію країни на спільні дії через партнерство, коаліції і міжнародні організації. США як і раніше залишають за собою право на односторонні силові дії, але тільки в разі безпосередньої загрози національній безпеці. Список основних загроз в цілому зберігся: ядерна зброя, кліматичні зміни, пандемія. Місце тероризму, який в 2010 р. був основною загрозою, зайняло більш широке поняття – екстремізм. Загроза поширення і застосування ядерної зброї як і раніше на першому місці [8].

Дослідження послань президента Б. Обама до конгресу США 2012-2015 рр., за оцінками експертів, свідчить, що США як глобальна держава й надалі відіграватиме вирішальну роль у світовій політиці, а концептуальне і прикладне забезпечення політичних і безпекових стратегій США, які впливають на міжнародну політику, є невід'ємною складовою геополітичних інтересів Америки [9].

Розглянувши основні концептуально-стратегічні основи американського лідерства можемо зробити наступні висновки. Нова стратегія глобального лідерства може бути реалізована через збереження провідних позицій США в основних міжнародних інститутах – ООН, МВФ, СОТ, НАТО та ін. Управління регіональними процесами та організацію особливих двосторонніх зв'язків з провідними державами світу, що не входять у військово-політичні союзи під егідою США – Китаєм, Індією і Росією, що виключило б, або максимально ускладнило, появу рівного за потужністю США центру сили або зближення цих держав на антиамериканських позиціях.

Однак дана стратегія буде відрізнятися від стратегії глобального лідерства Дж. Буша-молодшого. Кроки адміністрації Б. Обама свідчать про перенесення осно-

вних зусиль на відновлення потенціалу "морального лідерства США", на формування проамериканської світової громадської думки. Принцип "хто не з нами – той проти нас" навряд чи тепер буде використовуватися у відкритій формі. Такий підхід зажадає від США відмови від деяких глобальних проєктів. Найбільш очевидні поступки з боку США мають відобразитися на військово-політичній сфері, оскільки саме там сформувався основний антиамериканський потенціал. Це війни в Іраку і Афганістані, загрози застосування військової сили проти Ірану і Північної Кореї, розширення НАТО, стратегічна стабільність, мілітаризація космосу, гонка озброєнь і інше [10].

У контексті нашого дослідження необхідно відзначити, що, до кінця другого президентського терміну Дж. Буша-молодшого стало очевидно, що вироблена під його керівництвом доктрина "глобального домінування" США, заснована на стратегії національної безпеки США 2002 р., яку на початку багато хто сприймав як діючу "велику стратегію", стати нею не змогла. Боротьба з глобальним тероризмом не привела до залучення поточної стратегії США в світові глобальні процеси на умовах, які влаштовують США. Вектори загальносвітової і американської політики стали розходитися. Потреба в "новому американському курсі" привела до Білого дому демократичну партію. Адміністрація президента Б. Обама, яка отримала важкий військово-політичний, фінансовий та економічний спадок була стурбована, в першу чергу, проблемами внутрішньої політики та пошуком шляхів виходу з військового конфлікту на Великому Середньому Сході [10].

Військові аналітики США вбачають розвиток збройних сил своєї держави виходячи з того, що в найближчі роки Сполучені Штати не зможуть виробити "великої стратегії", на зразок стратегій стримування або гегемонії. Найбільш обговорювана стратегія сьогодні – це "A Concert-Balance Strategy" – "адаптивна стратегія" швидкого переходу від "стратегії взаємодії приголосних" (concert of powers) до стратегії "балансу сил" (balance of power). Ідеологи цієї стратегії заявляють, що якщо, по Клаузевицу, "війна є продовженням політики", то цілі застосування і структуру збройних сил США можна обговорювати і планувати тільки виходячи із загальних цілей США в світі. При цьому потенційний агресор повинен стримуватися об'єднаною міццю США і їх союзників [10].

Таким чином, спроби одноосібно вирішувати глобальні військові, економічні та ідейно-політичні проблеми стали причиною "перенапруги" сил США і втрати ними домінуючої ролі в глобалізаційних процесах. Крім інтеграційної складової, в умовах глобалізації став чітко проявлятися дезінтеграційний вектор – регіоналізація світової економіки і політики. Виникла потенційна загроза лідерства США в світовій економіці. До початку третього року війни в Іраку статус світового морального лідера, який дістався США після розпаду Радянського Союзу, було остаточно втрачено. Виникла потреба у формулюванні нової стратегії США. Американські політологи запропонували нове бачення стратегії глобального лідерства: оголосити світ "безполосним" і, взявши під контроль ключові з ресурсної та стратегічної точки зору регіони планети, фактично повернути собі важелі глобального управління. Головною метою оголошується поширення свободи і ліберальної демократії. На підтвердження цього констатується зникнення з "Оборонної стратегії США 2008" однієї з головних національних стратегій після 1991 р. тези про те, що у США на найближчу перспективу не буде глобальних суперників.

Список використаних джерел

1. The National Security Strategy of the United States of America. The White House, September 2002; The National Security Strategy of the United States of America. The White House, September 2002.

2. Шаклеина Т. А. В чем "призвание" Америки ? [Електронний ресурс] / Т. А. Шаклеина // Международные процессы. – Том 13, № 1 (40). – Январь–март 2015. – Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/five/003.htm>; Shakleina T. A. V chem "prizvanie" Ameriki ? [Elektronnyy resurs] / T. A. Shakleina // Mezhdunarodnyye protsessy. – Tom 13, # 1 (40). – Yanvar–mart 2015. – Rezhim dostupu: <http://www.intertrends.ru/five/003.htm>.

3. Уткин А. Доктрина Буша: концепция, разделившая Америку [Електронний ресурс] / А. Уткин // Россия в глобальной политике. – №4, 2005. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5457; Utkin A. Doktrina Busha: kontseptsiya, razdelivshaya Ameriku [Elektronnyy resurs] / A. Utkin // Rossiya v globalnoy politike. – #4, 2005. – Rezhim dostupu: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5457.

4. Lind M. Preventive Wars: The Antithesis of Realpolitik [Електронний ресурс] / M. Lind // The National Interest. – July 20, 2015. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/preventive-wars-the-antithesis-realpolitik-13367>; Lind M. Preventive Wars: The Antithesis of Realpolitik [Elektronnyy resurs] / M. Lind // The National Interest. – July 20, 2015. – Rezhim dostupu: <http://nationalinterest.org/feature/preventive-wars-the-antithesis-realpolitik-13367>.

5. Торкунов А.В. Современные международные отношения [Електронний ресурс] / А. В. Торкунов // Учебник / Под. ред. А.В. Торкунова. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 1999. – 584 с. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001089/st000.shtml>; Torkunov A.V. Sovremennyye mezhdunarodnyye otnosheniya [Elektronnyy resurs] / A. V. Torkunov // Uchebnik / Pod. red. A.V. Torkunova. – M.: "Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya" (ROSSPEN), 1999. – 584 s. – Rezhim dostupu: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001089/st000.shtml>.

6. National Security Strategy of Engagement and Enlargement [Електронний ресурс] / The White House. – July 1994. – Режим доступу: <http://edocs.nps.edu/govpubs/wh/1994/nss1994.pdf>; National Security Strategy of Engagement and Enlargement [Elektronnyy resurs] / The White

House. – July 1994. – Rezhim dostupu: <http://edocs.nps.edu/govpubs/wh/1994/nss1994.pdf>.

7. Pifer S., J. Herbst. Has Washington done enough to support Kyiv [Електронний ресурс] / Steven Pifer, John Herbst // The National Interest. – March 16, 2016. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/the-obama-doctrine-ukraine-15505>; Pifer S., J. Herbst. Has Washington done enough to support Kyiv [Elektronnyy resurs] / Steven Pifer, John Herbst // The National Interest. – March 16, 2016. – Rezhim dostupu: <http://nationalinterest.org/feature/the-obama-doctrine-ukraine-15505>.

8. Журавлева В. Ю. Эволюция подходов администрации Обамы к обеспечению национальной безопасности [Електронний ресурс] / В.Ю.Журавлева // Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М. Примакова. – 06.04.2015. – Режим доступу: http://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=1602&ret=640; Zhuravleva V. Yu. Evolyutsiya podhodov administratsii Obamy k obespecheniyu natsionalnoy bezopasnosti [Elektronnyy resurs] / V.Yu.Zhuravleva // Institut mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnykh otnosheniy imeni E.M. Primakova. – 06.04.2015. – Rezhim dostupu: http://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=1602&ret=640.

9. Макаренко Є.А. Геополітичний вимір президентських послань конгресу США: 2012-2015 роки [Електронний ресурс] / Є.А. Макаренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Серія міжнародні відносини. – 2015. – режим доступу: journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2501; Makarenko E.A. Geopolitichnyi vimir prezidentskikh poslan kongresu SSHA: 2012-2015 roki [Elektronnyy resurs] / E.A. Makarenko // Vlsnik KiYivskogo natsionalnogo universitetu Imeni Tarasa Shevchenka: Seriya mlzhnarodni vdnosini. – 2015. – rezhim dostupu: journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2501.

10. Сизов В. Глобализация и стратегия США / [Електронний ресурс] / В. Сизов // "Россия-Америка в XXI веке", №3, 2009. – Режим доступу: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=158>; Sizov V. Globalizatsiya i strategiya SSHA / [Elektronnyy resurs] / V. Sizov // "Rossiya-Amerika v XXI veke", #3, 2009. – Rezhim dostupa: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=158>.

Надійшла до редколегії 23.09.16

Н. Погорелая, соискатель

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ США В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА

Проанализированы основные положения концепций, стратегий и доктрин во время президентства Буша младшего и Обамы. В этом контексте выявлены основные различия во внешнеполитических стратегиях между республиканской и демократической администрацией США с начала ХХІ века. Доктрина Буша провозглашала необходимость "по-новому" обеспечить безопасность США.

Ключевые слова: доктрина, стратегия, концепция, лидерство, США, ООН, гегемония, постбиполярная международная система, внешняя политика.

N. Pogorila, external PhD candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONCEPTUAL DIMENSION OF US FOREIGN POLICY IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The basic grounds of the concepts, doctrines and strategies during the presidency of George Bush Jr. and Barack Obama are analyzed. In this context, major differences in foreign policies between the Republican and Democratic US administration from the beginning of XXI century are revealed. The Bush Doctrine proclaimed the need for "a new way" to ensure the security of the United States. The central element of the US foreign policy concept of this period is a preventive strike. By the end of the second term of George W. Bush it became obvious that the doctrine "global dominance" of the US did not work on US leadership and could not become an active "grand strategy".

Keywords: doctrine, strategy, concept, leadership, US, UN, hegemony, post-bipolar international system, foreign policy.

УДК 327.100

М. Фесенко, канд. політ. наук, ст. наук. співроб.
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

Проаналізовано науковий дискурс представників різних підходів відносно проблеми трансформації суверенітету та інституту держави-нації в умовах глобалізації та формування нового міжнародного порядку. В цьому контексті доведено, що держави більше не можуть більше повністю самостійно контролювати і визначати свою внутрішню та зовнішню політику з-за кількості міжнародних акторів, від міжнародних організацій до ТНК, з якими вона має взаємодіяти. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують окремі локальні спільноти в єдину структурно-функціональну мережу. Глобальні інфраструктури зв'язку і транспорту підтримують нові форми економічної та соціальної організації, які виходять за межі національних кордонів.

Ключові слова: суверенітет, глобалізація, світоуправління, Вестфальська міжнародна система, держава, міжнародний порядок, трансформація, суб'єкти світ-системи, ООН.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю переосмислення ролі таких чинників державно-центристської моделі світоустрою, як територія та відстань. Взаємодія суб'єктів світ-системи поширюється за межі національних кордонів, відкриваючи можливості швидкого зв'язку та взаємодії між суб'єктами світ-системи. Виникають нові спільноти й форми ідентично-

сті, які далеко не завжди співпадають з національними кордонами. Комунікаційні технології послаблюють роль держави як посередника між індивідом і зовнішнім світом, трансформують їх внутрішню та зовнішню політику, внаслідок чого змінюється розподіл владних повноважень і характер прийняття зовнішньополітичних рі-

шень. Вказані чинники суттєво впливають на подальшу трансформацію світ-системи.

Враховуючи вищезазначене автор має на меті дослідити положення, які заперечують чимало аргументів як глобалістів, так і скептиків з урахуванням того факту, що регіональні та глобальні мережі взаємодії, які розвиваються та укріплюються по-різному впливають на держави світу. На основі аргументів вчених різних політологічних шкіл оцінити масштаби трансформації суверенітету та інституту держави-нації в умовах формування нового міжнародного порядку

Сьогодні констатуємо наявність низки вагомих причин, які піддають сумніву позицію глобалістів та скептиків відносно вагального послаблення національного суверенітету держав перед сучасними моделями глобалізації. Національний суверенітет, навіть у регіонах інтенсивного взаємопроникнення державних та недержавних структур не зруйнований остаточно і просто трансформувався. Суверенітет з цієї точки зору перетворився на необмежену, неподільну і виняткову форму державної влади. Її можна пояснити модифікованою версією глобалістичної аргументації, підкресливши, що оскільки сучасні моделі глобальних політичних, економічних і комунікативних потоків є історично безпрецедентними, їх напрямок залишається незрозумілим, тому що глобалізація є непередбачуваним історичним процесом, що супроводжується конфліктами та напруженістю.

В результаті, маємо динамічну й відкриту концепцію, яка визначає глобалізацію як магістральний напрям і описує новий вид світового порядку, до якого вона може привести. Якщо порівняти зі скептичними чи глобалістичними поглядами, трансформаційна позиція не висуває тверджень щодо майбутнього напрямку розвитку глобалізації і не оцінює її сучасного стану у співвідношенні до певного єдиного, сталого ідеального "глобалізованого світу", незалежно, чи це глобальний ринок, чи глобальна цивілізація. Швидше така позиція наголошує на глобалізації як довготривалому історичному процесі, який має певні проблеми і суттєво визначається низкою факторів.

Основна ідея поміркованої трансформаційної позиції полягає в тому, що сучасна глобалізація трансформує державну владу та змінює функції національних урядів. Не підлягає сумніву, що багато держав досі мають сильний легітимний контроль над тим, що відбувається на їхніх територіях. Трансформаційна позиція твердить, що це необхідно порівняти і розглядати на рівні з дедалі більшими повноваженнями установ міжнародного управління і вимогами та зобов'язаннями міжнародного права. Вищезазначене особливо простежується в Євросоюзі, де суверенна влада поділена між міжнародними, національними та місцевими владними органами, але також є очевидним і в діяльності міждержавних організацій, таких як СОТ.

Втім, навіть якщо суверенність залишається дієвою, держави більше не можуть бути єдиними, хто контролює і визначає все, що відбувається в межах їхніх територіальних кордонів. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують долю окремих локальних спільнот з долею спільнот у різних регіонах світу. Більше того, глобальні інфраструктури зв'язку і транспорту підтримують нові форми економічної та соціальної організації, які виходять за межі національних кордонів. Владні установи і суб'єкти влади можуть знаходитися буквально пообіч океану. За таких обставин поняття національної держави як самокерованої автономної одиниці вже радше належить до категорії нормативних вимог, а не до описових тверджень. Сучасне територіальне суверенне право починає ставати застарілим поряд з

транснаціональною організацією багатьох аспектів сучасного політичного, економічного та соціального життя.

Можливості маніпуляції суспільною свідомістю у геополітичній сфері значною мірою полегшуються наявністю у сучасному міжнародному праві двох основоположних і взаємовиключних принципів: принципу територіальної цілісності держави і права націй на самовизначення. Маніпуляція даними принципами дозволяє уявити зміст концепту міжнародної безпеки не як баланс сил, а як таке управління новим світовим порядком, коли, як зазначає Л. Є. Грінін, "безпека більшості держав забезпечує фактично світове співтовариство" найбільш сильних держав [1, с. 95], від чого політична глобалізація набуває вигляду глобальної системи міжнародно-політичного "неофеодалізму".

Таким чином, констатуємо наявність підміни поняття: те, що розуміється науковою та політичною світовою елітою під політичною глобалізацією, є не що інше, як боротьба за геополітичну гегемонію, з чого випливає низка наслідків. По-перше, політична глобалізація, що розуміється подібним чином приречена закінчуватися кризою гегемонії. Стаючи світовим, тобто "розмикаючи" контур регіону (макрорегіону), гегемон втрачає можливість геополітичного управління, а з нею і власну гегемонію.

По-друге, держава, основними цілями якої є власні населення і територія, не тільки була, але як і раніше залишається головним суб'єктом (і головним об'єктом) світового порядку. Безсумнівно, в умовах інформаційно-економічної та соціальної глобалізації світ, що перетворився на єдину світосистему [2, с. 49-56], стає надзвичайно чутливим до локальних соціальних процесів, однак чутливий саме на рівні окремих держав, які опинилися "слабкою ланкою" у боротьбі за геополітичну, геоекономічну та геокультурну гегемонію. Так, "роздержавлення" окремої території щоразу стає серйозною проблемою для більшості держав і міждержавних об'єднань і блоків. В цьому контексті достатньо згадати Афганістан, воюючі держави "Чорної Африки" і проблему піратства. І чим більш взаємозалежним стає сучасний світ, тим з більшою підставою до нього, як виявляється, застосовується більш ніж столітньої давності висловлювання Х. Маккіндера: "Всякий вибух суспільних сил замість того, щоб бути розсіяним у навколишньому середовищі невідомого простору й варварського хаосу, буде відрезанований найдалішими частинами світу, і слабкі елементи у політичному й економічному організмі світу розсиплються на шматки" [3, с. 149].

Реалістичні концепції розглядають державу в якості основного елементу світової політики. Тому, проблеми, які пов'язані з трансформацією інституту держави-нації досліджуються в межах цього напрямку теорії міжнародних відносин більш систематично. Головна мета держави, як наймагутнішого та найвпливовішого актора системи міжнародних відносин відстоювати національні інтереси. Так, як система суверенних держав анархічна держави змушені провадити політику сили, щоб відстояти свої життєві інтереси.

Державоцентрична концепція світового порядку пояснює діяльність інших впливових акторів на політичній арені світу тим, що вона відбувається у тих рамках, які визначають і контролюють держави. Міжнародні організації позбавлені автономної дієвої сили, тому що держава важить більше за будь-яку іншу політичну організацію. Але розквіт міжнародних і транснаціональних об'єднань і організацій, від ООН і її спеціалізованих установ до міжнародних впливових груп і соціальних рухів, змінив форму і динаміку як державного, так і громадянського суспільства. Держава вкрита, як державними, так і не державними транснаціональними мережами.

При вивченні державних кордонів в рамках політичної лімології, науки про кордони виокремлюються традиційні й постмодерністські підходи.

Традиційні підходи пояснювали феномен державних кордонів політичними факторами. Політика держав і ієрархічні відносини між ними практично не вивчалися на глобальному та макрорегіональному рівнях. До числа традиційних підходів належать: історико-картографічний, з такими його представниками, як Ж. Ансель, І. Боуман, Р. Хартшорн, Е. Бансе, які зосереджують увагу на виникненні уявлень про еволюцію кордонів та прикордонних територій у просторі та часі, поясненні їх якостей та конфігурації співвідношення сил між державами; класифікаційний, представлений Л. Керзоном, Т. Холдріхом, К. Фоусетом, С. Богсом, які розробляють типології та займалися класифікацією кордонів; функціональний, що розвивається в 50-ті рр. XX ст. завдяки працям Дж. Прескота, Дж. Хауза, Дж. Мінгі, Дж. Блейку та О. Мартінесу ставить за мету пояснити транскордонні потоки, взаємовплив кордонів і елементів природного та соціального ландшафтів; політологічні підходи представлені працями Дж. Герца, П. Діля, Т. Гарра, Х. Старра, Є. Кірбі, М. Уорда вивчають роль кордонів в міжнародних конфліктах, питання відновлення і підтримання миру.

Розглянемо постмодерністські підходи, що виникають з 1990-их рр. XX ст. і представляють більший інтерес для вивчення. Вони ґрунтуються на тому, що кордони не можна вивчати тільки на рівні країни. Ситуація у прикордонній зоні не може бути пояснена лише особливостями кордону між двома країнами. Помітну роль грають наднаціональні організації. У відповідь на інтернаціоналізацію господарства та уніфікацію культури пробуджується регіональне самоусвідомлення. Серед представників цього підходу можна виділити таких вчених, як А. Пассі, Д. Ньюмен, Т. Лунден, Дж. Уотербері, Дж. Екклсон, О. Янг, Г. Уайт, С. Долбі, Дж. Блейк, Н. Глазовський, С. Горшков, Л. Коритний та інші [4, с. 100, 102, 103].

Перша група підходів досліджує кордони за допомогою світ-системної теорії та теорії ідентичності. Послідовники теоретиків росту глобальної взаємозалежності І. Валерстайна й П. Тейлора стверджують, що глобалізаційні процеси призводять до зросту транскордонної взаємодії поміж суб'єктами світ-системи. Вчені будують моделі взаємозв'язків між кордонами та ієрархією територіальних ідентичностей. Друга група, геополітичні підходи, які вивчають вплив процесів глобалізації і інтеграції на політичні кордони. Розробляють уявлення о процесах "де-територіалізації" та "ре-територізації" в контексті еволюції сукупних функцій політичних та адміністративних кордонів. У центрі уваги третього підходу, який розглядає кордони в якості соціального конструкта опинилося уявлення їх в якості елемента етнічної, національної та інших національних ідентичностей. Четвертий підхід зосереджує увагу на вивченні взаємозв'язків між політикою, яка обумовлює проникність кордонів, їх сприйняття людьми і практикою різних видів діяльності, яка пов'язана з ними. Нарешті останній, п'ятий підхід аналізує функції політичних і природних кордонів в якості єдиної системи і розробляє шляхи управління транскордонними суспільно-природними системами.

В цілому можна зробити наступні узагальнення при розгляді постмодерністської групи підходів.

Інтернаціоналізація світової економіки та стрімке зростання трансграничних потоків людей, інформації, товарів, капіталів, енергії, забруднюючих матеріалів, розширення компетенції міжнародних організацій та зростання впливу трансграничних суб'єктів у різних сферах діяльності (етнічні та соціальні рухи, поза державні організації) змінюють функції державних кордонів,

які стають більш "прозорими". Втрата державними кордонами частини бар'єрних функцій розглядається як прояви загальної кризи Вестфальської системи національних держав. Держава делегує свої функції регіональним і міжнародним організаціям. Інтеграційні угруповання створюються у відповідності не тільки із спільністю економічних інтересів сусідніх країн, але і з їх приналежністю до культурних або цивілізаційних регіонів. Значна увага приділяється проблемам територіальної самоідентифікації особистості [4, с. 100, 105].

Проблема ідентичності невід'ємно пов'язана з аналізом функцій держави, яка представляє собою політико-територіальну одиницю з чіткими й визнаними міжнародною спільнотою кордонами, в рамках яких населення володіє визначеною політичною ідентичністю. Вона сформована, як правило, самою державою та націоналістично направленими політичними елітами. Одним з головних елементів етнічної і політичної ідентичності є визначені географічні кордони. Тому, якщо немає стабільної політичної ідентичності, немає й стійких кордонів, стабільної території, а відтак немає стабільної держави або іншої політичної одиниці в цілому.

На думку російського вченого В. Косолапова інтеграційні процеси у Європі та в інших частинах світу, можливо, призведуть до посилення макрорегіональної ідентичності, послабленню бар'єрних функцій внутрішніх кордонів та посиленню зовнішніх. Але державна ідентичність підлягає ерозії не тільки з рівня макрорегіонів, а також "знизу". Концепція національної держави не може буди застосована до багатонаціональних країн, яких у світі більшість. Часто державна ідентичність аж ніяк не співпадає з етнічними чи регіональними ідентичностями [4, с. 107].

Змішування різних груп ідентичностей людей, що зростає призводить до їх глибокої модифікації. Посилюються культурно-мовні, релігійні, соціально-професійні ідентичності, які не завжди чітко пов'язані із конкретною територією. Зростаючий індивідуалізм викликає відчуження людей від крупних адміністративних одиниць, не бажання брати участь у вирішенні сторонніх проблем.

Нові загрози, на кшталт міжнародного тероризму, нелегальної міграції, екологічних проблем неможливо вирішити тільки за допомогою військової сили. Тому, змінюється поняття загроз національної та регіональної безпеки. Сьогодні, націоналістичні рухи залишаються могутньою силою у багатьох регіонах світу. Принципи необмеженого права націй на самовизначення знаходяться в явному протиріччі з таким принципом міжнародного права, як недопустимість порушення територіальної цілісності та кордонів суверенних держав. Ці фактори змушують сумніватись у здійсненні неоліберального сценарію трансформації системи світових кордонів. Тому важливо визначити райони найбільш високого рівня дестабілізації, щоб попередити загострення територіальних і прикордонних конфліктів.

Сучасна система міжнародних відносин характеризується різноманітністю акторів, кількість яких постійно та динамічно зростає, що ускладнює аналіз не тільки її подальшої трансформації, але й визиває багато дискусій стосовно стану в якому вона перебуває зараз. На міжнародній арені світу актори користуються різними ресурсами, одні володіють значними економічними та фінансовими можливостями, а інші мають політичний вплив. Наприклад, ресурсом може бути політичний голос держави при прийнятті рішень ООН або іншої міжурядової організації. Концентрація во внутрішньодержавних регіонах навчальних, наукових, фінансових та інших структур робить їх в деякій мірі самостійними та в

достатній мірі впливовими гравцями. Серед територій, які починають розвиватись вкрай динамічно можна виділити такі, як Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Вашингтон, Південна Каліфорнія, Майамі, Ванкувер, Москва та інші.

Якщо національні держави втрачають свої прерогативи, виникають територіальні одиниці, які, навпроти, набувають їх. Японський вчений, публіцист і бізнесмен К. Омае вважає, що "кордони, які розділяють території, мають сенс, якщо відносити їх до того, що я називаю регіонами-державами" [5, с. 80]. Розмір регіонів-держав полегшує їх інтеграцію та співдію з іншими учасниками міжнародних відносин. Вони готові до партнерства з ким завгодно всередині країни й за кордоном, якщо це приносить їм користь. Національні держави, на думку К. Омае повинні "слугувати ефективними каталізаторами діяльності регіонів" [5, с. 136].

Важко не погодитись з британським вченим Р. Коксом, який вважає, що "стара система держав трансформується в комплекс політико-економічних спільностей: мікрорегіони, традиційні держави, макрорегіони з інститутами більшого або меншого функціонального масштабу та більшою або меншою формальною владою. Міста світового значення стають пульсами керування глобальною економікою. Відбуваються зустрічні процеси формування ідеологій, які спрямовані на гегемонію й контргегемонію. Узгоджувальні та координаційні інститути являються ланками між могутніми державами та макрорегіонами. Шляхом багатосторонніх процесів регулюються конфлікти, підтримується мир, забезпечуються послуги в різних сферах. Загальна картина нагадує, скоріш, багаторівневий порядок середньовічної Європи, ніж вестфальську модель системи суверенних незалежних держав, яка до останнього часу залишалася парадигмою міжнародних відносин" [6, с. 308].

Не дивлячись на динамічне збільшення кількості держав трансформувалася сама концепція суверенітету. На думку британського дослідника Р. Кокса: "Суверенність набула сенсу як ствердження культурної ідентичності та втратила сенс як джерело влади над економікою. Глобалізація заохочує макрорегіоналізм, який в свою чергу підтримує мікрорегіоналізм" [6, с. 306].

Виникнення феноменів макрорегіоналізму та мікрорегіоналізму змушує переосмислити значення суверенітету. Виокремлюються три макрорегіони: Європу з ядром у вигляді ЄС, Північну Америку на чолі США та Східну Азію з центром в Японії, які сприяють розвитку тенденцій до глобалізації. В основі мікрорегіоналізму покладено бажання розвинутих регіонів не допустити перерозподілу за власний рахунок багатства на користь інших регіонів. В Італії це Ломбардія, в Іспанії – Каталонія, у Німеччині – Баден-Вюртемберг, у Канаді – Онтаріо. Появлення багатьох мікро регіонів автоматично призводить до виокремлення до особливої групи бідних регіонів, навіть якщо перші слугують донорами для других.

Російський дослідник І. Кузнецов підкреслює, що недержавні актори не завжди усвідомлюють свою діяльність у повній мірі, виступаючи на світовій арені як учасники з обмеженою відповідальністю. З такими учасниками складно будувати тривалі відносини, оскільки не очевидно, що прийняті обов'язки будуть виконані [7, с. 122-126].

Сучасні тенденції підривають інститут держав-націй, що призводить до послаблення можливостей контролювати свою долю навіть наймогутнішими державами. Як зазначає американський дослідник Д. Рієф: "Сама концепція нації знаходиться під ударом з безлічі боків. Можливо і навіть ймовірно, що перші десятиріччя нового сторіччя будуть ерою прискорення ерозії світового порядку, збудованого на системі держав" [8, с. 11]. З

ним згоден його колега американець В. Райніке: "державна втрата монополію на внутрішній суверенітет, вона стала приналежністю минулого" [9, с. 137].

Дослідник Брукінського інституту США В. Рейніке старший пов'язує вплив глобалізації та взаємозалежності, яка зростає з обмеженням суверенітету національних держав, що призводить до звуження сфери повсякденної діяльності національної влади, хоча з юридичної точки зору цього не відбувається. В. Рейніке вважає, що поняття "суверенітет" має два виміри, внутрішній та зовнішній. Внутрішній суверенітет визначається характером взаємовідносин між державою та громадянським суспільством. Зовнішній суверенітет виявляється у взаємовідносинах між державами-членами міжнародної системи. Відмінна особливість цих відносин полягає в тому, що вони не регулюються єдиною центральною владою [10, с. 138].

З російських вчених, хто підтримує думку про трансформацію державності в сучасних глобалізаційних умовах, але погоджуються з головною її роллю, виділяються П. Циганков та М. Лебедева, О. Неклеса та ін. З погляду П. Циганкова актуальним питанням, є "з'ясування ступеню й характеру залежності держав від центрів світового капіталізму й можливості збереження державного суверенітету для існування національно орієнтованих реформ".

Російський дослідник феномену глобалізації О. Неклеса, вважає, що трансформація суверенної національної держави пов'язана перш за все з феноменом міжнародних регулюючих органів (МРО), з поняттям країна-система і з процесами субсидіарності. Відбувається перерозподіл владних повноважень з національного на транснаціональний рівень, поява нових суб'єктів влади, таких як глобальна держава, міжнародні регулювальні органи, неформальні центри впливу з надзвичайно високим рівнем компетенції, транснаціоналізація зліт, зрощення політичних і економічних функцій, формування системи стратегічних взаємодій і основ глобального управління. Найяскравішим прикладом феномену країни-системи чи держави регіону є США, які явно не вписуються в рамки категорії національної держави. Держави стикаються з феноменом субсидіарності, тобто добровільного чи змушеного делегування тих чи інших державних повноважень "до низу", на локальний рівень. У м'яких формах це виразилося в підвищенні статусу автономій [10, с. 227, 228, 231, 232].

Держави втрачають свою національну ідентичність тому що громадське суспільство перестає бачити у державі головну та незамінну форму громадської організації. Зростає тиск недержавних організацій кількість яких постійно зростає, також як і можливості впливати на міжнародно-політичну обстановку та соціально-економічний розвиток. Такі організації, як G-7, ЄС, МВФ, ОПЕК, МЕРКОСУР та ін., беруть на себе ряд функцій міжнародних суб'єктів, що обмежує самостійність суверенних держав. Економічна глобалізація, яка характеризується вільним переміщенням капіталу з метою отримання більших прибутків та розширенням зони впливу розвиває національні кордони, держави змушені задля економічної стабільності і росту взаємодіяти з міжнародними організаціями і приймати їх правила гри.

Про тенденцію зростання внутрішніх факторів міжнародно-політичної стабільності згадує інший американський політолог – М. Мандельбаум: "У XX ст. спокій у міжнародних відносинах залежав від мирного співіснування суверенних держав, кожна з яких по-різному виправдовувала влансу легітимність. У XXI ст. мова піде про світове співіснування між націями всередині однієї й тієї ж держави, які обґрунтовують різні принципи ви-

значення суверенітету. В декотрих місцях – Боснії або Косові – це може здатися неможливим. Головною практичною проблемою буде забезпечення світового співіснування цих частин" [11, с. 22].

Трансформація інституту держави-нації супроводжується такими негативними факторами, що сприяють хаосу, як релігійний фундаменталізм, націоналізм, расизм, підривання авторитету міжнародних організацій, пріоритет місцевого самоврядування, релігійне самоствердження, етнічна нетерпимість, розповсюдження зброї масового ураження та звичайних озброювань, розширення військових блоків, формування центрів міжнародного тероризму та організованої злочинності, насильницька реалізація принципу самоствердження меншості, економічна нерівність, некерований зріст населення, міграційні процеси, крах екологічних систем, виснаження природних ресурсів. Послаблення ролі та потенціалу держави може привести до етнічних конфліктів нової якості та розмаху. Констатується факт переходу війни у її гібридну форму, що актуалізує встановлення міжнародного порядку, без якого хаос серед послаблених країн буде зростати.

Деякі дослідники вважають, що глобалізація не погрожує існуванню держав-націй. Серед таких, М. Манн з каліфорнійського університету. На його думку, суверенітет однієї країни дещо зменшується в економічній сфері, але відносини між державами все частіше регулюються через договірні компроміси. Всі зацікавлені в державах-націях. Повсюди уряди мають однакову структуру, спонсорують тріохступенчасту систему освіти, розвивають такі ж самі центральні банки, регулюючи інститути та національні парки. Держави залишаються, але висока ступінь конвергенції між ними може стимулювати ріст інтеграції на глобальному рівні. Результатом став би єдиний світовий порядок [12, с. 179, 180].

Не дивлячись на трансформацію інституту держави-нації, рівень контролю держав над життям суспільства та функціонуванням економіки ніколи не був більш міцним, ніж на початку ХХІ ст. і можливо припустити, що силами державних структур будуть створені набагато жорсткіші правила, спрямовані на вирішення головних громадських задач, на забезпечення стабільного економічного росту, попередження передачі руйнівних технологій та озброєння у сумнівні руки, для чого будуть вироблені відповідної стратегії та створені контролюючі органи.

Держава регулює соціально-економічне, політичне та індивідуальне життя своїх громадян. Людина піддана державі, має громадянство яке прив'язує її до певної території та без якої вона політично і соціально мізерна. Це ускладнює її ідентифікацію в якості громадянина світу і таким чином не заохочує та не визиває в ній прагнень робити все для сталого розвитку всієї глобальної цивілізації, а не тільки для певної території.

Професор Лондонський університету П. Хірст і головний редактор британського журналу "Економіка й суспільство" Г. Томпсон, не відносяться до числа адептів концепції глобалізації як детермінанти світового розвитку. Автори виходять з безспірного факту зміни потенціалу та функцій держави у сучасному світі, але не погоджуються з тим, що вона вичерпала свою роль не дивлячись на зменшення її керівницького потенціалу. Збільшення нових телекомунікаційних мереж, розширення світових і регіональних ринків обмежує ексклюзивний контроль держави за власною територією. Проте держава все ж таки зберегла чималий контроль за населенням: люди менш мобільні, ніж гроші, товари та ідеї, й у відомому розумінні слова залишаються "більш національними", оскільки мають потребу в паспортах, візах, помешканні й професійній акредитації. Тільки

національна держава вправі виступати від імені населення, що мешкає на її території [13, с. 408-411].

Держава може поступитися частиною своїх власних функцій наднаціональним або субнаціональним органам, але лише вона забезпечує легітимність розпорядження переданим об'ємом власних повноважень, оскільки тільки держава представляє населення, що мешкає на даній території, й володіє "виключним правом голосу" від імені цього населення. Вона грає монополю роль у розробці, прийнятті та здійсненні законів на підконтрольній їй території. У зовнішньополітичному аспекті роль держави також посилюється. Якщо формується система глобального економічного, соціального та природоохоронного управління, розширюється й сфера застосування міжнародного права, у відповідності з яким повинні укладатися міждержавні угоди, й повинні діяти наднаціональні організації.

Фінський вчений, член парламенту К. Кільюнен відмічає неминуче послаблення національної держави в процесі розвитку глобалізаційних процесів, але це зовсім не означає настільки ж неминучого зникнення державної влади. Суверенітет у своїй класичній формі безсумнівно зменшиться до визначених меж. В той же час сфера державної влади може поширитись, піднявшись на наднаціональний рівень. Політика набуде нової ролі й стане керувати економікою й соціальним прогресом на більш високому рівні [14, с. 6, 7].

Таким чином, під тиском глобалізаційних процесів національна держава зазнає різновекторних впливів, і не лише однозначно руйнівних, хоча, звичайно, останні переважають. Руйнація загрожує, як структурно-функціональним аспектам національної державності – гомогенізація і суверенізація, так і її системним основам (атака на демократію). Водночас, глобалізаційні процеси обумовлюють посилення взаємозалежності та взаємозв'язків між національними політичними інститутами в усьому світі, що значно ускладнює контроль над глобальною трансформацією сучасної системи міжнародних відносин державами і стимулює розвиток новітніх технологій за допомогою яких вони можуть більше впливати на події в світі.

З того, що, держава залишається основним суб'єктом і об'єктом світового порядку і боротьби за геополітичну гегемонію, впливає, що кордон як фундаментальна геополітична категорія аж ніяк не зникає, – подібно до того, як не зникли вони і раніше в умовах ослаблення держави і, відповідно, посилення націоналістичних та етноконфесійних тенденцій. Як показує політична історія держав, ослаблення позицій політичного центру на прикордонній периферії веде до відновлення і підвищення значимості колишніх адміністративних, етнічних, конфесійних, лінгвістичних та інших кордонів, кожному з яких відповідний регіональний (етнічний, конфесійний) центр прагне надати статус державного. Це у свою чергу дозволяє припустити, що сама категорія кордону відображає найважливіший аспект сприйняття територіальності (і держави як форми існування на тій чи іншій території) на рівні індивідуальної та колективної свідомості.

Сучасна стадія глобальних змін трансформуює самі основи світового порядку через реконструкцію традиційних форм суверенної держави, політичної спільноти та міжнародного управління. Але ці процеси є ні невідворотними, ані цілком безпечними. Глобалізація спричинює переміщення від чистої політики однієї держави до нової і комплекснішої форми багаторівневої глобальної політики. Це є основою того, через що впроваджуються політичні механізми регуляції. В результаті, сучасний світовий порядок легше зрозуміти як склад-

ний комплекс, взаємопов'язаний порядок, де держава інтегрована в розвинену систему багаторівневого регіонального та глобального управління.

Американський дослідник Дж. Розенау зазначає, що політична структура світу XXI ст. буде нагадувати, скоріш за все, мережу по типу Інтернету, з численними вузлами і сплетіннями – державних, міждержавних, недержавних та змішаних по своїй природі. Це досі дуже невизначена структура, але вже зараз, згідно Дж. Розенау, саме поняття "міжнародні відносини" втрачають попередній сенс. Для описування нового феномену він пропонує використання терміну "постміжнародні відносини". Але досі, поряд з системами, в яких активно діють державні і недержавні актори, що утворюють "поліцентричний світ", де центрами виступають різні державні і недержавні актори, існує й "державно-центричний світ" [15, с. 39].

Існує багато передбачень стосовно глобального політичного переходу, або транзиту. Цей "глобальний транзит" описується по-різному: як епоха невизначеності, переломності. Дж. Розенау використовує метафору з фізики, називаючи це періодом турбулентності й особливо вирізняє "точку біфуркації" (у якій наступний розвиток може відбуватися в цілковито різних напрямках). В цей період закономірності припиняють діяти з тою очевидністю, як колись. В результаті ситуація виявляється погано передбачуваною, з різними можливими наслідками. Зростає напруження, звичні відносини трансформуються, що часто призводить до паралічу процесів прийняття рішень. Протиріччя цього періоду виявляється у тому, що з одного боку продовжують діяти старі закономірності й норми, з другого одночасно з'являються нові. Наразі можемо констатувати процес зміни державного суверенітету у вигляді втрати одних і появи нових функцій, ролі неурядових акторів, а також зростаючої взаємозалежності, що дозволяє державам більш активніше реагувати на події, які відбуваються в інших країнах, особливо, якщо вони пов'язані з конфліктами. Одночасно втручання у внутрішні справи, наприклад (в цьому відношенні зазначимо кризу в Іраку, і її вирішення США за допомогою силових методів) примушує інші держави, навіть ті, стосовно яких не було застосовано насильство різними способами прагнути до збереження свого суверенітету. Це може приймати найрізноманітніші й надто небезпечні форми. Наприклад, спонукати неядерні держави (Північна Корея) до розвитку програм з розробки та виробництва власної ядерної зброї. В більш економічному варіанті вони можуть орієнтуватися на використання хімічної зброї [15, с. 89].

Держави у сучасній політичній системі є важливими для дослідження процесів, які впливають на зміни у структурі сучасної системи міжнародних відносин. Згідно міжнародному праву, всі держави володіють суверенітетом і рівні між собою. Проте, як нерідко жартують політологи, перефразовуючи відомий вираз Дж. Оруела, всі держави, безумовно, рівні, але деякі з них "рівніші". Дійсно, держави різняться з численних параметрів, у тому числі – за політичним впливом, військовою могутністю, економічним потенціалом, територією тощо. Очевидно, що багато з цих параметрів взаємопов'язані. В період холодної війни поширеним було виокремлення супердержав (СРСР, США), впливових держав (Франції, Канади та інш.), малих (наприклад, Марокко, Ліхтенштейн). Після закінчення холодної війни подібна класифікація немала рації. Все більш значимим стає економічний фактор.

В цілому, державно-центристська модель світу трансформується. Продовжується процес формування нових держав. Більшість авторів звертають увагу на те,

що сучасні держави не можуть достатньо ефективно діяти в сфері охорони навколишнього середовища, забезпечення економічного зросту та в інших областях. Поряд з державами цими питаннями активно починають займатися міжурядові та неурядові організації. Вони відіграють все більш важливу роль на світовій арені, впливаючи на міжнародне середовище та обмежуючи діяльність держав. У зв'язку з цим говориться про втрату державою низки своїх повноважень, обмеження суверенітету та навіть про зникнення держави у тому вигляді, в якому її всі звикли сприймати [16, с. 28].

Втім існують й заперечення відносно слабкості та загрози "зникнення" держави. Згідно уявленням, вона зберігається, так як існують державні кордони; кількість держав є не меншою, а більшою; розширюються їх функції в економічній і соціальній сферах; збільшуються можливості впливу на своїх громадян за допомогою електронних засобів; держави самі активно утворюють міжнародні інститути й режими; врешті нема такого актора, якому можуть бути передані владні повноваження держави.

Констатуємо, що, сьогодні держава змушена все більше зважати, з одного боку, на міжнародні організації та інститути (в результаті відбувається обмеження суверенітету "зверху"), з другого – на свої внутрішньо-державні регіони, які активно виходять на міжнародну арену, розвиваючи торгівлю, культурні та інші відносини (обмеження суверенітету "знизу"). Крім того, держава змушена брати до уваги й інших учасників міжнародних політичних процесів – транснаціональні корпорації, неурядові організації.

Слідом за ерозією державного суверенітету виявляються розмиті норми та принципи міжнародного права – одного з компонентів, закликано стабілізувати світовий розвиток та порядок. На практиці ці норми та принципи все більш очевидно суперечать одне одному. Наприклад, права націй на самовизначення, з одного боку, та збереження цілісності держави – з другого; принцип невтручання у внутрішні справи й надання гуманітарної допомоги; дотримання прав людини та силове втручання у конфлікт з метою збереження миру (Устав ООН, глава VII), а також проблема характеру цього втручання (наявність санкцій ООН, можливість використання ВПС, ВМС, таких дій, як "витіснення" озброєних угруповань, "превентивний самозахист", забезпечення доставки гуманітарних вантажів, "примусування до миру". Один з найяскравіших прикладів виявлення цих та інших суперечностей – силове втручання у внутрішні конфлікти наприкінці XX ст., наприклад в Косові, а на початку XXI ст. в Іраку.

Послаблення "державної" ідентичності супроводжується втратою самоідентифікації. Конфлікти які виникли у 1990-х рр. набули назву конфліктів ідентичності. В найяскравішому вигляді цей конфлікт, де підставою для ідентифікації є належність до тієї чи іншої цивілізації, що описано в гіпотетичному сценарії С. Гантінгтона. Зрештою чисельна ідентифікація може призвести до ідентифікації найбільшого рівня, куди входять всі ці спільності, або до деякої глобальної чи космополітичної самоідентифікації.

Проте, сьогодні така космополітична ідентичність, тобто відчуття приналежності до світу, взагалі досі ще не сформована. Найбільший відсоток людей, які відчують себе "громадянами Землі", за даними соціологічних опитувань Л. Халмана та П. Естера, в США складає всього 15,4% [17, с. 92].

Сфери діяльності всіх учасників міжнародної взаємодії дивовижним чином переплітаються. Парадоксально, але якщо раніше, наприклад, внутрішньо-державні

регіони намагалися впливати лише на внутрішньополітичні процеси своєї країни, а міжнародні організації – на питання, які обмежувались зовнішньополітичною сферою (що здавалося логічним), то зараз це не так. Міжурядові організації та інститути все активніше втручаються в такі внутрішньополітичні питання, як врегулювання внутрішньодержавних конфліктів (зокрема, НАТО, ОБСЄ, ООН); дотримання прав людини; визначення фінансової політики держав (МВФ). А внутрішньодержавні регіони прагнуть до зовнішньої сфери діяльності, іноді нарівні з державою, що нерідко викликає занепокоєність і розгубленість центральної влади.

Раніше міжнародна сфера обмежувалась міждержавними взаємодіями. Зміна чисельності учасників міжнародної взаємодії та характеру їх зв'язків призводить до ускладнень в світовій політиці. В епоху існування класичної Вестфальської моделі світу чисельність учасників міжнародної взаємодії та зв'язків була досить обмежена, а сьогодні їх кількість значно зросла, що призвело до ускладнення взаємозв'язків між акторами міжнародних відносин.

В контексті зміни в кількісних та якісних характеристиках зв'язків між учасниками міжнародної взаємодії виникає гостра проблема відповідальності акторів міжнародних відносин за їх дії на світовій арені. Низка держав недостатньо звертають увагу на можливі побічні наслідки їх діяльності на сталий розвиток міжнародної системи. В інших випадках учасники міжнародних відносин ставлять перед собою навіть деструктивні цілі (наприклад, міжнародні терористичні організації). Сьогодні, недержавні актори виступають на світовій арені як учасники з обмеженою відповідальністю, і в цьому розумінні постають квазі суб'єктами. Тому, зміни в кількісному, а головне в якісному, складі учасників сучасних світових політичних процесів притягують фундаментальні зрушення у світовій політичній структурі.

Відтак, розглядаючи питання трансформації інституту держави-нації та суверенітету в умовах формування сучасного міжнародного порядку наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., беззаперечним є факт, що процеси глобалізації та пов'язана з нею численність учасників, є фактором зміни політичної структури світу. Вестфальська система світу почала своє існування з того, що учасниками міжнародної взаємодії були тільки держави, які виступають самостійно або утворюють коаліції для рішення визначених завдань. Наприкінці ХХ ст. стало очевидним, що на світову арену виходять й інші, надто впливові актори. Разом з державами на сучасну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин чинять значний вплив багатоманітні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, й внутрішньодержавні регіони. Усі ці актори мають надто різноманітні цілі, одні – позитивні, спрямовані на підтримку стабільного світового розвитку; інші, такі як

терористичні організації, вбачають своє завдання в дестабілізації існуючого світопорядку.

Таким чином, в кожній категорії сучасних учасників, враховуючи держави, спостерігається різкий кількісний зріст, в більшій мірі через те, що процес формування нових учасників та їх диверсифікація триває і сьогодні. Так, фактором, який впливає на світові політичні процеси, є діяльність засобів масової інформації у зв'язку з їх специфікою (впливом саме на свідомість людей; швидкістю передачі інформації по всій земній кулі і т.п.). Тому, ЗМІ нерідко вважають самостійними учасниками світових політичних процесів. На світовій арені з'являються й так звані "гібридні утворення", які представляють собою об'єднання державних і недержавних структур. Вони діють у різних областях, перш за все у бізнесі, де транснаціональна компанія має змішаний (державний і приватний) капітал.

Список використаних джерел

1. Гринин Л. Е. Глобализация и процессы трансформации национального суверенитета / Л. Е. Гринин // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 86-97.
2. Чумаков, А. Н. Метафизика глобализации. Культурно-цивилизационный контекст / А. Н. Чумаков. – М.: Издательство "Проспект", 2005. – 432 с.
3. Mackinder H. Geography as an Aid to Statecraft / H. Mackinder. – Oxford: Clarendon Press, 1982. – 295 p.
4. Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ / Отв. Ред. А. А. Кокошин, А. Д. Богатуров. – М.: КомКнига, 2005. – 432 с.
5. Ohmae K. The end of the nation state: the rise of regional economies. – L.: Harper Collins, 1995. – 214 p.
6. Cox R.W. Global "perestroika" // approaches to world order / Ed / by Cox R. W. with Sinclair T. J. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 296-313.
7. Кузнецов И.И. Транснациональные отношения в системе государств: партнерство или новый виток соперничества? / И.И.Кузнецов // Космополис. Альманах. – 1999. – С.122-126.
8. Rieff D. A Second American Century? The Paradoxes of Power/D.Rieff // "World Policy Journal". – Winter 1999/2000. – P. 7-14.
9. Reinecke W. Global Public Policy / W.Reinecke // "Foreign Affairs". – Nov./Dec. – 1997. – P. 127-140.
10. Неклесса О. Реконфігурація сучасного світу // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовича, В. П. Семиноженка. – К., 2004. – С. 216-242.
11. Mandelbaum M. The Future of Nationalism / M. Mandelbaum // The National Interest. –1999. – Fall. – P.14-28.
12. Манн М. Глобалізація як глобальний конфлікт // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовича, В. П. Семиноженка. – 2004. – С. 161-202.
13. Hirst P., Tohmppson G. Globalization and the future of the nation state / P. Hirst, G. Tohmppson // Economy and society. – L., 1995. – Vol.24, № 3. – P. 408-442.
14. Kiljunen K. Global governance / K. Kiljunen. – Helsinki: Inst. Of development studies, 1999. – 218 p.
15. Rosenau J. The Study of World Politics/J.Rosenau. – Volume 1: theoretical and methodological challenges. – London – New York: Routledge, 2006. – 301 p.
16. Сергеев В. М. Государственный суверенитет и эволюция системы международных отношений / В. М. Сергеев // "Космополис": Альманах. – 1999. – С. 27-31.
17. Багиров А. Т. Новые информационные технологии в международных отношениях // Международная жизнь. – 2001. – № 8. – С. 90-96.

Надійшла до редколегії 12.12.16

М. Фесенко, канд. полит. наук, ст. науч. сотр.

ГУ "Институт всемирной истории НАН Украины", Киев, Украина

ТРАНСФОРМАЦИЯ СУВЕРЕНИТЕТА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ПОРЯДКА

Проанализирован научный дискурс представителей различных подходов относительно проблемы трансформации суверенитета и института государства-нации в условиях глобализации и формирования нового международного порядка. В этом контексте доказано, что государство больше не может полностью самостоятельно контролировать и определять свою внутреннюю и внешнюю политику из-за количества международных акторов, от международных организаций до ТНК, с которыми оно должно взаимодействовать. Комплексные глобальные системы, от финансовых до экологических, объединяют отдельные локальные сообщества в единую структурно-функциональную сеть. Глобальные инфраструктуры связи и транспорта поддерживают новые формы экономической и социальной организации, которые выходят за пределы национальных границ.

Ключевые слова: суверенитет, глобализация, мироуправление, Вестфальская международная система, государство, международный порядок, трансформация, субъекты мир-системы, ООН.

M. Fesenko, PhD in Politics, Senior Research Fellow
SI "Institute of World History of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine

TRANSFORMATION OF SOVEREIGNTY UNDER CONDITIONS OF NEW INTERNATIONAL ORDER FORMATION

Scientific discourse of different approaches regarding issues of sovereignty and transformation of the institute of a nation-state in the context of globalization and formation of the new international order is analyzed. In this context, it is proved that the state can no longer fully self-control and determine its internal and external policies because of the appearance of number of international actors, from international organizations to multinational corporations with which it has to interact. Complex global systems, from financial to environmental ones, combine some local communities, in a single structural and functional network. Global communications infrastructure and transport support new forms of economic and social organization that go beyond national borders.

Key words: sovereignty, globalization, world governing, Westphalia international system, state, international order, transformation, subjects of world-system, the UN.

УДК323.2.019.51:004.738.5(045)

Г. Хлистун, канд. політ. наук, мол. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВПРОВАДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС

В Україні є "обов'язки" і "зобов'язання" перед Радою Європи і Європейським Союзом. Серед обов'язків у медійній сфері можна зазначити: перетворення державних ТРК на канали суспільного мовлення; приватизація друкованих ЗМІ, заснованих органами публічної влади; гарантування прозорості власності на ЗМІ; створення рівних умов для діяльності усіх ЗМІ шляхом перегляду Закону 1997 року "Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів"; ратифікація Європейської конвенції про транскордонне телебачення; забезпечення того, щоб нова редакція Закону "Про телебачення і радіомовлення" відповідала стандартам РЄ і рекомендаціям її експертів та інші. Якщо конвенція про транскордонне телебачення вже ратифікована, то процес створення суспільного мовлення наразі йде.

Ключові слова: суспільне мовлення, ЗМІ України, прозорість ЗМІ.

Взагалі за останні 20 років в медійному просторі неодноразово порушувалися питання створення впливової та успішної системи суспільного мовлення, яка б виявилася конкурентно-спроможною щодо комерційних ЗМІ. Хоча дискусії з приводу шляхів його запровадження не припинялись вже багато років. На відміну від України суспільне мовлення в Європі розглядається як загальноприйняте явище, адже саме тут сформувалися його стандарти, а також у США, Канаді, в деяких країнах Азії. Приватні телерадіоорганізації повністю залежні від власника, часто є транслятором його політичних переконань, державні ж відстоюють інтереси влади, використовуються нею як засоби пропаганди та маніпулювання думкою громадськості. Об'єктивне, неупереджене та плюралістичне викладення інформації спроможна реалізувати абсолютно інша модель, в якій простежується зворотний зв'язок із суспільством та налагоджується взаємовигідний соціокультурний діалог, що сприяє змінам.

Зараз триває другий етап реформи суспільного мовлення, який проходить із жовтня 2016-го по січень 2017 року. У січні 2017 року має бути зареєстрована юридична особа ПАТ НСТУ. Тобто утворення публічного акціонерного товариства "Національна суспільна телерадіокомпанія України" в рамках реорганізації об'єднаної Національної телекомпанії України. Зокрема, цим планом передбачено, що 30 листопада 2016 року Держкомтелерадіо має затвердити рецензований Фондом держмайна України акт оцінки майна НТКУ та перелік майна, що не увійшло до статутного капіталу ПАТ НСТУ. Також, відповідно до плану заходів, якщо уряд затвердить статут ПАТ НСТУ до кінця грудня і на 1 січня 2017 року буде складено передавальний баланс НТКУ, то 6 січня вже може відбутися державна реєстрація юридичної особи ПАТ НСТУ.

Перелік формальних зобов'язань та обов'язків України перед Радою Європи міститься Висновку ПАРЄ № 190 від 1995 року та Резолюціях ПАРЄ № 1466 від 2005 року, № 1755 від 2010 року. Втім, найбільш вичерпний перелік обов'язків України в різних сферах було викладено Парламентською асамблеєю у 2005 році в

Резолюції № 1466 та Пояснювальному меморандумі до неї, підготовленому співдоповідачами Моніторингового комітету ПАРЄ [1]. У відповідності до Резолюції ПАРЄ № 1466 та Пояснювального меморандуму, до числа зобов'язань України в інформаційній сфері належить:

- перетворення державних ТРК на канали суспільного мовлення;
- приватизація друкованих ЗМІ, заснованих органами публічної влади;
- гарантування прозорості власності на ЗМІ;
- створення рівних умов для діяльності усіх ЗМІ шляхом перегляду Закону 1997 року "Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів";
- ратифікація Європейської конвенції про транскордонне телебачення;
- забезпечення відповідності нової редакції Закону України "Про телебачення і радіомовлення" стандартам Ради Європи і рекомендаціям її експертів (Пункт 12.4);
- вдосконалення законодавства щодо запобігання концентрації медіавласності відповідно до стандартів РЄ;
- вилучення із Закону "Про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення" положення щодо можливості висловлення Президентом та Верховною Радою недовіри Національній раді, що веде до відставки її складу;
- ліквідація Держкомтелерадіо під час перегляду Конституції України;
- вилучення з Цивільного кодексу положення (ч. 3 ст. 277) щодо презумпції недостовірності негативної інформації, поширеної про особу

Після довгих дискусій і появи протягом 2013-2014 років в Україні низки суспільних проектів громадських активістів та журналістів: інтернет-медіа "GROMTV", "Спільнобачення", "Громадське телебачення". Їх автори стверджували, що проекти "ґрунтуються на принципах суспільного мовлення", а в маніфесті Громадського телебачення, з яким можна ознайомитися на сторінці проекту у Facebook, зазначено, що його ініціатори почуваються спадкоємцями Громадського радіо (створене було за ініціатииви О. Кривенка і діяло з 2002 по 2005 р.).

17 квітня 2014 р. Верховна Рада в другому читанні ухвалила Закон України "Про суспільне телебачення і радіомовлення України", який "створює правові основи діяльності Суспільного телебачення і радіомовлення України, визначає засади діяльності Національної суспільної телерадіокомпанії України" [2]. 13 травня 2014 р. в. о. Президента України О. Турчинов підписав його, а 14 травня документ офіційно опубліковано в газеті "Голос України". Медіаексперти визнали, що закон потребує доопрацювання. Згідно з законом Кабінет Міністрів України на базі державних мовників, які реорганізуються, утворює юридичну особу публічного права "Національна суспільна телерадіокомпанія України" (НСТУ), структурними підрозділами якої є Суспільне радіо і Суспільне телебачення; діяльність останнього обмежена, адже мовлення може здійснюватися на двох загальнонаціональних каналах (суспільно-політичному та культурно-освітньому). У законі варто уточнити кількість кандидатур у Наглядову раду від парламентських фракцій і груп, передбачити чіткі критерії до кандидатів, визначити поширення рекламних квот, які прописані в Законі України "Про рекламу", можливість запровадження абонплати, забезпечити максимальну прозорість, зокрема у процесі формування Наглядової ради, скасувати норму про фінансування НСТУ протягом перших чотирьох років лише за рахунок державного бюджету, щоб уникнути впливу влади на редакційну політику [3].

Основним фактором незалежності організацій суспільного мовлення є фінансування. Існує кілька джерел: абонентська плата (телеподаток), перерахунки з держбюджету, спеціальний податок (збір) для комерційних ТБ та радіо, реклама. У Європі є кілька моделей фінансування: лише абонентська плата (Велика Британія, Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Чехія); абонентська плата і реклама (Франція, Німеччина, Польща, Туреччина, Австрія, Португалія, Швейцарія та ін.); лише податок (Іспанія, Ватикан, Естонія); податок і реклама (Нідерланди, Бельгія, Грузія, Ісландія, Угорщина, Болгарія та ін.) [4]. Проте вони утвердилися не одразу, наприклад, у Польщі розпочали з бюджетного фінансування, а потім обрали іншу форму. Суспільне мовлення повинно викликати довіру, цілком задовольняти потреби громадян, котрі, як показує світовий досвід, саме і сприяють подальшій його діяльності. Успішне функціонування суспільного мовлення забезпечує наглядова інституція (називається по-різному), яка здійснює контроль над виконанням мовниками своїх функцій перед суспільством (наприклад, Наглядова рада у Великій Британії, Італії, Польщі, Литві, Адміністративна рада у Франції).

Відповідь на питання, яким бути суспільному мовнику в Україні, частково може дати вивчення досвіду іноземних країн, де ця модель успішно реалізується. Німеччина є лідером в світі в багатьох сферах життя, таким чином, розглядаючи практику суспільного мовлення в цій країні, слід звернути увагу, що могла б Україна запозичити для створення власної моделі.

Основні засади німецького суспільного мовлення – це свобода думок та програмне різнобарв'я. Але так було не завжди, й історична дорога на шляху до суспільного мовлення була не така проста. Після встановлення свободи в країні німці високо цінують свободу в усьому й зокрема на мовленні.

Поняття державне телебачення та радіомовлення в Німеччині взагалі мало відоме. В країні існує два типи мовлення: суспільно-правове та приватне, їх діяльність підтримує і впорядковує GEZ (Die Gebühreneinzugszentrale). Приватні канали належать різноманітним медіамагнатам чи медіахолдингам. Забезпеченням населення суспільно-політичною інформацією займаються суспільно-

правові мовники, яких існує двоє – ARD (Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland) та ZDF (Zweites Deutsches Fernsehen) [5].

Старіша, ARD, була заснована у 1950 році як регіональна мережа і нині має частку 27% аудиторії. Це об'єднання дев'яти Всесвітньо популярною є "Німецька хвиля" (Deutsche Welle, DW), що є міжнародним мовником з Федеративної Республіки Німеччини та членом ARD. DW включає в себе радіо DW, телепрограма DW-TV, інтернет-сайт на 30 мовах під назвою DW.de і DW Akademie. DW перш за все цікава серед суспільних мовників концепцією однорівневої системи рефлексивності. Тобто в процесі досудового розгляду скарги позивача вся соціальна відповідальність за публікацію програм покладається на остаточне рішення редакції, отже існує група по відповідях на незначні скарги прямо до редакції.

Всередині німецьке громадське мовлення контролюється Радами мовників з дев'яти членів, яких змінюють раз на чотири роки. Ради є в кожному органі суспільного мовлення, вони відповідають за обрання директорів каналів, консультують з питань розробки програм, контролюють дотримання стандартів у програмах та затверджують бюджет і підсумкову щорічну доповідь. Вони розробляють "гайдлайни" (керівництво зі стандартів) з програмування для громадських каналів, зокрема, пропонують варіанти програмної сітки, виходячи із законодавчо затверджених вимог. Відповідальними за виконання цих основних вимог є контролюючі органи – Рада з питань мовлення (іноді називають Наглядова Рада), що формує політику станції. Члени цієї Ради вибирають у свою чергу Адміністративну Раду, яка здійснює нагляд за фінансовою діяльністю громадських мовників. Їхні функції включають в себе контроль бюджету та затвердження кандидатур менеджерів вищої ланки, яких призначає гендиректор. Адміністративна Рада контролює також дотримання програмних директив, складає проекти бюджету та здійснює контроль за перебігом справи, а також вибирає посередника, який відповідає за зміст програм перед обома Радами. Усі органи формуються наново кожні 4-6 років. Хоча земельні телерадіокомпанії за законом незалежні, але вони несуть відповідальність перед суспільством, тому у своїй інформації зобов'язані перевіряти і справедливо враховувати думки людей, груп або установ, яких ця інформація стосується [6].

Фінансування таких мовників відбувається за схемою – 86% абонентська плата (телеподаток) + реклама, спонсорство та продаж програм. Німеччина з 2013 року змінила фінансування за принципом "один телевізор – один платіж" на загальний телеподаток, який муситиме сплачувати кожна родина незалежно від наявності чи відсутності телевізору. Це мотивувалося тим, що зараз теле- та радіопередачі можна сприймати й за допомогою Інтернету. Податок становить 18 євро на місяць.

Поєднання сильного конституційного принципу невтручання держави в мовлення та федерального державного устрою дає журналістам ARD і ZDF "широку автономію" від прямого політичного втручання. Проте, на практиці абсолютно виключити такий вплив не вдається.

Звісно, німецька модель суспільного мовника відрізняється від інших, адже вона будувалася згідно суспільно-політичних вимог виключно Німеччини та є ідеальною саме для цієї держави. Але з цього досвіду для української моделі суспільного мовлення можна запозичити декілька принципів, зокрема:

1) підтримку таким телеканалом національної самобутності й автентичності, культивувацію та популяризацію національних традицій, культури, мови;

2) основне фінансування суспільного мовника за рахунок спеціального збору з глядачів (за прикладом GEZ в Німеччині), аби позбавитися залежності від держави та політики;

3) концепція однорівневої системи рефлексивності – скарги та невдоволення глядачів прямо в редакцію;

4) обов'язкове лідерство суспільного мовника, на якого рівнятимуться інші канали країни (домінування в інформаційному просторі країни).

Звичайно, безперешкодим цей процес переходу назвати не можна. 1 листопада 2016 року генеральний директор Національної телекомпанії України Зураб Аласанія написав заяву на звільнення за власним бажанням. Він висловив незгоду з тим, що суспільне мовлення, яке має постати наступного року, буде недофінансоване на значну суму. Потім три його заступники зробили те саме. Але процес створення суспільного мовника незворотній. Україна взяла на себе і таке зобов'язання перед країнами Євросоюзу.

Громадське телерадіомовлення повинно відігравати роль консолідуючого чинника у суспільстві. Розподілом за віком та уподобаннями успішно користується приватне телебачення (музичні канали, спортивні, дитячі, молодіжні і т. д.). Також у розвитку суспільного мовлення неоднозначну роль відіграє механізм популяризації, який доволі важко розвинути і налагодити серед всюдишньої платної реклами, при скромних бюджетних можливостях. Для цього необхідна тісна співпраця каналів

суспільного мовлення між собою, незалежно від їх розташування та з іншими ЗМІ, незалежно від форм їх власності. Взаємний обмін інформацією один про одного, яка може безкоштовно позиціонуватися на правах реклами, має всі можливості посилити інтерес до того чи іншого об'єкта громадського мовлення.

Список використаних джерел

1. Резолюція 1466 (2005) ПАРЄ "Про виконання обов'язків та зобов'язань".
2. Україною" від 5 жовтня 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_611
3. Кирич І. Суспільне чи громадське? Мовлення чи телерадіомовлення? Уніфікація термінів / Ірина Кирич // Теле- та радіожурналістика : зб. наук. праць. – Львів, 2013. – Вип. 12. – С. 98–104
4. Закон України "Про Суспільне телебачення і радіомовлення України" [Електронний ресурс].
5. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>
6. Дорош М. Суспільному мовнику мають довіряти громадяни всієї України – від заходу до сходу [Електронний ресурс] / Марина Дорош. – 04.07.2014. – URL: <http://stv.mediasapiens.ua/material/32297> (21.07.2014)
7. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення / [за ред. Т. С. Шевченка, О. А. Сушко]. – К. : Тютюкін, 2010. – 264 с.
8. Суспільне мовлення: незалежність, свобода слова і програмна різноманітність / [В. Іванов, О. Большакова, П. Шібі, К. Гофман]. – К. : Посольство Федеративної Республіки Німеччина ; Konrad Adenauer Stiftung KAS POLICY PAPER, 2007. – 22 с.
9. Бецко Г. Роль громадського мовлення у демократичних суспільствах (фрагменти) [Електронний ресурс] / Галина Бецко. – URL: <http://www.mediareform.com.ua/docs/secs.doc> (13.07.2014)

Надійшла до редколегії 28.09.16

А. Хлыстун, канд. полит. наук, млад. научн. сотр.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ВНЕДРЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ВЕЩАНИЯ В УКРАИНЕ КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИАЦИИ С ЕС

В Украине есть "обязанности" и "обязательства" перед Советом Европы и Европейским Союзом. Среди обязанностей в медийной сфере можно отметить: преобразование государственных ТРК на каналы общественного вещания; приватизация печатных СМИ, учрежденных органами публичной власти; обеспечение прозрачности собственности на СМИ; создание равных условий для деятельности всех СМИ путем пересмотра Закона 1997 года "О государственной поддержке СМИ и социальной защите журналистов"; ратификация Европейской конвенции о трансграничном телевидении; обеспечения того, чтобы новая редакция Закона "О телевидении и радиовещании" соответствовала стандартам СЕ и рекомендациям ее экспертов и другие. И если конвенция о трансграничном телевидении уже ратифицирована, то процесс создания общественного вещания в настоящее время идет.

Ключевые слова: общественное вещание, СМИ Украины, прозрачность СМИ.

A. Khlystun, PhD of Political Sciences

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INTRODUCTION OF PUBLIC SERVICE BROADCASTING IN UKRAINE AS ONE OF THE ASPECTS OF THE AGREEMENT ON ASSOCIATION WITH EU

In Ukraine, there is a "duty" and "commitment" to the Council of Europe and the European Union. Among the responsibilities in the media sphere can be noted: the transformation of government dispenser on public broadcasting channels; privatization of the print media, established by the public authorities; ensure transparency of media ownership; creation of equal conditions for all media by revising the 1997 Law "On state support of mass media and social protection of journalists"; ratification of the European Convention on Transfrontier Television; ensure that the new edition of the Law "On Television and Radio Broadcasting" consistent with the Council of Europe standards and recommendations of its experts, and others. If the Convention on Transfrontier Television has been ratified, the process of creating a public broadcasting currently is.

Ключевые слова: public broadcasting, media Ukraine, transparency of media.

УДК 327.5(479)

Т. Злобіна, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЗИЦІЯ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ НАГІРНОКАРАБАСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Дана стаття присвячена участі американських адміністрацій Джорджа Буша-молодшого і Барака Обами у формуванні структур регіональної безпеки на Кавказі в контексті Нагірнокарабаського конфлікту. Автор вважає, що, виходячи зі своїх зовнішньополітичних пріоритетів, США вважають за краще "заморозити" зазначений конфлікт, тим самим розв'язуючи собі руки для подальшого геополітичного маневрування. Особливе місце в статті відведено дослідженню відносин США з провідними регіональними акторами: Росією, Азербайджаном, Туреччиною.

Ключові слова: США; Росія; Нагірний Карабах; геополітика; зовнішня політика; регіональна безпека; міжнародна безпека.

Нагірнокарабаський конфлікт, незважаючи на певну "замороженість", продовжує залишатися на порядку ден-

ному миротворчих зусиль ключових міжнародних акторів, в тому числі Росії та США. Дослідники, що спостерігають

за динамікою Карабахського протистояння, помічають, що сторони конфлікту періодично знаходяться на порозі прийняття якоїсь дипломатичної угоди, умовами якої були б задоволені як Вірменія, так і Азербайджан.

Зазначений конфлікт є предметом пильного вивчення академічної науки в нашій країні і за кордоном. Досить зазначити імена таких дослідників як М.С. Дорошко, І.Бабанова, К.Воеводського, І. Маммадова, Т. Мусеєва, А.Мелік-Шахназарова, В.Шнірельман, Т.Де Ваалі і інших авторів [1; 2; 4; 5; 9; 13]. Метою даної роботи є аналіз, який базується на комплексному вивченні оригінальних джерел і офіційних документів, позицій адміністрації Барака Обами щодо подальшої стабілізації обстановки в регіоні.

Слід зазначити оптимістичні заяви керівників зовнішньополітичного відомства США, що стосуються даної проблеми, як при адміністрації Джорджа Буша, так і Барака Обами. Сумарно їх можна звести до наступних положень:

- Лідери Вірменії та Азербайджану більш не вважають створений статус-кво життєздатним і вважають, що настала пора для фінального врегулювання конфлікту;
- США і Росія висловили зацікавленість у вирішенні конфлікту і беруть участь в процесі переговорів на президентському рівні;
- Росія готова співпрацювати з США та іншими членами ОБСЄ з метою мирного врегулювання конфлікту;
- Співпраця Росії і США з цього питання дозволяє лідерам Азербайджану і Вірменії вважати, що прийшла пора офіційно покласти край конфлікту [16].

Аналіз джерел показує, що адміністрація Буша, розпочавши реалізацію своїх повноважень, вважала Кавказький конфлікт нерозв'язним і перейшла до вирішення інших нагальних проблем. Події останніх років продемонстрували, що Карабахський конфлікт відійшов на задній план і серед пріоритетів адміністрації Обами. Американські політико-формулюючі кола не бачать ніяких підстав для того, щоб Обама почав докладати зусиль для "розморожування" конфлікту. Три роки президентства Обами дали зрозуміти, що в сфері зовнішньої політики він, скоріше за все, слідує звичними шляхами, уникаючи прийняття будь-яких ініціатив. Після пропозиції про зближення Туреччини і Вірменії склалося враження, що керівники зовнішньої політики США спробують вирішити Карабахський конфлікт, однак цього не сталося, адже сторони не змістилися зі своїх позицій.

Питання врегулювання Карабахського конфлікту є важливим для США як глобального актора по ряду причин. По-перше, Кавказ – стратегічно важливий регіон, який є центром транспортування енергетичних ресурсів. Вирішення конфлікту в Нагірному Карабасі може послужити запорукою стабільності на півдні Кавказу. По-друге, адміністрація Обами оголосила про "перезавантаження" в своїх відносинах з Москвою. Росія є одним з трьох співголів в Мінській групі ОБСЄ, яка керує процесом мирного вирішення Нагірнокарабаського конфлікту, в зв'язку з чим США можуть будуть спробувати зміцнити відносини з іншими країнами, що зацікавлені у вирішенні даного конфлікту. І, нарешті, в першій передвиборній кампанії Обами багато говорилось про те, що він в змозі вирішити ті проблеми і конфлікти, що пов'язані з боротьбою проти тероризму, яким при уряді Буша приділялося недостатньо уваги. Крім того, Вашингтон назвав вирішення Нагірнокарабаського конфлікту пріоритетом, пов'язавши його з відносинами Туреччини і Вірменії.

У контексті даної роботи доречно застосування таких термінів, як "активний" і "пасивний" для більш точної характеристики відносин адміністрацій Буша і Обами щодо ситуації в Нагірному Карабасі. Таким чи-

ном, "пасивне" посередництво при переговорах передбачає, що уряд просто висловлює підтримку ідеї врегулювання конфлікту шляхом переговорів. Посередники роблять пропозиції щодо зближення двох сторін і намагаються підштовхнути їх до пошуку взаєморозуміння. Проте характеризує цей тип посередництва те, що він спрямовує увагу все ж таки не до активних дій, позицій і інтересам двох сторін конфлікту, а до їх політичної волі. Мінська група, що діє більше десяти років, також відповідає даному опису.

Політика "активного" посередництва полягає в тому, що зовнішні гравці прикладають значні зусилля до вирішення конфлікту, використовуючи свої політичні, геополітичні та дипломатичні засоби. Ведеться вона в вищих дипломатичних колах і є основним пріоритетом зацікавлених сторін. До даної категорії можна віднести Дейтонську і Белфастську угоду, а також деякі кроки США на Близькому Сході (наприклад, саміти в Кемп-Девіді в 1978 році). Відмінності активної політики від пасивної полягають в якості і інтенсивності залучення третьої сторони до врегулювання конфлікту. Однак в латентних "заморожених" конфліктах пасивне посередництво навряд чи допоможе змінити щось в позиціях сторін-опонентів.

Міжнародне значення конфлікту навколо Нагірного Карабаху під час правління Джорджа Буша і Білла Клінтона було не таким істотним, як війна в Боснії-Герцеговині. Незважаючи на це, США і інші члени міжнародного співтовариства доклали певних зусиль для досягнення перемир'я в Нагірному Карабасі, а потім намагалися домогтися мирного завершення конфлікту.

Мирні переговори ведуться під керівництвом Мінської групи, роботу якої можна визначити як "пасивно наполегливу", адже регулярно проводяться зустрічі між миротворцями і представниками обох конфліктуючих сторін, пропонуються нові ідеї щодо мирного врегулювання конфлікту, але ці всі дії поки що не привели до будь-якого результату. Таким чином, статус-кво стосовно цього питання в даний час зберігається.

З самого початку президент Буш декларував стратегію "простої" зовнішньої політики [21], яку він протиставляє політиці інтервенції свого попередника. У 2000 р він не виявляв значного інтересу до участі в міжнародних спорах. Нове керівництво США вирішило не втручатися ні в арабсько-ізраїльський конфлікт, ні в конфлікти на Балканах і в Північній Ірландії.

Адміністрація Буша почала практикувати більш активну стратегію посередництва в Карабахському конфлікті після організації в квітні 2001 року переговорів в Кі-Весті між Вірменією і Азербайджаном. Цей момент був найближчим до того, щоб сторони прийшли до взаємної згоди. Як каже дослідник Ваалі, це були "найплідніші переговори на вищому рівні з усіх, що проводилися щодо розв'язання цієї проблеми, коли вдалося вирішити близько 80-90 відсотків питань" [23, с. 267]. Проте, прориву не сталося, незважаючи на участь в переговорах лідерів обох сторін спору і держсекретаря К. Пауелла. Чому ж уряд Буша втрутилося в конфлікт? Для цього було кілька причин – однією з них було те, що американська адміністрація сподівалася, присвоївши собі статус миротворця, забезпечити стабільні надходження нафти з Каспійського регіону і обійти Росію. Так чи інакше, переговори в Кі-Весті переставляли собою найвищий показник залученості США в Нагірнокарабаському конфлікті.

Політико-формулюючі кола США були сповнені оптимізму з приводу того, що Барак Обама зможе допомогти у вирішенні ряду світових проблем. Аналіз правління Обами показує, що Нагірнокарабаський конфлікт не

значиться в списку його пріоритетів. Деякі кроки в розв'язанні конфлікту робилися, однак прогресу не було досягнуто, великих дипломатичних зустрічей на вищому рівні не проводилося.

Слід зазначити, що під час свого першого закордонного візиту Обама відвідав Туреччину, де звернувся до турецького парламенту [19]. Дане звернення було дуже символічним. По-перше, приїхавши в мусульманську країну, новий президент хотів підкреслити встановлення нових взаємин з ісламським світом. По-друге, вибір припав на Туреччину, яка була світською мусульманською державою, що грає важливу роль на Близькому Сході. У промові Обама багато уваги було приділено нормалізації відносин Туреччини і Вірменії, напружених після війни Вірменії та Азербайджану на початку 1990-х років. Як зазначав американський президент, зближення між Анкарою і Єреваном буде не тільки сприяти поетапному вирішенню конфлікту, але і пом'якшить питання "геноциду" і не буде провокувати відчуження Туреччини від країн Заходу. З огляду на близькість Туреччини і Азербайджану (яку деякі дослідники визначають як "одна нація, два держави") [11], це могло позитивно вплинути і на Карабахський конфлікт. Відповідно до думки голови Мінської групи з боку США М. Бриза, "позитивні зміни в регіоні повинні відбуватись паралельно одна одній" [12]. Іншими словами, мир між Туреччиною і Вірменією, на думку американців, спричинив би за собою загальне оздоровлення обстановки на південному Кавказі.

Таким чином, прагнення до миру між Анкарою і Єреваном і між Єреваном і Баку було оголошено як один із зовнішньополітичних пріоритетів адміністрації Обама. Після виголошеної президентом мови в Туреччині держсекретар Хіларі Клінтон зазначила, виступаючи перед Палатою представників, що США планують "посилити спроби вирішити конфлікт в Нагірному Карабасі" [18]. Бриза зазначив, що частота зустрічей Клінтон з міністрами закордонних справ Азербайджану і Вірменії в цей час "була невинпадковою", оскільки Обама і Клінтон "вказували на те, що вони хочуть домогтися прориву в карабахських мирних переговорах" [15]. Ключовою частиною цього прориву мав стати мир між Туреччиною і Вірменією. Однак адміністрація Обама, судячи з усього, не передбачила потенційних проблем, які могли виникнути на шляху досягнення миру.

В середині жовтня 2009 року було досягнуто згоди між Туреччиною і Вірменією щодо нормалізації відносин і відкриття спільного кордону. Підписання відповідних Протоколів відбулося завдяки втручання Хіларі Клінтон. Делегації Туреччини і Вірменії були не згодні з твердженнями про-протилежних сторони. Клінтон зуміла переконати учасників підписати документ [3]. Однак відсутність двох важливих пунктів в Протоколах [6] викликало негативну реакцію у обох сторін.

По-перше, там не згадувалося слово "геноцид" – замість цього документ закликав "зробити наукову і неупереджену оцінку історичних записів і архівів для визначення існуючих проблем та складання рекомендацій" [6]. По-друге, причина погіршення відносин між країнами і закриття кордону – Нагірнокарабаський конфлікт – був при цьому взагалі не згаданий, так само як і нормалізація відносин в обмін на прогрес в карабахських переговорах. Проте, про Протоколах говорилося як про історичний документ, який гіпотетично міг трансформувати на краще відносини в трикутнику Туреччина – Вірменія – Азербайджан. Якщо Туреччина і Вірменія ратифікували Протоколи, то це могло вплинути на Карабахський конфлікт за трьома напрямками. По-перше, можна було припинити ізоляцію Вірменії і відновити її економічні зв'язки із Заходом. По-друге, Баку міг швидше

погодитися на компроміс, оскільки після закінчення ізоляції Вірменії він би не зміг диктувати свої умови Єревану, а також тому що його найближчий союзник – Туреччина – уклала мир з Вірменією. Нарешті, мирне вирішення кавказького конфлікту могло позитивно відбитися і на Нагірному Карабасі. Таким чином, Протоколи Туреччини і Вірменії були важливі не тільки для відносин Анкари і Єревану, а й для взаємовідносин Єревана і Баку.

Той факт, що Протоколи могли бути підписані, вже можна було вважати успіхом американської дипломатії, однак і тут позитивний результат був зведений до нуля, коли турецький та вірменський парламенти відмовилися ратифікувати угоду.

Таким чином, до кінця квітня 2010 року виявилось, що про Протоколи Туреччини і Вірменії можна забути, незважаючи на заклики Обама і Клінтон застосовувати їх без будь-яких умов [10].

На початку 2010 року держсекретар Клінтон, відвідаючи Кавказ, зустрілася з вищими представниками трьох сторін. Найтривалішим виявився її візит в Баку, відносини з яким у адміністрації Обама були набагато гірші, ніж у колишньої адміністрації США. Президент Ільхам Алієв, зокрема, був не-задоволений тим, що Вашингтон критично оцінював внутрішню і зовнішню політику Азербайджану [20]. Зіграв свою роль і той факт, що в перший рік правління Обама американський уряд віддалився від країни, з якої його попередники намагалися налагодити відносини і до якої проявляли інтерес. У червні 2010 року Обама направив своєму азербайджанському колезі лист, в якому пропонував відновити колишні відносини. Він підтвердив, що мирне врегулювання Нагірнокарабаського конфлікту "залишиться пріоритетом" для США [22]. Клінтон озвучила цю тезу під час свого візиту, проте відтоді ні тією, ні іншою стороною ніяких суттєвих кроків зроблено не було.

Проте перед кожною оцінкою роботи адміністрації Обама з посередництва у Карабахському конфлікті варто згадати про те, що від нього завжди чекали дуже багато чого. Багато представників експертного співтовариства перебільшили реальні можливості Барака Обама змінити міжнародну ситуацію. Навіть найреалістичніші дослідники в США були розчаровані небажанням президента вирішити пасивний конфлікт і зблизити непримиренні його сторони.

Головною проблемою для наближених Обама стала ідеалізація багатосторонньої дипломатії, прикладом якої є Мінська група. Підхід президента Буша, активно брав участь у вирішенні Карабахського конфлікту, не відповідав зовнішній політиці Обама [17]. Незважаючи на те, що Нагірний Карабах вважався пріоритетом зовнішньої політики, адміністрація стала заручником власних переконань, не роблячи значних дій без згоди інших зацікавлених сторін. Робота виключно з Мінської групою не змінила стан речей, оскільки вона за довгий час не запропонувала жодного дієвого вирішення проблеми. Слід припустити, що хоча загальна стратегія політики Обама може змінитися в майбутньому, навряд чи ці зміни будуть пов'язані з Нагірним Карабахом. Є куди більш насущні проблеми, за якими США змушені розширювати свою дипломатичну діяльність і приймати односторонню участь у вирішенні конфліктів. З точки зору геополітики, регіональний конфлікт в Нагірному Карабасі для сучасної американської дипломатії – периферійний, і його важливість затьмарюють інші проблеми – міжнародний тероризм, Ірак і Афганістан, посилення Ірану, нестабільність в Північній Кореї, виступ Китаю в якості наддержави, проблеми в економіці та інші.

На відміну від США, Росія більш активно брала участь у встановленні миру в Нагірному Карабасі. У сере-

дині червня 2010 президент Дмитро Медведєв зустрівся з президентами Вірменії та Азербайджану в Петербурзі. Під час зустрічі Медведєв запропонував свій план по забезпеченню миру в регіоні. Це був один з шести трьохсторонніх самітів, проведених російським президентом з тих пір, як він вступив на посаду в 2008 році. Обама таки не провів жодного. На початку вересня Медведєв відправився в Баку після того, як підписав оборонну угоду з Вірменією. Слідом за цим у жовтні мав місце ще один тристоронній саміт, проведений в Астрахані, на якому Вірменія і Азербайджан погодилися зробити обмін полоненими і тілами загиблих [8]. Хоча це і не призвело до остаточного вирішення конфлікту, Росія все ж активніше брала участь в переговорах в якості незалежного посередника в порівнянні з іншими країнами, що також входили до Мінської групи. Цього слід було очікувати, з огляду на географічну близькість Росії до регіону і її історичний зв'язок з конфліктом. Різниця між участю Кремля і Білого Дому була настільки значною, що Філіпу Гордону, помічнику державного секретаря США у справах Європи і Євразії, довелося захищати свій уряд, заявивши, що США самі "передали" Росії роль посередника в конфлікті.

Слід констатувати, що президенту Обамі стало проблематично здійснювати політику щодо конфлікту через складнощі в стосунках США і Азербайджану, що з'явилися з приходом нової адміністрації. При президенті Буші відносини США з Баку були тісними, але довго вони тривати не могли. "Перезавантаження" відносин з Кремлем, оголошене адміністрацією Обами, зробило політику США орієнтовану в напрямку Росії, в результаті чого США відвернулися від ряду своїх колишніх партнерів, в тому числі від Азербайджану [7]. Однак були й інші причини погіршення відносин з Баку. Наприклад, під час першого року перебування при владі Обама явно дистанціювався від Азербайджану для того, щоб продемонструвати, що його зовнішня політика відрізняється від політики попередника. Прагнення Вашингтону налагодити відношення Туреччини з Вірменією було сприйнято Баку як загроза їх національним інтересам. Більш того, допомога Конгресу США Нагірному Карабаху зменшила можливості американської адміністрації вплинути на Азербайджан, враховуючи, що президентська партія контролювала обидві палати Конгресу. До всього вищезазначеного додалося явна образа Азербайджану з боку США, коли країну виключили з участі в саміті з питань ядерної енергетики, проведеному в квітні 2010 року у Вашингтоні, на який серед інших країн була запрошена Вірменія [14]. Лист Обами Алієву, складений в червні 2010 року, і візит держсекретаря Хіларі Клінтон в Баку були явними спробами відновити відносини між країнами, проте нормальний хід двосторонніх відносин відновлений не був. Таким чином, політика Обами призвела до того, що Баку перестав бачити в Вашингтоні надійного партнера і покровителя. Більш того, адміністрація, намагаючись домогтися зближення Туреччини і Вірменії, недооцінила можливу негативну реакцію Азербайджану на подібні дії, а також не передбачала, що турецька сторона може не укласти мир без значного прогресу у врегулюванні проблеми Нагірного Карабаху і, таким чином, невірною оцінила розвиток обстановки в Південному Закавказзі. Анкара неодноразово давала зрозуміти, що нормалізація відносин з Єреваном залежить від того, чи піде Вірменія на поступки Баку. Це не була тактика для переговорів – підпис Туреччини на протоколах була поставлена з умовою, що США зможуть змусити Вірменію піти на компроміс. Коли цього не сталося, Туреччина відмовилася ратифікувати протоколи. Адміністрація Обами не прийняла заяви Туреччини всерйоз і не стала ні в чому переконувати

Вірменію, показавши, що Вашингтон невірною оцінює розстановку сил в регіоні, неадекватно розуміє інтереси і мотивацію ключових акторів. В даний час політики США визнають, що можливість зробити одночасний ривок на фронтах Туреччина – Вірменія і Вірменія – Азербайджан упущена і подібного шансу може більше не бути.

Судячи з усього, адміністрація Обами не сприймає той факт, що деякі конфлікти неможливо вирішити без зміни середовища, в якому вони виникли. Такі конфлікти можна зупинити, щоб вони не розгорялися з новою силою, але повністю вирішити не можна, поки не зміниться сам статус-кво. Причина того, що Нагірнокарабаський конфлікт вважається "замороженим", – не в роботі посередників і миротворців.

Аналіз протоколів самітів, зустрічей і пропозицій, починаючи з середини 1990-х рр., Показує, що все вони були схожими один на інший. Робота Мінської групи стала таким собі "релігійним ритуалом", в якому сторони вважали за необхідне брати участь без прагнення до прийняття будь-якого рішення. Потрібно знати, що так сталося тому, що позиції двох сторін в конфлікті суперечать одна одній, їх пропозиції щодо вирішення конфлікту взаємовиключні, але одночасно в переконаннях обох сторін є й певна логіка. Підтримувати мирний процес на словах, як це робить адміністрація Обами виявилася недостатньо. Даний факт доводить, що без докладання особливих зусиль з боку світових посередників створений статус-кво не зміниться.

На сьогоднішній день Нагірнокарабаський конфлікт не знаходиться ближче до вирішення, ніж в січні 2009 року, коли президент Обама вступив на посаду. Американська зовнішня політика досі не може позбутися від того формату, що надали їй Клінтон і Буш після проведення наради в Кі-Весті: підтримка Мінської групи, але не активна участь у вирішенні конфлікту. Звичайно, це можна пояснити тим, що перед США стоїть ряд інших важливих проблем. Якщо обстановка в регіоні або національні американські інтереси різко не зміняться, в США не бачать особливого сенсу змінювати свою політику у цьому питанні. Слід визнати, що адміністрація Обами втратила наявну можливість взяти активну участь у вирішенні конфлікту в Нагірному Карабасі. Всі заяви Адміністрації відносно цього конфлікту сприймаються як порожні декларації. В силу того, що Адміністрація не побачила причинно-наслідкового зв'язку між конфліктом в Нагірному Карабасі і зближенням Туреччини і Вірменії, її єдині активні кроки на Кавказі закінчилися невдачею. Поліпшення відносин Туреччини та Вірменії, можливо, спричинило б за собою укладення миру між Баку і Єреваном, а також покращило б сприйняття США з боку Туреччини, імідж якої сильно постраждав після вторгнення Заходу в Ірак в 2003 році і подій в Сирії. Значення Туреччини на Близькому Сході зростає, і США необхідні партнерські відносини з цією країною для реалізації своїх інтересів у регіоні.

Існує ряд обставин, які гіпотетично можуть спровокувати американське керівництво на проведення більш активної зовнішньої політики навколо Нагірного Карабаху. Зокрема, причиною може стати ескалація бойових дій. Більш того, якщо відносини Туреччини і Вірменії погіршаться або ж Білий Будинок не змиритися з тим, що підписання Протоколів закінчилося невдачею, тоді керівництво США може спробувати виправити ситуацію шляхом активного встановлення миру між Вірменією і Азербайджаном. Врешті решт, ускладнення відносин з Росією може змусити Обаму переосмислити концепцію "перезавантаження" і довіру до багатосторонньої дипломатії на пострадянському просторі, що призведе до ідеї більш активної дипломатичної інтервенції США в регіоні.

Список використаних джерел

1. Бабанов И., Воеводский К. Карабахский кризис. / Игорь Бабанов, Константин Воеводский. – С-Пб. 1992. – 212 с.
2. Востриков С.В. Карабахский кризис и политика России на Кавказе / Общественные науки и современность. 1999. №3. – 73-86 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/291/464/1216/007wOSTRIKOW.pdf>
3. Маммадов И., Мусаев Т. Армяно-азербайджанский конфликт. История. Право. Посредничество / И.Маммадов, Т.Мусаев. – Тула: издательский центр "Гриф и К", 2007. – 36 с.
4. Мелик-Шахназаров А. Нагорный Карабах: факты против лжи. Информационно-идеологические аспекты нагорно-карабахского конфликта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sumgait.info/caucasus-conflicts/nagorno-karabakhfacts/nagorno-karabakh-facts-annex.htm>.
5. Шнирельман В. А. Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье / В.Шнирельман. – М.: ИКЦ, "Академкнига", 2003. – 601 с.
6. De Waal T. Black Guardian: Armenia and Azerbaijan Through War and Peace. / T.De Waal. – N. Y., 2003. – 360 p.
7. Hancilova B. Peace Pending in Nagorno-Karabagh: Recommendations for the International Community // Policy Brief, Caspian Studies Program. 2001. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/3104/peace_pending_in_nagornokarabagh.html.
8. The Second Gore-Bush Presidential Debate [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.debates.org/index.php?page=october-11-2000-debate-transcript>.
9. De Waal T. Black Guardian: Armenia and Azerbaijan Through War and Peace. / T.De Waal. – N. Y., 2003. – 248 p.
10. Remarks by President Obama to the Turkish Parliament [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/remarks-by-president-obama-to-the-turkish-parliament.
11. Azbarev S. Azerbaijan, Turkey are "One Nation, Two States", Say Foreign Ministers // Azbarev. 2009. 23 June. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.asbarev.com/65154/azerbaijan-turkey-are-one-nation-two-states-say-foreign-ministers>.
12. Azerbaijan Seeks to Thwart Turkish-Armenian Rapprochement [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rferl.org/articleprintview/1603256.html>.
13. Pivot to the Pacific? The Obama Administration's "Rebalancing" Toward Asia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R42448.pdf>.
14. EU Prague Summit Could Yield Progress on Karabakh Conflict [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rferl.org/articleprintview/1622962.html>.
15. Драгадзе Т. Карабахский конфликт ближе к разрешению в сравнении с другими конфликтами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://allaboutkarabakh.blogspot.com/2009_10_01_archive.html.
16. О развитии двусторонних отношений между республикой Армения и Турецкой республикой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://allaboutkarabakh.blogspot.com/2009_09_01_archive.html.
17. Armenian President and U.S. Secretary of State Discussed NK Peace Process // Central Asia General Newswire (Interfax). 2010. 14 April. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mediamax.am/en/news/karabakh/1669/> (дата обращения: 20.12.2013).
18. Tariverdiyeva E. Experts: US Strives to Improve Relations with Azerbaijan by Reconsidering its Foreign Political Positions // Trend Daily News (Azerbaijan). 2010. 9 June. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://en.trend.az/news/politics/1702198.html>.
19. US Reaches Out to Azerbaijan [Электронный ресурс] // RFE/RL. 2010. 7 June. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rferl.org/articleprintview/2064374.html>.
20. Ismailzade F. Nagorno-Karabakh: Continued Lack of Western Interest? // Central Asia-Caucasus Institute Analyst. 2009. 17 June [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5130>.
21. Фрейзер С. Казанская встреча по карабахскому урегулированию оставила надежду // Все про Карабах. 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://allaboutkarabakh.blogspot.com/2011_06_01_archive.html.
22. Поскребышева Е. С., Старкин С. В. Внешнеполитическая стратегия "Союза правых сил" и прогнозы Национального разведывательного совета США: сравнительный анализ // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: "Граммота", 2011. № 2. Ч. 3. – 144-148 с.
23. Diehl J. At Nuclear Summit, Obama Snubs an Ally // Washington Post. 2010. 13 April. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://voices.washingtonpost.com/postpartisan/2010/04/at_nuclear_summit_obama_snubs.html.

Надійшла до редколегії 16.09.16

Т. Злобина, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПОЗИЦИЯ СОЕДИНЁННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ
ОТНОСИТЕЛЬНО УРЕГУЛИРОВАНИЯ НАГОРНОКАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

Данная статья посвящена участию американских администраций Джорджа Буша-младшего и Барака Обамы в формировании структур региональной безопасности на Кавказе в контексте Нагорнокарабахского конфликта. Автор считает, что, исходя из своих внешнеполитических приоритетов США предпочитают "заморозить" указанный конфликт, тем самым открывая себе пути дальнейшего геополитического маневрирования. Особое место в статье отведено исследованию отношений США с ведущими региональными акторами: Россией, Азербайджаном, Турцией.

Ключевые слова: США; Россия; Нагорный Карабах; геополитика; внешняя политика; региональная безопасность; международная безопасность.

T. Zlobina, graduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POSITION OF THE UNITED STATES OF AMERICA REGARDING THE SETTLEMENT
OF THE NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

This research article is dedicated to participating USA administration of George W. Bush and Barack Obama in the formation of the structures of regional security in the Caucasus in the context of the Nagorno-Karabakh conflict. The author believes that, based on his foreign policy priorities, USA prefer to "freeze" this conflict, thereby opening the way for further geopolitical maneuvering. A special place in the article devoted to research the relationships with leading regional actors: as Russia, Azerbaijan and Turkey.

Keywords: USA; Russia; Nagorno-Karabakh; geopolitics; Foreign Policy; regional security; International Security.

УДК 327

П. Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф.,
Б.Черкас, канд. політ. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО ДОМІНІКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті запропоновано країнознавчу характеристику Домініканської Республіки, а також розглянуто особливості здійснення ринкових реформ у період із 1930 р. по нинішній час. Країна досягнула високих темпів зростання ВВП, а це дозволяє стверджувати, що вона переживає нині етап "домініканського економічного дива", який є прикладом до наслідування у Карибському регіоні.

Ключові слова: Домініканська Республіка, Карибський регіон, США, туризм, інфраструктура, інвестиції.

В умовах постійного дефіциту іноземної валюти та знецінення грошової одиниці інтерес викликає досвід країн, яким вдалося вирішити подібну проблему шляхом

здійснення продуманої туристичної політики і отримання грошових переказів. У даному контексті на особливу увагу заслуговує дослідження процесу реформування на-

© Ігнат'єв П., Черкас Б., 2016

родного господарства Домініканської Республіки, яка, поруч із Багамськими островами, вважається лідером індустрії гостинності в регіоні Карибського моря.

Домініканська Республіка займає дві третини острова Гаїті і є другою найбільшою серед острівних держав Карибського басейну після Куби. На її площі, що перевищує 48,6 тис. кв. км, мешкає 10,4 млн. чоловік. На відміну від свого західного сусіда Гаїті, що вважається найбільш розвиненою державою в регіоні, Домініканська Республіка є середнім у регіональному вимірі. Столицею місто Санто-Домінго, яке історики називають найстарішим населеним пунктом в іспанській колоніальній імперії, було засноване у 1496 р. Саме тому воно стало зразком під час розробки планів інших міст регіону колонізаторами. У межах старих кварталів знаходяться: перший собор Латинської Америки Примада де Америка, перша вулиця з твердим покриттям під назвою Дамський провулок і перша іспанська фортеця у Новому світі Озама [1]. Серед інших великих міст можна назвати розташоване у гірській місцевості Сантьяго, а також столицю Бурштинового узбережжя Пуерто-Плату.

Домініканська Республіка має доволі строкате населення, що складається з чорношкірих людей, метисів і білих, але переважна більшість місцевих жителів представлена нащадками вихідців із Африки, адже таких у країні налічується 7,98 млн. чоловік [2]. Цікаво, що при цьому серед президентів країни традиційно домінували люди зі світлим кольором шкіри.

За своїм природно-туристичним потенціалом країна є лідером Карибського басейну. Східні райони вкриті 65-кілометровими пальмовими джунглями, які ще називають "Кокосовим берегом". Саме тут знаходяться великі населені пункти Пунта-Кана і Баваро, що є осередками розвитку індустрії гостинності. Найцікавішим місцем для здійснення екскурсій вважається північ, яку прозвали Бурштиновим берегом. У цьому регіоні туристи відвідують каскад із 27 водоспадів під назвою Дам-а-гуа і затоку Самана на узбережжі Атлантичного океану, відому як місце розмноження горбатих китів, що припливають сюди у середині січня. Самі ж домініканці звикли відпочивати на більш дешевому південному узбережжі, яке простягнулося від міста Бока-Чіка до Ла Романи і є частиною Великого Санто-Домінго. Плєжі країни оточені кораловими рифами, які захищають їх як від хвиль, так і від затоплення з моря у сезон ураганів. Домініканська Республіка топографічно дуже різноманітна, бо має гірські хребти у центральному районі, а також відзначається декількома островами недалеко від східної частини острова. Тому тут знаходяться 16 національних парків, а берегова смуга перевищує 1609 км. У центральній частині є гірські хребти Кордільєра-Централь, серед яких домінує пік Дуарте – найвища гора Карибів висотою 3175 м.

Основними галузями економіки Домініканської Республіки є туризм, видобування корисних копалин і сільське господарство. Північні регіони мають значні поклади ларімару, відомого під назвою "карибської бірюзи", а також бурштину. Домініканським символом вважається рідкісний голубий бурштин, який у приміщенні виглядає коричнево-жовтим, а під променями сонця набуває блакитного відтінку. У цьому районі також здійснюється видобування золотої руди. Водночас країна є провідним експортером сигар, адже в галузі їх ручного виготовлення задіяні 118 тис. чоловік, а експортна виручка від збуту тютюнових виробів перевищує 780 млн. доларів [3]. Тут також вирощують дерева для отримання органічного какао та збирають значні урожаї цукрової тростини, з якої виготовляють ром трьох знаменитих

брендів "Brugal", "Bermudez", "Barcelo" і – у меншій мірі цукор. Крім цього, у сільському господарстві важливу роль відіграють авокадо, манго і банани.

Початок незалежного існування країни супроводжувався війнами. Домініканська Республіка зазнала окупації гаїтянами, а згодом постійні військові перевороти де-стабілізували ситуацію і країна стала великим міжнародним боржником. У 1906 р., згідно з поправкою Теодора Рузвельта і двосторонніми домовленостями, офіційне Санто-Домінго передало США право збирати і залишати у себе домініканське мито аж до 1941 р., а у відповідь американці погодилися виплачувати зовнішні борги країни. На початку XX століття домініканські порти захопили американські морські піхотинці і утримували їх під своєю окупацією з 1916 по 1924 рр. Оскільки постійно дислокувати тут збройні з'єднання було невигідно з економічних міркувань, офіційний Вашингтон вирішив сформувати залежний від себе режим і створити національну гвардію як його опору. Ставка була зроблена на очільника цього підрозділу Рафаеля Трухільо Моліну, який зрештою захопив владу в країні в 1930 р. [4].

Період правління Трухільо на прізвисько "El Jefe" (у перекладі "Шеф"), що тривав із 1930 по 1961 рр., відзначався певною стабільністю. В 1931 р. цей діяч створив Домініканську партію, яка стала опорою його режиму і фактично єдиною легальною політичною силою у країні. Згодом було сформовано культ особистості. В 1936 р. він змусив парламент перейменувати місто Санто-Домінго на Сьїдад Трухільо, а найвищу вершину Карибського моря гору Пік Дуарте також розпорядився назвати на свою честь. У центрі столиці функціонувало велетенське неонове табло, на якому було написано "Трухільо і бог". На автомобільних номерах можна було прочитати: "Нехай довго живе Трухільо!", а сам лідер країни мав позолочений номер [5]. Диктатор використовував косметичні засоби, які надавали його обличчю мулату більш білого вигляду. Водночас його режим відзначався надзвичайною жорстокістю. При ньому діяла таємна поліція "SIM" (Служба військової розвідки), були поширені викрадення представників політичної опозиції і "нещасні випадки" за їх участю на дорогах. Найвідомішою була трагедія сестер Мірабель, яких вбили люди Трухільо 25 листопада 1960 р. [6]. Згодом ООН запропонувала зробити 25 листопада Міжнародним днем з викоренення насильства щодо жінок.

Режим захопив найприбутковіші галузі економічної активності, створивши приватні монополії, що постачали населенню сіль, тютюн, м'ясо і алкогольні напої. Усе продовольство домініканці були змушені купувати у родини Трухільо, завдяки чому він отримував надприбутки, бо на плантаціях була задіяна дешева робоча сила з Гаїті. Крім того, підприємствами, пов'язаними з диктатором, велося масштабне будівництво доріг, каналізацій та іригаційних проектів за рахунок коштів державного бюджету. Протягом його правління Домініканська Республіка виплатила свою зовнішню заборгованість, а рівень освіти населення зріс з 30 до 96 відсотків. Водночас збагатився і сам диктатор [7].

Трухільо також вважався покровителем мистецтв, особливо народної музики меренге. Якщо нині у пострадянських країнах прийнято запрошувати для підтримки політиків музик, що виступають на передвиборчих концертах, тоді ж диктатор зробив ставку на людей, які були знаменитими танцювальниками меренге. На честь нього були названі ансамблі, а співаки складали пісні, що вихваляли диктатора. Його брат навіть став керівником радіостанції, що транслювала музичні твори про Рафаеля [8].

З часом цей правитель почав втрачати підтримку серед широких верств населення. Корупція, чутки про накопичення ним колосального статку, неймовірні витрати на вечірки та дипломатичні прийоми, жорстокість по відношенню до опозиції і встановлення поліцейської держави призвели до падіння його популярності. Загалом вважається, що статки Трухільо дорівнювали ВВП країни, де на той час зберігалася бідність серед широких верств населення. Крім цього, він був типовим клептократом сильного типу та не потребував жодних союзників [9, с. 10].

З часом чиновники у Держдепартаменті США почали боятися, що події на Кубі в 1959 р. можуть викликати ланцюгову реакцію і в Домініканській Республіці, тому поступово обмежили контакти з диктатором, проводячи натомість таємні переговори з його "правою рукою" Хоакіном Балагером. 30 травня 1961 р. Трухільо вбили під час поїздки автомобілем "Chevrolet" дорогою біля міста Сан-Крістобаль, коли він потрапив у засідку, в якій на нього чекали семеро заколотників із автоматичною зброєю [10].

В 1965 р. президент США Ліндон Джонсон організував інтервенцію до Домініканської Республіки 42 тис. військовослужбовців, щоб унеможливити збереження владних позицій лівоцентристського політика Хуана Боша, який користувався популярністю в країні. Під час бойових дій загинуло 3 тис. чоловік [11]. Колишній найближчий помічник Трухільо та "архітектор" його інфраструктурних проєктів Хоакін Балагер прийшов до влади за підтримки Держдепартаменту США.

Він отримав підтримку для здійснення економічних реформ від офіційного Вашингтона, що боявся повторення подій, аналогічних кубинській революції 1959 р. В 1969 р. цей політик запропонував створити вільні економічні зони, де виготовляли текстильні вироби й електроніку та згодом продавали цю продукцію до США. Він також скористався нестабільністю Гаїті та регіональною ізоляцією Куби, для того, щоб суттєво покращити економічне становище власної країни. Зокрема, заможні гаїтяни, що отримали нагоду купувати у Домініканській Республіці дорогу нерухомість, масово переїхали сюди у роки правління родини Дювальє, відомої своїм терором. Разом із тим, Домініканська Республіка замінила Кубу в якості улюбленого місця для морського відпочинку американських туристів, заради яких у країні почали проводити джазовий фестиваль, фестиваль музики меренге і карибських ритмів, дні колоніальної культури і майстер-класи з виготовлення сигар [12].

На сході країни в районі села рибалок Пунта Кана Хоакіном Балагером було ініційоване будівництво готелів, що працювали за системою "все включено" і займали територію біля пляжів і посеред хащ кокосових дерев. Цей же регіон поступово перетворився на основний осередок розташування гольф-клубів у Карибському басейні, бо гольф є улюбленою грою громадян США, які становили левову частку відвідувачів острова. Нині на її території налічується 28 подібних закладів. Поруч із Багамськими островами і голландською Арубою країна обзавелася і власними казино, при цьому їхня кількість тут найбільша у регіоні – 34. Серед них можна відвідати і другий за площею території подібний об'єкт на Карибах, відомий під назвою "Hard Rock Café" [13]. У країну почали заходити круїзні лайнери, для чого було збудовано порт у місті Ла Романа, розташованому на південно-східному узбережжі країни, а також модернізовано портову інфраструктуру столиці, розташовану недалеко від колоніальних кварталів.

При Хоакіні Балагері було відремонтовано історичний центр міста Санто-Домінго. В 1992 р. з нагоди

500-річчя відкриття Америки на сході столиці урочисто відкрили незвичайний туристичний об'єкт – маяк Колумба. У його центральній частині у спеціальному похованні нібито знаходиться прах Христофора Колумба, а у бокових галереях – музеї з артефактами з різних країн Карибського моря. Залізобетонний будинок у вигляді велетенського католицького хреста має 33 метри у висоту і 210 метрів у довжину. Він використовує 149 прожекторів, які відтворюють у нічному небі зображення фіолетового хреста на честь католицької віри [14].

Хоакін Балагер довів, що країна може динамічно розвиватися і без сильного авторитарного лідера. Ще будучи помічником Трухільо, цей юрист і кандидат наук здійснив масштабну освітню кампанію і відкрив низку університетів. Згодом завдяки політичній стабільності Домініканської Республіки сюди почали надходити значні інвестиції у готельну інфраструктуру. Цей політик помер у 2002 р. у віці 95 років та став єдиним президентом, який керував країною 6 разів протягом 22 років. Він мав 6 сестер, які допомагали йому виконувати державні функції у похилому віці, коли у нього почалися проблеми з зором [15].

Нині завдяки спадщині реформ Балагера Домініканська Республіка вважається туристичним лідером регіону. Зокрема, вона може запропонувати туристам 69 тис. готельних кімнат – більше, ніж будь-який інший її острівний конкурент. Водночас тут представлені практично всі великі світові готельні мережі [16]. Країна має 6 міжнародних аеропортів, головними серед яких є столичний "Las Americas" і регіональний аеропорт Пунта-Кани, однак розгалужена мережа аеропортів об'єктів дає нагоду мандрівникам прилітати до будь-якого регіону Домініканської Республіки [17]. Після Мексики, Бразилії та Аргентини Домініканська Республіка посідає четверте місце за кількістю туристів у регіоні. Згідно з тенденціями розвитку туристичного ринку, в 2016 р. в країні мають побувати понад 6 млн. іноземців, що підтверджує її статус як головного осередку гостинності Карибського басейну [18]. Характерно, що громадяни 145 країн мають можливість купити у аеропортівній зоні туристичну картку, яка дозволяє безвізовий 30-денний доступ до країни після оплати суми в розмірі 10 доларів. Так що не потрібно хвилюватися щодо процедури отримання візи, як на багатьох інших карибських островах, частина серед яких є залежними територіями Франції, Британії, Нідерландів і США.

На початку 1980-х років у Домініканській Республіці почалася економічна криза, викликана зменшенням цін на цукор і зростанням вартості нафти, яку країна у повному обсязі імпортувала. Для подолання її наслідків політичній еліті довелося звернутися по допомогу до МВФ, але вимогою цієї організації стала девальвація домініканського песо. Як наслідок, коригування вартості валюти шляхом її знецінення призвело до збільшення привабливості країни серед туристів через недорогі ціни домініканських курортів. У той же час, головним поворотним моментом для отримання прямих іноземних інвестицій виявився 1986 р., коли Ініціатива США для Карибського басейну забезпечила безмитний доступ близько 3 тис. найменувань товарів із Домініканської Республіки на ринок Сполучених Штатів. Для компаній, які вже в той час зіштовхнулися з гострою конкуренцією з боку азійських виробників, ця карибська країна стала привабливою альтернативою для перенесення туди заводів із США. Результатом стало значне зростання обсягів прямих іноземних інвестицій протягом наступних 8 років із середнім щорічним приростом у 17,7 відсотків [19, С. 3].

Проте, дисбаланс у державних фінансах, зменшення цін на основні експортні товари Домініканської Республіки на міжнародному ринку та збільшення вартості імпорту нафти (у результаті війни в Перській затоці) призвели до нової рецесії у 1990-1991 рр., коли ВВП скоротився на 5 відсотків. Друге втручання МВФ у справи країни в 1991 р. закінчилося прийняттям Нової економічної програми для стабілізації економіки та програми структурних реформ з метою досягнення макроекономічної стабільності та відновлення економічного зростання. Зрештою, в 1995 р. країна вступила до лав Світової організації торгівлі [20].

Втім, період 1999 – 2003 рр. також виявився складним для економіки Домініканської Республіки. Передусім, у зв'язку з низкою зовнішніх потрясінь, серед яких – нове зростання цін на нафту, уповільнення світової економіки та вплив подій 11 вересня 2001 р. на туристичний сектор Карибів. Негативні наслідки для домініканської економіки посилювалися банкрутством великого місцевого приватного банку "Baninter". Це викликало нову фінансову кризу. Темпи зростання економіки уповільнилися з 4,4 відсотків у 2002 р. до майже 2 відсотків у 2003 р. Подібні процеси призвели до чергового втручання МВФ і переговорів про нові позики, що були затверджені тільки в 2005 р. [21, С. 5]. За таких умов країні був потрібен сильний лідер, що мав вивести її з затяжної кризи.

Другою знаковою подією після Хоакіна Балагера можна вважати президента Леонеля Фернандеса, представника Партії Домініканського Визволення, відомого на прізвище "Оракул із Санто-Домінго", незважаючи на те, що він став наймолодшим главою держави у історії країни у віці 42 років. Завдяки володінню іспанською, англійською та французькою мовами цей політик міг порозумітися практично з усіма очільниками сусідніх держав і європейських протекторатів, що існували у регіоні. Він керував Домініканською Республікою в 1996-2000 та в 2004-2012 рр. У 1999 р. Фернандес особисто запросив представників високотехнологічних компаній для роботи у мінераловидобувній галузі, а в 2004 р. він підписав знакову угоду про лібералізацію торгівлі Домініканська Республіка – Центральна Америка – США (DR-CAFTA), яка вступила у дію в 2007 р. Завдяки цьому у країні вдалося створити 650 тис. нових робочих місць [22].

З 2005 р. країна почала щоденно отримувати з Венесуели 55 тис. барелів нафти завдяки програмі "Petrocaribe", яка передбачала виплату 50 відсотків ціни за отримане "чорне золото", а решти – протягом наступних 17-25 років із кредитною ставкою 1 відсоток на рік. Станом на 2014 р. країна накопичила 4-мільярдний борг за постачання енергоносіїв, але участь у "Petrocaribe" дозволила залежній від транспортних перевезень Домініканській Республіці пережити період високих цін на нафту, а почати повертати борги офіційному Каракасу, коли ціни на енергоносії суттєво зменшилися [23].

В 2009 р. Леонель Фернандес також урочисто відкрив синю лінію першого метро у країні Карибського моря, адже до того власним метрополітеном користувалися тільки острівні території США Пуерто-Ріко. Водночас розпочалося будівництво червоної лінії, яке завершилося в 2013 р. У Франції для потреб цього транспортного об'єкту були придбані локомотиви виробника "Alstom" під назвою "Metropolis – 9000" [24]. Це надзвичайно важливе досягнення, оскільки 3,5-мільйонне місто Санто-Домінго має найбільше за чисельністю населення серед острівних країн Карибського моря, а для його доріг характерні затори. У роки перебування Фернандеса при владі також була ініційована програма мас-

штабного будівництва доріг, щоб пов'язати ефективним транспортним сполученням різні туристичні центри.

В 2012 р. його наступником на посаді став Даніло Медіна також із Партії Домініканського Визволення. Він одразу дистанціювався від деяких корумпованих елементів попередньої адміністрації і зміцнив свої позиції в якості найпопулярнішого політика Домініканської Республіки. Новий президент має у своєму розпорядженні більшість у Палаті представників і Сенаті країни. Водночас політичні розбіжності між фракціями з таких питань, як корупція, зовнішня політика, міграція та аборти стали перешкодою для процесу прогресивної трансформації країни. Конфлікти всередині правлячої політичної сили почали виникати у другій половині періоду президентства Д. Медіни через звинувачення у корупції проти впливового сенатора Фелікса Баутісти, який був політичним союзником Леонеля Фернандеса та нібито надавав йому фінансову підтримку під час виборів. Справа Баутісти, якого також звинувачують у привласненні 100 млн. доларів на посаді державної комісії з контролю за інженерними роботами, кидає тінь на владу партію країни [25].

Першою ініціативою Д. Медіни під час його президентства було введення значною мірою непопулярної податкової реформи, спрямованої на поліпшення економічного становища Домініканської Республіки. Незважаючи на економічні проблеми, цьому політику вдалося виконати найбільшу передвиборчу обіцянку й виділити суму, що дорівнює 4 відсоткам ВВП на освіту. Суттєве збільшення витрат (майже вдвічі у порівнянні з попередніми періодами) призвело до певного зростання рівня корупції та зловживань, але, з іншого боку, поліпшило економічне становище вчителів і сприяло модернізації освітньої інфраструктури. Для Домініканської Республіки це мало надзвичайно велике значення, адже означало довгоочікувані зміни у тому секторі, якому десятиліттями не приділялося належної уваги після завершення правління Рафаеля Трухільо. Передбачається також наймасовіша в історії Карибського басейну безкоштовна передача учням, студентам і вчителям 950 тис. комп'ютерів, забезпечення 70 відсоткам населення доступу до мережі Інтернет замість нинішніх 23 відсотків, а також встановлення точок доступу "вай-фай" у всіх школах, шпиталях і парках [26]. Прогрес у вирішенні інших структурних проблем країни у галузі охорони здоров'я та соціальної нерівності був мінімальним, незважаючи на сприятливі макроекономічні показники.

Економічне диво в країні було б неможливим без розвитку динамічних торговельно-інвестиційних відносин зі США. Як зазначалося вище, в 2007 р. вступила у дію угода DR-CAFTA, згідно з положеннями якої експорт промислових і споживчих товарів зі США звільнявся від оподаткування вже в 2015 р., а експорт сільськогосподарських – у 2020 р. Такі ж самі привілеї отримувала і Домініканська Республіка. З того часу темпи створення нових робочих місць у вільних економічних зонах карибської країни були доволі значними. Зокрема, зайнятість у них зросла з 1 тис. осіб у 2000 р. майже до 200 тис. у 2010 р. Частка працівників у ВЕЗ також збільшилася на 6,2 відсотка [27, с. 250]. При цьому на експорт виготовленої ними продукції припадало 77 відсотків усіх поставок товарів країни на міжнародний ринок [27, с. 251].

Єдина наддержжава є головним джерелом грошових переказів, туристів, продовольства і енергоносіїв, натовістю закупаючи у Домініканській Республіці цукор, какао, манго, медичні інструменти і побутову електроніку. В 2014 р. американські компанії продали тут м'яса, сої, олії, кукурудзи та консервованих продуктів на 1,3 млрд. доларів, оскільки країні потрібні продукти ха-

рчування для обслуговування колосальної кількості готелів. Загалом вона є третім (!) найбільшим ринком збуту для американських фермерів у Західній півкулі після Канади та Мексики [28]. Крім того, виробники автомобілів, фургонів і вантажівок, а також ТНК зі США, що постачають нафтопродукти, вважають домініканський ринок одним із найбільш перспективних у Карибському басейні. Загалом у країні працюють 130 компаній із американським капіталом [29].

Цікаво, що національною грою у республіці є бейсбол, а талановитих домініканських спортсменів охоче запрошують до клубів США, де вони складають запеклу конкуренцію таким самим "легіонерам" із Венесуели. Зокрема, у Бейсбольній лізі США з 856 гравців 89 були народжені у Домініканській Республіці [30].

Країна підтримує особливі зв'язки зі США також завдяки діаспорі у Нью-Йорку та Флориді. Домініканська Республіка є лідером із грошових переказів серед острівних країн Карибського басейну, оскільки лише протягом 11 місяців 2016 р. вона отримала понад 5,3 млрд. доларів [31].

Водночас економіка залежить від інвестицій США у готельне будівництво і в розширення портів. У 2015 р. американсько-британська корпорація "Carnival" відкрила "Amber Cove" – приватний круїзний термінал кошторисом у 85 млн. доларів. Він допоможе 300-тисячному північному місту Пуерта-Плата розвиватися в якості осередку прийому сотень суден на рік, адже його інфраструктура дозволяє одночасно обслуговувати 2 лайнери з 3690 пасажирами кожен. Ймовірно, що чисельність відвідувачів країни завдяки круїзним пасажирам зростає на 500 тис. чоловік [32]. Збільшення кількості американських туристів також стало рушійною силою для модернізації аеропорту в місті Пунта-Кана, який перетворився на найважливіший транспортний об'єкт країни. В 2015 р. він обслужив вже 6,5 млн. туристів і громадян Домініканської Республіки. Сьогодні це другий найбільший регіональний аеропорт після пуерторіканського, а звідси здійснюються регулярні авіарейси до 28 країн. В 2011 р. тут було збудовано другу злітно-посадкову смугу протяжністю 3100 метрів, завдяки чому він став єдиним аеропортовим об'єктом із двома смугами у Домініканській Республіці [33].

Саме американські і канадські туристи, які купують у країні житло, є основною рушійною силою розвитку її будівельної галузі. Експати відкривають тут власні готелі, ресторани та туристичні компанії. Вихідці зі США та Канади будують будинки, які оснащені автономними генераторами або працюють завдяки "зеленій" енергетиці. Ті, хто викуповує квартири у девелоперів, не повинні платити 3-відсотковий податок на зміну власника майна. Крім того, пільги для іноземців передбачають, що придбання об'єктів ціною меншою за 153 тис. доларів звільняється від оплати податку на нерухомість [34]. У багатьох регіонах велику двокімнатну квартиру в новій багатоповерхівці з меблями можна купити за 100-120 тис. доларів. Нерідко іноземці здають свої будинки чи квартири в оренду, коли вони не живуть на острові.

Крім того, у Домініканській Республіці налагодили відносини з Пуерто-Ріко – клаптиком землі, який перебуває під американською юрисдикцією і знаходиться за 130 км на схід. Нині зовнішній борг території становить 72 млрд. доларів і тут спостерігається економічна депресія. На острові є 3,5 млн. чоловік, серед яких поширене безробіття. Оскільки пуерто-ріканці знають англійську мову, вони намагаються потрапити до сходу Домініканської Республіки, щоб обслуговувати на курортах американських і канадських туристів, а також працювати інженерами і архітекторами у будівельній галузі [35].

Розвиток галузі видобування корисних копалин пов'язаний вже з канадськими інвестиціями. Корпорації "Barrick Gold" і "Goldcorp" вклали у роботу шахти "Pueblo Viejo", розташованої за 100 км на північний захід від Санто-Домінго, 3,6 млрд. доларів, що стало найбільшою інвестицією в історії Домініканської Республіки. В 2009 р. вони створили спільне підприємство "Pueblo Viejo Dominicana Corporation". Першій компанії належить 60 відсотків його капіталу, а другій – 40 [36]. Як наслідок діяльності цього СП, Домініканська Республіка нині є провідним експортером золота та срібла серед острівних державних акторів Карибського басейну. На золото, яке переважно вивозиться до Канади, загалом припадає 17 відсотків домініканського експорту [37].

За класифікацією ООН Домініканська Республіка належить до категорії країн із рівнем доходів населення вище середнього. Водночас тут спостерігається високий рівень майнового розшарування населення. Близько 40 відсотків її громадян контролюють лише 10 відсотків багатств. І навпаки, з дзеркальною протилежністю, на 10 відсотків найбільш заможних жителів країни припадає 40 відсотків її доходів. Таким чином, значна частина населення Домініканської Республіки живе у бідності [38, С. 7]. Крім того, в 2016 р. понад 32 відсотки домініканців перебували у злиднях [39]. При цьому, 5,2 млрд. доларів США витрачається на імпорт палива, а ще 1 млрд. дол. доводиться виділяти на паливні субсидії, щоб покращити стан незабезпечених верств населення [40].

Сучасна Домініканська Республіка має чимало проблем. Однією з них є вулична злочинність, у випадках якої місцеві жителі звинувачують нелегальних гаїтянських робітників. Загалом домініканці вважають себе нащадками іспанців, а у гаїтянах вбачають родичів колишніх чорношкірих рабів, тому ставлення до них відповідне. На Гаїті рівень ВВП на душу населення оцінювався в 846 доларів у минулому році і був одним із найнижчих у світі, що спонукало гаїтян за першої-ліпшої нагоди переходити кордон Домініканської Республіки у пошуках брудної та некваліфікованої роботи [41].

Переважна більшість домініканських гаїтян представлена "синіми комірцями", які працюють на будівництві або у сільському господарстві. Конституція 1929 р. надавала право на громадянство гаїтянам, що народилися на території країни. Однак у 2013 р. Конституційний трибунал постановив, що такі люди, народжені у період між 1929 та 2010 рр., перебували у тимчасовому транзиті Домініканською Республікою та не мали права на отримання громадянства. Таке рішення вищого судового органу погіршило імідж країни за кордоном, ускладнило відносини з Гаїті, і зрештою завершилося де-факто виходом офіційного Санто-Домінго з-під юрисдикції Міжамериканського суду з прав людини восени 2014 р. [42, С. 2].

Чисельність гаїтян на території Домініканської Республіки становить щонайменше 450 тис. чоловік, хоча деякі джерела і наводять іншу цифру – 1,2 млн. осіб. Значна їх частина перебуває у країні нелегально, у постійному страху перед депортацією, без елементарних прав для себе і своїх дітей, які мають змогу відвідувати лише початкову школу, а згодом змушені жити без доступу до середньої та вищої освіти [43, С. 9]. На жаль, починаючи з 2010 р. на Гаїті після руйнівного землетрусу в місті Порт-о-Пренс триває найгостріша в історії економічна криза, яка тільки посилилася внаслідок збитків, заподіяних ураганом "Метью" в 2016 р. Тому очевидно, що країна буде і надалі виступати постачальником біженців до свого більш заможного східного сусіда, провокуючи у такий спосіб негативну реакцію з боку домініканців.

Хоча Домініканська Республіка і Гаїті поділяють кордон протяжністю 360 км, між країнами практично не відбуваються туристичні обміни. Неможливо взяти автомобіль в оренду в Домініканській Республіці та поїхати на ньому через кордон до Гаїті, бо там його можуть викрасти. Крім того, Санто-Домінго і Порт-о-Пренс щоденно пов'язують лише літаки дрібної авіакомпанії "Sunrise", спроможні перевозити 19 пасажирів. Така ситуація вкрай негативно впливає на економічні зв'язки між країнами та на розвиток культурних відносин [44].

Серед актуальних проблем Домініканської Республіки варто виокремити рівень злочинності, який за опитуваннями громадської думки турбує більшість домініканців. Протягом 2002 – 2012 рр. кількість злочинів зросла з 14 до 24 на кожні 100 тис. населення, що вивело країну на четверте місце у Карибському регіоні серед найбільш небезпечних державних акторів. Більше того, кожен четвертий мешканець Домініканської Республіки визнав, що був пограбований або став жертвою нападу протягом 2012 р. Виходячи з цього, найбільшими загрозами для суспільної стабільності наразі є діяльність вуличних банд та торгівля наркотиками. За рівнем незахищеності житлових районів від нападів вуличних банд домініканці оцінили своє становище як гірше за те, що існує у небезпечному Гондурасі. Таку активність молодих злочинців можна пояснити зростанням обігу наркотиків у Домініканській Республіці, адже злочини пов'язані з ними становлять 40 відсотків від їх загальної кількості [45, С. 8].

Дефіцит електроенергії є такою ж серйозною проблемою, як і корупція. Створює перешкоди для економічного зростання і той факт, що вона у Домініканській Республіці вважається найдорожчою у Карибському регіоні у зв'язку з неефективним управлінням цим сектором державою [46, С. 11]. Через це у країні трапляються постійні перебої з постачанням струму, 30 відсотків якого втрачаються внаслідок низької якості мереж і крадіжок. А у 2012 р. 78 відсотків домініканців також вказували на те, що їх надзвичайно непокоїть корупція. За даними Світового економічного форуму, Домініканська Республіка посідає останнє 144-те місце серед 144 держав у рейтингу неефективності використання бюджетних коштів [47, С. 10].

У зв'язку з наявністю низкою соціально-економічних проблем Домініканська Республіка потребує підтримки міжнародних організацій і впливових країн світу. Її головними донорами є Програма розвитку ООН (ПРООН), Іспанське агентство зі співробітництва в цілях міжнародного розвитку, Міжамериканський банк розвитку та Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) [48, С. 28].

Туристична галузь має свої проблеми, серед яких варто відзначити вірус Зіка, що розноситься москітами, епідемії холери з Гаїті, а також нашествия бурих водоростей на прибережну смугу під впливом штормів у Карибському морі. Водночас Домініканська Республіка входить до переліку держав, яким загрожує глобальне потепління. Останнім часом у країні почастишали природні катастрофи, такі як урагани, повені, землетруси, зсуви ґрунту тощо. Втім, найбільше занепокоєння викликає підвищення рівня води у Карибському морі, що до 2030 р. може зменшити площу найбільш популярного серед туристів пляжу Домініканської Республіки – Баваро у Пунта Кані [49, С. 11].

Але особливо у Домініканській Республіці побоюються такого регіонального потрясіння як зняття санкцій США з Куби. Справа в тому, що острові Гаїті знаходиться за 80 км від Куби і дуже схожий на неї кліматичними умовами та топографічно. У Домініканській Республіці студії "Голлівуду" раніше знімали художні стрічки про

Кубу та Іспанію, послугуючись її колоніальною архітектурою. Як зазначалося вище, ця країна є найбільшим експортером сигар у світі, причому частину тютюну вирощують тут із кубинського насіння, тому її фермери виступають проти повернення кубинських конкурентів на міжнародний ринок. Крім того, мова може йти як про цукор, так і про ром, які обидві країни експортують [50].

Висновки. Домініканська Республіка і Куба є сусідами зі схожою економікою, але одна з них опинилася у міжнародній ізоляції після революції 1959 р., а інша, зуміла знайти спільну мову зі США після 1965 р. і стала, поруч із Багамськими островами, головним туристичним осередком Карибського моря. Сполучені Штати Америки відіграли вирішальну роль у стимулюванні докорінного реформування домініканської економіки завдяки заохоченню офіційного Санто-Домінго створювати вільні економічні зони, розвивати транспортну інфраструктуру та будувати готелі з супутньою індустрією розваг. Динамічний характер демократичних перетворень у Домініканській Республіці пояснюється головним чином готовністю та здатністю до співпраці та компромісу з боку політичних еліт, а також застосуванням тиску на них громадянським суспільством і міжнародними організаціями. Ця країна активно і успішно працює над розширенням регіонального співробітництва і протягом незначного проміжку часу підписала низку угод про створення зон вільної торгівлі з Карибським співтовариством (КАРИКОМ), державними акторами з Центральної Америки і з США.

Список використаних джерел

1. Colonial Zone/Santo Domingo tourism. The Caribbean's first city. – Режим доступу до сайту: <http://www.santodomingotourism.com/santodomingo/colonial-zone/>
2. Dominican Republic's black population is nearly 8 million//Dominican Today. – 2016 – December 26.
3. The humble cigar makers//The Washington Free Beacon. – 2016. – March 24.
4. Rafael Trujillo: boss of a banana republic//The Caribbean Beat. – 2011. – May/June. – Режим доступу до сайту: <http://caribbean-beat.com/issue-109/boss-banana-republic#axzz4TkfYodWh>.
5. Dominican Republic: the Gaudiest dictator//Time. – 1945. – November 19. – Режим доступу до сайту: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,886652,00.html>
6. People's history – Trujillo/Santo Domingo tourism. – Режим доступу до сайту: http://www.colonialzone-dr.com/people_history-Trujillo.html
7. Rafael Leonidas Trujillo//Dictionary of Hispanic Biography. – 1996. – November 6. – Режим доступу до сайту: https://www.nypl.org/sites/default/files/blog_attachments/TrujilloBio.pdf
8. Salsa and Merengue. A history of Merengue. Part 4: Rafael Trujillo//Salsa Merengue.co.uk. – Режим доступу до сайту: <http://www.salsa-merengue.co.uk/revealit/histmer/part4.html>
9. Лопушинський І.П. Клептократія як влада злодіїв: чинники формування та шляхи запобігання / Іван Петрович Лопушинський // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 1. – 18 с.
10. 50 years since Trujillo assassination in Dominican Republic//IB Times. – 2011. – May 30. – Режим доступу до сайту: <http://www.ibtimes.com/50-years-trujillo-assassination-dominican-republic-287047>
11. A Century of U.S. intervention in the Dominican Republic//Telesur. – 2016. – September 25. – Режим доступу до сайту: <http://www.telesurtv.net/english/analysis/A-Century-of-U.S.-Intervention-in-the-Dominican-Republic-20160921-0034.html>
12. Dominican Republic annual events//GoDominicanRepublic.com. – Режим доступу до сайту: <http://www.godominicanrepublic.com/wp-content/uploads/2013/12/dr-annual-events-2015-2016-en.pdf>
13. Gambling in Dominican Republic//Wizardofodds. – 2014. – April 29. – Режим доступу до сайту: <http://wizardofodds.com/blog/gambling-dominican-republic/>
14. The Columbus memorial lighthouse//The Carnival. – Режим доступу до сайту: <http://www.carnaval.com/columbus/lighthouse.htm>
15. Joaquin Balaguer, 95, Dies; Dominated Dominican life//The New York Times. – 2002. – July 15.
16. Accomodations//GoDominicanRepublic.com. – Режим доступу до сайту: <http://www.godominicanrepublic.com/about-dr/accomodations/>
17. Airports and seaports// GoDominicanRepublic.com. – Режим доступу до сайту: <http://www.godominicanrepublic.com/about-dr/airports/>
18. Dominican Republic announces 2016 Developments and boasts strong tourism statistics//PR Newswire. – 2016. – May 3. – Режим доступу до сайту: <http://www.prnewswire.com/news-releases/dominican-republic->

announces-2016-developments-and-boasts-strong-tourism-statistics-300261930.html

19. Investment Policy Review Dominican Republic / United Nations Conference on Trade and Development // New York and Geneva: United Nations, 2009. – 134 p.

20. Dominican Republic and the WTO//World Trade Organization. – Режим доступу до сайту: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/dominican_republic_e.htm

21. Investment Policy Review Dominican Republic / United Nations Conference on Trade and Development // New York and Geneva: United Nations, 2009. – 134 p.

22. Ex-Dominican President seeks stronger Florida ties//News-Press.com. – 2016. – October 17. – Режим доступу до сайту: <http://www.news-press.com/story/news/2016/10/17/ex-dominican-president-seeks-stronger-florida-ties/92280410/>

23. Venezuela – Dominican oil pact reaches operational demise//The Dominican Today. – 2016. – December 22;

24. Santo Domingo//Urban Rail net. – Режим доступу до сайту: <http://www.urbanrail.net/am/sdom/santo-domingo.htm>

25. Washington again slams Dominican Republic Govt. corruption//The Dominican Today. – 2016. – April 20.

26. Dominican Republic Unveils Plans to Bolster ICT Infrastructure//Near shore Americas. – 2016. – April 22.

27. Матвієнко А. Вільні економічні зони як фактор забезпечення економічного зростання країн, що розвиваються / Аліна Матвієнко // Економічний аналіз. 2012 рік. Випуск 10. Частина 4. – С. 249-252.

28. Dominican Republic//United States Department of agriculture. – Режим доступу до сайту: <http://www.fas.usda.gov/regions/dominican-republic>

29. Some 130 US companies operate across the country//The Dominican Today. – 2015. – December 22.

30. More than one quarter of players born outside US//MLB.com. – 2013. – April 1. – Режим доступу до сайту: <http://m.mlb.com/news/article/43619160/more-than-one-quarter-of-mlb-players-born-outside-us/>

31. Six Caribbean Nations See the Highest remittances for 2016//News Americas Now.com. – 2016. – October 13. – Режим доступу до сайту: <http://www.newsamericasnow.com/six-caribbean-nations-see-the-highest-remittances-for-2016/>

32. Amber Cove to bring more variety to Carnival's Caribbean cruises//Travel Weekly. – 2015. – September 7. – Режим доступу до сайту: <http://www.travelweekly.com/Cruise-Travel/Amber-Cove-to-bring-more-variety-to-Carnivals-Caribbean-cruises>

33. Punta Cana international airport//Airwaysmag.com. – 2016. – May. – Режим доступу до сайту: <https://airwaysmag.com/best-of-airways/punta-cana-international-airport/>

34. Dominican Republic property taxes//AmberCoveRealty. – Режим доступу до сайту: <http://ambercoveralty.com/taxes.htm>

35. Puerto Rican flee to Dominican Republic to escape U.S. territory's economic crisis//Fox News. – 2016. – January 26. – Режим доступу до сайту: <http://www.foxnews.com/world/2016/01/26/puerto-ricans-flee-to-dominican-republic-to-escape-us-territory-economic-crisis.html>

36. Pueblo Viejo Gold Mine, Dominican Republic//Mining-technology. – Режим доступу до сайту: <http://www.mining-technology.com/projects/pueblo-viejo-gold-mine/>

37. Gold eases Dominican Republic US\$2,3 B trade deficit in Q1//The Dominican Today. – 2016. – October 6.

38. Dominican Republic Country Development Cooperation Strategy FY 2014-2018 // United States Agency for International Development. – USAID/Dominican Republic. – December 2013. – 52 p.

39. Despite high growth, 1 of every 3 is poor in Dominican Republic//The Dominican Today. – 2016. – December 13.

40. How renewables can reinvigorate the Dominican Republic (Part 2)//Clean Technica.com. – 2015. – November 14. – Режим доступу до сайту: <https://cleantechnica.com/2015/11/14/how-renewables-can-reinvigorate-the-dominican-republic-part-2/>

41. In Haiti, even the heartbroken have hope//Huffington Post. – 2016. – October 10.

42. Bertelsmann Stiftung, BTI 2016 // Dominican Republic Country Report. – Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2016. – 36 p.

43. Dominican Republic Country Development Cooperation Strategy FY 2014-2018 // United States Agency for International Development. – USAID/Dominican Republic. – December 2013. – 52 p.

44. Haiti's Sunrise Airways approved for regular Dominican Republic flights//CaribJournal.com. – 2015. – May 27. – Режим доступу до сайту: <http://www.caribjournal.com/2015/05/27/haitis-sunrise-airways-approved-for-regular-dominican-republic-flights/>

45. Dominican Republic Country Development Cooperation Strategy FY 2014-2018 // United States Agency for International Development. – USAID/Dominican Republic. – December 2013. – 52 p.

46. Dominican Republic Country Development Cooperation Strategy FY 2014-2018 // United States Agency for International Development. – USAID/Dominican Republic. – December 2013. – 52 p.

47. Dominican Republic Country Development Cooperation Strategy FY 2014-2018 // United States Agency for International Development. – USAID/Dominican Republic. – December 2013. – 52 p.

48. Dominican Republic Country Development Cooperation Strategy FY 2014-2018 // United States Agency for International Development. – USAID/Dominican Republic. – December 2013. – 52 p.

49. Dominican Republic Country Development Cooperation Strategy FY 2014-2018 // United States Agency for International Development. – USAID/Dominican Republic. – December 2013. – 52 p.

50. Godfather II Explains why Dominicans worry over U.S.-Cuba//Bloomberg. – 2015. – January 29. – Режим доступу до сайту: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-29/-godfather-ii-explains-why-dominicans-worry-over-u-s-cuba-ties>

Надійшла до редколегії 28.03.16

П. Игнатьев, д-р полит. наук, проф.,

Б. Черкас, канд. полит. наук, асист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЧУДО ДОМИНИКАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье дано страноведческую характеристику Доминиканской Республики, показан путь проведения реформ в этой стране. Авторы указывают на преимущества и недостатки экономического положения в Доминиканской Республике, ее внешнеполитические ориентиры, в частности, роль США в инвестиционной деятельности и туристическом секторе. Доминиканская Республика вышла на высокие темпы развития экономики, позволяет утверждать, что страна переживает этап "доминиканского экономического чуда", который является примером для подражания в Карибском регионе.

Ключевые слова: Доминиканская Республика, Карибский регион, США, туризм.

P. Ignatiev, Doctor of Science, Prof.,

B. Cherkas, PhD, Assistant Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DOMINICAN REPUBLIC ECONOMIC MIRACLE

Country studies characteristics of Dominican Republic is provided in this article as well as the path of reforms in this country are shown. The authors made a point on the advantages and disadvantages of the economic situation in the Dominican Republic, its foreign policy goals, including the role of the US in investments and tourism sector. Dominican Republic has shown high rates of economic development, which suggests that the country is experiencing now a phase of "Dominican economic miracle", which is an example to follow in the Caribbean region.

Keywords: Dominican Republic, Caribbean, USA, tourism.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 339.727: 330.55

О. Чугаєв, канд. екон. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ В МАЛИХ І ВЕЛИКИХ ЕКОНОМІКАХ

Величина економіки розглядається як фактор міжнародного руху капіталу. В існуючих дослідженнях зазвичай аналізуються окремі ефекти впливу розміру економіки країн на міжнародні інвестиції. Тому ці ефекти потребують систематизації. Розмір економіки впливає на фінансову відкритість, дохідність та вартість здійснення інвестицій, структуру інвестицій, величину зовнішньої заборгованості. Великі економіки є менш відкритими для руху капіталу, але за інших рівних умов забезпечують інвестору більшу (з поправкою на ризик) та стабільнішу дохідність інвестицій та менші питомі витрати на здійснення інвестицій. За більшістю показників у сфері міжнародного руху капіталу Україна схожа на малі економіки.

Ключові слова: розмір країни, величина економіки, міжнародний рух капіталу, зовнішня заборгованість, міжнародні інвестиції.

Міжнародний рух капіталу дозволяє розв'язати проблеми нестачі капіталу в країнах з його дефіцитом, прискорити їх економічний розвиток, підвищити ефективність його використання, стимулює реформи в сфері державного управління. З іншого боку, негативними наслідками можуть бути фінансові кризи, проблема накопичення зовнішнього боргу, обмеження соціальних стандартів. Факторами руху капіталу зазвичай називають різницю у рівні процентних ставок, економічну динаміку, регуляторні обмеження. Проте величина економіки також може розглядатися як такий фактор.

Вплив розміру країни на міжнародний рух капіталу аналізувався у ряді закордонних досліджень. Необхідно відзначити таких дослідників: У. Істерлі та А. Краай, П. Мартін та Х. Рей, Е. Озмен, С. А. Халхалі та А. Дар, Ф. Докьєр і М. Шифф, Р. У. Херзог, Л. Ньямстерен, К. Фунг, І. Корхонен, К. Лі, Ф. Нг, Е. Лоран, Т. Х. Гюр, Л. Ерден та І. Озкан (відкритість до руху капіталу та її причини), Т. Окубо, П. Пікард та Ж.-Ф. Тіссе, Р. Болдуїн і Т. Окубо, Д. Хаммельс та С. Л. Брейнард, А. П. Гонсалес, Л. А. Річчі, Х. Ішизе, М. Іранкова (виграш чи програш країн від міжнародних інвестицій), Т. Хассан, К. Мілнер і Т. Уестевей, А. П. Гонсалес, Х. Ван молодший, (дохідність та вартість інвестицій), С. М. Кас і Р. Ота, К. Кован, Е. Леві Йейаті, У. Панісса і Ф. Штурценеггер, (зовнішня заборгованість), С. Анклесарія Айар, П. Піеретті, С. Занай та Б. Зоу (різні аспекти). Займалися цими проблемами також міжнародні організації (наприклад, Світовий банк, Економічна комісія ООН для країн Латинської Америки та Карибського басейну).

Часто йдеться про дослідження, які акцентують увагу на проблемах малих країн та їх відмінності від великих економік. У ряді досліджень аналізуються ефекти лише на прикладі країн окремого регіону. Основний масив досліджень розглядає ефекти величини країни, яка вимірюється як ВВП або кількість населення. Досліджені ефекти не завжди достатньою мірою систематизовані. Поза увагою часто залишалися особливості країн середнього розміру, таких як Україна. Також емпіричні оцінки не завжди охоплюють сучасний період.

Ми маємо на меті визначити, яким чином розмір країни, її економіки, а відповідно і величина її економічної сили впливає на міжнародні потоки капіталу. На цій основі визначається, наскільки зовнішні фінансові зв'язки України обумовлюються величиною її економіки.

Відкритість до міжнародного руху капіталу. Малі країни змушені бути більш відкритими до руху міжнародного капіталу. Принаймні це виходить з теоретичних припущень. Зокрема, П. Піеретті, С. Занай та Б. Зоу стверджують, що малі країни потерпають від дуже обмеженого капіталу і трудових ресурсів за обсягами та різноманітністю. Невеликий обсяг внутрішнього ринку обу-

мовлює їх відкритість до іноземного капіталу [1, с. 2]. У. Істерлі та А. Краай зазначають, що малі країни можуть надавати інвесторам кращі можливості для диверсифікації ризиків, так як економічні флуктуації у них слабо корелюють зі світовим діловим циклом [2]. П. Мартін та Х. Рей вказують, що у великих же країнах сукупність доступних фінансових активів більше, що спричиняє у національних інвесторів більшу схильність до інвестування у вітчизняні акції та, відповідно, меншого ризику дефіциту поточного рахунку. Тому немає такої необхідності залучати іноземні інвестиції, як у малих країн [3; 4].

Є й емпіричні дані на користь такої закономірності. С. Анклесарія Айар вказує, що в середньому ПІІ на душу населення в малих країнах вище, але вони йдуть переважно в економіку з ефективним регулюванням або економіки, багаті нафтою [5]. Е. Озмен також показує, що дефіцит поточного рахунку відносно ВВП менший у великих економіках (за квотою МВФ), але малі країни можуть компенсувати дефіцит за рахунок кращого управління [4, с. 3].

За даними 1970-2006 рр. по країнах ОЕСР С. А. Халхалі та А. Дар показують, що мобільність капіталу менша у великих економіках: інвестиції та заощадження більш прив'язані один до одного внаслідок регулювання та більшої захищеності від шоків [6, с. 2, 6]. Ф. Докьєр і М. Шифф підраховували, що напівеластичність ПІІ відносно ВВП до кількості населення становить 0,64, хоча це на порядок менше напівеластичності торговельної відкритості (5,43) [7, с. 2]. Р. У. Херзог за допомогою кусково-лінійної регресії показує, що у великих країнах більш національні заощадження сильніше впливають на величину інвестицій в країні, тобто міжнародна мобільність капіталу відносно низька. У найменших країн національні заощадження майже не пов'язані з інвестиціями, що означає високу мобільність капіталу [8, с. 8]. Л. Ньямстерен зазначає, що ПІІ відносно ВВП у малих країнах вищі ніж середньому по світу: у розвинутих країнах на 3 п.п., з середнім рівнем розвитку на 3,3 п.п., з найменшим рівнем розвитку – на 0,5 п.п. [9, с. 26]. Отже, ми можемо сказати, що величина економіки помітно впливає на відкритість до припливу ВВП лише після досягнення певного рівня розвитку.

Проте не всі дослідження так однозначно вказують на зв'язок величини економіки та припливу капіталу. Емпіричні дослідження показують, що принаймні в 1980-90-і рр. малі країни залучали менше ПІІ ніж інші країни, що розвиваються [10, с. 14]. К. Фунг, І. Корхонен, К. Лі, Ф. Нг за даними по 15 країнах Центральної Європи за 1990-2004 рр. знаходять прямий зв'язок між розміром ВВП та припливом ПІІ, контролюючи приплив минулих ПІІ та інші фактори. Тобто більш економіки приваблюють більше ПІІ [11, с. 22]. Частково ми можемо

пояснити це випадками політичної нестабільності в менших країнах регіону. Е. Лоран на прикладі країн більшості країн ОЕСР показує, що фінансова відкритість (вимірюється потоками та накопиченими ПІІ) лише слабо і статистично незначуще залежить від розміру країни [12, с. 37]. Вплив величини ВВП на тісноту кореляційного зв'язку між заощадженнями та інвестиціями (різниця між ними означає міжнародний рух капіталу, а тісний зв'язок між ними означає меншу фінансову інтегрованість із рештою світу) також доволі суперечливий. Т. Х. Гюр, Л. Ерден та І. Озкан не підтверджують вплив величини ВВП на цей зв'язок за статистичними даними по 86 країнах, хоча на прикладі країн ОЕСР раніше вони та їх попередники часто доводили прямиї, іноді нелінійні, впливи [13].

Також вказані дослідження акцентують увагу на припливі капіталу, а не його відпливі. Тобто більша відкритість до мобільності капіталу не обов'язково означає лише його більший приплив, а не також і відплив. Наприклад аргумент обмеженості "меню" інвестицій грає на користь того, що відплив капіталу також буде відносно більшим у малих економіках.

Перевіримо вказані закономірності за допомогою сучасних даних Світового банку, розраховуючи середні показники за період. У 2000-2014 рр. приплив ПІІ відносно ВВП у малих країнах (до них віднесені члени Форуму малих держав, крім країн з високим доходом на душу населення) становив у середньому 5,7%, а в середньому у країнах, що розвиваються тільки 2,8%. Відплив ПІІ відносно ВВП у малих країнах традиційно (у 2000-09 рр.) був менший: 0,8% проти 3,4% в середньому по світу, але більший ніж у країнах, що розвиваються (0,6%). Проте аномально високий відплив ПІІ з поодиноких країн суттєво вплинув на середній показник у 2000-2014 рр. в малих країнах (5,5%). Тому однозначних висновків щодо впливу капіталу ми не можемо зробити, принаймні по країнах, що розвиваються. Різниця між валовими інвестиціями та валовими внутрішніми заощадженнями становила у 2000-2014 рр. 3,7% ВВП, у той час як у країнах, що розвиваються та у світі менше 0,2%. Розрахована нами кореляція між валовими інвестиціями та валовими внутрішніми заощадженнями становила 0,03 у малих країнах і 0,93 у країнах, що розвиваються [14]. Ці дані підтверджують більшу відкритість малих економік, принаймні в частині припливу капіталу в цілому та ПІІ зокрема.

Екстраполюючи ці результати на Україну, можемо сказати, що середня економіка України обумовлює необхідність певної відкритості для руху капіталу. Надходження ПІІ до України становило у 2000-2014 рр. 4% ВВП, у 2000-х рр. Україна тривалий час відчувала значний дефіцит поточного рахунку, різниця між валовими інвестиціями та валовими внутрішніми заощадженнями була 1,8% ВВП, а кореляція між ними була помірною (0,46), тому Україна за цими показниками відрізнялася, але все ж була ближче до малих економік [14]. Але при цьому відчувалася нестача ПІІ, особливо враховуючи фактор Кіпру, що могло маскувати повернення національних інвестицій. Цей фактор ускладнює аналіз зв'язку інвестицій та заощаджень в умовах України. Враховуючи також середній рівень розвитку української економіки, країна знаходиться вже в діапазоні, коли можна користуватися більшим відносним припливом ПІІ на душу населення порівняно з більшими економіками, але Україна буде програвати за цим показником меншим економікам.

Хоча економічна динаміка в Україні традиційно корелює з більшими економіками ЄС та Росії, можливо спробувати зацікавити інвесторів з країн, з якими мало-синхронізований діловий цикл, пропонуючи їм можли-

вості диверсифікації. Але за інших рівних умов навряд чи в цьому Україна може бути більш привабливою для іноземного капіталу, зважаючи на економічну динаміку та необхідність реформ, якщо тільки не враховувати знижену вартість активів. Також хоча в економіці України присутні більшість галузей, її економіка недостатньо велика, щоб забезпечити ефективне функціонування вагомої частини галузей. Це стосується і умовної обмеженості інвестиційного "меню" за іншими критеріями (ризиковість, тривалість окупності, тінізація тощо). Тобто немає всіх можливих об'єктів інвестицій, які б зацікавили весь спектр потенційних інвесторів (схильних до певних галузей, довгострокових інвестицій, несхильних до ризику або корупції). Це стимулює відтік частини капіталу за кордон і додатково обумовлює необхідність припливу іноземних інвестицій, щоб це компенсувати.

Виграш від міжнародного руху капіталу. С. Анклеріа Айар вказує, що малі країни диспропорційно більше виграють від іноземного інвестування. Наприклад навіть одноразова інвестиція у побудову великого готелю, банку чи шахти дає відчутний результат для малої держави [5]. Звичайно у випадку середньої економіки України це не виконується. М. Іранкова також зазначає, що малі країни виграють від існування міжнародних фінансових ринків [15].

Але є й інші погляди. Т. Окубо, П. Пікард та Ж.-Ф. Тіссе стверджують, що за умов мобільності капіталу фірми переміщуються з малих країн до великих [16, с.1]. Р. Болдуїн і Т. Окубо вказують, що в умовах мобільності капіталу найбільш ефективні фірми в малих країнах переміщуються у великі країни. Це збільшує продуктивність праці у великій економіці й здійснює протилежний ефект у малій [17]. Д. Хаммельс та С. Л. Брейнард вказують, що країни більш схильні використовувати ПІІ для входу на ринок більших країн і експорт – на ринок малих країн. Це викликане тим, що ПІІ пов'язані з великими фіксованими витратами (інвестиції в обладнання і завод, мережі дистрибуції тощо) [18; 19].

А. П. Гонсалес зазначає, що багато малих країн залишаються непривабливими для іноземних інвесторів, навіть незважаючи на покращання інвестиційного клімату, так як іноземні інвестори потребують гарантій та передбачуваності доступу на великі ринки [20, с.7]. Наприклад, Л. А. Річчі вказує, що мінливість валютного курсу (гнучкий валютний курс) в умовах негнучких цін в короткостроковому періоді призводить до більшої мінливості продажів у малих країнах, ніж у великих країнах (вимірюється за ВВП). Зокрема збільшення величини країни на 1% призводило до зменшення мінливості промислового виробництва на 0,18% у 1960-1973 рр. і 0,27% у 1973-1993 рр. У результаті це підштовхує фірми переміщуватися з малих країн до великих, тому в малих країнах чистий приплив ПІІ менший, що підтверджувалося даними по країнах ОЕСР [21, с.24-25]. Це підтверджує наше попереднє припущення, що більша відкритість в малих країнах – це не тільки приплив, а й відплив капіталу.

Можливі наслідки також політичного характеру. В малих країнах є більший ризик того, що домінуючий іноземний інвестор матиме значний політичний вплив і підриватиме національне урядування [22]. Х. Ішізе також, розглядаючи багатокраїнові моделі міжнародних реальних ділових циклів, вказують на те, що чим менша країна, тим волатильність інвестицій буде більшою [23, с. 10], що може додавати до більшої волатильності економічної активності. П. Піеретті, С. Занай та Б. Зоу приходять до висновку, що в результаті можуть існува-

ти три типи стійкого стану реакції малих економік на приплив інвестицій:

- мала країна залучає багато капіталу і зростає до рівня великої закордонної економіки;
- мала країна більше не життєздатна через втрату продуктивного капіталу;
- мала країна виживає, але залишається малою [1, с. 3].

Розглядаючи ситуацію в Україні можемо сказати, що є ризики відпливу капіталу в більшій економіці, в тому числі перебазування найбільш ефективних фірм, що стримуватиме зростання продуктивності праці. Україна також недостатньо велика економіка, щоб іноземні фірми виходили на цей ринок за допомогою ППІ, особливо в умовах скорочення попиту через кризу, якщо йдеться про товари, які користуються обмеженим попитом в Україні (наприклад, обладнання). В той же час, якщо йдеться про товари широкого вжитку десятки мільйонів потенційних покупців в Україні є стимулом для розміщення виробництва таких товарів в Україні замість їх експорту. Велика волатильність обсягів виробництва в Україні робить її схожою з малими країнами та дестимулює іноземні інвестиції. Щодо ризиків політичного характеру, економіка України достатньо велика, щоб не допустити домінуючий вплив одного інвестора-корпорації, але все ж достатньо мала щоб бути вразливою до впливу групи інвесторів з якоїсь великої економіки, якщо їх інвестиції домінуватимуть. Але на практиці наявність великого національного капіталу стримує ризик впливовості іноземних інвесторів. Швидше матиме місце зворотній ефект – присутність іноземного капіталу обмежує домінуючий вплив національного великого капіталу.

Структура припливу капіталу. Це питання менш досліджене. Розмір економіки також може впливати на структуру припливу капіталу. Так, Г. Балдаччіно та Дж. Бертрам зазначають, що деякі малі країни спеціалізуються на продажі нерухомості експатріатам [24]. Ми можемо також припустити, що характер ефектів для напрямку руху ППІ призводить до того, що до малих країн буде приходити швидше позичковий капітал і портфельні інвестиції ніж підприємницький капітал і ППІ. Така закономірність характерна і для України.

Співвідношення надходжень портфельних інвестицій в акції та прямих ППІ у 2000-2014 рр. в середньому була в малих країнах дещо меншою (13%), ніж в країнах, що розвиваються, (16%) і по світу (44%). Це означає, що портфельні інвестиції в акції вимагають певного рівня розвитку та масштабу фінансового ринку. Але висока волатильність вказаного співвідношення не дає зробити однозначні висновки. Україна мала ще менше співвідношення ніж малі країни (2,6%). Проте подібні агреговані дані по руху позичкового капіталу (портфельні інвестиції в боргові цінні папери та інші інвестиції) Світовий банк не дає [14].

Доходність та вартість інвестицій. Різниця у ризиках суттєво впливає на різницю у доходності інвестицій в економіках різної величини. Зокрема, рейтингові агенції також враховують більшу волатильність та вразливість доходу малих країн [10, с. 13]. Т. Хассан презентував модель оцінки міжнародних активів, де великі країни мають нижчу реальну процентну ставку, так як їх облігації є більш захищеними від шоків світового ринку. У великих країнах доходність акцій у неторговому секторі нижча внаслідок компенсації ризиків споживання. Тобто розмір країн пояснює різницю у доходності акцій та облігацій [25, с. 33]. На прикладі 27 країн ОЕСР в 1980-2007 рр. він показує, що країна, яка має принаймні 10% ВВП від всіх країн ОЕСР в середньому має на 2,27 п.п. нижчий процентний диференціал зі США ніж

країна з невеликим ВВП [25, с. 2]. К. Мілнер і Т. Уестевей зазначають, що приватні інвестори можуть вважати інвестиції в малі країни занадто ризиковими чи не дуже прибутковими, в результаті малі країни вимушені сплачувати більші проценти за користування капіталом [26].

Проте є й інші складові вищої доходності, які мають компенсувати вищі витрати на інвестиції у малі економіки. Зокрема, середні витрати на кредитування в менших обсягах вищі внаслідок фіксованих витрат на одержання інформації про кредитоспроможність позичальника та на забезпечення виконання контракту в умовах різної законодавчої, адміністративної та судової системи [10, с. 13]. А. П. Гонсалес вказує на обмежений доступ малих країн до міжнародних ринків капіталу завдяки високим транзакційним витратам внаслідок нестачі інформації, недостатнього інституційного розвитку, більших ризиків через волатильність експорту [19, с.19]. Як вказує Х. Ван молодший, про наявний ефект кордонів, незважаючи на інтеграцію, свідчить приклад США і Канади. Завдяки різниці у регулюванні, людським зв'язкам, інституційним каналам, все ще легше переміщувати виробничу діяльність всередині країни ніж через кордон [27]. Тобто рух капіталу легше здійснювати всередині великої країни, ніж на аналогічній за розміром території, що складається з декількох держав. Таким чином, на нашу думку, малі країни мають компенсувати негативний ефект кордону за рахунок створення сприятливішого регулювання інвестиційної діяльності, хоча і це не завжди допомагає компенсувати ефект вузькості ринку.

Але можливий також чистий позитивний ефект для інвестора, який впливає на більшу доходність інвестицій у малих країнах. Йдеться про те, що іноземному інвестору легше стати локальним монополістом [10, с. 19] і відповідно одержувати монопольну ренту. Звичайно, такий ефект позитивний для інвестора, а не для споживачів у малій країні. Але варто також не переоцінювати цей негативний ефект для суспільства, так як іноземні інвестори можуть й руйнувати існуючі раніше монополії національних виробників.

Щодо України, ми маємо визнати, що ціна капіталу залишатиметься вищою ніж у великих економіках, навіть за умов нормалізації економічного стану. Але є шанс одержання переваги за цим критерієм порівняно з меншими економіками, особливо за умов покращання регуляторного середовища. Щодо монопольної ренти, то прихід іноземного інвестора швидше призводитиме до демонаполізації ринків.

Зовнішня заборгованість. У малих країнах, як правило більше зовнішніх зобов'язань, ніж активів [28, с.79]. Це цілком логічно, враховуючи більшу схильність малих країн до дефіциту торговельного балансу. Проте С. М. Кас і Р. Ота вказують на можливі два протилежні ефекти для динаміки боргу. Через більш поширений фіксований валютний курс малі країни мають менше самостійності у політиці для впливу на процентні ставки, інфляцію та ВВП. Але зовнішні шоки для економіки потрібно компенсувати. Тому без гнучкого валютного курсу країни можуть вдаватися до активної фінансової політики, накопичуючи зовнішній борг. З іншого боку, фіксований курс стимулює фінансову дисципліну, так як надмірні державні витрати призведуть до валютної кризи [29, с.21]. Тому зв'язок між величиною економікою і заборгованістю не такий однозначний. Але на практиці регресійний аналіз, як зазначають С. М. Кас і Р. Ота, показує, що малі країни (за населенням) мали більший державний та зовнішній державний борг відносно ВВП принаймні у 2000-04 рр. [29, с.25].

З іншого боку, С. Анклесарія Айар зазначає, що непропорційно мала кількість малих країн є країнами од-

ночасно з високою заборгованістю і низьким рівнем доходу на душу населення. З 208 країн 41 мали такий статус, а серед 41 малих країн лише 5 мають такі проблеми [4]. Тобто при тому, що в малих країнах заборгованість вища в середньому, катастрофічно високий борг зустрічається рідше.

Також окремі показники заборгованості свідчать про кращу ситуацію у малих країнах. Звіт по країнах Центральної та Південної Америки на початку 1990-х рр. показує, що малі країни мали на 1/3 менший борговий тягар у формі відношення процентних платежів по зовнішньому боргу відносно експорту, ніж великі [30, с. 36]. Тобто є оптимізм у тому, що незважаючи на більший борг, його принаймні потенційно легше обслуговувати. Але нагадаємо, що малі країни мають і більше відношення експорту до ВВП, тому інші показники заборгованості не такі оптимістичні. Виходячи з даних Світового банку, також (первинний) короткостроковий борг був меншим у малих країнах ніж у країнах, що розвиваються, в цілому як відносно експорту товарів, послуг та первинного доходу (16% проти 23% у 2014 р.), так і валютних резервів (16% проти 26% у 2004 р.). Проте у 2014 р. обслуговування державного і гарантованого державою зовнішнього боргу відносно експорту товарів, послуг та первинного доходу становило 4,1% у малих країнах порівняно з 2,5% у всіх країнах, що розвиваються [14]. Відповідно ми підтверджуємо неоднозначність впливу величини економіки на проблему зовнішньої заборгованості.

Якщо розглядати структуру державного боргу, великі країни більш схильні позичати на внутрішньому фінансовому ринку, а малі на зовнішньому. Зокрема, К. Кован, Е. Леві Йейаті, У. Панісса і Ф. Штурценеггер на прикладі країн Латинської Америки показують, що частка внутрішнього боргу у державному боргу позитивно залежить від величини економіки та доходу на душу населення [31, с.20]. Це цілком відповідає теоретичним припущенням, так як позичити в борг можливо за наявності у кредитора вільних грошей. Враховуючи, що малі країни більш однорідні ніж великі, на нашу думку, в них менш поширеною буде ситуація, що є суб'єкти, які мають багато вільних коштів на фоні нестачі у інших. Відповідно можливості для внутрішнього кредитування обмежені, особливо в умовах більшої синхронізації економічних циклів у регіонах: всі або мають кошти, або мають потреби у запозиченні їх. Великі країни мають бути більш гетерогенними (регіони-лідери та депресивні регіони), що створює стимули для внутрішнього кредитування всередині країни.

Враховуючи помітно негативну міжнародну інвестиційну позицію, Україна схожа швидше на малі економіки. У 2000-х роках в умовах достатньо відкритої економіки обслуговувати зовнішній борг потенційно було легше за рахунок більшого експорту, але скорочення експорту в умовах кризи ускладнило ситуацію. Зокрема, у 2014 р. обслуговування державного і гарантованого державою боргу відносно експорту товарів послуг та первинного доходу становило 4,5%, тобто навіть більше ніж у малих країнах, хоча традиційно (до 2009 р.) цей показник був меншим ніж у всіх країнах, що розвиваються. Проте високі показники первинно короткострокової заборгованості робили Україну схожою на великі країни [14]. Щодо структури державного боргу в економіці середнього розміру є передумови, щоб поклатися і на внутрішні та на зовнішні запозичення.

Висновки. Як правило, малі економіки є більш схильними до фінансової відкритості, особливо країни середнього і високого рівня розвитку. Принаймні це стосується припливу капіталу. Більша відкритість до руху

капіталу малих країн викликана такими факторами: обмежені обсяги та різноманіття національного капіталу, можливості диверсифікації інвестицій, ефективність регулювання, природні ресурси, дефіцит поточного рахунку. Великі країни є більш закритими внаслідок більшої різноманітності внутрішніх фінансових активів, захищеності від шоків, ефекту кордону внаслідок різниці у регуляторному середовищі. Малі країни, принаймні в теорії, зустрічаються з ризиком втечі капіталу (особливо найбільш ефективних фірм) до великих країн, де інвестори можуть користуватися перевагами ефекту масштабу та більш стабільних продаж (хоча торговельна лібералізація знижує цей ефект). Навіть разова велика інвестиція може суттєво покращити економічні показники малої країни, хоча і створює ризики політичного впливу інвестора. Співвідношення вигод і питомих витрат на інвестиції часто в малих економіках гірше, внаслідок фіксованих витрат на перевірку позичальника, забезпечення виконання контракту, недостатньо розвинутих інституцій, регуляторної відмінності. В малих країнах більшою є волатильність дохідності інвестицій. Проте інвестор може скористатися перевагами монопольної ренти саме у малих країнах. Але це є вигравшим для інвестора, але не для суспільства. Схильність до дефіциту поточного рахунку обумовлює, як правило, негативну міжнародну інвестиційну позицію і більший зовнішній борг в малих країнах. Зовнішні запозичення також є більшими в структурі державного боргу. З іншого боку малі країни мають менший короткостроковий борг відносно як експорту та первинних доходів, так і валютних резервів.

Україна за відкритістю до міжнародного руху капіталу (принаймні формально) схожа на малі країни, про що свідчать традиційні показники надходження ПІІ та помірна кореляція між інвестиціями та заощадженнями. А відношення портфельних інвестицій в акції до ПІІ навіть ще менше ніж у малих країнах. Не так сильно як у малих країнах, але стримує приплив капіталу до України та стимулює його відплив обмежений спектр характеристик потенційних інвестиційних проектів (галузі, ризиковість, тривалість окупності, тіньові відносини тощо). Для багатьох галузей, особливо в умовах кризи, ринок України є достатньо обмеженим, але для товарів широкого вжитку він є достатньо ємним, щоб створення виробництва в Україні було рентабельним. Очищена від премії за ризик дохідність від інвестицій в Україні за інших рівних умов буде меншою ніж у великих країн, але є шанс бути більш інвестиційно привабливою за цим критерієм ніж малі країни. Стимує приплив іноземних інвестицій висока волатильність обсягів виробництва, як у малих країнах. Економіка України достатньо велика, щоб не допустити домінуючий політичний чи ринковий вплив одного іноземного інвестора-корпорації (іноземні інвестори швидше балансують домінуючий вплив великого національного капіталу), але може бути вразливою до впливу групи іноземних інвесторів з якоїсь великої економіки. Як економіка середнього розміру Україна може собі дозволити кредитування держави як за рахунок зовнішніх, так і внутрішніх джерел. За показниками міжнародної інвестиційної позиції та обслуговування державного і гарантованого державою боргу відносно експорту товарів послуг та первинного доходу Україна схожа на малі економіки, а за показниками первинної короткострокової заборгованості – на великі.

Список використаних джерел

1. Pieretti P. The Long Run Survival of Small Nations: A Dynamic View : Working Papers № 437 / Patrice Pieretti, Skerdilajda Zanaj, Benteng Zou. – Bielefeld: Bielefeld University, 2010. – 23 p.

2. Easterly W. Small States, Small Problems? Income, Growth, and Volatility in Small States [Electronic Resource] / William Easterly, Aart Kraay / World Bank, 1999. – Mode of Access: <http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/SmallStatesSmallProblems.pdf>
3. Martin Ph. Financial Super-Markets: Size Matters for Asset Trade / Philippe Martin, Hélène Rey. – London: Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, 2000. – 11 p.
4. Anklesaria Aiyar S. S. Small States: Not Handicapped and Under-Aided, but Advantaged and Over-Aided / Swaminathan S. Anklesaria Aiyar // Cato Journal. – 2008. – Vol. 28. – № 3. – P. 449-478.
5. Özmen E. Current Account Deficits, Macroeconomic Policy Stance and Governance: An Empirical Investigation : ERC Working Paper in Economics № 04/14 / Erdal Özmen. – Ankara: Economic Research Center, Middle East Technical University, 2004. – 10 p.
6. AmirKhalkhali S. Capital Mobility, Intertemporal Budget Constraint, Government Policy and Country Size [Electronic Resource] / Sal AmirKhalkhali, Atul Dar. – Mode of Access: <http://ecomod.net/sites/default/files/document-conference/ecomod2009/878.pdf>
7. Docquier F. Measuring Skilled Migration Rates. The Case of Small States : Policy Research Working Paper № 4827 / Frédéric Docquier, Maurice Schiff. – Washington DC: The World Bank, Development Research Group, Trade Team, 2009. – 32 p.
8. Herzog R. W. Explaining the Saving-Investment Relationship with Threshold Effects: Paper № 32087 / Ryan W. Herzog. Munich Personal RePEc Archive, April 2010. – Mode of Access: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/32087/1/MPRA_paper_32087.pdf
9. Nyamtseren L. Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia : Dresden Discussion Paper in Economics № 13/04 / Lhamtsuren Nyamtseren. – Dresden: Dresden University of Technology, 2004. – 45 p.
10. Small States: Meeting Challenges in the Global Economy: Report of the Commonwealth Secretariat / World Bank Joint Task Force on Small States. – London, Washington, D.C.: Commonwealth Secretariat, World Bank, 2000. – 127 p.
11. Fung K. C. China and Central and Eastern European Countries: Regional Networks, Global Supply Chain, or International Competitors? : Policy Research Working Paper № 4689 / K.C. Fung, Iikka Korhonen, Ke Li, Francis Ng. – Washington D.C.: The World Bank, Development Research Group, Trade Team, August 2008. – 43 p.
12. Laurent É. Economic Consequences of the Size of Nations, 50 Years on : Document de Travail № 2008-26 / Éloi Laurent. – Paris: Observatoire Français des Conjonctures Économiques, 2008. – 37 p.
13. Gur T. H. An Empirical Investigation on the Determinants of the Saving-Investment Interaction / Timur Han Gur, Lutfi Erden, Ibrahim Ozkan // Panoeconomicus. – 2011. – № 3. – P. 343-353 DOI: 10.2298/PAN1103343G
14. World Bank World Development Indicators [Electronic Resource]. – The World Bank, December, 2015. – Mode of Access: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>
15. Jiráňková M. Příležitosti malé ekonomiky v globalizaci / Martina Jiráňková // Acta Oeconomica Pragensia. – 2009. – № 3. – P. 25-43 DOI: 10.18267/j.aop.271
16. Okubo T. On the Impact of Competition on Trade and Firm Location : CREA Discussion Paper № 2014-05 / Toshihiro Okubo, Pierre Picard, Jacques-François Thisse. – Luxembourg: Center for Research in Economic Analysis, University of Luxembourg, 2013. – 34 p.
17. Baldwin R. International Trade, Offshoring and Heterogeneous Firms : Discussion Paper № DP2012-014 / Richard Baldwin, Toshihiro Okubo. – Tokyo, Kyoto: KEIO / Kyoto Joint Global Center of Excellence, 2012. – 18 p.
18. Hummels D. The Role of Geography and Size : Occasional Paper № 35 / David Hummels. – Buenos Aires: American Development Bank, Integration and Regional Programs Department, Institute for the Integration of Latin America and the Caribbean IDB-INTAL, Integration Trade, and Hemispheric Issues Department, 2006. – 55 p.
19. Brainard S. L. An Empirical Assessment of the Proximity-Concentration Trade-off between Multinational Sales and Trade / S. Lael Brainard // The American Economic Review. – 1997. – Vol. 87. – № 4. – P. 520-544.
20. Gonzales A. P. Trade and Integration Dialogue: Trade Liberalization and Small Economies / Anthony Peter Gonzales. – Washington D.C.: Inter-American Development Bank, 2001. – 28 p.
21. Ricci L. A. Uncertainty, Flexible Exchange Rates, and Agglomeration: Working Paper № WP/98/9 / Luca Antonio Ricci. – Washington D.C.: International Monetary Fund, 1998. – 34 p.
22. The Growth Report – Highlights on Small States [Electronic Resource] / The World Bank, 2008. – Mode of Access: http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/489960-1338997241035/Growth_Commission_Final_Report_Regional_Highlights_Small_States.pdf
23. Ishise H. The World Has More Than Two Countries: Implications of Multi-Country International Real Business Cycle Models : IMES Discussion Paper № 2011-E-11 / Hirokazu Ishise. – Tokyo : Institute for Monetary and Economic Studies, Bank of Japan, 2011. – 26 p.
24. Baldacchino G., The Beak of the Finch: Insights into the Economic Development of Small Economies / Godfrey Baldacchino, Geoffrey Bertram // The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs. – 2009. – Vol. 98. – № 401. – P. 141-160. DOI: 10.1080/00358530902757867
25. Hassan T. A. Country Size, Currency Unions, and International Asset Returns : Working Paper № 154 / Tarek A. Hassan. – Wien: Oesterreichische Nationalbank, 2009. – 62 p.
26. Milner C. Country Size and the Medium-Term Growth Process: Some Cross-Country Evidence / Chris Milner, Tony Westaway // World Development. – 1993. – Vol. 21. – № 2. – P. 203-211 DOI: 10.1016/0305-750X(93)90015-2. – Cited by: Brandi L. The Economy of Small States [Electronic resource] / Luca Brandi, 2004. – Mode of access. – <http://www.rivistapoliticaeconomica.it/2004/nov-dic/BrandiING.pdf>
27. Wan H. Jr. Chinese Trade Expansion and Development and Growth in Today's World [Electronic Resource] / Henry Wan, Jr. / DEGIT X Conference, Mexico City, June 2005. – Mode of Access: http://degit.sam.sdu.dk/papers/degit_10/C010_004.pdf
28. The Growth Report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. – Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, the Commission on Growth and Development, 2008. – 183 p.
29. Cas S. M. Big Government, High Debt, and Fiscal Adjustment in Small States : Working Paper № WP/08/39 / Stephanie Medina Cas and Rui Ota. – Washington D.C.: International Monetary Fund, 2008. – 45 p.
30. Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA). – Mexico: United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 1996. – 93 p.
31. Cowan K. Sovereign Debt In The Americas: New Data and Stylized Facts : Documento de Trabajo № 09/2006 / Kevin Cowan, Eduardo Levy Yeyati, Ugo Panizza, Federico Sturzenegger. – Buenos Aires: Escuela de Negocios, Universidad Torcuato Di Tella, Centro de Investigación en Finanzas, 2006. – 37 p.

Надійшла до редколегії 20.04.16

А. Чугаєв, канд. экон. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕЖДУНАРОДНОЕ ДВИЖЕНИЕ КАПИТАЛА В МАЛЫХ И БОЛЬШИХ ЭКОНОМИКАХ

Величина экономики рассматривается как фактор международного движения капитала. В существующих исследованиях обычно анализируются отдельные эффекты влияния размера экономики стран на международные инвестиции. Поэтому эти эффекты требуют систематизации. Размер экономики влияет на финансовую открытость, доходность и стоимость осуществления инвестиций, структуру инвестиций, величину внешней задолженности. Большие экономики являются менее открытыми для движения капитала, но при прочих равных условиях обеспечивают инвестору более высокую (с поправкой на риск) и стабильную доходность инвестиций и меньшие удельные затраты на осуществление инвестиций. По большинству показателей в сфере международного движения капитала Украина похожа на малые экономики.

Ключевые слова: размер страны, величина экономики, международное движение капитала, внешняя задолженность, международные инвестиции.

O. Chugaiev, PhD, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL MOVEMENT OF CAPITAL IN SMALL AND LARGE ECONOMIES

Size of economy is a factor of international movement of capital. In previous research scientists usually consider specific effects of country size on international investments. These effects need systematization. Size of economy affects financial openness, investment returns and costs, investment structure, amount of foreign debt. Larger economies are less financially open, but ceteris paribus provide investors with higher (adjusted for risk) and more stable returns and lower unit costs of investment. By most of international capital movement indicators Ukraine is similar to small economies.

Key words: country size, size of economy, international movement of capital, foreign debt, international investments.

УДК 339.97
JEL F20; F29

А. Гіренко, здобувач
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕРЕЖ

Досліджено досвід економік з різним рівнем розвитку щодо формування інноваційних мереж. Проаналізовано теоретичні концепції формування інноваційної мережі. Виокремлено основних стейкхолдерів та визначено їх роль у формуванні та функціонуванні інноваційних мереж. Виявлено особливостей формування інноваційних мереж в країнах з різним рівнем розвитку економіки та тенденції у формуванні інноваційних мереж в умовах сучасного розвитку світової економіки та бізнесу.

Ключові слова: інноваційна мережа, передумови, чинники, досвід, стейкхолдери.

В сучасному світі формування інноваційних мереж є об'єктивним процесом, який відбувається як з ініціативи бізнес-структур, так і завдяки цілеспрямованим дій держав та міжнародних організацій. Бізнес в умовах глобалізації широко використовує інноваційні мережі для отримання прибутку чи його максимізації, розширення ринкової частки та реалізації інших цілей. Розбудова державами національних інноваційних мереж відбувається як складова розвитку національних інноваційних систем і розглядається як чинник підвищення глобальної конкурентоспроможності (див. [1]). Зокрема, найвищі щаблі рейтингу за індексом глобальної конкурентоспроможності, який розраховує ВЕФ посідають країни, економіки яких базуються на інноваціях. При цьому загальновизнаним є факт, що країни з високими показниками національної конкурентоспроможності забезпечують більш високий рівень добробуту та людського капіталу своїх громадян. З іншого боку міжнародні організації мають на меті сприяння прогресивному розвитку суспільства в різних аспектах, тому завдяки фінансовим, комунікативним, координаційним можливостям сприяють розвитку інноваційних мереж. Дослідження досвіду країн з різним рівнем розвитку економіки дає змогу виокремити ключові чинники та адаптувати інструменти формування інноваційних мереж до національних особливостей, що визначає актуальність тематики статті. Основною метою є узагальнення досвіду економік з різним рівнем розвитку щодо формування інноваційних мереж. Для досягнення окресленої мети сформульовано такі завдання: аналіз теоретичних концепцій формування інноваційної мережі; виокремлення відповідних стейкхолдерів та їх роль у формуванні та функціонуванні інноваційних мереж; виявлення тенденції у формуванні інноваційних мереж в умовах сучасного розвитку світової економіки та бізнесу; визначення особливостей формування інноваційних мереж в країнах з різним рівнем розвитку економіки. *Об'єктом дослідження* є процеси формування інноваційних мереж в глобалізованій економіці. *Предметом дослідження* є теоретичні, організаційні та методичні аспекти формування інноваційних мереж в країнах з різним рівнем розвитку економіки.

Теоретичні і практичні аспекти формування інноваційних мереж знайшли своє відображення в наукових дослідженнях таких авторів, як Дж. Бессант та Дж. Тідд [2], Р. Тіварі та К. Хершлат [3], Л. Гальперіна [4], В.П. Мазуренко [1, 5], Є.В. Рякін [8], К. Січкаренко [6], І.В. Шевченко [9], О.А. Салміна [9], В. Чернов [10], Д. С. Шевашкевич [11] та інші. Меншою мірою висвітлено особливості формування інноваційних мереж в країнах з ринками, що формуються. У даному контексті привертає увагу комплексне дослідження формування мереж відкритих інновацій на основі аналізу емпіричних даних Індії, здійснених Р. Тіварі та К. Хершлатом [3].

Водночас у вітчизняній науковій літературі не вистачає комплексних аналітичних досліджень та наукових

узагальнень досвіду економік з різним рівнем розвитку щодо формування інноваційних мереж, що й обумовлює потребу в подальшій їх розробці як в теоретичній, так і у практичній площині.

Узагальнення досвіду економік з різним рівнем розвитку щодо формування інноваційних мереж здійснено за допомогою теоретичного аналізу концепцій інноваційної мережі та їх емпіричної перевірки. Для досягнення мети та завдань дослідження застосовано метод системно-структурного аналізу, що дало можливість ідентифікувати стейкхолдерів та їх роль у формуванні та функціонуванні інноваційних мереж, методи індукції та дедукції, що дало змогу виокремити показники, які відображають тенденції та закономірності розвитку інноваційних мереж; метод компаративного аналізу особливостей формування інноваційних мереж в країнах з різним рівнем розвитку економіки. Для емпіричного аналізу досвіду країн з різним рівнем економічного розвитку виокремлено 16 показників: питома вага загальних витрат на освіту у ВВП; загальні витрати на освіту на душу населення; питома вага витрат держави на вищу освіту у ВВП; питома вага витрат на освіту від загальної величини державних витрат; питома вага витрат на дослідження і розробки у ВВП; кількість дослідників на мільйон осіб; питома вага державних витрат на 1 студента ВНЗ від ВВП на душу населення; питома вага освіченого населення серед осіб старше 25 років; питома вага інженерних спеціалістів серед випускників ВНЗ; коефіцієнт мобільності спеціалістів; кількість університетів у топ-500 за даними рейтингу Шанхайського університету; кількість патентних заявок, поданих резидентами; кількість патентних заявок, поданих резидентами; питома вага осіб з вищою освітою від загальної чисельності робочої сили; кількість техніків у НДДКР у розрахунку на 1 мільйон осіб; кількість наукових статей, опублікованих протягом року в індексованих та рецензованих виданнях. Для компаративного аналізу обрано країни з різним рівнем розвитку економіки, в яких сформовано інноваційні мережі (США, Німеччина, Японія, Сінгапур, Індія, КНР). Статистичні дані для аналізу отримано з офіційних сайтів Світового банку [14] та ОЕСР [12]. Для виявлення тенденцій у формуванні інноваційних мереж в країнах з різним рівнем економічного розвитку проаналізовано зміни в динаміці впродовж 2000–2012 рр. питомої ваги валових витрат на наукові дослідження і розробки у ВВП та кількості дослідників на млн населення в досліджуваних країнах.

Як зазначає К. Січкаренко "сформована інноваційна мережа має набір конкурентних переваг, який розповсюджується на її учасників: високий ступінь організації і координованості інформаційного потоку та інноваційного процесу; посилення їх ключових компетенцій; раціональне використання спільних ресурсів (матеріальних і нематеріальних)" [6, с. 7]. Тобто формування інноваційної мережі відповідає інтересам всіх стейкхолдерів, перелік, яких може змінюватись на різних стадіях

життєвого циклу мережі. А наявність сформованої інноваційної мережі свідчить про достатній рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та високу інноваційну активність в економіці тієї чи іншої країни.

Хоча інноваційна мережа за своєю суттю є системою, в якій відсутнє домінування одних структурних елементів відносно інших, її формування відбувається за ініціативи декількох стейкхолдерів, що супроводжується певною інституціоналізацією (створення окремих структур, укладанням угод, впровадження нових управлінських моделей учасниками і т. і.). Крім цього, ефективно функціонування інноваційної мережі передбачає наявність передумов (доступ до інтернету, критична маса зацікавлених суб'єктів) та модератора певного кластеру чи підсистеми.

Суб'єктами формування інноваційної мережі є:

- держава як регулюючий орган, замовник, розробник, постачальник, користувач, набувач благ, інспектор, підтримувач;
- науково-дослідні та освітні установи різних форм власності як замовники, розробники, постачальники, користувачі, набувачі благ, інспектори, підтримувачі;
- підприємства різних форм власності, що займаються НДДКР та їх об'єднання як замовники, розробники, постачальники, користувачі, набувачі благ, інспектори, підтримувачі;
- вчені та винахідники як набувачі благ, замовники, розробники, постачальники, користувачі, інспектори, підтримувачі;
- венчурні фонди, бізнес-ангели як набувачі благ, замовники, розробники, постачальники, користувачі, інспектори, підтримувачі;
- міжнародні організації як набувачі благ, замовники, розробники, постачальники, користувачі, інспектори, підтримувачі;
- бізнес у сфері ІКТ як розробники, постачальники, користувачі, підтримувачі.

Держава є не лише активним учасником процесу формування інноваційної мережі, але й створює передумови залучення інших стейкхолдерів до процесу її формування. Роль держави відчутна навіть при формуванні суто комерційних інноваційних мереж приватними компаніями з метою отримання прибутку. Основними інституційно-регулятивними механізмами при цьому є: стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, створення сприятливого бізнес середовища, державне замовлення та державні витрати на освіту, науку, ІКТ, витрати на функціонування освітніх, наукових, поліграфічних, видавничих, інформаційно-технічних державних

установ, забезпечення охорони прав інтелектуальної власності, надання державою наукоємних послуг з консалтингу, закупівля зразків новітньої техніки та обладнання, промисловий та агропромисловий лізинг, міжнародне кооперування і спільне підприємництво, участь у міжнародних організаціях тощо. За висловом Л. Гальперіної "сенсом розвитку національних економік в постіндустріальному суспільстві є не боротьба за капітал, ринки збуту, а забезпечення доступу до інформаційних ресурсів, знань, а ця нова парадигма відображає формування інших сенсів розвитку національних економік" [4, с. 140]. У свою чергу, процес формування інноваційної мережі відбувається у наслідок активізації інноваційної діяльності з боку бізнесу, науки, освіти та наявності необхідної інформаційно-комунікаційної інфраструктури. Формування інноваційних мереж відноситься, на нашу думку, до "механізмів системної адаптації до вимог постіндустріальної епохи" [4, с. 142].

В країнах з різним рівнем економічного розвитку сам процес формування відрізняється за часом, потужністю інноваційних мереж, кількістю стейкхолдерів, обсягами використання при формуванні ресурсів, диверсифікацію фінансування, результативністю мереж, рівнем кінцевої комерціалізації.

Для емпіричного аналізу досвіду країн з різним рівнем економічного розвитку нами обрано такі показники: питома вага загальних витрат на освіту в ВВП (2014); загальні витрати на освіту на душу населення у доларах США; питома вага витрат держави на вищу освіту в ВВП (%); питома вага витрат на освіту від загальної величини державних витрат (%); питома вага витрат на дослідження і розробки у ВВП (%); кількість дослідників на мільйон осіб (2015); питома вага державних витрат на 1 студента ВНЗ від ВВП на душу населення (%); рівень освіти, серед населення старше 25 років (%); частка інженерних спеціалістів серед випускників ВНЗ; коефіцієнт мобільності спеціалістів, %; кількість університетів у топ-500 у 2015 р. за даними рейтингу Шанхайського університету; кількість патентних заявок, поданих нерезидентами у 2015 р.; кількість патентних заявок, поданих резидентами у 2015 р.; питома вага осіб з вищою освітою від загальної чисельності робочої сили; кількість техніків у НДДКР у розрахунку на 1 мільйон осіб (2015); кількість наукових статей, опублікованих протягом року в індексованих та рецензованих виданнях у 2015 р.

В табл. 1 подано основні показники, які впливають на формування інноваційних мереж в країнах з різним рівнем економічного розвитку (США, Німеччина, Японія, Сінгапур, Індія, КНР).

Таблиця 1. Основні показники формування інноваційних мереж в окремих країнах світу, 2014-2015р. р.*

Показники	США	Німеччина	Японія	Сінгапур	Індія	КНР
Загальні витрати на освіту, % ВВП (2014)	6	4,9	3,8	3,1 (2013)	3,8	1,9
Загальні витрати на освіту на душу населення, дол. США	2515,7	1721,8	1283,8	Н.д.	106,8	300,8
Питома вага витрат держави на вищу освіту, % ВВП(2015)	3,1	1,1	0,5	Н.д.	1,3	1,7
Питома вага витрат на освіту від загальної величини державних витрат, % (2015)	13,1 (2012)	11,2 (2012)	9,3 (2013)	20,9 (2012)	14,1 (2011)	12,6 (1999)
Витрати на дослідження і розробки (% від ВВП) (2015)	Н.д.	2,9	3,6	2,19 (2015)	0,8 (2012)	2,05 (2015)
Кількість дослідників на мільйон осіб (2015)	4018,64	4380,56	5386,15	6658,5	156,64 (2011)	1113,07
Питома вага державних витрат на 1 студента ВНЗ у % від ВВП на душу населення (%) (2015)	20 (2011) 26 (1999)	Н.д.	25(2013) 15 (1999)	22,35 (2013)	54 (2012) 99 (2000)	89,5 (1999) 59 (1998)
Рівень освіти, серед населення 25+, всього (%) (2015)	95,3	96,80	Н.д.	Н.д.	Н.д.	Н.д.
Частка інженерних спеціалістів серед випускників ВНЗ, %(2015)	15,5	25,6	20,5	Н.д.	-	34,6
Коефіцієнт мобільності спеціалістів, %(2015)	3,4	-	3,4	Н.д.	0,1	6,6

Закінчення табл. 1

Показники	США	Німеччина	Японія	Сінгапур	Індія	КНР
Кількість університетів у топ – 500, од. (ARWU 2015)	146	39	18	2	1	44
Патентні заявки, нерезидентів (2015)	58672	17811	60030	9009	30814	127042
Патентні заявки, резидентів (2015)	285096	48154	265959	1303	12040	801135
Робоча сила з вищою освітою (% від загального числа)	33,8	27	41,4 (2008)	49,9 (2013)	9,8 (2010)	Н.д.
Кількість техніків у НДДКР на мільйон осіб (2015)	Н.д.	1722,44 (2014)	542,78	458	100,89 (2011)	Н.д.
Наукові статті в індексованих виданнях (2015)	412541,5	101073,9	103376,6	10658,5	93349,4	401434,5

*у зв'язку з відмінностями національних систем статистики дані по окремим країнам відсутні, в дужках вказано рік, на який надано статистичні дані, у випадку, якщо рік відрізняється від зазначеного для Усіх країн.

Джерело: складено за даними [12, 14]

Як видно з табл. 1 країни з розвиненими економіками (США, Німеччина, Японія, Сінгапур) випереджають потужні за економічним потенціалом Індію та КНР, які відносяться до країн з ринками, що формуються.

Зокрема серед досліджуваних країн першість утримують США за питомою вагою загальних витрат на освіту у ВВП (6% у 2014 р.); загальними витратами на освіту на душу населення (2515,7 доларів США); питомою вагою державних витрат на вищу освіту (3,1 % у ВВП); рівнем освіти серед населення старше 25 років, кількістю університетів у топ-500 рейтингу Шанхайського університету за даними 2015 р. (146 університетів) та кількістю наукових статей у рецензованих та індексованих виданнях (412541,5). Німеччина, яка традиційно має високі конкурентні позиції на ринку промислової продукції, перевершувала у 2015 р. інші досліджувані країни за кількістю техніків у НДДКР на мільйон осіб.

Японія має суттєву відмінність від основних конкурентів у структурі державного фінансування НДДКР та освіти. Ця країна спрямовує державні кошти для стимулювання досліджень і розробок, та є лідером за часткою витрат на дослідження і розробки (3,6 % від ВВП), при цьому частка її державних витрат на освіту становить лише 0,5 % від ВВП та 9,3% від ВВП складають витрати на освіту від загальної величини державних витрат.

Невелика країна за територією та чисельністю населення – Сінгапур, що стрімко увійшов до кола розвинених країн і займає найвищі щаблі у світових рейтингах конкурентоспроможності та інноваційного розвитку, є лідером за питомою вагою витрат на освіту від загальної величини державних витрат, 20,9%, кількістю дослідників 6658,5 на млн осіб часткою робочої сили з вищою освітою (49,9 % від її загальної величини).

Якщо Індія поступається іншим країнам за всіма показниками, то Китай випереджає обрані для аналізу розвинені країни за величиною частки інженерних спеціалістів серед випускників ВНЗ – 34,6 %; коефіцієнт мобільності спеціалістів – 6,6 %; кількістю патентних заявок, нерезидентів (127042) резидентів 801135 та кількістю опублікованих наукових статей – 401434,5 у 2015 р. Високі показники Китаю свідчать про перспективи формування інноваційних мереж.

За даними ОЕСР державні бюджети НДДКР в зоні ОЕСР у 2015 р. продовжили тенденцію до зниження з 2010 р. після того, як на короткий час відбулась стабілізація у 2014 р. Серед країн ОЕСР, для яких є дані за 2015 р., більше половини скоротили свої бюджети на НДДКР у реальному вираженні [12]. Розглянемо динаміку за 2000–2012 рр. питомої ваги валових витрат на наукові дослідження і розробки від ВВП (див. рис. 1) в досліджуваних країнах.

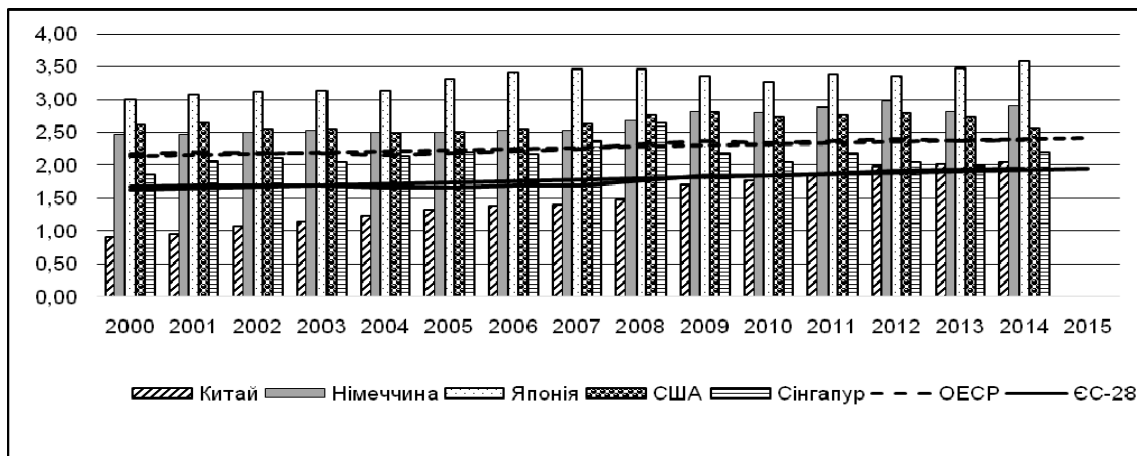

Рис. 1. Валові витрати на наукові дослідження і розробки, % до ВВП, 2000–2012 рр.

Джерело: побудовано за даними ОЕСР [12]

Порівняльна характеристика дає змогу визначити, що США з 2009 р. скорочують валові витрати на наукові дослідження і розробки у ВВП, і поступаються з 2010 р. за цим показником Німеччині та Японії. Сінгапур лише у 2007 та 2008 рр. перевищував середнє для країн ОЕСР значення. Але значно випереджав середнє для ЄС-28. Китай має позитивну динаміку (+ 9% в

реальному вираженні) в 2014 р., хоча і поступається середньому значенню розвинених країн, але з 2011 р. випереджає значення ЄС-28.

Одним із важливих суб'єктів процесу формування інноваційних мереж є винахідники, науковці та викладачі, тому проведемо компаративний аналіз динаміки кількості дослідників на млн населення в обраних кра-

їнах. Динаміка кількості дослідників на млн осіб (2000–2014 рр.) свідчить, що розвинені країни значно випереджають країни з ринками, що формуються. Так,

США, Німеччина, Японія, Сінгапур випереджають не тільки Індію та Китай, але й середнє значення для країн ОЕСР.

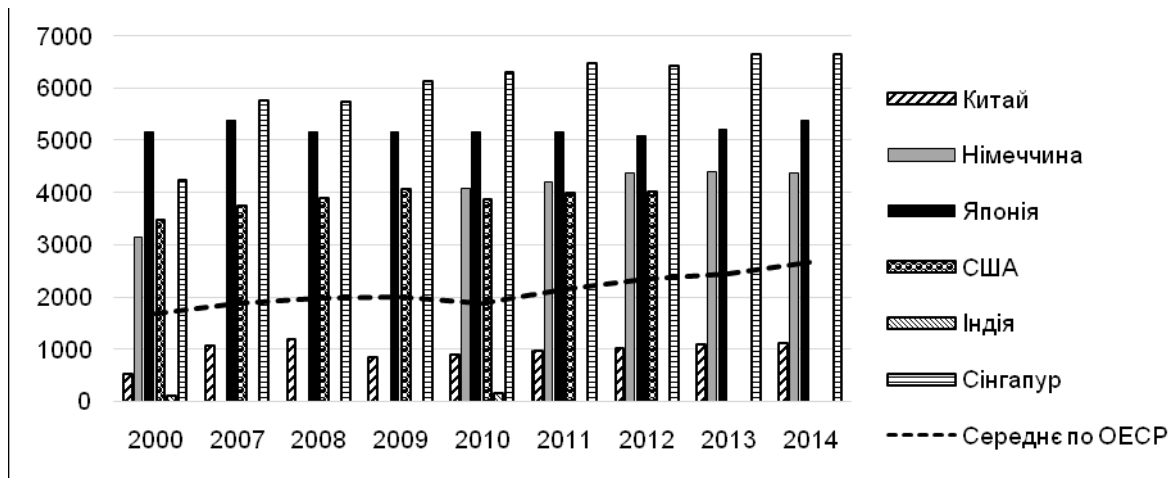

Рис. 2. Динаміка кількості дослідників на млн осіб, 2000–2014 рр.

Джерело: побудовано за даними ОЕСР [12].

Характерною особливістю розвинених країн є зростання питомої ваги бізнесу у фінансуванні НДДКР. Дієвим інструментом країн ОЕСР є впровадження податкових пільг для підприємств, що здійснюють витрати на НДДКР.

Інша ситуація в країнах, з ринками, що формуються оскільки, їм притаманні високі темпи розвитку, але низький споживчий попит та недосконалі інституціональні передумови. Тому ці країни здійснюють цілеспрямовані зусилля по впровадженню наздоганяючої інноваційної моделі, що сприяє формуванню інноваційних мереж. Наприклад, "КНР впевнено інтегрується до глобальної інноваційної мережі завдяки застосуванню випробуваних західними країнами та національних специфічних інституційно-регулятивних механізмів. Позитивний вплив мала деполітизація регулятивних інститутів, впровадження "реформ відкритості", стратегії "наздоганяючої модернізації" [4, 15]. Завдяки планово-централізованій моделі управління економікою КНР мали можливість акумулювати значні матеріальні, сировинні, фінансові та людські ресурси для реалізації стратегії "наздоганяючої модернізації" із застосуванням таких інструментів, як створення вільних економічних зон, науково-технологічних парків, підтримки високотехнологічних підприємств, диференціації джерел фінансування НДДКР та освіти" [15].

Висновки. Виокремлення різних рівнів (стадій, ступенів, формацій) розвитку економіки дає змогу диференціювати ключові чинники та адаптувати інструменти формування інноваційних мереж до національних особливостей кожної країни і таким чином досягти часової та ресурсної оптимізації. Формування інноваційних мереж забезпечується розробкою чітких загальних цілей, стратегії і пріоритетних напрямків розвитку, формуванням системи організаційних інструментів реалізації науково-технічної діяльності, у взаємодії національних урядів та діяльності міжнародних організацій, а також завдяки розвитку національних і регіональних інноваційних мереж, за рахунок координації та кооперації науково-технічної діяльності на базі двосторонніх та багатосторонніх відносин, інформаційного обміну, надання науково-технічних послуг тощо.

Список використаних джерел

1. Мазуренко В.П. Особливості інформаційної взаємодії між країнами в умовах формування економіки знань / В.П. Мазуренко // Вісник Київського національного університету. Міжнародні відносини. – № 1(40). – К.: КНУ, 2013. – С. 38–43.
2. Мазуренко В.П. Впровадження мережевої парадигми як запоруки високої конкурентоспроможності країни / В.П. Мазуренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 36. наук. пр. – Вип.119. Ч.11 – К.: ІМВ 2014. – С.60–73.
3. Гальперина Л.П. Нові сенси розвитку національних економік у постіндустріальну епоху / Л.П. Гальперина // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць. Випуск 123 (частина I). К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. – С.138–146.
4. Tidd, J. (2014) Open Innovation: Research, Management, and Practice, Imperial College Press, London.
5. Січкаренко К.О. Мережева організація інноваційної діяльності: наукова доповідь / К.О. Січкаренко; НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". – К., 2015. – 48 с.
6. Гренко А. Т. Формування інноваційної мережі в умовах глобалізації // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – К.: ІМВ, 2015. ВІПУСК 123 (частина II) с. 142–152. Girenko Anna T. The Formation of Innovation Network in the Context of Globalization //Actual Problems Of International Relations ISSUE 123 (Part II)
7. Рякин Е.В. Национальная инновационная сеть / Е.В. Рякин // Энергобезопасность и энергосбережение / – № 4 (28). – 2009 С.48–50
8. Шевченко И.В. Глобальные инновационные сети в постиндустриальной экономике: открытость и научное сотрудничество / И.В. Шевченко, О.А. Салмина // Финансы и кредит. – 2011. – №47 (479). – С.10–18.
9. Чернов В. А. Развитие сетевых инновационных систем // ТДР. – 2012. №1. С.32–34.
10. Шевашкевич Д. С. Формирование сетевых инновационных структур как условие перехода к новым технологическим укладам // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2013. №2.
11. Сайт OECD (2016), available at: <http://www.oecd.org/> (Accessed 30 November 2016).
12. Academic Ranking of World Universities 2015 – <http://www.shanghairanking.com/ARWU2015.html>
13. Tiwari R. Frugal Innovation: A Global Networks' Perspective / R. Tiwari, C. Herstatt // Die Unternehmung, Swiss Journal of Business Research and Practice. Vol. 66. Issue 03 (2012), pp. 245–274.
14. Сайт Світового Банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator>
15. Мазуренко В. П., Гренко А.Т. Вплив інституційно-регулятивних чинників на рівень інтеграції КНР до глобальної інноваційної мережі / Мазуренко В. П., Гренко А.Т. // Матеріали ІХ наукової конференції "Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Перспективи соціально-економічного та політичного розвитку КНР в ХХІ столітті" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: china1.com.ua

Надійшла до редколегії 28.04.16

А. Гиренко, соискатель
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МИРОВОЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ СЕТЕЙ

Исследован опыт стран с различным уровнем развития экономик по формированию инновационных сетей. Проанализированы теоретические концепции формирования инновационной сети. Выделены основные стейкхолдеры и определена их роль в формировании и функционировании инновационных сетей. Выявлено особенности формирования инновационных сетей в странах с разным уровнем развития экономики и тенденции в формировании инновационных сетей в условиях современного развития мировой экономики и бизнеса.

Ключевые слова: инновационная сеть, предпосылки, факторы, опыт, стейкхолдеры.

A. Girenko, Ph.D. Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GLOBAL PRACTICE IN INNOVATION NETWORKS FORMATION

This paper observes the experience of countries with different levels of economic development and establishment of innovative networks. The theoretical concept of formation of innovation networks is analyzed. The main stakeholders are determined and their role clearly defined in formation and functioning of innovation networks. The specific features of formation of innovation networks are defined in countries with different levels of economic development and trends in formation of innovation networks in the modern world economy and business.

Ключевые слова: innovation network conditions, factors, experience, stakeholders.

УДК 339.9.012.421

О. Крініцин, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МЕХАНІЗМИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ РИНКІВ ПОСЛУГ КРАЇН АСЕАН

Сектор послуг є важливою складовою частиною будь-якої сучасної економіки. Він вносить безпосередній і значний внесок в доходи і створення нових робочих місць, а також має важливий внесок в інші сектори економіки. Деякі базисні послуги, такі як енергетика, фінанси, телекомунікації та транспорт мають суттєве значення для міжнародної конкурентоспроможності сільськогосподарських і промислових виробників, в той час як охорона здоров'я, освіта, водопостачання мають безпосереднє відношення до досягнення скорочення бідності і досягнення цілей довгострокового розвитку.

Ключові слова: міжнародна торгівля, торгівля послугами, лібералізація, АСЕАН, Економічне співтовариство АСЕАН, Угода АСЕАН з торгівлі послугами (ATISA).

Дві події в 1990-і роки різко змінили традиційну точку зору стосовно торгівлі послугами. По-перше відбулося поширення глобальних виробничо-збутових ланцюжків, де міжнародна фрагментація виробництва передбачає виробничу діяльність, в тому числі супутні послуги, що може бути розташована в різних місцях або країнах, збільшуючи відстань між виробниками і кінцевими споживачами послуг. По-друге була революція в області інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), яка передбачає швидкий ріст мобільності і можливостей реалізації послуг з появою Інтернету. Обидві події збільшили масштаби зростання продуктивності та обсяги торгівлі послугами.

Цифрові технології дозволили послугам стати більш глобальними. Крім того, все більша частина послуг може бути збережена і реалізована в цифровому вигляді, уникаючи звичних для товарів торговельних бар'єрів. Проте, це не означає, що торгівля послугами менш обмежена. Навпаки, торгівля послугами носить більш складний характер, оскільки існує різноманіття нормативних положень в рамках компетенції різних органів, що ускладнює моніторинг торгівлі. Проте, послуги стали подекуди схожими на виробництво товарів в тому сенсі, що вони отримують вигоду від технічного прогресу, а також їх вартість залежить від економії на масштабі, агломерації, мереж і поділу праці. Що важливіше, ці складні послуги в основному вимагають цифрової мобільності робочої сили, яка забезпечує можливість щодо інноваційного, високотехнологічного створення робочих місць в країнах з низьким і середнім рівнем доходу.

Зростаюче значення послуг в світовій економіці в даний час обумовлене високим попитом з боку споживачів і виробників, а також міжнародною торгівлею. Пропорційно зростанню доходів, попит споживачів на особисті і рекреаційні послуги, а також послугомістку продукцію також зростає, в той час як виробники шукають більш спеціалізовані і складні підходи до надання

професійних консультацій. Частина цих вимог задовольняється за допомогою міжнародної торгівлі, оскільки послуги в сучасному світі також стали елементом ЗЕД. Посилення фрагментації виробничих процесів в глобальних ланцюжках вартості, поряд з досягненнями в області інформаційних і телекомунікаційних технологій, в тому числі дигіталізація контенту, дозволило багатьом видам послуг, що раніше вважалися виключно для внутрішнього споживання, постачатися на міжнародному рівні. Крім того, такі фундаментальні послуги, як транспорт, логістика, телекомунікації та фінансові є невід'ємною складовою роботи глобальних ланцюжків доданої вартості, та виступають в якості поєднувального елементу, який робить можливим виробничу діяльність, що буде здійснюватися в декількох країнах. Міжнародний досвід свідчить про те, що розширення торгівлі послугами пов'язано зі збільшенням доходів на душу населення і більш високою продуктивністю.

Економіки країн АСЕАН не є винятком з цих тенденцій. У той час як їх швидке зростання за останні чотири десятиліття в значній мірі було зумовлено високим рівнем експорту продукції обробної промисловості, сектор послуг і торгівлі послугами почав набувати важливості не так давно. В середньому, на послуги припадало більш ніж 40 відсотків від загального обсягу доданої вартості та 50 відсотків від загального числа зайнятих в державах – членах АСЕАН. Торгівля послугами також різко зросла. Вимірюючи торгівлю в розрізі доданої вартості, частка послуг в загальному обсязі експорту збільшується у всіх країнах АСЕАН, за винятком Індонезії.

Послуги відіграють важливу роль в інших секторах економіки та експорті. Відтак, багато послуг, такі як фінанси, транспорт і комунікації, є базисними, та підкріплюють інші виробничі процеси. Крім того, торгівля послугами може сприяти зміцненню конкуренції шляхом забезпечення доступу до життєво важливих виробничих ресурсів при менших витратах.

Регіональна економічна інтеграція АЕС, що створює потенційний ринок для населення у понад 620 мільйонів людей і 2,5 трлн. дол. валового внутрішнього продукту, відкриває нові можливості для використання і торгівлі послугами для забезпечення зростання продуктивності і доходів. Послуги складають від 40 до 70 відсотків від валового національного доходу економік країн АСЕАН [8].

Незважаючи на ці можливості, країни АСЕАН ще не усвідомили весь свій потенціал у сфері послуг, враховуючи рівень їх доходів і розвитку. Незважаючи на те, що зростання у сфері послуг почало стрімко зростати лише останнє десятиліття, частка послуг у ВВП залишається відносно низькою для АСЕАН (в середньому менше половини) в порівнянні з країнами інших регіонів (більш ніж 60 відсотків в Латинській Америці, Східній Європі і на Близькому Сході).

Крім того, держави – члени АСЕАН в основному експортують "традиційні послуги", такі як транспортні та туристичні. Менш успішними були намагання у пошуку нових можливостей в сфері послуг, таких як інформаційні технології (ІТ) та бізнес послуг. Філіппіні і Сінгапур є основними винятками в цьому регіоні. В останні роки експорт ІТ – послуг та аутсорсинг бізнес – процесів у Філіппінах можна вважати історією успіху. Значне зростання експорту з Сінгапуру професійних та інших бізнес – послуг почалося ще з середини 1990 – х років.

Держави – члени АСЕАН досягли прогресу в лібералізації торгівлі та інвестицій у сфері послуг згідно Угоди AFAS [9], але все ще є місце для поліпшення з точки зору галузевого охоплення і глибини зобов'язань. Посилені цілями, визначеними в ході переговорів, та викладеними в Концепції АЕС, Угода AFAS забезпечила надійну платформу для зниження формальних обмежень на торгівлю послугами. Вісім раундів переговорів зобов'язали держави – члени АСЕАН спростити торгівлю послугами більше, ніж зобов'язання, прийняті в рамках ГАТС. Слід зауважити, що двосторонні угоди, укладені деякими країнами АСЕАН з іншими країнами за межами регіону більш широкі з точки зору галузеве охоплення і глибини зобов'язань за AFAS.

Завершення внутрішньо-регіональної лібералізації торгівлі послугами та руху інвестицій, як це передбачено в Концепції АЕС [10], створить основу для формування Економічного співтовариства АСЕАН. Це спричинить процес видалення всіх обмежень щодо доступу до ринків і усунення дискримінаційних заходів, в тому числі обмежень стосовно іноземного капіталу.

Зняття кількісних і дискримінаційних обмежень або формальних обмежень не буде достатнім для інтеграції регіональної торгівлі послугами, якщо нормативні бар'єри, що не входять в порядок денний переговорів, не будуть розглядаються. Навіть, якщо зобов'язання щодо сектору послуг будуть здійснюються в повній мірі, ряд обмежень в торгівлі послугами залишатиметься. У той час, як усунення кількісних і дискримінаційних обмежень сприятиме скороченню формальних бар'єрів в торгівлі в рамках АСЕАН, нормативні бар'єри будуть, що не входять до зобов'язань в рамках Угоди можуть лишитися. У регіоні увагу було зосереджено на усунення формальних бар'єрів для торгівлі та інвестицій у сфері послуг, але країни АСЕАН приділяють мало уваги скоординованій регуляторній політиці в сфері послуг.

Нормативно-регуляторне співробітництво може бути більш важливим для країн АСЕАН. Незважаючи на те, що регуляторні питання в значній мірі поза межами роботи AFAS, процес інтеграції послуг в АСЕАН може грати позитивну роль у зміцненні якості регулювання і управління у сфері послуг. Для всіх держав – членів АСЕАН,

за винятком Сінгапуру, нормативні питання лишаються слабо опрацьованими з моменту вступу в силу Угоди AFAS. Для країн з низьким рівнем доходу у регіоні, проблеми, в контексті поліпшення якості регулювання досі актуальні. Для подолання цих проблем буде необхідна підтримка більш сильних партнерів по Асоціації, а також інституцій з належним рівнем знань та досвіду.

Країни АСЕАН мають продовжувати співпрацю в контексті регулювання на двох рівнях. По-перше, співпраця на горизонтальному рівні може вимагати створення спільних загальних принципів, що будуть відноситися до внутрішнього регулювання у галузі торгівлі послугами та інвестицій. Щонайменше, держави-члени АСЕАН можуть визнати, що національні закони і правила повинні відповідати певним принципам гарного регулювання, таких як прозорість, можливість консультування (як приватного, так і міжвідомчого), належного рівня ефективності процесів. Погодження таких спільних регулюючих цілей є важливим кроком у напрямку забезпечення більшої узгодженості нормативно-правової бази та можливого взаємного визнання ліцензій та дозволів. По-друге, більш докладні нормативні принципи мають бути розроблені на галузевій основі, зокрема, для окремих надмірно зарегульованих видів послуг. Це було б логічним продовженням діяльності, вже зробленої в рамках АСЕАН стосовно таких послуг, як авіа перевезення і окремих фінансових послуг. Інші сектори ключових видів послуг, які б отримати велику користь від спільних регіональних правил включають наземні і водні перевезення, телекомунікації та професійні послуги.

Для того, щоб досягти прогресу, порядок денний інтеграції послуг в АСЕАН має бути більш всеосяжним, виходити за рамки зняття формальних обмежень та охоплювати співпрацю в галузі регулювання виконання зобов'язань. Торгівля послугами може бути як збільшена за рахунок частки від загального обсягу торгівлі, а також бути диверсифікована та спрямована на нові і більш динамічні види діяльності, як наприклад, бізнес – послуги, професійні послуги, а також на послуги, що відносяться до інформаційно – комунікаційних технологій (ІКТ) та тих, що сприяють ІКТ. Незважаючи на прогрес, досягнутий в контексті включення послуг до порядку денного інтеграції та успіху в підвищенні рівня зобов'язкувань зобов'язань, існує необхідність зменшити рівень обмежень, що стосується цілого ряду секторів і країн регіону. Крім того, існує необхідність зменшити нормативну гетерогенність і поліпшити адміністрування регулювання послуг по всьому регіону [6].

Після запуску співтовариства АСЕАН в 2015 році, лідери АСЕАН прийняли стратегію "Бачення до 2025 року" [7] та Концепцію Економічного співтовариства АСЕАН до 2025 року [5] в ході 27-го саміту АСЕАН у листопаді 2015 року в Куала-Лумпур, Малайзія. Бачення АСЕАН до 2025 спрямована на реалізацію політично згуртованого, економічно інтегрованого, соціально відповідального середовища, що дійсно буде зорієнтоване на інтересах громадян країн-членів АСЕАН.

Мета стратегії полягає в подальшому розширенні і поглибленні інтеграції послуг в рамках АСЕАН, інтеграції регіону в глобальні ланцюжки поставок, як товарів так і послуг, а також підвищенні конкурентоспроможності держав-членів в сфері послуг. Розвинутий сектор послуг сприятиме промислового розвитку, інноваціям та ефективності виробництва. Кінцевим результатом має стати максимізація потенційного вкладу сектора послуг в економічний розвиток і зростання.

Шляхом наступних раундів переговорів у рамках АСЕАН згідно рамкової угоди по послугах (AFAS), регіон має на меті продовжувати розширювати охоплення і

знижити обмеження доступу до ринку і національного режиму в різних секторах послуг. Наступним завданням на порядку денному є посилення переговорів і впровадження Угоди з торгівлі послугами (ATISA) в якості інструменту подальшої інтеграції секторів послуг в регіоні.

Сектор послуг надалі буде інтегрований згідно виконання положень Угоди ATISA в контексті:

- Перегляду існуючих обмежень;
- Зміцнення механізмів залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в секторах послуг не обмежуючись участю іноземного капіталу для підтримки глобальних ланцюгів створення доданої вартості;
- Дослідження альтернативних підходів лібералізації послуг;
- Запровадження сприятливого внутрішнього регулювання для забезпечення конкурентоспроможності сектора послуг, з урахуванням інших неекономічних цілей;
- Розгляду питання розробки галузевих програм розвитку;
- Підвищення технічного співробітництва в сфері послуг для розвитку людських ресурсів (HRD), спільної діяльності з просування заходів по залученню ПІІ в секторі послуг, а також обміну передовим досвідом.

А. Криницький, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕХАНИЗМЫ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ РЫНКОВ УСЛУГ СТРАН АСЕАН

Сектор услуг является важной составной частью любой современной экономики. Он вносит непосредственный и значительный вклад в доходы и создание новых рабочих мест, а также важный вклад в другие секторы экономики. Некоторые базовые услуги, такие как энергоснабжение, финансы, телекоммуникации и транспорт имеют существенное значение для международной конкурентоспособности сельскохозяйственных и промышленных производителей, в то время как здравоохранение, образование, водоснабжение имеют непосредственное отношение к достижению сокращения бедности и достижения целей долгосрочного развития.

Ключевые слова: международная торговля, торговля услугами, либерализация, АСЕАН, Экономическое Содружество АСЕАН, Соглашение АСЕАН по торговле услугами (ATISA).

A. Krinitsyn, PhD student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MECHANISMS OF SERVICES MARKETS LIBERALISATION IN ASEAN

The service sector is an important part of any modern economy. It makes direct and significant contribution to income and job creation, and also has an important contribution to other sectors of the economy. Some basic services such as energy supply, finance, telecommunications and transport are essential for the international competitiveness of the agricultural and industrial producers, while health, education, water supply are directly related to the achievement of poverty reduction and long-term development goals.

Keywords: International trade, trade in services, liberalization, ASEAN, the ASEAN Economic Community, ASEAN Trade in Services Agreement (ATISA).

УДК 331.91.

Ю. Сікорський, здобувач

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ТА РЕЖИМІВ МОБІЛЬНОСТІ ВНУТРІШНЬОКОРПОРАТИВНОГО РИНКУ РОБОЧОЇ СИЛИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Анотація: У даній статті розглядається питання взаємодії міжнародної мобільності корпоративних фахівців зі зростанням економіки знань в межах "гнучкої" капіталістичної системи. У зв'язку з тим, що телекомунікаційні технології трансформують економіку, транснаціональні організації мають змогу використовувати стратегії мобільності, які впливають на роботу і життя висококваліфікованих фахівців і членів їх сімей. Аналіз підтверджує, що моделі мобільності у інформаційно-насичених галузях промисловості є більш динамічними, нестійкими та непередбачуваними – одним словом, більш "гнучкими" – ніж ті, які відносяться до звичайних або розвинених галузей.

Ключові слова: економіка знань, гнучкість, мобільність, міжнародна трудова міграція, експатріанти, інформаційно-комунікаційні технології, управління персоналом.

Присутність науки і техніки у розвинених суспільствах суттєвим чином змінила характер роботи і життя [2; 3]. Велика перевага інтелектуальних здібностей над фізичними ресурсами в даний час є ключовою особливістю постіндустріального управління, пов'язаного з більш високим рівнем продуктивності за рахунок автоматизації та інтеграції систем [7]. На додаток до цього, знання як високовартісний товар у засобах масової інформації та освіти, в даний час відфільтровує виробничі

Список використаних джерел

1. World Trade Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/wtr_e.htm.
2. WTO Annual Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/annual_report_e.htm.
3. The Global Enabling Trade Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-enabling-trade-report-2014>.
4. World Economic Situation and Prospects [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/>.
5. ASEAN Economic Community Blueprint 2025 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/storage/images/2015/November/aec-page/AEC-Blueprint-2025-FINAL.pdf>.
6. ASEAN Integration Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asean.org/?static_post=asean-integration-report-2015.
7. Концепція розвитку АСЕАН до 2025 року "ASEAN 2025: Forging ahead together" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asean.org/storage/2015/11/ASEAN_2025_Forging_Ahead_Together.pdf.
8. Служба статистики АСЕАН щодо торгівлі послугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asean.org/?static_post=asean-trade-in-services.
9. Огляд Рамкової угоди з торгівлі послугами АСЕАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investasean.asean.org/index.php/page/view/asean-free-trade-area-agreements/view/757/newsid/870/asean-framework-agreement-on-services.html>.
10. Огляд економічного співтовариства АСЕАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/asean-economic-community/>.

Надійшла до редколегії 18.05.16

режими для видобутку і накопичення вартості в світовій капіталістичній системі.

Нові організаційні режими створили суперечливий вплив на характер праці. На нашу думку, більш високі рівні віддаленого співробітництва між високотехнологічними працівниками йдуть паралельно з їх кочуванням, тобто здатністю перемішуватися в просторі і в цифровізованому світі. Проте, на робочому місці інновації також призводять до безпрецедентного тиску на робочі ритми

і контроль. Мобільні працівники заплутуються в режимах зайнятості, де праця стає все більш епізодичною, автономною і незахищеною, або, в нейтральному забарвленні "гнучкою". Проте, за технологічною ідеологією рівності, праця стає ближчою за заробітною платою, а за просуванням можливостей ми бачимо, що расові та гендерні нерівності зберігаються на більш тонкому рівні і зовсім не зникли.

До працівників, що працюють у цифровому просторі, тепер є доступ практично у будь-якому місці і в будь-який час за допомогою нових медіа-пристроїв, що змушує їх залишатися в мережі постійно, дозволяючи роботі втручатися не тільки в їхні домівки, та змушує їх перебувати у постійній боротьбі з поєднання ролей у всіх сферах життя одночасно. Змушування до забезпечення постійної доступності посилюється нестабільним характером роботи на ринку праці. Проте, в економіці знань праці не притаманні такі гнучкі трудові режими: не може припустити, що існує природний зв'язок між виробництвом знань і гнучкою роботою, тому що нові інформаційні технології відкривають нові можливості як для свободи дії, так і для контролю [8]. Таким чином, альтернативні сучасні тенденції залишаються можливими навіть коли бажання індивіду недостатньо для того, щоб досягти певних результатів в рамках великих економічних і технологічних обмежень.

Переплетена з гнучкими режимами економіки знань мобільність виступає в якості ключового процесу і категорії глобалізації, посилюючись на центральне положення транслокальних потоків та взаємозв'язків, конфігуруючи локальне життя в межах складних та нестабільних систем. У випадку зі знаннями фахівців, мобільність відбувається на двох рівнях. Вона відноситься до декількох дистанційних та частотних режимів в межах певного простору, включаючи, наприклад, щоденні поїздки, регіональні поїздки, міжнародні призначення, тощо. Але вона також відноситься до кар'єрних траєкторій, які розвиваються в межах різних професій і організацій. Більш широко параметри мобільності визначаються відповідно до функцій контролю і координації дій, необхідних для виконання оптимальних капіталістичних операцій у всьому світі. Ключовою ланкою між реформою робочих місць і економікою знань є те, що нові гнучкі методи найбільш часто зустрічаються у фірмах, які конкурують на міжнародних ринках збуту або мають технологію, яка вимагає високої кваліфікації робітників. Транснаціональні фірми спираються на мережі фахівців незалежно від відтворення і накопичення капіталу на глобальному рівні [5].

Організаційні ресурси і операції управляються з різним ступенем централізації і локалізації. У класичній науковій літературі визначено, що в умовах роботи, орієнтованої на певну базу знань, транснаціональне управління схиляється до децентралізованої форми, розподіляючи ресурси між мережами фахівців (транснаціональна модель). Але глобальні потоки не є однорідними або абстрактними, тому вони швидше за все будуть працювати на кількох економічних вузлах, де вони адаптовані до місцевих, зазвичай суперечливих потреб. Оскільки транснаціональні компанії прагнуть інтегрувати бізнес-стратегії у зовнішнє середовище, то відповідним чином, на нашу думку, мають мобілізуватися і людські ресурси.

Характер даної галузі впливає на те як фахівці мобілізуються та інтегруються, як технічні навички накладаються на міжособистісний характер праці на робочих місцях. Відносини довіри та взаємності регулярно будуються на технічних знаннях, процедурах та протоколах. Контактна взаємодія зазвичай притаманна процесу

виробництва знань, тому що останній "повинен бути пронесений через міжособистісні відносини, соціалізацію та діяльність, орієнтовану на виконання завдань, в місці попиту." [1, с. 158]. Незважаючи на нові телекомунікаційні технології теоретичного дозування локальної роботи і концентрації у містах, є постійна необхідність взаємодіяти з колегами, клієнтами, постачальниками і конкурентами у глобалізованих фірмах. Таким чином експатріація стає "стратегією для управління складною системою розвитку знань та менеджменту через кордони" [1, с. 174-5]. Проте, зобов'язання мобільності різняться за тривалістю, періодичністю та метою, в залежності від галузі та масштабу фірми.

При визначенні форм роботи, мобільність більш тісно пов'язана з економікою знань, це дослідження проводило порівняння між галузями з різними інформаційними профілями. Воно ілюструє те, як відносини між мобільністю та працею конфігуруються через великі політико-економічні та технологічні процеси. Як уже зазначалося, сучасні економічні системи відзначені зростаючим впливом науки і техніки на економічні системи поряд з розвитком управління знаннями, технологій управління інформацією та технічно освіченої робочої сили за своєю сутністю. Хоча капіталістичні підприємці подорожували протягом багатьох століть, сучасні процеси глобалізації перебудували моделі мобільності безпрецедентним чином.

Серед просторових і професійних форм мобільності, в даній статті ми фокусуємось на міжнародній трудовій міграції працівників компаній. Незважаючи на їх відносно меншість, цей вибір є стратегічним, оскільки це дозволяє вивчити форми мобільності, пов'язані з основними економічними процесами гнучкого капіталізму. Емпіричний аналіз включає в себе огляд аналітичних звітів щодо тенденцій міжнародної трудової міграції з даними, зібраними консалтинговою фірмою, що спеціалізується в сфері послуг трудової міграції (GMAC, 2008a, b, c, d) [4].

По-перше, ми розглянемо тип "Кочівного працівника". Міжнародна мобільність корпоративних фахівців широко вивчається у дослідженнях у сфері управління та міжнародних людських ресурсів і трохи менше в сфері економічної географії і соціології праці. Деякі дослідження були зосереджені на групах фахівців для оцінки можливостей утримання та скорочення співробітників, таким чином, відображаючи практичний інтерес бізнесу. В якості альтернативи, системні дослідження вивчали як організації використовують внутрішні ресурси в залежності від міжнародних ринків, чому вони приймають мобільність як тактичний потенціал використання можливостей. Останнім часом все більше уваги приділяється питанням "репатріації" (фахівців, які повертаються із зарубіжних призначень), а також "експатріації за власною ініціативою" (з посиланням на осіб, які самостійно приймають рішення щодо міжнародної трудової міграції). Цей зростаючий акцент на індивідуальній ініціативі відображає зростання підприємництва як ідеології ведення бізнесу, а також відображає зниження формальних та стабільних форм праці у гнучкому капіталізмі. Мобільністю також зацікавилися економічні географи та соціологи праці (в той час як антропологи розглядали неофіційну трудову міграцію та міграцію робочого класу протягом тривалого часу). Вивчаючи мобільність висококваліфікованих фахівців, що рухаються транснаціональним колом, географи роз'яснили, яким чином перетинаються мобільність та місцезнаходження. Як з'ясувалося, збереження просторової концентрації – у "глобальному місті", – йде врозріз з колишніми припущеннями, що технологічна цифровізація стирає

дистанційні бар'єри. У свою чергу вчені-соціологи розглянули проблему впливу високотехнологічної мобільності, що діє у сімейних і робочих сферах [9].

У той час як загальні теорії розглядали функції та життєвий цикл корпоративної мобільності в межах розвитку промисловості, мало уваги було приділено розумінню того, як трудова мобільність переплітається з останніми процесами економіки знань. Як ми стверджуємо, сфера ІКТ та фінансів надає привілейовані місця для вивчення таких нових моделей мобільності і гнучкості роботи. При відправленні ключових працівників на міжнародні призначення для максимального використання бізнес-можливостей на різних ринках, транснаціональні організації повинні реагувати на зовнішні впливи, з'єднуючи моделі мобільності у портфелі ходів, які представляють собою відгуки на промислові і індивідуальні потреби. У цьому випадку вони використовують експатріацію як стратегію для управління складною системою розвитку знань та менеджменту через кордони.

Міжнародні джерела міграції фахівців в значній мірі варіюються в залежності від галузі. У сильно глобалізованих сегментах, таких як фінансова сфера та галузь програмного забезпечення, міжнародна трудова міграція розширює мережі фахівців за рахунок прискорення обміну інформацією, знаннями та довірою. Дана ситуація виглядає такою, в якій "тепер зникає традиційний експатріант, який замінюється "кочівним працівником", а кінцева мета міжнародної мобільності відповідає завданню міжнародного бізнесу в процесі глобалізації" [1, с. 246]. В таких режимах, географічна та професійна мобільність часто стає умовою для просування по службі. Фахівці скоро розуміють, що вони повинні "стати транснаціональними" [1, с. 256]: вони повинні навчитися використовувати окремі сімейні та організаційні навички, які, таким чином, створюють певний тип суб'єктивності, який має адаптуватися до мінливих умов гнучкого капіталізму. Незважаючи на необхідність ретельного вивчення цієї теми, твердження з приводу "кочівного працівника" і "транснаціональних культур" вказують на можливі шляхи, за якими економіка знань трансформує характер праці, трудові відносини та комунікативні навички.

Для того щоб зрозуміти, як відношення між мобільністю та працею трансформується економікою знань, ми в даній статті порівнюємо види мобільності, що виявлені у двох типах галузей. Ці кластери визначаються на основі їх різноманітної залежності від інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Системи ІКТ забезпечують інфраструктуру, яка організовує системи виробництва, дистрибуції і управління. У цій схемі знакові галузі економіки знань залежать від знань та інноваційних можливостей, які є основою конкурентної переваги. З іншого боку, традиційні галузі промисловості, що закріпилися на розвинених ринках та у виробничих циклах, шукають конкурентні переваги шляхом залучення фізичних активів та ринкового домінування [6].

Щодо трудової міграції, то її варто розглядати у двох площинах: з точки зору емпіричного та методологічного аналізу. Для цього були використані дані опитування громадської думки про тенденції міжнародної трудової міграції, що зібрані консалтинговою фірмою, яка спеціалізується в сфері послуг з корпоративного переміщення працівників GlobalRelocationTrendsReport (GMAC, 2008a, b, c, d)[4]. У самому профілі фірми розкриваються деякі практичні питання, пов'язані з міжнародною трудовою міграцією, а саме: через відокремлення від брокерської корпорації з нерухомості, фірма стає фінансовим підрозділом світового виробника автомобілів, таким чином, відображає матеріально-

технічні, житлові і транспортні проблеми, пов'язані з міграцією висококваліфікованих фахівців.

В даній статті використовується загальні та галузеві звіти 2014 і 2015 років. Основні теми, що розглядаються в цих звітах, включають демографічних експатріантів, організаційні практики та програми з міжнародної трудової міграції, а також інші не менш важливі проблеми міжнародного бізнесу.

Згідно GMAC, 2008a, b, c, d; в цілому 154 корпорації, які брали участь в опитуванні, винаймають більше ніж 50000 працівників-експатріантів поряд з 4,3 мільйонами звичайних працівників [4]. Слід зазначити, що опитування не охоплювало безпосередньо мобільних фахівців, але включало HR-спеціалістів, що відповідають за управління мобільністю. Згідно з зазначеним дослідженням, близько 150 експертів-респондентів брали участь в кожному з щорічних опитувань. Їх відповіді були зібрані за допомогою онлайн-анкети з більш ніж 100 питаннями з варіантами відповідей та кількома розгорнутими питаннями, що доповнювалися коментарями близько двох десятків респондентів.

Ключовим висновком є те, що наукоємні організації використовують більш динамічний, різноманітний і непередбачуваний спектр практик мобільності, порівняно з тими, що були виявлені у більш традиційних галузях (з більш низьким рівнем використання ІКТ-систем). Це ще раз підтверджує твердження, що існує тісний взаємозв'язок між типами міжнародної мобільності і передачею знань, але це співвідношення може змінюватися в залежності від сектора і компанії. У нашому аналізі, замість того щоб використовувати загальні теорії промислового розвитку, ми оцінювали відмінності між цими портфелями в межах трудових процесів, які є типовими для економіки знань. Ми стверджували, що більш динамічні, різноманітні та непередбачувані форми мобільності ми виявили в наукоємних організаціях, що тісно пов'язані з та, ймовірно, відображають більш широкий економічний та технологічний тиск з боку гнучкого капіталізму [6].

Економіка знань виникла в рамках нинішньої глобальної гнучкої капіталістичної системи, яка дистанційно з'єднує галузі у віддалених регіонах, використовуючи інформаційні технології в якості основного компонента виробничих процесів. Але ці технологічно-економічні режими також посилюють робочі ритми та важелі управління, розхитавши баланс між роботою та особистим життям мимовільними, неконтрольованими та експлуаторськими способами, з якими зазвичай стикаються висококваліфіковані фахівці. Хоча це дослідження відзначило деякі наслідки міжнародної трудової міграції для працівників-експатріантів і членів їх сімей, необхідні подальші дослідження, щоб визначити ступінь, в межах якого гнучкий капіталізм посилює певні стреси, які переживають за кордоном.

Як ми бачимо, мобільність і "гнучкість" тісно пов'язані між собою в межах поточних економічних режимів. Чим більш глобально інтегрованими та інформаційно-орієнтованими стають галузі, тим більш мобільною, непотійною та епізодичною стає робота. З падінням систем соціального забезпечення, стабільність роботи була замінена можливістю отримати роботу. Фахівці більше не розраховують на розвиток кар'єри в одній організації до виходу на пенсію. Замість цього вони стають гнучкими та згодні на будь-які умови праці: подолання довгих дистанцій до місця роботи, часті подорожі, повсюдне підключення до мережі, багатозадачність, непевне просування по службі, відсутність гарантій зайнятості, значна частина яких, пов'язана з частою зміною місць роботи. Кажучи стисло, мобільність може сприяти експлуатації висококваліфікованих робітників; в

економіці знань мобільність відноситься не тільки до практик і режимів просторового руху, але й до численних професійних і життєвих можливостей, з якими стикаються такі працівники. Більш конкретно, професійна мобільність (просування по службі, можливості працевлаштування) регулярно стикається з вимогами до робітників щодо їх просторової мобільності, що визначається міжнародними організаційними режимами.

Список використаних джерел

1. Beaverstock, J.V. (2004) 'Managing across borders: knowledge management and expatriation in professional service legal firms'. *Journal of Economic Geography*, 4(2):157-179.
2. Brinkley, I. 2008. *The Knowledge Economy: How Knowledge is Reshaping the Economic Life of Nations*. The Work Foundation.
3. Brynjolfsson, E. & B. Kahin (2002) (eds.) *Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research*. Boston: MIT Press.

4. GMAC (2008a) *Global Relocation Trends Report: Energy Industry Spotlight*.
- (2008b) *Global Relocation Trends Report: Finance Industry Spotlight*.
- (2008c) *Global Relocation Trends Report: High-Tech Sector Spotlight*.
- (2008d) *Global Relocation Trends: 2008 Survey Report*.
5. Kaufmann, V., M. Bergman & D. Joye (2004) 'Motility: Mobility as Capital'. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4):745-756.
6. Nachum, L. & S. Zaheer (2005) 'The persistence of distance? The impact of technology on MNE motivations for foreign investment'. *Strategic Management Journal*, 26(8):747-767.
7. OECD, (2001a) *Devolution and Globalisation*. Paris: OECD.
8. Powell, W. & K. Snellman (2004) 'The Knowledge Economy'. *Annual Review of Sociology*, 30: 199-220.
9. Thrift, N. (1997) 'The Rise of Soft Capitalism'. *Cultural Values*, 1(1):29-57.

Надійшла до редколегії 21.01.17

Ю. Сикорский, соискатель

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ И РЕЖИМОВ МОБИЛЬНОСТИ ВНУТРИКОРПОРАТИВНОГО РЫНКА РАБОЧЕЙ СИЛЫ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос взаимодействия международной мобильности корпоративных специалистов с ростом экономики знаний в рамках "гибкой" капиталистической системы. В связи с тем, что телекоммуникационные технологии трансформируют экономику, транснациональные организации могут использовать стратегии мобильности, которые влияют на работу и жизнь высококвалифицированных специалистов и членов их семей. Анализ подтверждает, что модели мобильности в информационно-насыщенных отраслях промышленности являются более динамичными, неустойчивыми и непредсказуемыми – одним словом, более "гибкими" – чем те, которые относятся к обычным или развитым отраслям.

Ключевые слова: экономика знаний, гибкость, мобильность, международная трудовая миграция, экспатрианты, информационно-коммуникационные технологии, управление персоналом.

Y. Sikorskyi, aspirant

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MODELS AND REGIMES ANALYSIS OF MOBILITY OF CORPORATE LABOUR MARKET IN THE CONTEXT OF MODERN KNOWLEDGE ECONOMY

Annotation: This article examines the interaction between the international mobility of corporate professionals with the growth of the knowledge economy within the "flexibility" of the capitalist system. Due to the fact that telecommunication technologies are transforming the economy, multinational organizations have the opportunity to use a mobility strategy that impacts the work and life of highly skilled professionals and their families. The analysis confirms that the model of mobility in the information-rich industries are more dynamic, volatile and unpredictable – in a word, more "flexible" – than those in conventional or advanced industries.

Keywords: knowledge economy, flexibility, mobility, international labor migration, expats, information communication technologies, human resources management.

УДК 339.923.061.1

О. Хмара, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНІ ВИРОБНИЧІ МЕРЕЖІ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИМУ КОМПЛЕКСІ

У статті проаналізовано методологічні підходи до аналізу міжнародних виробничих мереж та зроблена спроба охарактеризувати ключові світові тенденції розвитку міжнародних виробничих мереж в оборонно-промисловому комплексі (ОПК), виділивши фактори успішності кооперації в окремих компаніях. Варто зазначити, що ОПК відноситься до стратегічно важливих комплексів у кожній країні, тому більшість компаній не розповсюджують інформацію про свої виробничі ланцюги.

Ключові слова: міжнародні виробничі мережі, фрагментація глобального виробництва, ланцюги створення вартості, оборонно-промисловий комплекс.

На сьогоднішній день міжнародні виробничі мережі (global value chains (GVC)) стали ключовим елементом світової економіки і є, мабуть, одним з найбільш наочних проявів тенденцій глобалізації та транснаціоналізації, демонструючи їх плюси і мінуси.

В умовах сучасної глобалізованої економіки більшого значення з точки зору забезпечення зайнятості та розвитку має не сам кінцевий продукт, який є об'єктом міжнародної торгівлі, а результати діяльності компаній, що беруть участь у створенні цього продукту.

Міжнародні виробничі мережі є стійким механізмом створення вартості в процесі створення кінцевого продукту, що включає в себе різні технологічні стадії виробництва, а також сфери дизайну та збуту продукції. Всередині конкретного глобального ланцюжка вартості

прийнято виділяти висхідні зв'язки (зворотні зв'язки в GVC), що відображають експорт сировинних товарів і послуг, які потім імпортуються назад у вигляді готових продуктів [(зв'язки (компанії), що виробляють комплектуючі та компоненти для більш складної продукції)], і спадні зв'язки (зворотні зв'язки в GVC), що відображають виробництво та експорт кінцевих товарів і послуг, що базуються на імпорті сировинних товарів і послуг (передові виробники, які збирають фінальний продукт).

Участь в міжнародних виробничих мережах приймають як розвинені, так і країни, що розвиваються, незалежно від рівня свого технологічного розвитку і доходів на душу населення, проте ступінь їх включеності, позиції в ланках GVC, а, значить, і можливості отримання найбільшої вигоди, залишаються різними.

Фрагментація глобального виробництва – явище не нове, але його значимість зростала протягом тривалого часу. В силу зростаючої політичної та економічної значущості міжнародних виробничих мереж даний феномен сьогодні виявляється в центрі уваги багатьох країн і міжнародних інститутів, хоча сама концепція ланцюга створення вартості виникла в 1960-1970-ті рр. Міжнародна фрагментація виробництва все більш і більш ставала явною з середини 1980-х років. Ця тенденція слідувала з технологічних інновацій в комунікації та транспортуванні, які знизили затрати, дозволивши країнам спеціалізуватися на виробництві окремих компонентів, а не кінцевих продуктів [1, с. 109]. У 1990-і рр. концепцію міжнародних виробничих мереж послідовно розвивав професор Гарвардської бізнес-школи Майкл Портер [2-4] в рамках теорії конкурентних переваг країн. За М. Портером, "конкурентна перевага досягається, виходячи з того, як фірма організовує і виконує окремі види діяльності... За допомогою цієї діяльності фірми створюють певні цінності для своїх клієнтів. Кінцева цінність, створена фірмою, визначається тим, скільки клієнти готові заплатити за товари і послуги, що пропонуються фірмою" [2, с. 59]. Портер вважає, що управління зв'язками може стати вирішальним джерелом конкурентної переваги. Іншими словами, М. Портер показує, що компанія не може одна створювати продукт, вона тісно взаємодіє з партнерами, які мають свої ланцюги вартості. "Конкурентна перевага все більше визначається тим, наскільки чітко фірма може організувати всю цю систему" [2, с. 61]. Його підхід був близьким до концепції "потоків вартості" (value stream), розвинутою американськими фахівцями в області менеджменту Джеймсом Вомак і Деніелем Джонсом [5].

Найчастіше ланцюг вартості носить лінійний характер і включає почергові види діяльності, що описують процес розробки, створення і реалізації споживчої вартості на споживчому ринку. Спільний аналіз моделі і ланцюга створення вартості дозволяє виявити найбільш важливі для компанії етапи створення вартості, що забезпечують досягнення обраної компанією структури споживчої вартості. Наприклад, якщо в структурі вартості домінує фактор ціни, то такі етапи процесу створення вартості як просування бренду, НДДКР, обслуговування і управління лояльністю покупців, йдуть на другий план.

За влучним зауваженням Пола Хармона, концепція ланцюга створення вартості Портера розроблялася для опису виробничої компанії – компанії, що виробляє продукт, який може бути проданий споживачеві. Побіжно глянувши на модель Портера, можна припустити, що концепція ланцюжка створення цінності проста і лінійна. Але якщо придивитися уважно, то стане ясно, що це не так [6].

У своєму базовому вигляді, як її визначив професор Колумбійської бізнес-школи Брюс Когут [7], ланцюг створення вартості представляє собою процес, при якому відбувається поєднання технології з ресурсами капіталу і праці та перетворення первинних ресурсів в готовий продукт, що підлягає потім збуту на ринку. При цьому компанія може займати лише одну ланку в даному процесі або бути в значній мірі вертикально інтегрованою [7].

Спроби пояснити, чому вертикально інтегрована компанія приймає рішення про доцільність міжнародного аутсорсингу, були зроблені в роботах англійського економіста Едіта Пенроуза [8], які частково пояснили дане явище наявністю у компанії-субпідрядників специфічних ресурсів і компетенцій. Ця теза потім була розвинена економістами, що вивчали проблематику

транзакційних витрат, на основі концепції частотної змінної (в тому числі Олівером Вільямсоном, Чарльзом Файном, Річардом Норманом Ланглуа, Полем Робертсоном) [9-11]. Її ключовий принцип полягає в тому, що компанії мають схильність вдаватися до аутсорсингу в тих випадках, коли потреба в якомусь ресурсі буває рідкісною. Проте це зовсім не означає, що будь-які складні види діяльності будуть здійснюватися виключно в умовах вертикальної інтеграції. Результати робіт теоретиків мережевої економіки (Хуана Карлоса Джарілло, Едварда Лоренца, Вальтера Пауелла, Томаса Торелли) [12, с. 31-41], [13], [14, с. 265–276], [15, с. 37–51] свідчать про те, що на вибір фірм на користь фрагментації або інтеграції виробництва впливають і такі фактори як довіра, репутація, взаємозалежність, регулярність транзакцій, які дозволяють справлятися з ефектами опортунізму на міжфірмовому рівні і створювати набагато більш виробничі мережі, ніж ті, які могли б виникнути відповідно до однієї лише теорії транзакційних витрат.

Разом з тим в останні десятиліття дослідники відзначили [16], що, незважаючи на достатню розробленість тематики виробничої фрагментації в рамках ланцюгів створення вартості, міжнародний аспект даного процесу є відносно новим. При цьому все більше спостерігається процес інтеграції торгівлі при одночасній дезінтеграції виробництва [17]. У зв'язку з цим в широкій ужиток увійшов термін "глобальні ланцюги доданої вартості" (ГЛВ), що відображає цей новий (глобальний) аспект вже знайомого об'єкта досліджень.

Центральним місцем досліджень за тематикою ГЛВ, як правило, виступає питання управління і те, як різні форми управління і контролю над ГЛВ сприяють або перешкоджають поліпшенню становища компаній в ГЛВ, включаючи продуктову, функціональну або процесову модернізацію. В якості одиниці аналізу в сучасних дослідженнях ГЛВ можуть виступати як промислові кластери і галузі, так і держава в цілому.

На сьогоднішній день можна виділити дві великі теоретичні школи [18, с. 39-58] дослідників тематики ГЛВ: інтернаціоналізму і індустріалізму.

Перша школа представлена північноамериканськими дослідниками ГЛВ, перш за все професором соціології, директором Центру глобалізації, управління і конкурентоспроможності Університету Дюка Гаррі Джереффі [19, с. 37-70], [20], [21, с. 74-115], а також декількома європейськими дослідниками, включаючи провідного спеціаліста Інституту досліджень розвитку університету Ессекса Рафаеля Каплінські [22], дослідника Датського інституту міжнародних досліджень Пітера Гібона [23], [24].

Школа індустріалістів, з іншого боку, представлена такими дослідниками Інституту досліджень розвитку Університету Сассекса як Джон Хамфрі і Хуберт Шмітц. У той час як інтернаціоналістів відрізняє переважне використання макроперспективи як в контексті одиниць аналізу, так і в масштабі пропонованих рекомендацій, індустріалісти воліють проводити аналіз на мікрорівні, розглядаючи більш локальний досвід галузей і кластерів.

Разом з тим даний розподіл є досить умовним, оскільки дані підходи швидше доповнюють один одного, до того ж існує ряд спільних публікацій представників даних шкіл.

У найбільш систематизованому вигляді сучасна теорія ГЛВ представлена в роботах Р. Каплінські і Г. Джереффі, які підкреслюють керований і динамічний характер ГЛВ. Так, Г. Джереффі запропонував найбільш ві-

домий підхід до класифікації типів управління всередині ГЛВ [25], виділивши п'ять ключових типів управління.

1. Ринкові ГЛВ (*Markets*), в яких є низькі витрати на пошук нового торгового партнера для будь-якої зі сторін.

2. Модульні ГЛВ (*Modular value chains*), в яких, як правило, виробники виготовляють продукцію за більш-менш деталізованими специфікаціями замовника.

3. ГЛВ, побудовані на відносинах (*Rational value chains*), в яких спостерігається комплексна взаємодія продавців з покупцями, що створює взаємозалежність і призводить до високої специфічності інвестицій.

4. Загарбницькі ГЛВ (*Captive values chains*), в яких дрібні постачальники транзакційно залежні від великих покупців.

5. Ієрархічні ГЛВ (*Hierarchy*), де управління характеризується вертикальною інтегрованістю складових ланок даних ГЛВ.

Розвиваючи концепцію Джереффі [22], Р. Каплінські запропонував три ключових типи управління в рамках ГЛВ:

1) "законодавче управління", пов'язане з встановленням основних правил і умов участі в ГЛВ;

2) "контролююче управління", що передбачає здійснення систематичної перевірки діяльності всіх ланок ГЛВ і їх відповідності загальним правилам;

3) "виконавче управління", пов'язане з підтримкою учасників ланцюга щодо виконання загальних правил.

У той же час необхідно відзначити, що запропоновані типи управління в рамках ГЛВ є скоріше аналітичною конструкцією, свого роду "ідеальними типами". На практиці різні типи управління змішані, взаємодоповнюють один одного в різних комбінаціях і можуть змінюватися настільки ж динамічно, як динамічно змінюються ланки в ланцюгу та основні джерела отримання ренти в рамках ланцюгів. При цьому необхідно зазначити, що сьогодні ГЛВ стають не просто аналітичною конструкцією, але й все більше використовуються в якості інструменту міжнародного економічного регулювання.

Ґрунтуючись на концепції ланцюга і системи вартості М.Портера, Р. Каплінські та А. Морріс розробили методологію аналізу ланцюга вартості ("ланцюжок накопичення вартості"), що включає три основних елементи аналізу:

- аналіз бар'єрів входу в ланцюг і видів ренти, одержуваної учасниками, а також методів розподілу доходів всередині ланцюга;

- диференціація різних видів управління всередині ланцюга і дослідження механізмів координації спільної діяльності учасників;

- дослідження видів ланцюгів вартості (контрольована виробником або покупцем) і процесів модернізації ланцюгів.

Автори підкреслюють, що реальні ланцюги створення вартості є складними і часто заплутаними процесами. Але саме цей вид аналізу (аналіз ланцюга вартості) дозволяє удосконалювати конкурентоспроможність компанії, що беруть участь в ланцюгу. XXI-е століття внесло свої корективи в процес створення вартості. У зв'язку з ростом пов'язаності економічних суб'єктів, необхідністю спеціалізації та кооперуванні, на авансцену глобальної економіки вийшли міжфірмові мережі як найкращі форми організації взаємодії партнерів в рамках процесу створення вартості. Таким чином лінійні ланцюги вартості перетворилися в нелінійні, а фактично – в мережі вартості. Так, відомий Гарвардський професор К. Крістенсен визначає мережу вартості як "сукупність постачальників і ринкових каналів, а також сервісних провайдерів, що підтримують загальну біз-

нес-модель в галузі" [27, с. 296]. Крім споживчої цінності, в мережі цінності повинна створювати цінність для кожного її учасника.

Оскільки організація ланцюгів вартості є частиною бізнес-моделей, то все частіше при описі мережі цінності використовується термін "ділова екосистема". Цей момент підкреслюють Л.Гераклеос і Й.Вірц, проголошуючи, що "компаніям треба створювати не лінійну ланцюжок створення вартості (цінності), а ділову екосистему як розгалужену мережу взаємопов'язаних компаній, що підтримують стратегію розвитку компанії" [28, с.89-94].

Основні цілі створення ланцюга – скорочення термінів поставки і витрат, поліпшення обслуговування, облік запитів споживачів. Тому найчастіше такий ланцюг працює на базі системи програмного забезпечення SCM – управління ланцюгами поставок, яка націлена на налагодження, інтеграцію і координацію процесів з опорою на такі концепції як облік запитів споживачів (*efficient consumer response*), поставки "точно в строк" (*just-in-time*), безперервне поповнення запасів (*continuous replenishment*) тощо. Дослідження багатьох авторів підтверджують, що в ланцюгу вартості існує центральна, або фокальна, фірма (фірма-організатор), яка бере на себе функції координатора процесу створення вартості.

Ланцюг створення вартості в багатьох випадках не підходить для опису багатьох сучасних бізнес-моделей. Основний виробник товару та цінність цього товару для покупця буде визначатися мережею взаємопов'язаних ланцюгів вартості. По-перше, це ланцюг цінності постачальника, власне фірми виробника, каналів збуту і місце цього товару в ланцюгу цінності покупця. Таким чином, мережа створення цінності визначається як система, що володіє метою задоволення потреби кінцевого споживача. Аналіз мережі створення вартості є в першу чергу візуальним представленням моделей обміну між учасниками, відображаючи як традиційні бізнес транзакції, так і нематеріальний обмін.

Якщо врахувати, що у кожній компанії існує власний процес створення вартості, який включає як її внутрішні підрозділи, так і зовнішніх партнерів (виконавців), то сукупність усіх цих ланцюгів вартості можна розглядати як взаємопов'язану мережу партнерів, націлених на створення кінцевого продукту для кінцевого покупця. Звідси виникає найважливіша проблема – проблема координації діяльності всіх учасників мережі створення цінності. Таким чином, поняття ланцюга вартості поступово трансформувалося в поняття мережі цінності (мережі створення цінності). А для мережі властиві свої характеристики – ресурси, процеси, взаємовідносини тощо.

Оборонно-промисловий комплекс (ОПК) провідних зарубіжних країн становить важливу частину сучасного науково-дослідного і виробничого сектора світової економіки. Більшість найбільших компаній ОПК є багатогалузевими багаторівневими структурами, що мають в своєму складі спеціалізовані підрозділи, які займаються розробкою і випуском високотехнологічної продукції військового та цивільного призначення.

Американський військово-промисловий комплекс (ВПК) має стандартну структуру. Його основу складають військово-промислові концерни, які за останні десятиліття перетворилися в гігантські оборонні мегакомпанії. Щорічна виручка провідних фаворитів із них вимірюється десятками мільярдів доларів.

Флагманами європейського ринку озброєнь є Німеччина, Франція і Велика Британія. Ці країни входять в TOP-5 світових експортерів зброї і їх армії є найбільш передовими на континенті. Крім цих країн великі ВПК

мають Італія, Іспанія, Швеція. ВПК Євросоюзу в значній мірі відрізняється від військово-промислового комплексу США. В першу чергу це пов'язано з відносною нечисленністю європейських армій. Тому підприємства європейського ВПК працюють в основному на експорт. У середньому державні оборонні замовлення для європейських оборонних підприємств складають близько 28% всієї продукції, що випускається – а решта експортується.

Ще однією особливістю європейського ринку озброєнь є той факт, що в процесі економічного розвитку відбулося поглинання одними компаніями інших і в результаті в більшості країн ЄС виробництвом озброєння займається 1-2 концерни. У Франції це Thales і Snecma, в Італії – Finmeccanica, в Великобританії – BAe Systems, Saab в Швеції і Volvo. Виняток становить Німеччина, тут у виробництві озброєнь зайнято багато різних компаній, котрі є дочірніми підприємствами великих промислових концернів. Найвідоміші з них – Krauss-Maffei Wegmann, Rheinmetall AG, ThyssenKrupp AG [29].

Список найбільших оборонних підприємств світу з 2009 року очолює американська корпорація "Локхід-Мартін". У 2014 році обсяги її продажів озброєння та військової техніки (ОВТ) досягли \$37,5 млрд. Десятку світових виробників озброєнь замикає "3-Ел ком'юнікейшнз", що отримала від реалізації продукції військового призначення (ПВН) \$9,81 млрд. [30].

Всі десять найбільших оборонних компаній зареєстровані в Сполучених Штатах і Західній Європі. Їх загальна частка в 2014 році склала 49,6% світового обсягу військових продажів (\$198,89 млрд.). У 2013 році цей пайовий показник досягав 50%. На думку західних експертів, в перспективі домінування даних корпорацій в загальносвітовому рейтингу збережеться. Разом з тим їх частка незначно скорочується, у міру того як компанії інших країн (Росії, Китаю, Індії та ін.) збільшують доходи за рахунок зростання державних оборонних замовлень.

Таблиця 1. Провідні світові виробники озброєнь
(за даними Стокгольмського інституту дослідження проблем світу SIPRI-2015) [30]

Місце	Компанія (країна)	Продажі військової продукції (\$ млн.)	Загальні об'єми продажів (\$ млн.)	Частка військової продукції в загальному об'ємі продажів (%)
1	"Локхід-Мартін" (США)	37 470	45 600	82
2	"Боїнг" (США)	28 300	90 762	31
3	"Брітїш аероспейс сістемз" (Велика Британія)	25 730	27 395	94
4	"Рейтеон" (США)	21 370	22 826	94
5	"Нортроп-Грумман" (США)	19 660	23 979	82
6	"Дженерал даїнемікс" (США)	18 600	30 852	60
7	"Ербас груп" (транс'європейська)	14 490	80 521	18
8	"Юнайтед текнолоджіз" (США)	13 020	65 100	20
9	"Финмекканіка" (Італія)	10 540	19 455	54
10	"Ел-3 ком'юнікейшнз" (США)	9 810	12 124	81

"Локхід-Мартін" – найбільша в світі американська компанія, створена в 1995 році. Спеціалізується в галузі авіабудування, космічної техніки, суднобудування, автоматизації підприємств державної та комерційної сфери та організації транспортної логістики.

Основними сферами діяльності корпорації є:

- Розробка і виробництво літаків тактичної авіації, вертольотів, а також участь в НДДКР в сфері аеронавтики;
- Розробка і виробництво, а також забезпечення запусків ракет-носіїв (РН) і космічних апаратів (КА) військового та комерційного призначення;
- Створення інтегрованих систем контролю і управління військами та високоточною зброєю, ведення перспективних розробок в аерокосмічній та енергетичній сферах в інтересах Міністерства Оборони США, інших центральних органів виконавчої влади, а також комерційних організацій.

Компанія "Локхід-Мартін" отримує понад 80% доходів від замовлень Міністерства та інших силових відомств США, а також від зарубіжних військових споживачів. Вона виробляє широкий спектр продукції військового призначення: балістичні ракети ("Трайидент-2", MGM-140 "Атакмс"), засоби протиракетної оборони ("Петріот", ТХААД), авіаційну техніку (бере участь у виробництві винищувачів F-35), радіолокаційне обладнання, навігації, розвідки, управління і зв'язку, РН ("Дельта", "Атлас" – спільне з "Боїнг") тощо.

У 2015 році "Локхід-Мартін" істотно розширила спектр своєї діяльності, купивши у найбільшого американського виробника вертольотів "Юнайтед текнолоджіз" компанію "Сікорський еркрафт". За прогнозами

західних експертів, прибуток корпорації за підсумками 2015 року перевищив \$40 млрд..

"Нортроп-Грумман" ("Northrop Grumman") є одним зі світових лідерів в області розробки і виробництва ОВТ, а також товарів подвійного призначення. Поряд з цим спеціалізується на наданні послуг у високотехнологічних сферах в інтересах США і західних країн. Корпорація створена в 1994 році в результаті злиття двох компаній – "Нортроп" і "Грумман". Її штаб-квартира знаходиться в м. Лос-Анджелес (штат Каліфорнія)[30].

Корпорація виготовляє наступну продукцію:

- Електронні системи – радіолокаційні станції повітряного, наземного і морського базування, навігаційні системи, засоби радіоелектронної боротьби, високоточна зброя, системи зв'язку, космічні системи, автоматизовані системи управління;
- Інформаційні технології – інформаційно-програмне забезпечення систем управління та обміну розвідувальними даними оперативного і стратегічного рівня, військових і державних об'єктів, стратегічних ядерних сил (СЯС);
- Інтегровані системи – багаторівневі інформаційні системи, поєднані з системами управління держави і збройних сил, системами розвідки і спостереження;
- Системи управління – системи управління державою, ВС, СЯС і силами загального призначення;
- Військово-морську техніку з ядерними енергетичними установками – авіаносці і підводні човни різного призначення;
- Корабельні системи – надводні кораблі;

- Космічні технології – широкий спектр військових космічних систем, ракетно-космічна, авіаційна техніка подвійного призначення;

- Технічне забезпечення – програми технічного забезпечення, модернізації, гарантійного обслуговування і ремонту ОБТ.

Обсяг продажів "Нортроп-Грумман" в 2015 році склав \$23,5 млрд., що на 2% менше показника 2014 р. (\$23,98 млрд). Операційний прибуток компанії в 2015 році також продемонструвала спад і склав \$3,1 млрд., знизившись на 3,1% в порівнянні з показником 2014 р. (\$3,2 млрд.).

"Дженерал дайнемікс" ("General Dynamics") [31] – виробник військової і аерокосмічної техніки зі штаб-квартирою в м. Черч-Фолс (штат Віргінія). Має підрозділ "Дженерал дайнемікс ленд системз", яке випускає бронетанкову техніку та озброєння. Основний дохід приносять діючі програми виробництва та модернізації бронетанкової техніки (танки M1 "Абрамс", ББМ "Страйкер" тощо).

Інший підрозділ – "Дженерал дайнемікс марин системз" – поставляє Пентагону підводні човни типів "Віргінія", "Сі Вулф" і "Лос-Анджелес". В даний час компанія є головним підрядником по одному з двох проектів будівництва бойових кораблів прибережної зони типу "Індепенденс" (LCS).

Значну роль в бізнесі корпорації відіграє розробка і випуск високопродуктивних інформаційних систем, що застосовуються для управління Збройних сил США. В їх число входять: система управління міжконтинентальними ракетами (MX), системи телекомунікаційного спостереження та обробки даних космічної розвідки (SAPS), модульні комплекси трансляції, розпізнавання і обробки сигналів (MASP), системи інформаційного забезпечення (GDMX) тощо.

Як приклад створення міжнародних виробничих систем, можна проаналізувати ланцюги створення компонентів деталей винищувачів F-35. У консорціум на чолі з "Локхід-Мартін" увійшли також "Нортроп-Грумман", "Пратт енд Вітні", "Ролс-Ройс", "Елісон" і "Брітіш Аероспейс". У розробці окремих вузлів взяли участь "Сканк уоркс" в Палмдейл (Каліфорнія) і "Аеронотукал Системс" [32].

У 1995 році компанія Lockheed Martin оголосила про Співпрацю з ОКБ імені Яковлєва. Знання і досвід радянських технічних фахівців, накопичені в процесі розробки радянського винищувача вертикального зльоту і посадки Як-141, залучалися для розробки F-35. Демонстраційна версія, Lockheed Martin X-35B, багато в чому зовні нагадує Як-141.

Вибір конструкції F-35 був зроблений в 2001 році в результаті конкурсу за програмою JSF між компаніями "Боїнг" (модель X-32) і "Локхід-Мартін" (модель X-35). В результаті була намічена розробка уніфікованої моделі винищувача-бомбардувальника для країн НАТО з базуванням на суші і на морі. Програму фінансували спільно США, Велика Британія (\$2,5 млрд.), Італія (\$1,0 млрд.), Нідерланди (\$800 млн.), Канада (\$440 млн.), Туреччина (\$175 млн.), Австралія (\$144 млн.), Норвегія (\$122 млн.) і Данія (\$110 млн.). На розробку і придбання літаків спочатку планувалося витратити \$233 млрд., але програма значно затягнулася і вийшла за межі бюджету. За прогнозами витрати США протягом наступних 15 років складуть \$379 млрд.. Через високу ціну, велику кількість придбаних літаків і планів по їх тривалій експлуатації, обслуговування та модернізації F-35 в кінцевому підсумку через 50 років можуть перевищити \$1 трлн. [32].

На початку березня 2015 року із збірного конвеєра в Італії зійшов перший зібраний за межами США винищувач

F-35. Літак, позначений як AL-1, став першою з восьми машин, зібраних на заводі FACO (Final Assembly and Check Out) поблизу авіабази Камері (Північна Італія). Італія мала намір виконувати збірку як своїх F-35, так і призначених для ВПС Нідерландів винищувачів цього типу.

Якщо детальніше розглянути ланцюг створення деталей для конструкції винищувача F-35 та його основних варіантів, то ми побачимо співпрацю таких міжнародних компаній:

- Радіолокаційна станція з активною фазованими антенними ґратами AN / APG-81 та електронно-оптичні системи AN/AAQ-37 (DAS) виробництва Grumman Electronic Systems.

- В рамках британо-американської співпраці налагоджений випуск компонентів фюзеляжу, комп'ютерних, лазерних, навігаційних систем, а також обладнання зв'язку для цього літака зі сторони компанії "BAe Systems".

- Розробкою моделі шолому пілота займаються британські компанії Vision Systems International та Helmet Integrated Systems Limited, а ізраїльська компанія Elbit Systems, що спеціалізується в розробці і модернізації різних видів озброєнь, та її американський партнер, компанія Rockwell Collins, будуть випускати шоломи пілотів для винищувачів F-35C. Шоломи будуть додані в стандартну комплектацію літаків з 2016 року.

- F-35A і F-35C оснащуються двигуном Pratt&Whitney F135, який є продовженням розвитку двигуна F119, на F-22. Двигун для F-35B розроблений за участю Rolls-Royce Defence.

- Крила для F-35 Lightning II будуть виготовлятися в Ізраїлі на заводах IAI (Israel Aerospace Industry). Контракт з компанією Lockheed Martin буде підписаний на 10-15 років. Сума контракту – \$2,5 млрд. IAI вже приступила до організації конвеєра для збирання крил F-35.

- Спеціально для винищувача-бомбардувальника F-35 фірмою General Dynamics створена авіаційна чотириствольна гармата GAU-22/A 25 мм калібру.

На додаток до базових вимог озброєння винищувача, Норвегія та Австралія фінансують роботи з пристосування до F-35 перспективної протикорабельної ракети Naval Strike Missile (NSM), яка отримує назву Joint Strike Missile.

"Брітіш аероспейс системз" (BAe Systems) – корпорація, створена в 1977 році зі штаб-квартирою в Лондоні. Капіталізація компанії становить \$17,6 млрд. і загальний річний дохід – \$27,4 млрд. Вона є монопольним виробником ОБТ в Великій Британії, задовольняючи до 92% потреб міністерства оборони країни. Продукції корпорації (наземні, авіаційні і морські системи ОБТ, радіоелектронна техніка і системи безпеки, IT-послуги) поставляється в 130 держав світу.

"BAe Systems" (її підрозділ "Ленд енд армaments") виробляє техніку і озброєння для сухопутних військ. Основну номенклатуру її ПВН складають танки ("Челенджер-2"), ББМ (M2, M3, AAV7, M113), броневих автомобілі ("Кайман", RG-33), РСЗВ ("Млрс") і гаубиці (самохідні M109). На базі танка "Челенджер-2" на заводі в Ньюкасл-апон-Тайн налагоджений випуск броньованих інженерних машин "Троян" і "Титан". Основні виробничі потужності компанії знаходяться на території Великої Британії (н. п. Телфорд, Ньюкасл-апон-Тайн і Вулверхемптон) і Сполучених Штатів (н. п. Йорк, Сілі та Чамберсбург).

Тактичні винищувачі виробляються на заводах компанії в н. п. Сам-лесбері, Прествік, Уортен, Престон і Уїбрідж.

Підрозділи корпорації "BAe системз сабмарін солюшен" і "BAe системз сьорфіс шипе" займаються будівни-

цтвом атомних багатоцільових підводних човнів типу "Естьют", багатоцільових авіаносців – "Куїн Елізабет" (CVF) і есмінців УРО – "Дерінг" (проект 45).

"BAe Systems" активно розвиває міжнародне співробітництво. Зокрема, компанія володіє 20% акцій корпорації "Ербас" (Франція, Німеччина, Іспанія), 33% – компанії "Єврофайтер" (Німеччина), 42,5% – "Панавія еркрафт" (Німеччина), 34,2% – "Сааб" (Швеція), 50% – АНС НВ (Нідерланди), 50% – "Гріпен Інтернешнл" (Швеція), а також частиною активів німецьких компаній "Хеклер унд Кох", "СТН атлас електроніки" і "СТА інтернешнл", італійської "Селекс сістем інтегріті", французьких – "Алс-том" і "Європіан аеросістемз".

Висновки. Розвиток процесів глобалізації в усьому світі зумовив перехід на нові бізнес-моделі, засновані на стратегічному партнерстві бізнес-суб'єктів навколо ланцюга створення вартості. Сучасні високотехнологічні компанії виготовляють продукти, використовуючи ресурси та компетенції сотень партнерів, розкиданих по всьому світу. Ефективній кооперації сприяють розвинені інформаційні технології, що дозволяють в режимі он-лайн отримувати найточнішу інформацію "з перших рук", координуючи зусилля всіх учасників процесу створення цінності. Ринкові мережі стають найважливішими організаційно-управлінськими структурами в сучасному підприємстві.

Головною метою американських компаній по відношенню до Західної Європи є доступ до ринків і технологій за допомогою альянсів і злиттів-поглинань. У країнах, де дозволені іноземні інвестиції в оборонний бізнес, компанії з США намагаються створювати свої дочірні фірми зі 100% американським капіталом. Це дозволяє їм конкурувати з місцевими компаніями даної країни, не проводячи складних переговорів про організацію спільного підприємства (СП). Тільки коли обсяги виробництва і технології поділяються сторонами на паритетних засадах і жодна зі сторін не має явного домінування, СП виявляються привабливою формою кооперації.

Американські компанії вважають за краще створювати максимально гнучкі альянси. Дуже часто вони намагаються обмежити термін роботи тієї або іншої дослідницької команди виконанням конкретного військового замовлення. У Європі ставляться до подібної практики скептично, оскільки побоюються, що європейські компанії будуть грати в таких альянсах підпорядковану роль. При цьому велика частина трансатлантичної оборонної кооперації націлена на виконання європейських програм, а велика частина американських оборонних програм залишається закритою для європейців, за винятком британських компаній.

В цілому в останні роки військові компанії поставлені в складні економічні умови. Негативний вплив на їх положення мало скорочення бюджетних коштів на закупівлі ОВТ та проведення НДДКР, що призвело до закриття або скорочення ряду великих програм з розробки та виробництва озброєнь.

Для збереження своїх можливостей підприємства ОПК активно займаються диверсифікацією і конверсією виробництва, розширюють номенклатуру продукції, що випускається, і нарощують частку продукції подвійного та комерційного призначення.

На тлі посилення конкурентної боротьби за отримання перспективних військових замовлень великі корпорації проводять НДДКР зі створення нових технологій і вдосконалення існуючих зразків ОВТ, в тому числі за рахунок власних коштів. Крім того, компанії активно використовують різні форми військово-технічного спів-

робітництва із зарубіжними країнами для нарощування експорту своєї продукції за кордон, організації збірного виробництва техніки в різних регіонах світу та подальшого її сервісного обслуговування.

Таким чином, провідні виробники озброєння і військової техніки в умовах кризових тенденцій у світовій економіці зберігають свої лідируючі позиції, підтримують на досить високому рівні наукові дослідження, що проводяться, та обсяги продукції, що випускається, і це дозволяє США та Західній Європі задовольняти потреби національних збройних сил в сучасних зразках ОВТ, зберігати мобілізаційний потенціал підприємств ОПК, а також нарощувати свої експортні можливості на світовому ринку озброєнь.

Список використаних джерел

1. Хмара М.П. Міжнародна фрагментація ефективності управління в глобальних ланцюгах нарахування вартості // Міжнародні відносини. Серія "Економічні науки" [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2649 – 2015. – №6. – с. 109-110.
2. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Competitive Advantage. Simon and Schuster. – 2008. – 602 p.
3. Porter M.E. Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance. Competitive Advantage of Nations. Simon and Schuster. – 2011. – 1289 p.
4. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. Competitive Strategy. Simon and Schuster. – 2008. – 442 p.
5. Womack J.P. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. Lean Thinking. Simon and Schuster. – 2010. – 402 p.
6. Harmon P. How do process create value? BPTrends, February, 2011.
7. Designing Global Strategies: Comparative and Competitive Value-Added Chains / MIT Sloan Management Review [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://sloanreview.mit.edu/article/designing-global-strategies-comparative-and-competitive-valueadded-chains/>
8. Penrose E. The Theory of the Growth of the Firm. Oxford: Oxford University Press. – 2009. – 466 p.
9. Williamson O.E. Markets, hierarchies, and the modern corporation: An unfolding perspective. Journal of Economic Behavior & Organization. 1992. – vol. 17. – Markets, hierarchies, and the modern corporation. – № 3. – pp. 335–352.
10. Fine C.H. Clockspeed: Winning Industry Control in the Age of Temporary Advantage. Clockspeed. Basic Books. – 1998. – 292 p.
11. Langlois R.N. Firms, Markets and Economic Change: A Dynamic Theory of Business Institutions. Firms, Markets and Economic Change Routledge. – 2002. – 198 p.
12. Jarillo J.C. On strategic networks. Strategic Management Journal. – 1988. – vol. 9. – № 1. – pp. 31-41.
13. Thompson G. Markets, Hierarchies and Networks: The Coordination of Social Life. Markets, Hierarchies and Networks. SAGE. – 1991. – 316 p.
14. Powell W. Neither market nor hierarchy: network forms of organisation // Markets, Hierarchies and Networks: The Coordination of Social Life, eds. G. Thompson [et al.]. SAGE. – 1991. – pp. 265–276.
15. Thorelli H.B. Networks: Between markets and hierarchies // Strategic Management Journal. – 1986. – vol. 7. – Networks. – № 1. – pp. 37–51.
16. Arndt S. Fragmentation: New Production Patterns in the World Economy. // CMC Faculty Books. – 2001.
17. Feenstra R.C. Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy Rochester, NY: Social Science Research Network. – 1998.
18. Morrison A. Global Value Chains and Technological Capabilities: A Framework to Study Learning and Innovation in Developing Countries. Oxford Development Studies. – 2008. – vol. 36. – Global Value Chains and Technological Capabilities. – № 1. – pp. 39-58.
19. Gereffi G. International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain. Journal of International Economics. – 1999. – vol. 48. – № 1. – pp. 37-70.
20. Gereffi G. The value of value chains: spreading the gains from globalization. The value of value chains Institute of Development Studies. – 2001. – vol. 32.
21. Kaplinsky R. Spreading the Gains from Globalization: What Can Be Learned from Value-Chain Analysis? // Problems of Economic Transition. – 2004. – vol. 47. – Spreading the Gains from Globalization. – № 2. pp. 74-115.
22. Каплински Р. Распространение положительного влияния глобализации. Какие выводы можно сделать на основании анализа цепочки накопления стоимости. – М.: ГУ ВШЭ. – 2002.
23. Gibbon P. The African Growth and Opportunity Act and the Global Commodity Chain for Clothing: Part special issue: Links between poverty

and environment degradation in Latin America. *World Development*. – 2003. – vol. 31. – № 11. – pp.1809-1827.

24. Gibbon P. Upgrading Primary Production: A Global Commodity Chain Approach. *World Development*. – 2001. – vol. 29. – Upgrading Primary Production. – №. 2. – pp. 345-363.

25. Gereffi G. The governance of global value chains. G. Gereffi, J. Humphrey, T. Sturgeon. *Review of International Political Economy*. – 2005. – vol. 12. – №. 1 – pp. 78-104.

26. Christensen C. The Innovator's Dilemma: The Revolutionary Book that Will Change the Way You Do Business // *Collins Business Essentials*. – 2011. – p. 296.

27. Гераклеос Л., Виць Й. Сингапурські авіалінії: баланс протіворечий // *Гарвард Бізнес Рев'ю*. – 2010. – с.89-94.

28. Шерешева М.Ю. Межфирменные сети. – М.: ТЕИС, 2006. – с.177-178.

29. Военная промышленность [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://utmagazine.ru/posts/8499-voennaya-promyshlennost>

30. TOP-10 наибольших экспортёров оружия в мире [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vestifinance.ru/articles/67810> – 24.02.2016.

31. Ведущие мировые производители вооружения (2016) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://politinform.su/ekonomika-i-finansy/print:page,1,62259-veduschie-mirovye-proizvoditeli-vooruzheniya-2016.html>

32. Lockheed Martin F-35 Lightning II ("Локхид-Мартин" Ф-35 "Молния II") [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/F-35>

Надійшла до редколегії 19.05.16

А. Хмара, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ СЕТИ В ОБОРОННО-ПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

В статье проанализированы методологические подходы к анализу международных производственных сетей и предпринята попытка охарактеризовать ключевые мировые тенденции развития международных производственных сетей в оборонно-промышленном комплексе (ОПК), выделив факторы успешности кооперации в отдельных компаниях. Стоит отметить, что ОПК относится к стратегически важным комплексам в каждой стране, поэтому большинство компаний не распространяют информацию о своих производственных цепях.

Ключевые слова: международные производственные сети, фрагментация глобального производства, цепи создания стоимости, оборонно-промышленный комплекс.

O. Khmara, Ph.D. Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL PRODUCTION NETWORKS IN DEFENSE INDUSTRY

The article analyzes the methodological approaches to the analysis of international production networks and attempt to describe the key global trends in international production networks in the military-industrial complex (MIC), highlighting the success factors of cooperation in individual companies. It should be noted that the defense relating to strategic systems in each country, so most companies do not distribute information about their production chains.

Keywords: international production networks, the fragmentation of global production value chain, the military-industrial complex.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.1/8

В. Ржевська, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДОГОВІРНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕДВАРДА III, КОРОЛЯ АНГЛІЇ, В ХОДІ ПЕРШОГО ЕТАПУ "СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ" (1337 – 1360 РР.)

Розглянуто основні зобов'язання сторін відповідно до угоди про союз Едварда III з містами Фландрії, декількох угод про перемир'я та низки варіантів договору про мир між Англією і Францією, пропонує у 1354–1360 рр. Приділено увагу положенням так званого Другого Лондонського мирного договору 1359 р. та миру в Бретіні / Кале 1360 р. Зроблено висновок про те, що дана договірно-правова практика загалом виявляє значення і різні аспекти використання васальної зв'язки як у внутрішньодержавних, так і в міждержавних відносинах того часу. Як приклад може бути названа важливість для англійського короля при спробах мирного врегулювання скасувати васальну залежність королів Англії від королів Франції, але за можливості заміни васальної залежності рівноправним союзом як засобом забезпечення пропонує мирних договорів. Також розглянута договірно-правова практика є свідченням обмеженої ефективності правового регулювання, але водночас вона має на увазі створити засади відносин між сторонами, які не були реалізовані на практиці, і відображає пропонує умови миру, на яких він виявлявся нездійсненним.

Ключові слова: Середні віки, Столітня війна, мир у Бретіні, міжнародний договір, воєнний союз, історія міжнародного права, юридичні зобов'язання.

Король Англії Едвард III Плантагенет (1312–1377, формально при владі з 1327 р.) – один з видатних державних діячів європейського Середньовіччя, найбільш відомий тим, що розпочав так звану "Столітню війну" з Францією у 1337 р., претендуючи на трон Франції, але по суті – через питання контролю над французькими територіями, колись належними англійській королівській династії Плантагенетів, насамперед – над герцогством Аквітанія, володіння яким робило англійських королів васалами французьких. Складовими конфлікту стали також втручання сторін у внутрішні події інших країн – Шотландії, Фландрії, Бретані або Кастилії. Історичні оцінки Едварда III варіюються від мудрого і наполегливого до цілеспрямованого, але легковажного. Можна стверджувати, що це трагічний персонаж: він розпочав одну з величезних історичних трагедій, хоча і підготовлену попередніми обставинами відносин обох країн, і, маючи здобутки, які зробили його популярним в англійській історичній традиції, пережив ці здобутки.

Під час довгого правління Едварда III його супротивниками з боку Франції були королі з династії Валуа Філіп VI на прізвисько Щасливчик (роки правління 1328 – 1350), Іоанн II на прізвисько Добрий (роки правління 1350 – 1364) і Карл V на прізвисько Мудрий (роки правління 1364 – 1380). Принесення Едвардом III васальної присяги за Аквітанію Філіпу VI могло тлумачитись як визнання ним прав Філіпа на французький престол, однак конфіскація Філіпом Аквітанії у 1337 р. внаслідок декількох конфліктів між державцями змінила становище і спонукала Едварда розв'язати війну. Порожджена війною значна договірно-правова практика відобразила як її перебіг, так і історичні особливості правового регулювання і правової свідомості.

Мета статті – узагальнити основні договірні зобов'язання Едварда III та інших сторін угод за його участю у 1337 – 1360 рр., тобто на так званому першому етапі "Столітньої війни", з погляду характерних для епохи особливостей правового регулювання і правової свідомості.

Тема політики в ході розпочатої війни з Францією і договорів Едварда III знайшла відображення, зокрема, в роботах Н. Басовської [6], А. Берна [7], Д. Джонса [12], В. Ормрода [14], Е. Перруа [8], Дж. Сампшена [18], Ж. Фав'є [9] та інших авторів [10, 11, 13, 15 – 17, 19, 20]; звичайно зміст договорів аналізується з погляду досягнення політичних цілей сторін у конфлікті. Дане дослідження спрямоване саме на те, щоб виявити, у який спосіб ці договори відображають характерну для епохи правову свідомість.

У договірно-правовій діяльності Едварда III, безпосередньо пов'язаній із веденням ним війни проти Франції, можна виділити два основні напрямки: пошук союзників та погодження умов перемир'я або миру.

Інтенсивним пошуком союзників характеризувався найперший період війни (1337–1340); шукав їх англійський король серед князів Священної Римської імперії та у Фландрії. У 1338 р. імператор Людвіг IV призначив Едварда імперським вікарієм (намісником імперії), що надало йому можливість здійснювати імперську владу у північно-західних землях імперії і закликати всіх підвладних через цю посаду васалів принести клятву на вірність його справі [19, с.12–13]. Однак вирішальним мотивом для союзників були гроші, тому користь від союзників виявилася малою, а сама коаліція – очевидно збитковою для англійського короля.

Найбільше значення мала угода, досягнута наприкінці 1339 р. із міськими громадами Фландрії, де у той час змінилася влада. Формально Фландрія перебувала у васальній залежності від короля Франції, але, оскільки в її економіці вирішальну роль відігравало виробництво сукна, потребувала доступу до англійської вовни. Едвард III припинив експорт англійської вовни до Фландрії, не дозволяючи їй зберегти нейтралітет у англо-французькому конфлікті і створюючи сприятливі умови для зміни влади у Фландрії: владу там захопив рух на чолі з Яковом ван Артевельде, що на початку 1339 р. усунув від влади графа фландрського. Зобов'язання англійського короля за угодою включали, серед іншого: перенести склад та ринки англійської вовни до Фландрії, а саме до Брюгге, повернути Фландрії деякі землі, раніше відняті королями Франції, виплатити Фландрії суму 140 тис. фунтів стерлінгів і надавати за свій кошт воєнну допомогу на морі і на суходолі у випадку нападу на неї з боку Франції, який міг бути викликаний вороженчею між Едвардом III та королем Франції Філіпом VI або цією угодою між Едвардом III та Фландрією. За це фламандська сторона обіцяла допомогу військом у воєнних діях Едварда проти Франції і визнавала його законним французьким королем [19, с.8–9].

На церемонії у фламандському місті Гент 6 лютого 1340 р. Едвард III формально оголосив себе королем Франції і Англії. Йому було потрібне підтвердження своїх претензій на корону Франції перед фламандськими союзниками, тому що низку їх вимог – зокрема, щодо територіальних повернень – він міг виконати тільки як король Франції. До того Едвард III використовував цей титул у листуванні. Офіційне проголошення ним претензій на

корону Франції мало декілька політичних наслідків. Змінювався характер спору з Філіпом VI, який зі спору між сеньйором та васалом ставав спором між рівними; крім того, васали Філіпа, які ставали союзниками Едварда, не мали тепер вважатися зрадниками. У березні 1340 р. Едвард III також оголосив, що англійське королівство і його мешканці, незалежно від положення і звання, не будуть зобов'язані підкорятись йому або його наступникам і спадкоємцям як королям Франції, але навпаки, будуть назавжди вільні від всіх видів такої покірності [1].

Серед привілеїв, наданих або обіцяних англійським королем фламандським містам, також були: вільний експорт фламандських тканин до Англії; збереження сталої суми мита на товари, куповані жителями Фландрії в Англії; у випадку купівлі підданими англійського короля, що живуть за межами Фландрії і Брабанта, товарів у межах цих земель у борг – обов'язкове примушення позичальника або його правонаступників до виплати боргу судом за місцем їх проживання (що мало бути поширене також на Францію і залежні від неї землі); збереження в непорушності всіх привілеїв, колиш наданих фламандцям попередніми королями Англії; неможливість укладення без відома і згоди мешканців Фландрії миру, перемир'я або будь-якої іншої угоди між Едвардом III та його союзниками з одного боку і Філіпом VI та його союзниками з іншого боку; встановлення покровительства англійського короля в межах англійського королівства і його залежних земель, на суходолі і на воді над всіма мешканцями Брабанта і Фландрії та купцями, які приїждять туди, за винятком лише тих, які є ворогами короля Англії; організація за рахунок англійського короля морського конвоювання для захисту фламандських купців на морі; оголошення недійсними всіх обмежень, колиш накладених на Фландрію папською владою або будь-яких інших обмежень прав, навіть якщо вони були прийняті при укладенні угод із королями Франції, і збереження всіх, колиш наданих Фландрії, прав, привілеїв і свобод; запровадження спільної монети для Франції і Фландрії, яка б вільно ходила також в Англії і інших володіннях її короля; виключення притягнення окремих фламандців до відповідальності за якісь спільні провини або борги міст і каштелянств Фландрії або якогось із них. Передбачалось також, що, якщо війна не завершиться за життя Едварда, його старший спадкоємець або той, хто матиме право спадкувати англійське королівство, висадиться у Фландрії і поновить війну разом із підданими і союзниками, буде вести її наполегливо і з допомогою Бога, а також своїх підданих, союзників, прибічників і друзів доведе її до перемоги.

Запорукою забезпечення договору Едвард III призначав себе, своїх спадкоємців і наступників, королів Англії, своє і їх майно, а також всіх своїх підданих і підвладних, їх наступників і кожного з них, їх майно і майно кожного з них [2]. (Дійсно, після урочистого проголошення себе в Генті королем Франції і Англії, Едвард був змушений повернутися до Англії, щоб добитися в парламенту нового оподаткування для покриття витрат, а його дружини і діти залишалися в Генті як заручники).

Однак і цей союз у подальшому виявився неефективним для цілей Едварда III, але фламандський режим потребував його підтримки, щоб втриматись при владі. Я. ван Артверльде був вбитий у 1345 р.; Фландрія формально залишалася союзницею Едварда III, доки син скинутого графа не прийшов там до влади за підтримки Франції у 1349 р.

З угод про перемир'я цього періоду війни першим стало Есплешенське перемир'я (Truce of Esplechin) 25 вересня 1340 р. Воно завершило цілком несприятливий для Едварда III період війни: хоча і відзначений

перемогою у морській битві при Слейсі (24 червня 1340 р.), він засвідчив, що англійському королю не вистачає коштів, і що його союз із Фландрією не надає йому швидкої перемоги [19, с.122]. Едвард III, однак, не розумів цього і вжив вдома енергійних заходів для подолання проблеми адміністративними методами. У змісті перемир'я можна виділити матеріальні умови стосовно стану відносин сторін у час його дії і процесуальні умови стосовно порядку його проголошення. Серед матеріальних умов: непред'явлення під час перемир'я жодною зі сторін претензій до іншої; збереження обома королями і їх прибічниками тих володінь, які вони мали на час перемир'я незалежно від того, чи мали вони їх раніше чи здобули у будь-який інший спосіб; вільний проїзд обох королів, їх прибічників та інших осіб, зокрема купців, з одного королівства до іншого суходолом, морем та ріками, за винятком вигнанців, вигнання яких не було пов'язане з причиною цієї війни, але включаючи всіх баронів Гасконі і Гієні; відмова обох королів домагатися церковних санкцій проти їх земель і підданих або їх союзників і навіть обов'язок спільно протидіяти таким санкціям, якщо їх вживатиме церква; неможливість для біженців або вигнанців з Фландрії повернутися туди під час дії цього перемир'я і їх покарання у формі позбавлення захисту законом і конфіскації їх майна у Фландрії за порушення умов перемир'я (що було вигідно для фламандського режиму Я. ван Артевельде поступкою з боку Філіпа VI); відпущення задарма всіх полонених, якщо тільки вони ще не внесли за себе викуп, але за умови клятви, що вони по завершенні перемир'я повернуться у полон; нестягнення протягом перемир'я боргів, належних з міст Франції, і невідшкодування протягом перемир'я зроблених реквізицій церковного або світського майна. Серед процесуальних умов передбачались також негайне оголошення перемир'я в обох таборах, оголошення його кожним з королів протягом 20 днів у Гасконі та Аквітанії і протягом 25 днів в Англії та Франції, а також зняття всіх облог при одержанні повідомлення про перемир'я. Угода включала також оголошення перемир'я між англійцями і шотландцями та між їх прибічниками та союзниками. Есплешенське перемир'я мало тривати до сходу сонця дня, наступного після майбутнього дня Різдва Святого Іоанна Хрестителя, тобто до ранку 25 червня 1341 р. (відповідно англо-шотландське перемир'я мало тривати до 24 червня 1341 р.) [3]. Перемир'я було продовжене до 29 серпня 1341 р. і згодом до 24 червня 1342 р., але фактично припинилося із втручанням обох королів у війну за спадкування у васальному щодо Франції герцогстві Бретонському.

Тривале перемир'я Малеструа (The Truce of Malestroit) (19 січня 1343 – червень 1345 р., формально заплановане до 29 вересня 1346 р.) стало по суті результатом виснаженості обох сторін, кожна з яких використала його для власного зміцнення. За формою це була спроба Папи Климента VI організувати мирне вирішення конфлікту. За умовами перемир'я кожна сторона зберігала свої володіння на той час; в 1344 р. в Авіньйоні відкривалися мирні переговори за посередництва Папи, однак жодна зі сторін не була налаштована на мир і перемир'я порушувалось. Переговори завершилися невдачею на початку 1345 р., і Едвард III відмовився від угоди про перемир'я раніше, ніж за рік до її запланованого припинення [19, с. 207–208].

Перемир'я Кале (Truce of Calais), укладене 28 вересня 1347 р., завершувало більш сприятливий для Едварда III період війни, позначений перемогою в битві при Кресі (26 серпня 1346 р.) та захопленням Кале після облоги. Перемир'я Кале стало ще однією спробою посередництва Папи; за умовами угоди кожна сторона

зберігала свої володіння на час укладення, кожний з королів також не міг під час дії перемир'я загрозувати союзникам іншого або інтригувати з ними, що забезпечувалося присягою. Такі умови більше відповідали інтересам короля Англії, що здобув декілька перемог, ніж короля Франції. Спочатку укладене до 8 липня 1348 р., перемир'я Кале відкидалося і поновлювалось декілька разів, а під час поновлення неодноразово порушувалося. Врешті воно тривало до весни 1355 р. Головною причиною багаторазового відновлення перемир'я стала епідемія чуми – "чорної смерті", яка вразила Європу і обидві ворожі сторони; мала значення також їх фінансова і загальна виснаженість [19, с.74–75].

Під час перемир'я у 1350 р. відбулася зміна короля Франції: помер Філіп VI і на престол зійшов його син Іоанн II. Спочатку король Іоанн поновив воєнні дії, але згодом була зроблена спроба мирного врегулювання – так званий Гінський договір (*le Traité de Guînes*, the Treaty of Guînes) 6 квітня 1354 р. на очевидно неприйнятних для Франції умовах: за встановлення миру і відмову від претензій на корону Франції Едвард III одержував майже всю її західну частину у повну владу (він мав одержати герцогство Аквітанію, а також землі Пуату, Мен, Анжу, Турень і Лімузен, і крім цього Кале з прилеглою територією). Також передбачалося чергове продовження перемир'я. Умови договору мали зберігатися у таємниці до того часу, поки їх не оголосить папа в Авіньйоні 1 жовтня 1354 р.; тоді обидві сторони мали публічно зректися визначених територій та прав. (Провина за такі умови миру покладається на прибічників короля Наварри Карла II Злого, зятя і ще одного політичного супротивника Іоанна II, які були тоді в оточенні французького короля) [19, с.143]. Очевидно, що такі умови миру були для Франції неприйнятні, тому договір був нею без затвердження відкинтий.

Із полоном короля Іоанна II в битві при Пуатьє (19 вересня 1356 р.) з'явилась наступна можливість мирного врегулювання, але також на англійських умовах. Нове перемир'я було укладене в Бордо 23 березня 1357 р. терміном на 2 роки – до Великодня 1359 р. Перемир'я передбачало, що ніхто зі сторін не буде вважатися його порушником, якщо воєнні дії будуть продовжуватися їх прибічниками, але без їх підтримки [19, с.56–57]. Проте, доставлене до Парижу, перемир'я викликало обурення і здебільшого не додержувалося.

Між Едвардом III та полоненим королем Іоанном II був погоджений так званий Перший Лондонський, або Віндзорський, договір, укладений 8 травня 1358 р. За ним сума викупу за короля Іоанна встановлювалась у 4 млн еку або 667 тис. фунтів стерлінгів, з яких 600 тис. еку або 100 тис. фунтів стерлінгів мали бути сплачені до 1 листопада 1358 р., а решта мала виплачуватися поступово. Територіальні втрати були дещо меншими, ніж за Гінським договором, але все одно Іоанн мав віддати велику частину південно-західної Франції, майже четвертину всієї її території, а також на півночі – місто Кале з прилеглими землями, графство Понт'є, місто Монтрей і деякі норманські землі. Здійснення договору мало забезпечуватися численними заручниками [19, с. 197–198]. Генеральні Штати Франції відкинули договір у 1358 р., а значні негаразди, в тому числі соціальні потрясіння, зробили неможливою виплату першої частини викупу. Едвард III відмовився йти на поступки і також відкинув договір наприкінці 1358 р.

Тоді Іоанн II та Едвард III погодили так званий Другий Лондонський договір, укладений 24 березня 1359 р., який передбачав значно більші територіальні поступки для Франції: Едварду III мали, крім південно-західних земель, відійти Турень, Анжу і Мен, Нормандія,

графство Понт'є, Кале з прилеглими територіями, графства Гін і Булонське, а також всі належні цим землям острови, які і всі острови на морі, що до початку війни належали королю Англії або його попередникам, – загалом близько половини території Франції, що за змістом означало поновлення так званої Анжуйської імперії першого Плантагенета, Генріха II (роки життя 1133 – 1189), який мав величезні володіння: крім короля Англії він був, зокрема, також графом Анжуйським, Менським і Туреньським, герцогом Нормандським і Аквітанським. Герцогство Бретонське переходило у васальну залежність до короля Англії, і визначалась процедура мирного вирішення спору про владу в цьому герцогстві. Договір встановлював добру згоду і вічний мир між двома королями і королівствами, але за умови додержання всіх його положень: недодержання мало призвести до повного анулювання договору. Висловлювався погляд, що Едвард навмисно сформулював такі неможливі умови, щоб мати можливість нового вторгнення до Франції [19, с.199]. Всі зазначені землі мали перейти королю Англії у повну владу та з усіма укріпленнями – такими, як були під владою когось із предків Едварда, королів Англії, від часу коронації короля Ричарда (Ричарда I Англійського на прізвисько Левове Серце, тобто від 1189 р.), або такими, як належали королю Франції на час битви при Пуатьє, і французький король назавжди відмовлявся від прав на них. У випадку наявності земель, приналежних тим, що передаються, але територіально від них віддалених, король Франції мав у майбутньому сплатити за них компенсацію королю Англії, його спадкоємцям чи їх представникам. Попереднім утримувачам земель мала бути сумлінно виплачена компенсація королем Франції без участі короля Англії. За мешканцями земель, що передавалися, зберігалися і мали підтверджуватися королем Англії всі права та привілеї, які не суперечили угоді двох королів; однак всі землі переходили у повну владу англійського короля, так, як вони були під владою королів Франції; всі мешканці цих земель звільнялись від будь-яких обов'язків перед королем Франції. Англійський король і його старший син за одержувані землі зрікалися претензій на корону Франції для себе і своїх спадкоємців без будь-якої шкоди для земель, одержуваних за цим договором. Сума викупу за Іоанна II залишалась та сама, що й за попереднім Лондонським договором – 4 млн. еку – але терміни виплати тепер скорочувались: з цієї суми Іоанн мав виплатити в Лондоні 3 млн. еку або 500 тис. фунтів стерлінгів, з яких 100 тис. фунтів стерлінгів мали бути виплачені до найближчого 1 серпня. Договір забезпечувався так само наданням заручників – ним призначалося загалом 15 осіб, що належали до вищої французької знаті. Обидва королі мали як союзники виступити проти короля Карла Наваррського, якби він протидіяв їх досягнутій угоді. Для забезпечення здійснення угоди укладався союз на майбутнє між двома королями, їх підданими і королівствами. До виконання всіх умов угоди король Франції Іоанн II залишався полоненим короля Англії Едварда III та його спадкоємців і мав поводитися як "вірний полонений", тобто не озброюватися проти короля Англії. У випадку, коли щось із умов договору не могло бути додержане, Іоанн II мав повернутися знову у полон до Лондона. (Серед інших умов договору передбачалось, що всі піддані короля Англії, як англійські, так і інші, які б забажали навчатися у Паризькому університеті, мають здобути такі самі привілеї, які мали до початку війни) [4].

Невдоволення невдачею і другого Лондонського договору Едвард III у жовтні 1359 р. здійснив іще одне воєнне вторгнення у Францію, спрямоване на те, щоб

захопити Реймс: вважається, що Едвард планував коронуватись там, у традиційному коронаційному місті, французьким королем. Цього разу вторгнення було невдалим, в тому числі тому, що у Франції вже була вироблена стратегія протидії англійському війську: уникнення битв, замкнення у фортецях, виснаження супротивника і позбавлення його будь-якої можливості підтримувати свої сили. Результатом цих подій став укладений 8 травня 1360 р. мирний договір, за яким територіальні поступки Англії були менші, ніж передбачалося другим Лондонським договором.

Цей мирний договір має назву договору в Бретіні, за місцем свого погодження, або рідше договору Кале, за місцем свого затвердження. Едвард III мав одержати на південному заході Аквітанії, включаючи Пуату, Сентонж, Кверсі, Руєрг та Ажен, і території на півночі, включаючи Понтьє, Монтрей і Кале. Всі ці землі король Англії мав одержати для себе і своїх спадкоємців назавжди і так, як їх тримали король Франції та його син або його предки – тобто у повну владу без васальної залежності, що для Англії означало вичерпання причини конфлікту, а для Франції – розділ і втрату близька третини території. Сеньйори, які тримали землі на територіях, що переходили за договором, мали принести клятву на вірність королю Англії. Королю Англії переходили також острови, прилеглі до земель, які він одержував за договором, та ті, які король Англії вже зайняв на час укладення. Передбачалася процедура переходу населення земель, що передавалися за договором, під особисте верховенство короля Англії: король Франції і його старший син мали повідомити всім мешканцям земель, які переходили за договором, що вони мають тепер підкорятися королю Англії і звільнити їх від будь-яких обов'язків перед королем і короною Франції. Викуп за короля Іоанна II зменшувався до 3 млн. еку, або близька 500 тис. фунтів стерлінгів. З суми викупу 600 тис. еку мали бути сплачені до того, як Іоанн II буде відпущений на волю, а решта суми розподілялась на 6 щорічних частин; виплата мала гарантуватися наданням заручників, належних до вищої знаті Франції, включаючи двох з синів Іоанна II. По своєму залишенні Кале, де його мали відпустити на волю, король Франції мав надіслати до Кале також 4 заручників з Парижу і по 2 з 19 призначених у договорі інших міст. Едвард III відмовився від претензій на французьку корону і мав вивести свої війська з замків і фортець на тій французькій території, яка йому не переходила.

У договорі можливо виділити ряд положень, спрямованих на усунення ворожнечі сторін в майбутньому. Сюди належали, зокрема, положення щодо участі сторін у конфлікті між претендентами на владу в Бретані, щодо ставлення до підданих кожної зі сторін і щодо союзів кожної зі сторін, спрямованих проти іншої. Герцогство Бретань за договором залишалось назавжди у васальній залежності Франції. Встановлювалася процедура мирного вирішення спору про владу в герцогстві; якби якась із сторін спору щодо влади в Бретані не підкорилася рішення, обидва королі мали право спільно з іншою стороною спору примусити її до додержання рішення, але королі не мали право вести війну між собою з цієї причини. (Врешті конфлікт між претендентами на владу в Бретані був вирішений у 1364 р. битвою, де один з претендентів загинув). За всіма землями зберігалися їх права і привілеї, які мали бути підтверджені двома королями і підтверджуватись у майбутньому, якщо з угоди не випливає протилежне. Жодна особа, яка за даним договором переходила у підданство до іншої сторони, не мала переслідуватись за свої минулі вчинки. Для церков і інших осіб, що втратили володіння

чи інакше постраждали внаслідок війни, передбачалося поновлення прав і володінь до стану, що передував її початку; також передбачалося прощення всіх вчинених під час війни провин. Піддани обох королівств, які зажадали б навчатись в університетах як Франції, так і Англії, мали зберігати всі привілеї, які належали їм до війни. У випадку виникнення спротиву при передачі належних за договором земель королю Англії або повернення належних земель королю Франції, кожний з королів мав припинити цей спротив за свій рахунок. Між двома королями мали бути встановлені добрі відносини, дружба і союз, зберігаючи честь і совість кожного з королів. Король Франції і його старший син щодо Шотландії з одного боку і король Англії і його старший син щодо Фландрії з іншого боку зобов'язалися припинити той, що існував, союз і в майбутньому не укладати жодного нового союзу, у будь-який спосіб спрямованого проти іншого короля, його королівства або підданих.

Можна виділити також положення щодо забезпечення додержання договору і форм відповідальності за його порушення, які, однак, виключали поновлення ворожнечі між двома королями і їх спадкоємцями. Договір мав забезпечуватись клятвою обох королів та їх спадкоємців і дітей і ще 20 родичів і інших знатних осіб з кожного боку. Серед передбачуваних форм відповідальності можуть бути виділені церковні санкції – встановлювалось зобов'язання обох королів шукати затвердження договору Папою та передбачалося звернення до Папи за заходами церковного примусу проти порушників – та спільні примусові дії обох королів проти осіб, які б чинили спротив здійсненню договору. Обидва королі і їх спадкоємці відмовлялися від війни між собою, і якби король Франції і його спадкоємці з якоїсь причини не могли додержати якогось із положень договору, король Англії і його спадкоємці не мали поновлювати війну на цій підставі, але мали спільно з французькою стороною шукати засобів примусити повсталых до покінчості. Те саме стосувалося короля Франції у випадку, якби хтось із підданих короля Англії чинив спротив поверненню належних йому земель. Обидві сторони мали також надати одна одній всі можливі гарантії замирення і вічного миру, і всі попередні договори щодо мирного врегулювання їх спору ставали недійсними [5].

Умови щодо відмови Іоанна II від влади над територіями, що передавалися, і щодо відмови Едварда III від претензій на корону Іоанна II були включені в окремий документ, відомий під назвою "C'est Assavoir" ("так би мовити") – за словами, які його відкривали, що мав бути затверджений тільки при завершенні передачі територій або до листопада 1361 р. За зауваженням, наприклад, Дж. Сампшена, Едвард III використовував свої претензії на престол Франції як засіб торгу і не вірив, що французька сторона додержить інших умов після того, як він відмовиться від цього засобу тиску, тому поставив свою відмову від претензій у залежність від передачі території; французька сторона зі свого боку поставила відмову від своєї влади над територіями, які мали бути передані, в залежність від його відмови від претензій на французьку корону, але погодилась до цього часу не здійснювати своєї влади над ними. Цим пояснюється поява окремого документа [18, с.44, 82–83].

Хоча договір в Бретіні вважається таким, що завершив перший етап війни, його ніколи не було повністю додержано. Кожна зі сторін виявилась нездатною здійснити умови щодо передачі території у зазначені терміни; так само не могли бути вчасно припинені вчинювані підданими короля Англії на території Франції збройні дії. Відпущений за умовами договору король Іоанн II на початку 1364 р. знову поїхав до Англії замість одного зі

своїх синів, що належав до числа заручників, але повернувся у Францію, а також сподіваючись досягти з Едвардом III нової згоди; в Англії французький король захворів і помер. Його старший син і наступник Карл V Мудрий, більш здібний політик за свого батька, був рішуче налаштований проти миру в Бретінії і прагнув досягти його скасування. Йому сприяло те, що спадкоємець Едварда III, призначений правителем Аквітанії Едвард "Чорний принц", відомий як воїн і військовий командир, виявився не настільки ж вдалим адміністратором. Оскарження запроваджених ним завищених податків до паризького парламенту, тобто вищого суду Франції, надало Карлу V привід для конфіскації Аквітанії, у відповідь на що Едвард III поновив вживання титулу короля Франції. (Самий розгляд скарги означав здійснення верховної влади Франції щодо начебто відданої нею території і, отже, поновлення васального зв'язку, а це розглядалося англійською стороною як відступ від умов миру). Внаслідок вдалих військових дій, Францією було повернуто майже всі території, що мали перейти Англії відповідно до миру в Бретінії. Спроби Едварда III організувати військовий спротив не мали успіху. За ініціативи Папи Григорія XI та внаслідок виснаженості потрібних для продовження війни коштів в обох сторін у 1375 р. була влаштована мирна конференція в Брюгге, що призвела до укладення 27 червня 1375 р. чергового перемир'я, початково – терміном на один рік, але згодом продовженого до 1377 р. Едвард III не встиг розпочати нові переговори про мир: він помер 21 червня 1377 р. у віці 64 років, ослаблений і оточений внутрішньою кризою своєї держави. Він пережив на рік свого очікуваного спадкоємця "Чорного принца", і йому спадкував онук – десятирічний хлопчик Річард II. Військові дії були призупинені терміном на 3 роки наступним перемир'ям у 1389 р. Пізніше наполеглива політика Річарда, спрямована на досягнення остаточного миру з Францією (він навіть одружився, будучи вже дорослим молодим чоловіком, із маленькою дочкою короля Карла VI Ізабеллою), стала однією з причин роздратування його васалів проти нього, і в сукупності з іншими призвела до його повалення і загибелі.

Висновки. У розглянутій договірно-правовій практиці Едварда III при всій її різноманітності можна побачити принаймні одну виразну рису, характерну для права феодального суспільства: визнання значення і багатьох сторін використання васального зв'язку як у внутрішньодержавних, так і в міждержавних відносинах того часу. Можна помітити: важливість для англійського короля скасування васальної залежності королів Англії від королів Франції, але можливість заміни її рівноправним союзом як засобом забезпечення мирних договорів, можливість забезпечити новим союзникам обіцяні ним привілеї тільки в ролі їх нового сюзерена, втручання у справи васалів супротивника для забезпечення собі переваг у конфлікті з ним і, відповідно, необхідність врегулювання відповідного спору як складову проектів загального мирного врегулювання, врегулювання становища васалів, що тримали землі, які мали перейти до

іншого сюзерена в ході мирного врегулювання, запобігання порушенню договору з боку васалів тощо.

Розглянута договірно-правова практика є також історичним свідченням обмеженої ефективності правового регулювання: адже жоден з декількох пропонуємих мирних договорів не забезпечив міцного миру. Разом з тим вона має на увазі створити засади відносин між сторонами, які не були реалізовані, і показує, на яких саме умовах мир виявлявся нездійсненим, навіть незважаючи на те, що здійснення цих умов мало на увазі виключити причини його порушення.

Список використаних джерел

1. Декларация Эдуарда III о том, что королевство Английское не будет подчинено королевству Французскому (23 марта 1340 г.) // Хроники и документы времен Столетней войны [Пер. и сост. М.В. Аникиев; под ред. Ю.П. Малинина] – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – С. 310.
2. Союзный договор Эдуарда III с городскими общинами Фландрии (23 марта 1340 г.) // Хроники и документы времен Столетней войны [Пер. и сост. М.В. Аникиев; под ред. Ю.П. Малинина] – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – С. 298–310.
3. Эсплешенский договор о годичном перемирии, заключенный между Францией и Англией (25 сентября 1340 г.) // Хроники и документы времен Столетней войны [Пер. и сост. М.В. Аникиев; под ред. Ю.П. Малинина] – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – С. 325–327.
4. Traité conclu a Londres entre Jean II et Édouard III le 23 Mars 1359. / Les grands traités de la Guerre de Cent Ans / [ed. E. Cosneau] – Paris: Alphonse Picard, éditeur, 1889. – P. 3 – 32.
5. Traité conclu a Brétigny le 8 May 1360. Ratifié a Calais par Jean II et Édouard III le 24 Octobre 1360 / Les grands traités de la Guerre de Cent Ans. / [ed. E. Cosneau] – Paris: Alphonse Picard, éditeur, 1889. – P. 39 – 68.
6. Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против лилии / Наталия Басовская. – Москва: Астрель: АСТ, 2007. – 446 с.
7. Бёрн А. Битва при Креси. История Столетней войны с 1337 по 1360 год. / Альфред Бёрн. Пер. с англ. П. Тимофеева. Москва: Центрполиграф, 2004 – 323 с.
8. Перруа Э. Столетняя война / Эдуард Перруа. Пер. с франц. М. Ю. Некрасова. – Санкт-Петербург: Евразия, 2002. – 480 с.
9. Фавье Ж. Столетняя война / Жан Фавье. Пер. с франц. М. Ю. Некрасова. – Санкт-Петербург: Евразия, 2009. – 656 с.
10. Curry A. The Hundred Years' War 1337-1453 / Anne Curry. Oxford: Osprey Publishing, 2002. – 95 p.
11. Fritze R.H., Robison W.B. Historical Dictionary of Late Medieval England, 1272 – 1485 / [edited by Ronald H. Fritze and William B. Robison [and others]] – Westport, Connecticut and London: Greenwood Press, 2002 – 672 p.
12. Jones D. The Plantagenets: The Kings who made England / Dan Jones. London: Harper Press, 2012 – 681 p.
13. Mortimer I. The Perfect King: The Life of Edward III, Father of the English Nation / Ian Mortimer. New York: Random House, 2010 – 560 p.
14. Ormrod W.M. Edward III. / Mark Ormrod. New Haven and London: Yale University Press, 2012. – 720 p.
15. Prestwich M. Plantagenet England, 1225 – 1360 / Michael Prestwich. Oxford: Oxford University Press, 2005. – 663 p.
16. Riddle J.M., Black W. A History of the Middle Ages, 300–1500 / John M. Riddle with the assistance of Winston Black. Lanham: Rowman & Littlefield, 2016. – 558 p.
17. Rogers J. C. The Wars of Edward III: sources and interpretations. / [edited by Clifford J. Rogers [and others]] – Woodbridge: The Boydell Press, 1999 – 384 p.
18. Sumption J. Edward III: a heroic failure / John Sumption. – London: Penguin books, 20016 – 112 p.
19. Wagner J. A. Encyclopedia of the Hundred Years War / John A. Wagner. – Westport Connecticut and London: Greenwood Press, 2006. – 375 p.
20. Wilkinson B. The Later Middle Ages in England, 1216–1485 / Bertie Wilkinson. London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2013. – 434 p.

Надійшла до редколегії 20.05.16

V. Rzhetskaya, Candidate of Law Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ACTIVITIES OF EDWARD III, KING OF ENGLAND, IN THE SPHERE OF TREATIES DURING THE FIRST PERIOD (1337 – 1360) OF "THE HUNDRED YEARS' WAR"

An overview is given of the main undertakings of the parties as to the agreement on the alliance of Edward III with the cities of Flanders, the several truce agreements and a number of variants of the peace treaty between England and France, proposed in the years 1354–1360. Attention is given to the provisions of the so-called Second London peace treaty of 1359 and to those of the peace of Brétigny / Calais of 1360.

Key words: the Middle Ages, the Hundred Years' war, peace of Brétigny, international treaty, military alliance, history of international law, legal undertakings.

В. Ржевская, канд. юрид. наук, доц.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЭДУАРДА III, КОРОЛЯ АНГЛИИ, В ХОДЕ ПЕРВОГО ЭТАПА "СТОЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ" (1337 – 1360 ГГ.)

Рассмотрены основные обязательства сторон в соответствии с соглашением Эдуарда III с городами Фландрии, несколькими соглашениями о перемирии и рядом вариантов договора о мире между Англией и Францией, предлагавшихся в 1354–1360 гг. Уделено внимание положениям так называемого Второго Лондонского мирного договора 1359 г. и мира в Бретиньи / Кале 1360 г.

Ключевые слова: Средние века, Столетняя война, мир в Бретиньи, международный договор, военный союз, история международного права, правовые обязательства.

УДК 341 + 124.1: 316.774

І. Забара, канд. юрид. наук, доц.
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ДО ПИТАННЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВОГО ЯВИЩА (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

Стаття присвячена розгляду ключових теоретичних аспектів з проблематики міжнародного правопорядку. Автор характеризує феномен міжнародного правопорядку виходячи з концептуальних поглядів представників сучасної української школи міжнародного права. Автор досліджує питання передумов становлення, сфери встановлення і дії, періодизації, структури, засад, принципів, цілей, функцій, властивостей та основи міжнародного правопорядку. Автор розглядає і узагальнює доктринальні міжнародно-правові погляди, що визначають і сприяють формуванню сучасного міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, засади, принципи, цілі, функції, структура, періодизація.

Дослідження тематики міжнародного правопорядку, за майже шістдесятилітній період розвитку, пройшло кілька періодів, охопивши і відобразивши його найбільш суттєві аспекти. Разом з тим, увага до тематики не зменшується, про що свідчить не тільки інтерес з боку різних наукових шкіл міжнародного права, але й інших суспільних наук і практики.

Залишаючись одним із складних і спірних, але актуальних напрямків науки міжнародного права, міжнародний правопорядок – починаючи з шістдесятих років двадцятого сторіччя – досліджувався як із загальнотеоретичних позицій, так і – з другої половини сімдесятих років – з позицій окремих тематичних підходів. Погляди у науці міжнародного права віддзеркалили широкий спектр і рівень теоретичних розробок різних шкіл та їх окремих представників.

Разом з тим, в сучасних умовах актуальними постають і інші аспекти тематики міжнародного правопорядку. Зокрема, одним із таких виступає питання його власних якостей, що визначають і характеризують його з позицій окремого правового явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що коло проблемних питань, висвітлених у роботах М.О. Баймуратова, В.Г. Буткевича, О.В. Буткевич, В.А. Василенко, П. Веїла, М. Віраллі, В.Н. Денісова, А.С. Дмитрієва, М.Л. Ентіна, В.І. Євінтова, Б. Зимма, М.І. Лазарева, І.І. Лукашука, Є.О. Львової, А.П. Мовчана, Х. Мосслера, Р.А. Мюллерсена, В.В. Романової, Н.Є. Тюріної, Н.О. Ушакова, Е. Хирша, Б. Ченга, С.В. Черніченка, І.К. Шаова та багатьох інших є доволі широким. Серед розглянутих авторами питань є різні теоретичні підходи до якостей, якими характеризується міжнародний правопорядок.

Разом з тим відмітимо, що сучасний стан досліджень міжнародного правопорядку, що визначає і характеризує його з позицій як окремого правового явища, ще потребує узагальнення і наукового осмислення.

Метою статті є визначення і узагальнення ключових теоретичних аспектів міжнародного правопорядку, що характеризують його з позицій окремого правового явища.

Враховуючи на чисельність поглядів і стан розвитку тематики міжнародного правопорядку вважаємо за доцільне у цій роботі взяти за основу концептуальні по-

гляди представників сучасної української школи міжнародного права щодо наукового розуміння інституту міжнародного правопорядку. Отже, виходитимемо з тієї позиції, що "міжнародний правопорядок – це стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, який відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права" [1, с. 540], [2, с. 469]. Характеризуючи міжнародний правопорядок варто, на нашу думку, визначити його наступні принципові аспекти, які виокремлюються у теорії міжнародного права у якості ключових. Зокрема, йдеться про: (1) передумови становлення, (2) сферу встановлення і дії, (3) періодизацію, (4) структурну побудову, (5) засади і принципи, (6) цілі, (7) функції, (8) властивості і (9) основу міжнародного правопорядку. Тож, необхідно є їх стисла характеристика.

1. *Передумовами становлення міжнародного правопорядку*, на які наголошується у теоретичних дослідженнях, виступає декілька складових, що визначають існуючий стан і впливають на його подальше формування і розвиток.

Враховуючи, що погляди на це питання значною мірою співпадають то, узагальнюючи, в якості складових становлення сучасного міжнародного правопорядку зазначимо, визначені у доктрині міжнародного права, наступні передумови: *соціально-економічні* (В.Г. Буткевич, О.В. Задорожній), *соціально-політичні* (А.П. Мовчан, Н.Є. Тюріна, І.К. Шаов); *юридичні (спеціально-юридичні, правові)* (В.Г. Буткевич, О.В. Задорожній, А.П. Мовчан, Н.Є. Тюріна, І.К. Шаов).

Таке спільне доктринальне бачення передумов становлення міжнародного правопорядку може бути пояснено і обґрунтовуватись значною мірою однаковими поглядами на виникнення, становлення і розвиток міжнародного права. Разом з тим, варто врахувати, що у переважній більшості наукових робіт зміст зазначених передумов авторами не розкриваються.

2. *Сфера встановлення і дії міжнародного правопорядку*. У теорії міжнародного права досить тривалий час вважається, що сферою встановлення і дії міжнародного правопорядку виступає міжнародне співтовариство. Такий підхід став поширеним (В.Н. Денісов, В.І. Євінтова, А.П. Мовчан, Н.Є. Тюріна та ін.). Зверта-

лась увага і на те, що з наукової точки зору є необхідним достатньо чітко відрізнити поняття "світове співтовариство" і "міжнародне співтовариство держав" [3, с. 54].

Разом з тим, останнім часом висловлюється думка про те, що актуальним для міжнародного правопорядку XXI ст. стає нова категорія – "світова спільнота" ("international community") (О.В. Буткевич, Б. Зимма, Т.Р. Короткий, І.І. Лукашук, Д. Рафаел, А.А. Тринидаде Кандадо та ін.).

Зміна в теоретичному підході виступає результатом дії не тільки глобальних світових процесів, відходом від етатизму і етатичних цінностей, поступовим набуттям міжнародною спільнотою гомоцентричного характеру, але й результатом тривалого і глибокого наукового осмислення.

Поява фактору світової спільноти та, як наслідок, нових задач перед міжнародним правом, викличуть і відповідні вимоги щодо змін у міжнародному правопорядку XXI ст. зокрема, у питанні сфери його встановлення і дії.

3. *Періодизація міжнародного правопорядку.* До питання періодизації міжнародного правопорядку науковці звертались характеризуючи окремі аспекти міжнародного правопорядку.

Не дивлячись на те, що міжнародне право виступає основою правопорядку і його періодизація мала б відігравати основну роль, у доктрині було висловлено декілька відмінних поглядів. Загальним у таких поглядах на питання періодизації міжнародного правопорядку є виокремлення кількох періодів, які автори умовно виокремлюють за значущими, на їх думку, критеріями. Особливістю у таких поглядах є те, що автори в основу поділу на окремі (відмінні) періоди покладають в якості критеріїв, доволі різні за природою ознаки або принципи. Зокрема, в основу поділу на окремі періоди були покладені: показники правомірної діяльності суб'єктів міжнародного права, що виступили основою для розмежування періодів за окремими значимими подіями (Н.Є. Тюріна) [4, с. 21-23]; ідеї справедливості і безпеки, що стали підставою відмежування окремих визначених періодів (І.І. Лукашук) [5, с. 76-77]; принцип(-и) розвитку міжнародного порядку, що відокремили певні періоди (Л. Міллер); історичні події, що значним чином вплинули на розвиток міжнародного права (А.І. Дмитрієв) [6].

Зауважимо, що висловлені авторські погляди є теоретичними конструкціями для певної характеристики питання періодизації міжнародного правопорядку. Разом з тим відмітимо, що усі автори окремо виділяють один період – "міжнародний правопорядок епохи ООН" і надають йому власну відповідну характеристику.

4. *Структура міжнародного правопорядку.* Варто звернути увагу на теоретичне питання, щодо існування певної структурної побудови самого міжнародного правопорядку.

З цього приводу висловлювалась думка про загальний міжнародний правопорядок та правопорядок в певній області регулювання [7, с. 212]. Зазначалось, також і те, що міжнародний правопорядок складається із правопорядків усіх видів міжнародних відносин" [4, с. 31, 32].

На нашу думку, фактично мова йде про єдину базову основу – міжнародний правопорядок та його особливості, зокрема ті, що виявлені і визначені при наукових дослідженнях в різних областях регулювання міжнародних правовідносин. Підкреслимо, що мова не йде про існування кількох спеціальних міжнародних правопорядків, що входять до складу загального. Йдеться про один міжнародний правопорядок та його окремі і особливі аспекти в тій чи іншій сфері (галузі) міжнародних правовідносин, що відображається через стан їх фак-

тичної впорядкованості на основі вимог міжнародної законності та міжнародного права.

Використання у сучасній науковій літературі і практиці певної термінології (міжнародний економічний правопорядок, міжнародний гуманітарний правопорядок, міжнародний енергетичний правопорядок, міжнародний інформаційний правопорядок та ін.), на нашу думку, тільки підкреслює сталість і широту наукових досліджень усієї сукупності проблем міжнародного правопорядку, а також вказує на кількість його функціональних наукових напрямків, що досліджується саме за цією проблематикою.

5. *Засади і принципи міжнародного правопорядку* визначаються як загальні концептуальні основи його формування і розвитку.

Зауважимо, що у доктрині з цього питання було висловлено кілька поглядів. Вони є відмінними у принципових позиціях.

З одного боку, висловлюється думка про значну схожість міжнародного порядку і міжнародного правопорядку. При цьому наголошується на тому, що нормативною основою сучасного міжнародного правопорядку виступає загальне міжнародне право і, відповідно, принципи міжнародного правопорядку розглядаються з позицій їх отождолення із принципами міжнародного права (А.П. Мовчан) [8]. Такий підхід є дискусійним і обмежує розуміння принципів міжнародного правопорядку.

З іншого боку, питання засад і принципів міжнародного правопорядку розглядається з позицій єдиного комплексу, що містить *загально-соціологічні засади міжнародного правопорядку, загальні юридичні принципи міжнародного правопорядку та принципи функціонування міжнародного правопорядку* як цілісного утворення (В.Г. Буткевич) [1, с. 545-546]. Такий підхід, на нашу думку, спрямований на підкреслення ролі і сутності засад і принципів міжнародного правопорядку, що у кінцевому результаті повинні сприяти формуванню певного стану впорядкованості міжнародних правовідносин.

Отже, узагальнюючи можна зазначити, що розглянуті погляди на засади і принципи міжнародного правопорядку визначають різне бачення концептуальної основи формування міжнародного правопорядку. Це пояснюється розбіжностями у поглядах на сам міжнародний правопорядок.

6. *Цілі міжнародного правопорядку* розглядаються як наміри міжнародного співтовариства держав, що спрямовані на досягнення певного рівня і стану у розвитку міжнародних правовідносин, які визначаються фактичним ступенем розвитку міжнародної економіки і політики, характером і сукупністю інтересів учасників міжнародного правопорядку.

У доктрині погляди на цілі міжнародного правопорядку різняться. Відмінності полягають саме у їх визначенні. З приводу визначення цілей міжнародного правопорядку було висловлено кілька поглядів. Зокрема, з позиції реалізації принципів і норм міжнародного права – слугувати досягненню цілей, закріплених в нормах міжнародного права (Н.Є. Тюріна). З інших позицій – стану впорядкованості міжнародних правовідносин – визначено конкретні цілі міжнародного правопорядку (правове вираження та оформлення міжнародного життя; забезпечення чіткого й суворого режиму міжнародних відносин; забезпечення матеріального добробуту народів; правове забезпечення і гарантія нових економічного, політичного, інформаційного, екологічного та інших порядків у міжнародних відносинах тощо) (В.Г. Буткевич).

Зауважимо, що як і у попередньому питанні, розбіжності у поглядах пояснюються різними науковими підходами до самого інституту міжнародного правопорядку.

7. Функції міжнародного правопорядку визначаються як форми його виявлення (проявлення). Питання функцій міжнародного правопорядку не стало предметом для широкого кола досліджень.

Функції міжнародного правопорядку, як правило, не ототожнюються з функціями міжнародного права. Разом з тим, за своїм призначенням вони споріднюються у основних функціональних напрямках (соціальна функція (самозбереження і зміцнення власної системи), юридична функція, функція сприяння соціальному прогресу, функції програмування розвитку міжнародних відносин та міжнародного права, функції інформаційного порядку тощо).

Враховуючи, що основою системи міжнародного правопорядку виступає система міжнародного права, функції міжнародного правопорядку повинні мати схожу спрямованість. Досить слушним виступає підхід, за яким для міжнародного правопорядку характерні три головні функції: 1) збереження та вдосконалення правопорядку 2) взаємодія із зовнішнім середовищем, іншими соціальними системами; 3) відокремлення якісної визначеності міжнародного правопорядку (через упорядкування наявної структури, координацію взаємодії компонентів правопорядку; досягнення внутрішньо узгодженої системи міжнародного правопорядку тощо) [1, с. 545-546].

Враховуючи, що міжнародний правопорядок виступає динамічною системою, вважаємо, що питання його функцій ще потребуватиме окремого додаткового дослідження.

8. *Властивості міжнародного правопорядку* теоретично розглядаються як його відмінні ознаки. У якості основних (головних) властивостей міжнародного правопорядку у доктрині визначають: здатність виступати в якості системи, складність, динамічність, упорядкованість, реальність, правомірність дій суб'єктів (Ф. Ван Асбек, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, В.Н. Денісов, В.І. Євінтов, М.І. Лазарев, І.І. Лукашук, А.П. Мовчан, А.І. Неделчев, Н.Є. Тюріна, Е. Хирш, С.В. Черніченко, П. Ройтер, Ж. Комбасо та ін.).

Складність міжнародного правопорядку визначається з позицій кількості його елементів і компонентів, а також чисельності їх зв'язків. При цьому підкреслюється позиція про те, що переважаюча роль відводиться саме чисельності зв'язків між елементами і компонентами і наголошується на здатності правопорядку до перманентних змін під впливом відповідних внутрішніх і зовнішніх чинників.

Динамічність міжнародного правопорядку характеризується з позицій здатності до розвитку і видозмін. Зазначається, що на стан динамічності впливає дія кількох обставин (зміни суб'єктного складу, кількість і характер і міжнародних правовідносин тощо).

Упорядкованість міжнародного правопорядку розглядається з позицій узгодженості, взаємодії частин цілого, обумовленого його будовою. Зазначається, що упорядкованість міжнародного правопорядку, відображає його внутрішні взаємозв'язки, а також підкреслює його стан як системи.

Реальність міжнародного правопорядку характеризується з позицій об'єктивно існуючого явища. Виокремлення реальності міжнародного правопорядку в якості однієї із його властивостей, покликано підкреслити стан однієї з його найважливіших складових – стан міжнародних правовідносин.

Питання правомірності дій суб'єктів міжнародного права розглядаються у доктрині з позицій умов, необхідних для його підтримки. У загальному контексті питання щодо властивостей, які характеризують міжнародний правопорядок, розглядається як аспект, який

разом із іншими, характеризує стан самого міжнародного правопорядку.

Зазначені властивості, у сукупності, характеризують стан міжнародного правопорядку.

9. *Основа міжнародного правопорядку.* У якості основи міжнародного правопорядку виступають міжнародні правовідносини. Такий погляд в науці міжнародного права є переважаючим (Ф. Ван Асбек, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, В.Н. Денісов, В.І. Євінтов, М.І. Лазарев, І.І. Лукашук, А.П. Мовчан, А.І. Неделчев, Н.Є. Тюріна, Е. Хирш, С.В. Черніченко, П. Ройтер).

У доктрині було висловлено кілька принципових поглядів, що надають характеристику міжнародним правовідносинам саме з позицій міжнародного правопорядку. Принциповими серед них постали два питання: визначення міжнародного правопорядку через сукупність (систему) міжнародних відносин, а також розгляд міжнародних правовідносин у якості основи міжнародного правопорядку.

Характеризуючи міжнародні правовідносини в якості основи міжнародного правопорядку, переважна більшість дослідників виходить з позицій органічної єдності міжнародних правовідносин і міжнародного правопорядку, який формується на їх основі. До цього варто додати, що при цьому виокремлюється кілька принципових позицій, зокрема:

- проблематика міжнародних правовідносин досить тривалий час виступає одним із важливих, складних і дискусійних у науці міжнародного права;
- наукові погляди щодо визначення природи, сутності і складу міжнародних правовідносин не є численними і різняться;
- для характеристики теоретичних аспектів сучасних міжнародних правовідносин суттєвими для подальших наукових виступають питання їх поняття, структури і класифікації.

Зауважимо що, ці принципові позиції щодо міжнародних правовідносин значною мірою відображаються на рівні досліджень міжнародного правопорядку.

Таким чином, розглянувши питання, пов'язані із ключовими теоретичними аспектами міжнародного правопорядку, що характеризують його з позицій окремого правового явища, можна зазначити наступне:

- передумовами становлення міжнародного правопорядку виступають кілька складових (соціально-економічні, соціально-політичні, юридичні (спеціально-юридичні, правові), що визначають його існуючий стан і сприяють його формуванню, погляди на які в доктрині міжнародного права переважно співпадають;
- у питанні сфери встановлення і дії міжнародного правопорядку намітилась тенденція до поступового переходу від категорії "міжнародне співтовариство" до нової категорії – "світова спільнота" що, значним чином впливатиме на його формування у XXI ст.;
- на питання періодизації міжнародного правопорядку були висловлені різні погляди; спільним у поглядах на періодизацію є виокремлення "міжнародного правопорядку епохи ООН";
- сучасні теоретичні погляди щодо засад, принципів, цілей, функцій і структури сучасного міжнародного правопорядку не є численними і різняться у принципових підходах; різноманітність у наукових підходах викликана неоднаковим ставленням представників доктрини міжнародного права до природи і суті самого міжнародного правопорядку;
- у якості основних (головних) властивостей міжнародного правопорядку у доктрині визначають: здатність виступати в якості системи, складність, динамічність, упорядкованість, реальність, правомірність дій

суб'єктів; зазначені властивості, у сукупності, характеризують стан міжнародного правопорядку;

• основою міжнародного правопорядку виступають міжнародні правовідносини; такий підхід в науці міжнародного права є переважаючим.

Список використаних джерел

1. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – с. 608.
2. Правопорядок міжнародний / Задорожній О.В. // Українська дипломатична енциклопедія: у 5-ти т. – Х.: Фоліо, 2013. – Т.4. – 469 с.

3. Евинтов В.И. Международное сообщество и правопорядок (анализ современных концепций) / В.И. Евинтов. – К.: Наукова думка, 1990. – 128 с.

4. Тюрина Н.Е. Международный правопорядок (современные проекты совершенствования и преобразования) / Н.Е. Тюрина. – Казань, Издательство казанского университета, 1991. – 96 с.

5. Лукашук И.И. Функционирование международного права / И.И. Лукашук. – М.: Наука, 1992. – 224 с.

6. Дмитриев А.И. История международного права / А.И. Дмитриев, Ю.А. Дмитриева, О.В. Задорожний. – К., 2008. – 384 с.

7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник / И.И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 432 с.

8. Мовчан А.П. Международный правопорядок / А.П. Мовчан. – М.: РАН, 1996 – 102 с.

Надійшла до редколегії 20.05.16

И. Забара, канд. юрид. наук, доц.

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Киев

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРАВОПОРЯДОК:

К ВОПРОСУ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВОГО ЯВЛЕНИЯ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

Статья посвящена рассмотрению ключевых теоретических аспектов проблематики международного правопорядка. Автор характеризует феномен международного правопорядка исходя из концептуальных взглядов представителей современной украинской школы международного права. Автор исследует вопросы предпосылок становления, сферы установления и действия, периодизации, структуры, принципов, целей, функций, свойств и основы международного правопорядка. Автор рассматривает и обобщает доктринальные международно-правовые взгляды, которые определяют и способствуют формированию современного международного правопорядка.

Ключевые слова: международный правопорядок, основы, принципы, цели, функции, структура, периодизация.

I. Zabara, PhD in Law, associate professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL ORDER:

CHARACTERISTICS OF THE LEGAL PHENOMENON (THEORETICAL ASPECTS)

The article deals with the theoretical aspects of the key issues of international legal order. The author describes the phenomenon of international legal order based on conceptual views of representatives of modern Ukrainian school of international law. The author examines the issue of preconditions of development, installation and sphere of action, periodization, structure, values, principles, objectives, functions, properties and the foundations of international legal order. The author examines and summarizes the international legal doctrinal views that define and promote the formation of modern international legal order.

Key words: international legal order, principles, objectives, functions, structure, periodization.

УДК: 341.231.14

Л. Невара, канд. юрид. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙ У БОЛОНСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

В статті автор проаналізував рішення міжнародних конференцій і організацій, їх значення у розвитку та поширенні Болонського процесу. Під час конференцій визначено основні пріоритети розвитку співпраці в рамках Болонського процесу, а також впровадження в рамках Болонського процесу структурних реформ вищої освіти. Завданням Конференцій було розглянути досягнутий прогрес і визначення пріоритетів та нових завдань на найближчі роки для прискорення реалізації проекту Європейського простору вищої освіти. Висловлено сподівання, що спільні цілі будуть імплементовані в усіх країнах-членах для гарантування довіри до систем освіти країн-партнерів.

Ключові слова. Європейський простір вищої освіти, компетенції, триступенева освіта, студентоцентризм, інклюзивність, мобільність, забезпечення якості, працевлаштування.

Вища освіта, дослідження та інновації відіграють вирішальну роль у підтримці соціального згуртування, економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності. Враховуючи бажання європейських суспільств все більше ставати суспільствами знань, вища освіта стає істотною складовою соціально-економічного і культурного розвитку. Розширення доступу до вищої освіти надає закладам вищої освіти можливість використовувати все більш різноманітний індивідуальний досвід. Відповідь на різноманітність і зростаючі очікування вимагає від вищої освіти фундаментальних змін у її наданні. Самі заклади вищої освіти стають більш різноманітними за своїми місіями, способами надання освіти та співпраці, включаючи зростання інтернаціоналізації, цифрове навчання та нові форми надання освітніх послуг [1].

Процес об'єднання Європи, його поширення на схід супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Цей процес дістав назву Болонського від назви університету в італійському місті Болонья, де були започатко-

вані такі ініціативи і являє собою структурну реформу вищої освіти на європейському просторі.

Болонська декларація 1999 р. та інші документи Болонського процесу започаткували низку реформ, необхідних для гармонізації архітектури системи європейської вищої освіти, збільшення сумісності, порівнянності та конкурентоспроможності європейської вищої освіти, а також підвищення її привабливості і для громадян країн Європи, і для громадян та дослідників інших країн.

Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової й освітньої громадськості й урядів країн Європи не лише для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки та вищої освіти у світовому вимірі, а й для підвищення її ролі в суспільних демократичних перетвореннях.

Болонський процес являє собою систему заходів європейських державних установ, університетів, міждержавних і громадських організацій, пов'язаних із вищою освітою, спрямованих на структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміну освітніх програм і потрібних інституційних перетворень з метою створення єдиного європейського наукового й

освітнього простору задля підвищення спроможності випускників вищих навчальних закладів до працевлаштування, поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці, підвищення конкурентоспроможності європейської вищої школи.

У 1986 році Болонський університет звернувся до провідних університетів Європи з пропозицією скласти Велику хартію університетів, яку з ентузіазмом підтримала наукова, освітянська та політична еліта Європи.

18 вересня 1988 року під час урочистостей, присвячених 900-річчю Болонського університету – альма-матер європейської вищої освіти, ректори 430 університетів в урочистій обстановці у присутності багатьох представників громадськості, урядовців та духовенства підписали Велику хартію. Цей документ окреслює фундаментальні принципи, якими мають керуватись університети, щоб забезпечити розвиток освіти та інноваційний рух у світі, який швидко змінюється. Метою документа стало відзначення найважливіших цінностей університетських традицій і сприяння тісним зв'язкам між університетами Європи. Однак, оскільки цей документ має універсальну спрямованість, його можуть підписувати також університети з інших регіонів світу [2]. Однак, кожна країна виробляє свої шляхи досягнення якісної зміни освіти і створення сприятливих умов для отримання будь-якої освіти людьми з різними здібностями, можливостями, інтересами і схильностями.

Наприкінці 1992 р. прийнято рішення про розроблення спільної конвенції під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО, метою якої було визнання кваліфікацій, навчальних курсів, дипломів і ступенів вищої освіти.

У 1997 році під егідою Ради Європи і ЮНЕСКО було розроблено і прийнято Конвенцію *про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні* (Лісабонська конвенція, від 11 квітня 1997 року). Головна ідея Конвенції – надати всім людям Європейського регіону можливість повною мірою користуватися різними системами освіти, максимально полегшити жителям кожної держави й учням навчальних закладів доступ до освітніх ресурсів інших держав. Лісабонську конвенцію підписали 43 країни. Україна підписала та ратифікувала Конвенцію 3 грудня 1999 року [3].

Потім, у 1998 році міністри чотирьох країн, а саме Франції, Німеччини, Великобританії та Італії підписали Сорбонську декларацію [4]. Мета декларації полягає у створенні спільних положень із стандартизації Європейського простору вищої освіти, де *мобільність слід заохочувати як для студентів і випускників, так і для підвищення кваліфікації персоналу*. Крім того, вона повинна була забезпечити відповідність кваліфікацій сучасним вимогам на ринку праці.

Цілі Сорбонської декларації були підтверджені в 1999 році, при підписанні Болонської декларації, в якій 29 країн висловили свою готовність взяти на себе зобов'язання підвищити конкурентоспроможність європейського простору вищої освіти, підкреслюючи необхідність збереження незалежності і самостійності всіх вищих навчальних закладів. Всі положення Болонської декларації були встановлені як заходи добровільного процесу узгодження, а не як жорсткі юридичні зобов'язання.

Продовженням процесу зближення і гармонізації системи освіти країн Європи виявилось підписання 18 червня 1999 р. Болонської декларації (Італія) [5], яку підписали міністри освіти 29 країн. Її підписання стало ще одним свідченням того, що зміни в освіті – не раптове відкриття, а результат поступового усвідомлення взаємодії процесів європейської економічної та політичної інтеграції, результат розвитку ідей та інновацій у

галузі освіти, які передували Болонській декларації та стали її основою.

Наразі очевидно, що це була унікальна угода, тому що сьогодні процес включає в себе 48 країн-учасниць, з 49 країн, які ратифікували Європейську культурну конвенцію Ради Європи (1954) [6]. Офіційною датою початку процесу прийнято вважати 19 червня 1999 року, коли було підписано Болонську угоду.

У рамках Болонської декларації, раз на два роки, інколи раз на рік, проводяться конференції міністрів, де вони підписують відповідні комюніке.

Конференції готуються за участі Болонських робочих груп та семінарів, а також Групи супроводу Болонського процесу (Bologna Follow-up Group). Окрім Сорбонської декларації (1998) і Болонської декларації (1999), були підписані: Празьке комюніке (2001), Берлінське комюніке (2003), Бергенське комюніке (2005), Лондонське комюніке (2007) – вони є основними офіційними документами Болонської реформи. У Львівському комюніке (2009) відзначені основні досягнення Болонського процесу; визначені головні виклики сьогодення – глобалізація, стрімкий розвиток технологій, старіюче населення, фінансова та економічна криза – на які має відповісти система вищої освіти; окреслені завдання на наступне десятиліття. У Будапештсько-Віденському комюніке (2010), було офіційно проголошено створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що було передбачено Болонською декларацією 1999 р. У Бухарестському комюніке (2012) підбито підсумки досягнутого в рамках Болонського процесу, а також визначені майбутні пріоритети розвитку Європейського простору вищої освіти. Підписане у 2015 році Єреванське комюніке спрямоване на подальше впровадження Європейського простору вищої освіти.

Другий етап Болонського процесу відбувся у Празі 19 травня 2001 року, де представники 33 країн Європи підписали Празьке комюніке [7]. Країни знову підтвердили свою позицію щодо цілей, визначених Болонською декларацією; учасники високо оцінили активну участь у процесі Європейської асоціації університетів (EUA) та національних студентських спілок Європи (ESIB); вони відзначили конструктивну допомогу з боку Європейської комісії та висловили свої зауваження щодо подальшого процесу, беручи до уваги різні цілі Болонської декларації. Учасники визнали необхідність співпрацювати з метою вирішення проблем транснаціональної освіти, визнали *потребу в організації навчання протягом усього життя в галузі освіти*, а також, що *студенти є повноправними членами спільноти вищої освіти*.

Третій етап Болонського процесу відбувся в Берліні 18–19 вересня 2003 року, де було підписано відповідне комюніке [8]. Завданням Конференції було розглянути досягнутий прогрес і визначення пріоритетів та нових завдань на найближчі роки для прискорення реалізації проекту Європейського простору вищої освіти. Цього разу до країн-учасниць Європейської культурної конвенції приєдналися Албанія, Андорра, Боснія та Герцеговина, Ватикан, Росія, Сербія, Чорногорія та Македонія. Таким чином, Болонський процес поширився вже у 40 європейських країнах, що зумовлює значні зміни та реформи системи освіти.

Принципово нове рішення Берлінської конференції – з метою поширення загальноєвропейських вимог і стандартів, включити *докторський ступінь як третій цикл Болонського процесу*. Міністри вищої освіти закликають до збільшення мобільності на докторському та післядокторському рівнях і заохочують університети до зміцнення співпраці у виконанні програм на здобуття докторського ступеня та у підготовці молодих науковців.

Установлено, що в країнах-учасниках Болонського процесу має бути один *докторський ступінь* – "*доктор філософії*" у відповідних сферах знань (природничі науки, соціогуманітарні, економічні та ін.). Була запропонована *формула триступеневої освіти* (3-5-8), згідно з якою не менше трьох років відводиться для отримання рівня "бакалавр", не менше 5 років – для отримання рівня "магістр" і не менше 8 років для отримання вченого ступеня "доктор філософії". Важливо, що освітньо-кваліфікаційні рівні і вчений ступінь розглядаються як складові цілісної системи освіти людини. Акцентовано увагу на потребі сприяти розвитку європейському простору вищої освіти. Було приділено особливу увагу важливості контролю і дотримання європейських стандартів якості освіти на усьому просторі. Ці стандарти в Європі розробляє і підтримує міжнародна організація "Європейська мережа з гарантування якості (European Network Quality Assurance – ENQA)". Також розроблено додаткові модулі, курси та навчальні плани з європейським змістом, відповідною орієнтацією й організацією. Наголошено на важливій ролі, яку мають відігравати вищі навчальні заклади, щоб зробити реальністю *навчання протягом усього життя*. Крім того зазначено, що *європейський простір вищої освіти та європейський простір дослідницької діяльності – дві взаємопов'язані частини спільноти знань*.

У травні 2005 року у Бергені (Норвегія) відбулась четверта Конференція міністрів вищої освіти Європи [9], в якій взяли участь нові країни-учасниці, що приєдналися до Болонського процесу: Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова та Україна. Підсумкове комюніке підкреслило важливість партнерських зв'язків, у тому числі зацікавлених сторін – студентів, ВНЗ, викладачів та роботодавців, а також подальшого розширення наукових досліджень, особливо стосовно третього циклу – докторантури. Крім того, комюніке наголошує на важливості забезпечення більш доступної вищої освіти, а також підвищення привабливості Європейського простору вищої освіти в інших частинах світу.

Стандарти та рекомендації з питання Забезпечення якості в ЄПВО, затверджені в Бергені (ЄСР – Європейські стандарти та рекомендації), стали визначальним чинником змін у *забезпеченні якості* та активній міжнародній співпраці *агенцій із забезпечення якості*.

Перший Європейський форум із забезпечення якості, організований спільно EUA, ENQA, EURASHE та ESIB (Група Е4) у 2006 році, сприяв створенню *Реєстру агенцій із забезпечення якості європейської вищої освіти*. Мета реєстру – надати відкритий доступ до достовірних даних про агенції забезпечення якості, які працюють відповідно до вимог Європейських стандартів та рекомендацій, усім зацікавленим особам, а також широкій громадськості. Таким чином, це підвищить довіру до вищої освіти в ЄПВО та поза його межами, а також полегшить процедуру взаємного визнання рішень із забезпечення якості та акредитації.

П'ята зустріч відбулась у Лондоні 18 травня 2007 року [10]. 38 країн-членів Болонського процесу, включаючи Чорногорію, що стала членом Болонського процесу у травні 2007 року, ратифікували Конвенцію Ради Європи/ЮНЕСКО про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європі (Лісабонську конвенцію про визнання).

Метою зустрічі стало забезпечення продовження виконання вищими навчальними закладами своїх цілей в повному обсязі. Ці цілі включають підготовку студентів до життя в якості активних громадян демократичного суспільства, підготовку студентів для побудови їх майбутньої кар'єри, а також забезпечення можливостей для особистісного розвитку; побудову і вдосконалення широкої та

сучасної бази знань, стимулювання дослідницької діяльності і використання інновацій. Важливою метою залишається більш тісна співпраця ЄПВО з Європейським науковим простором (ЄНП), розробки та підтримки великої кількості різноманітних *докторських програм*.

Можна зазначити, що основними завданнями ЄПВО як у межах окремої країни, так і в міжнародних масштабах є справедливе визнання кваліфікацій вищої освіти, періодів навчання, попереднього навчання, включаючи неформальне та неофіційне навчання.

Шоста конференція відбулася в бельгійському місті Льовен (Louvain-la-Neuve – Новий Левен) у 2009 році [11]. Міністри вищої освіти 46 європейських країн-учасниць Болонського процесу та представники з Австралії, Бразилії, Канади, Народної Республіки Китай, Єгипту, Ефіопії, Ізраїлю, Японії, Казахстану, Киргизстану, Мексики, Марокко, Нової Зеландії, Тунісу, США, а також Міжнародної асоціації університетів та інших міжнародних і неурядових організацій обговорювали питання глобальної співпраці і партнерства у вищій освіті з метою розвитку партнерства між 46 країнами-учасниками Болонського процесу і країнами з усього світу, підсумувати досягнення Болонського процесу і встановити пріоритети для Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) протягом наступних десяти років.

Основні робочі питання стосувалися планів на наступне десятиліття, з акцентом на: громадський контроль, безперервне навчання, працевлаштування, методи донесення до студента цілей освіти. Також розглядалися питання міжнародної відкритості, мобільності учнів, освіти в цілому, наукових досліджень і інновацій, питання збору даних, фінансування та різноманітних інструментів і методів забезпечення прозорості освітнього процесу. Всі ці питання були описані в підсумковому комюніке, показуючи новий напрямок Болонського процесу – більш глибоке реформування, яке забезпечить завершення процесу реалізації Болонського процесу. Учасники відзначили основні досягнення Болонського процесу: прийнято *треступеневий рівень (цикл): бакавріат, магістратура, докторантура*; створено *європейський реєстр забезпечення якості установ*; створено *національні кваліфікаційні рамки*; *визнання дипломів*; введено *систему переведення і накопичення кредитів*.

Сьома, ювілейна, конференція міністрів відбулася в березні 2010 року в Будапешті та Відні. На честь десятиріччя Болонського процесу відбулося офіційне оголошення про *створення європейського простору вищої освіти*, що означає, що мета, поставлена Болонською декларацією, була виконана. Крім того, починаючи з цієї конференції, Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) було розширено до 47 країн. До країн-учасниць ЄПВО приєднався Казахстан.

Починаючи з 1999 року, 47 учасників Європейської культурної конвенції погодилися з таким баченням і досягли значного прогресу в реалізації цієї мети. В унікальному партнерстві між органами державної влади, вищими навчальними закладами, студентами і викладачами, разом з роботодавцями, агенціями із забезпечення якості вищої освіти, міжнародними організаціями та європейськими установами, проведено низку реформ щодо створення європейського простору вищої освіти на основі довіри, співпраці та поваги до різноманітності культур, мов та систем вищої освіти.

Болонський процес і створений ЄПВО, стали безпрецедентними прикладами регіональної, транскордонної співпраці у сфері вищої освіти, викликали значну зацікавленість в інших частинах світу і зроби-

ли європейську вищу освіту ще вагомішою, конкурентнішою та престижнішою.

За результатами незалежного оцінювання та доповіді зацікавлених сторін, можна зробити висновок про те, що вищі навчальні заклади, їхні працівники та студенти все більше ідентифікують себе з цілями Болонського процесу. Не дивлячись на досягнення в реалізації Болонських реформ, в країнах-учасниках неоднаково мірою запроваджені напрями діяльності ЄПВО, такі як реформа ступенів і навчальних програм, забезпечення якості, мобільність, соціальний вимір.

Виявилось, що значним недоліком є недостатність інформації, що призвело до акцій протесту проти Болонського процесу в деяких країнах. При цьому, основне невдоволення протестуючих викликали кроки з комерціалізації освіти, що до Болонського процесу не мали ніякого відношення і були помилково ідентифіковані з ним саме через брак роз'яснювальної роботи [12]. Відтак, існує необхідність коригування і подальшої роботи за участю співробітників вищих навчальних закладів і студентів на європейському, національному і, особливо, інституційному рівні для побудови Європейського простору вищої освіти.

26-27 квітня 2012 року у Бухаресті відбулась восьма зустріч міністрів вищої освіти 47 держав, що беруть участь у ЄПВО. У ході зустрічі міністри підбили підсумки досягнутого в рамках Болонського процесу, а також визначили майбутні пріоритети розвитку ЄПВО [13].

Міністри зазначили, що Європа переживає економічну і фінансову кризу, небезпечну своїми соціальними наслідками. В галузі вищої освіти криза впливає на можливість ВНЗ отримувати адекватні розміри фінансування і робить перспективи працевлаштування їх випускників більш невизначеними.

Вища освіта є важливою частиною комплексу заходів, необхідних для подолання труднощів. Сильні і відповідальні системи вищої освіти створюють основу для процвітаючих суспільств знань. Вища освіта повинна бути спрямована на подолання кризи більше, ніж будь-коли раніше.

У Комюніке зазначені наступні цілі: *забезпечення якості вищої освіти для всіх, підвищення можливостей працевлаштування випускників*, а також *зміцнення мобільності* як засобу для покращання навчання. Розширення доступу до вищої освіти є передумовою для соціального прогресу та економічного розвитку. Потрібно вжити заходів на національному рівні для розширення, прискорення та завершення робіт із забезпечення загального доступу до якісної вищої освіти в усіх країнах ЄПВО.

Потрібно розвивати заохочення *студентоцентрованого* навчання в галузі вищої освіти, що характеризується інноваційними методами навчання, та передбачає участь студентів в якості активних учасників у своєму власному навчанні. Усі документи Болонського процесу та пов'язані з ними задачі, в першу чергу, пов'язані із студентами. Вони є центром, навколо якого вибудовується вся система.

Важливе значення для зміцнення довіри та посилення привабливості пропозицій ЄПВО, в тому числі щодо забезпечення транскордонної освіти, має *забезпечення якості*. Міністри закликали агенції з питань забезпечення якості подавати заяву на реєстрацію зовнішнього оцінювання до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR) та здійснювати свою діяльність по всьому ЄПВО відповідно до національних вимог.

Наступна, дев'ята, Конференція міністрів ЄПВО пройшла у Єревані (Вірменія) 14-15 травня 2015 року, де було розглянуто прогрес у результатах виконання пріоритетних цілей, визначених у Бухарестському комюніке.

За підсумками зустрічей 47 міністрів європейських країн, відповідальних за вищу освіту і науково-дослідницьку діяльність, було підписано Єреванське комюніке [14], що спрямоване на подальше впровадження ЄПВО.

Під час конференції визначено основні пріоритети розвитку співпраці в рамках Болонського процесу до 2018 року, серед яких: покращення якості та відповідності вищої освіти, готовності випускників до працевлаштування; розширення доступу до вищої освіти, зокрема в контексті демографічних змін, міграції та військових конфліктів; а також впровадження погоджених раніше в рамках Болонського процесу структурних реформ вищої освіти.

За результатами конференції ухвалено нові Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти в ЄПВО, Європейські підходи до забезпечення якості спільних програм вищої освіти, а також нова версія Довідника користувача ЄКТС.

Також, відбулась презентація Звіту щодо імплементації положень Болонського процесу. Білорусь стала 48 країною-учасницею Болонського процесу.

Учасники також підкреслили важливість *включення кваліфікацій короткого циклу вищої освіти до національних рамок кваліфікацій, впровадження програм короткого циклу вищої освіти, моніторингу працевлаштування та кар'єрного зростання випускників, визнання попереднього навчання з метою доступу до програм вищої освіти та присвоєння кваліфікацій, підтримки мобільності студентів і викладачів, зокрема з регіонів, в яких відбуваються військові конфлікти* тощо.

До 2020 року планується створити ЄПВО, у якому спільні цілі будуть імплементовані в усіх країнах-членах для гарантування довіри до систем освіти країн-партнерів. Таке автоматичне визнання кваліфікацій дасть змогу студентам та випускникам легко пересуватися по ЄПВО, а отримані компетенції та вміння необхідні для європейського громадянства, інновацій та працевлаштування.

Також на конференції було зазначено, що головною ціллю ЄПВО є *підвищення рівня працевлаштування випускників упродовж життя*. Після закінчення кожного навчального циклу, випускники матимуть компетенції необхідні для ринку праці, що дозволить їм розвинути нові компетенції, які можуть знадобитися для підвищення можливостей працевлаштуватися упродовж життя. Буде поширюватись міжнародна мобільність для навчання та роботи як головних інструментів для розширення діапазону компетенцій і можливостей працевлаштування для студентів.

Через те, що населення країн-учасниць стає все більш диверсифікованим, а також через імміграцію та демографічні зміни, забезпечення його *інклюзивності* стало ще однією важливою метою ЄПВО. Планується розвивати соціальний вимір вищої освіти, посилення гендерної рівності та розширення можливості доступу, включаючи міжнародну мобільність, для студентів з незахищених категорій. Будуть надані можливості мобільності для студентів та викладачів із зон конфліктів, з тим, щоб забезпечити їх повернення додому у разі сприятливих обставин.

Імплементація узгоджених структурних реформ є запорукою для консолідації ЄВПО і для успіху в довгостроковій перспективі. Наближеність систем освітніх рівнів, єдина кредитно-трансферна система, спільні принципи і стандарти забезпечення якості освіти, запровадження програм мобільності та спільних програм, а також програм подвійних дипломів є фундаментом ЄВПО.

Спираючись на вищевикладене, можна зробити висновок, що в умовах глобалізації суспільного розвитку

відбувається процес формування європейського простору вищої освіти, а також активізація європейської системи вищої освіти у світовому масштабі, вдосконалення національних систем освіти у відповідності з міжнародними зобов'язаннями держав. Формується глобальна міжнародно-правова основа для багатосторонніх і двосторонніх відносин, що дозволяє підвищити якість міжнародно-правового регулювання освітніх відносин.

Список використаних джерел

1. Повідомлення від Європейської Комісії: Відкриваючи освіту: Інноваційне викладання та навчання для всіх за допомогою нових технологій та відкритих освітніх ресурсів, COM(2013) 654 final, http://ec.europa.eu/education/news/doc/openingcom_en.pdf
2. Центр міжнародних проектів НДІ прикладних інформаційних технологій. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://euroosvita.net/?category=17&id=1049>. – Назва з екрану.
3. Астахов В.В. Освітнє право. Конспект лекцій. Х.: Вид-во НУА, 2011. – 143 с.
4. Центр міжнародних проектів НДІ прикладних інформаційних технологій. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://euroosvita.net>. – Назва з екрану.
5. Спільна декларація міністрів освіти Європи "Європейський простір у сфері вищої освіти". [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_525
6. Європейська культурна конвенція 1954 року. [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_213. – Назва з екрану.

7. "До зони європейської Вищої освіти": Комюніке зустрічі європейських міністрів освіти; Прага, 19 травня 2001 року. Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html – Назва з екрану.

8. Комюніке міністрів вищої освіти Європи. – Берлін, 2003. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher/bolpr/Berl2003>

9. Комюніке Конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти "Загальноєвропейський простір вищої освіти – Досягнення цілей" (19-20 трав. 2005 р., м. Берген). – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/bologna/stanov/pravo/2005doc_kom.html – Назва з екрану.

10. "На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації": Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти; Лондон, 16–19 травня 2007 року. Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html – Назва з екрану.

11. "Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті": Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти, Льовен та Льовен-ля-Ньов, 28-29 квітня 2009 року. Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html – Назва з екрану.

12. Європейські студенти протестують проти комерціалізації освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eu-edu.org/news/info/220>

13. Болонський процес: стан, проблеми, шляхи реалізації. Бухарестське комюніке 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroosvita.osp-ua.info/html/ch15/komunke.htm>

14. Болонський процес. Єреванське комюніке 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.05.15_Ministerial_Conference/Yerevan%20Communiqué.pdf

Надійшла до редколегії 12.09.16

Л. Невара, канд. юрид. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНФЕРЕНЦИЙ И ОРГАНИЗАЦИЙ В БОЛОНСКОМ ПРОЦЕССЕ

В статье автор проанализировал решения международных конференций и организаций, их значение в развитии и распространении Болонского процесса. Во время конференций определены основные приоритеты развития сотрудничества в рамках Болонского процесса, а также внедрение в рамках Болонского процесса структурных реформ высшего образования. Задачей конференций было рассмотреть достигнутый прогресс и определение приоритетов и новых задач на ближайшие годы для ускорения реализации проекта Европейского пространства высшего образования. Выражена надежда, что общие цели будут реализованы во всех странах-членах для обеспечения доверия к системам образования стран-партнеров.

Ключевые слова: Европейское пространство высшего образования, компетенции, трехступенчатое образование, студентоцентризм, инклюзивность, мобильность, обеспечение качества, трудоустройство.

L. Nevar, Ph.D., The assistant

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOLUTIONS INTERNATIONAL CONFERENCES AND ORGANIZATIONS THE BOLOGNA PROCESS

The author has analyzed the decisions of international conferences and organizations, their importance in the development and dissemination of the Bologna process. During the conference, identified the main priorities for the development of cooperation in the framework of the Bologna Process, as well as the introduction of the Bologna process of structural reforms of higher education. Objective of the conference was to review progress and identify priorities and new objectives for the coming years to accelerate implementation of the project of the European Higher Education Area. It is hoped that the general objectives will be implemented in all Member States to ensure confidence in the education systems of the partner countries.

Keywords: European Higher Education Area, competence, three-stage education, studentotsentrism, inclusion, mobility, quality assurance, employment.

УДК 341.01

V. Khonin, Ph.D. in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PHASE SPACE OF THE SYSTEMS OF INTERNATIONAL INTERACTIONS

Theoretical issues of formation and phase transformations of the systems of international interactions are analyzed. They are viewed by the author as the series of international relations and beams of international processes, fostered by the 'original' processes of inter-social exchanges, relevant to the subjects.

Sector and branch complexes of international interactions develop in accordance with in-social and inter-social synchronization. Moreover, the whole system of international relations dully fulfills phase transitions, which are relevant to the open dissipative systems. The logical series of main phase transitions of the systems of international interactions, set forth in the article, shall be applied to the analysis of specific international problem situations.

It is proved that the systems of international interactions act also as interneuron, which transmits outside incentives to locomotive and sensory neurons of each of the "individual communities", whose sum of interactions form the human society organism on the Earth.

Key words: international interaction, incentives, resistance, social organism, phase space, phase transitions, attractor.

Statement of the problem. Space of international interactions has always had a complex organization. Processes, interactions, international actions of various levels of importance, intensity and urgency are taking place

simultaneously, consecutively, gradually, in a certain order and due to certain system. All of them participate in the composition of spatially segmented rows, sector and industry-based complexes, which, as a whole, constitute a

real system of international interactions [1]. The researchers of international problems are required to formalize the processes of international interactions, determine the indicators of parameters for their implementation. One of the steps towards solving this important and significant methodological issue in the sphere of the science of genesis of the socially divided humanity lies in distinguishing phases of development of the systems of international interactions.

The combination of quite reasonable temporal limits of basic exchange processes as well as social basis of genesis for each historical segment determine the period of implementation of each of the system.

The author believes that incentives of international interactions, which stimulate subjects to participate in each of cumulative ensembles of international interactions, are formed according to the inner social environment of social organisms of countries, which are engaged in international spaces due to the established parameters of order in it [2, p. 14-30]. Usually there are always significant reasons for inter-social synchronization.

The systematic approach, the sequence and the order of any systems of international relations are justified on the basis of interactionism of D.H. Mead, ethnogenesis of L.N. Gumelev, "theory of everything" of S. Hawking, synergetics of I. Prizhogyn and H. Haken. They are taken starting from the phase of interactional "growth", followed by 'acmatic' phase of interactional stabilization, to the phase of interactional "burnout", offset, inertia, "obscuration" and till the memorial phase of genesis of systems of international interactions.

For the purpose of the analysis of concrete international problematic situations it is considered methodologically reasonable to create a logical row of basic phasic transitions of systems of international interactions.

Problems, described in the article, are somehow relevant to the theory of international relations as well as to the science of analysis of international relations and foreign policy. In different times it drew attention of U. Rostou, M. Kaplan, D. Modelsky, I. Vallerstain, G. Kan, T. Schelling, K. Doych, A. Rappoport, Huntington, M. Hrustalev and others.

Some national researchers also contributed to the development of the above-mentioned issue, namely: G. Perepelytsa, M. Matsiyakh, S. Kanoneko, M. Shepelev, M. Yali and others.

Quite often international connections between subjects of selected international spaces are characterized by its general certainty and are complemented by relationships of other casual and complementary rows.

"Interaction is a term, used in social psychology and culturology, which means interaction, mutual impact of people and influence of groups on each other as a continuous dialog" [3].

System of international interactions is a series of mutually motivated actions, aimed at other subjects from their international environment, engaged in selected international space of social organisms [4, p. 1].

Separate international processes which emerge, taking place in special spatial-temporal dimensions, every time affect, to a certain extent, isolated rows of subjects of certain "individual community" and though existing in parallel they certainly influence each other. N. Luman believes that interaction is the simplest social system, which "consists of a sequence (constellation) of communications between directly present participants and has to be "localized" in "space" of three dimensions: social, temporal and objective" [5, c. 236].

Fluctuations of international space, provoked by activity of socially meaningful subjects, which represent their

'individual societies', create separate systems of international interactions in a certain temporal period. Owing to the accumulation of interactions of this system with the others, objectively meaningful *phenomena* and exchange processes in multidimensional phasic space of genesis of humanity may be described in a form of certainly connected *integral curves*.

The special order of maintaining dynamics of any selected system of international interactions lies in the fact that all its fluctuation is always carried out in multidimensional and complex phasic space. And being independent from simple periodical movements of other international interactions, they are determined in general as a confirmed *stochastic regime*, established in the given international system. It is linked to the concept of 'strange attractor'. "*Strange attractor* is a certain point in multidimensional phasic space, to which the integral curves may approach as close as possible, but can never enter into it. In the meantime, integral curves always remain inside of the certain finite multidimensional phasic exchange. Presence of strange attractor is a criteria for a *stochastic regime* in a selected dynamic system" [6, c. 103].

Impact of similar effects and therefore the approach to a certain system of integral curves may be big enough but not sufficient to "push" the international system from its position near to strange attractor, and therefore destabilize it out of its stochastic regime. Accordingly, the system of international relations, which serves the selected set of "individual societies", is characterized by the *problems of position of the subjects*.

In the temporal period, determined by the existing integral curves of basic living processes of "individual societies", each of cumulative ensembles of international interaction has its own *phasic-organized development*. Specific organization of international interactions' processes consequently goes from one phase to another. Phase, according to S. Hawking and L. Mlodinov, is a position in a cycle of wave processes, which occur in a fixed period of time" [7, p. 178].

One should consider that in terms of any selected set of historically realistic international relations, which are represented as a non-stable system, certain fluctuations occur, which, by means of expending and growing, destroy the structures of local optimums and, accordingly, seriously transform separate sub-systems of international relations.

Though, such processes do not destroy the system of international relations itself, they only lead it to a qualitatively different state. International relations, as an open system, lead to the occurrence of new order of relationships between parts and elements. Ensembles of international relations and/or relative complexes, as well as, the system of international relations might take certain *phasic transitions*. These transitions appear, when the processes of international interactions are coherent, i.e. correlated with its fluctuations. It has to be taken into consideration that similar evolution of systems of international relations, as a rule, is multidimensional, but not always strictly *phasic* [8].

The stages of evolution of any system of international interactions may still be determined to the certain extent and taking as a basis phasic transitions of this system after attenuation of processes of polyfucation and transition of its parameter of order into a new state.

Therefore, the model of common phasic transitions is always a finite cycle. Hereinafter, the author of the article not only adopts the system of phase transitions of ethnical systems and determinations of phases of the great scientist L.N. Gumelev, but also tries to interpret this system for the noticeably less stable social systems, to the extent that he

can, – the system of international interactions. Accordingly, on the basis of the theory of ethnogenesis suggested by L.N. Gumelev, it is wise to start with the first phase of existence of any system – the phase of dominant resistance. The cumulative existence of a set of "individual societies", which make up the selected international system, is established under the influence of streams of other zones of international community's activity.

These changes of fundamental space of state of the system of international interactions influence not only the contiguous "individual societies", but also the well-known evolution of their vital space within the frames of this system. Thus, the area of international interactions, even after significant outside impact, provides the high measure of congeniality. The system of international interactions continues to develop in full correspondence with an earlier formed parameter of order.

This becomes possible in the event when the positioning of the participants of international system is sufficiently stable and corresponds to their status within the frames of this system, and, moreover, when a zone of simple attractor is sufficiently wide and well-ordered.

Evolution is a natural process and when it is in the phase of dominant resistance its influence on international relations does not go beyond the scope of their norms and does not destroy the constitutional sphere of this system and just firmly reconstructs its state to the simple attractor.

Stimulus to international interactions, which will come from them to the international environment, shall be perceived as a "starting moment" by the subjects of other social organisms and as a direct or indirect reaction toward them, adapted within the field of real international interactions. Primarily appear the rows of international interactions and then via the direction "stimulus-reaction-approval-stimulus" the ensembles of international interactions appear, involving numerous subjects of adjoined social organisms.

The bottom phase – phase of interactional "increase" – will be characterized by sufficiently high and intense inner-social synchronization of impulsive causes of international interactions of subjects and will be accomplished by the establishment of summation of poly-subjected complexes of international interactions, the realization of which will contribute to the further demonstration of inter-social synchronization of their impulsive causes.

The next phase is a phase of complication [9]. One may distinguish the historical situation when a zone of a simple attractor tightens and loses due solidarization base of the new world order. Despite numerous efforts of the leading countries, inter-social relations within the system provide the required level of affinity. This complicates the overall return of inner-system international interactions to the constitutional area around the attractor.

Furthermore, the cycles of inter-social exchange processes and the international relations, accordingly, have somehow become asymmetrical. This leads to the complications around the formation of the order parameters and the movement of transformational focuses beyond the chronological period of existence of the attractor's zones.

"Asymmetrical relations – relations between the subjects pertaining different sizes, – acknowledges G.M. Perepelytsya, – when one party, following basic parameters, considerably surpasses the other or has a superiority in some other indicators. These relations are characterized by such inherent features as imbalance, inequality" [10, p. 15].

It becomes more complicated when we face the complexity of the relationship between the subjects within societies and the divergence in the space of international

interactions. This "acmatic" phase of interactional stabilization will lead the adjoined subjects in international spaces to the establishment of an order of international interactions and sector-branch exchanges, confirmed by probably already excessive levels of inter-social synchronization of impulsive causes of international interactions. It results in the emergence of the systems of international interactions.

On the one hand, there are aspirations to change the status positioning of some countries in the international system and, on the other hand, other countries face significant reduction in the political and economic potency and, therefore, manifest actual inability to keep a sufficiently high status positioning in the international system. Such period is described by the ensembles of non-equivalent international exchanges, primarily connected with the resource exchanges between "individual societies" and with the migratory movements of ethnic groups.

At the same time several other social organisms face the synchronization of similar impulsive causes but in the state of forced testing. As a result, we receive the phase of interactional "overheating" in international relations from a direction of a dedicated group of adjoined "individual companies" in international space [11].

All these processes significantly complicate the previously relatively sustainable international order within the selected space of international systems. And due to the deepening of these processes the said international space moves to the next phase of the model cycle – **the phase of critical shift**.

The abrupt change of the members of the international system, the desynchronization of cycles of international exchanges, the loss by certain countries of their absolute leadership that was earlier strongly reaffirmed and the physical field of international interactions, which deviates from balance, – define the phase.

Naturally, these processes shall affect the state of inter-social synchronization of urging motives of international interactions, as the subjects shall more actively perceive the incentives coming from other segments of international space, and gradually redirect themselves into other, though yet non-traditional sectors of subject-sector exchange. The system of international interactions of social organisms, contacting within the international space, enters into **the phase of interactional shift**. The duration and the significance of this phase shall depend not only on the power of incentives coming from other social organisms, but also on the total reactions of societies' positive perception and on the earlier established order of formalization of international interactions, which essentially reflect a rather definitely fixed status of these "individual communities" vis-à-vis each other.

International relations that are formed in the zone of a simple attractor change both their model construction and the earlier established rules and volumes of international exchanges. International relations within this system are no more able to provide the needed level of affinity, and thus follow a different pattern – that of a strange attractor.

Balance in the physical field of a selected international space is supported by the efforts of the leading countries, which lack explicit grounds within their own inner social development. Divergence of the flows of international exchanges becomes a rule, not exclusion in the real life of an international system. A number of problems related to international status and positioning emerges, and they are different from the above-mentioned. The construction of order parameter set in this system of international relations changes its outlines.

The crisis in the relations between countries contacting in a selected segment of international space rapidly moves their international interactions into a new phase – **the phase of split in the system field**. Therefore, if the bifurcations in a selected international field destroy its state of balance, at one leading to a loss of the international system's sustainability, its basic construction changes. First of all, the leadership is taken over by the other countries attempting to set a new world order. International competition rises dramatically. Formats of previous positioning of the countries vis-à-vis each other change, as well as the basic flows of international exchanges.

If the total reaction of the social perception of the incentives is not positive enough and / or if the incentives coming from the other segments of international space are significantly more preferable, then the relations of previously closely interacting social organisms in a historically defined international space enter **the phase of interactional fracture**.

Inner social synchronization of urging motives fails systematically, and these failures are reaffirmed in the processes of inter-social synchronization. The system of international interactions shows a substantial drop in activity, the formalization of this sphere of international interactions no longer meets the requirements of social urgency, and is either optimized in terms of status positioning of "individual communities", or ceases to be formally relevant.

Due to the fracture of the field of international interactions, new participants and new formats of solidarization of international exchange processes appear.

Strange attractor is regarded disintegrated. The division of the field of international interactions of a selected international system follows the principles of amitosis, mitosis or meiosis.

In the first case – *amitosis* – the leading countries fail to carry the burden of leadership and fall apart into a number of new countries. The countries of sustainable status growth try either to succeed the previous leader, or – on the contrary – to substitute them. As a rule, the selected field of international interactions experiences turbulence [12, p. 14]. The orientation and the volume of international exchange process change dramatically.

In the second scenario – *mitosis* – the leading countries fall apart and leave some sort of a single successor, though certain level status successiveness may transfer into some other actors in the selected international space, which may cease to exist in case of the space expansion. The field of international interactions goes through a period of significant transformations. Orientation of international exchange processes is changed successively, but its volume changes substantially.

In the third case – *meiosis* – the change of leadership takes place regardless of the previous positioning of the countries in the new international system. New leaders – countries that have won leadership through successive and evolutionary process of changing the orientation of international exchange processes towards the freedom of choice, stimulate the establishment of a new international order, which is forcedly perceived by other countries participating in the new international system as the classical "recognition of necessity" [13].

The final processes of the international interactions field fracture phase will eventually lead to new phasic transformations in **the phase of post-critical shift** [14, p. 1]. For a certain rather long period of time the system of international interactions of these contacting "individual communities" in international space shall be maintained, but the significance of these international relations both for

the subjects and the social organisms in general shall be quite low. The given system of international interactions has already reached **the phase of interactional inertia**. The inter-social synchronization of urging motives of entering relevant international interactions has little influence on the aspirations of certain subjects, because there is no inner social solidarization that would define the relevance of these relations.

The new order of detachment, new status opportunities of "individual communities", new principles of combining in the formation of order parameter, new zones of balance – these are the primary defining factors of this phasic space of the field of international interactions, which is only seeking a new attractor.

Finally, to secure the results of these processes is the basic task of the next phase of transformation in the field of selected international space – **the phase of simplification**.

Entering **the phase of interactional obscuration** in international relations of social organisms contacting in international space is marked not only by dramatic drop – compared to previous phases – in the number of international interactions, but also by the real change of type of urging motives that led to participation in these interactions. Almost complete lack of inner social solidarization and synchronization of urging motives; knowingly low level of incentives for carrying out inter-social exchanges and proportionate substantial loss of influence of inter-social synchronization of urging motives that prevents both mutual convergence of the subjects' aspirations to enter international interactions and sustaining previously mutually important status dependencies of social organisms in a selected international space.

The model sequence of phasic space transformations is concluded by the final phase – **the phase of proto-resistant transformations**. This is a new phase of affirmation of a simple attractor in a selected field of international interactions, where the simple attractor defines the basic process of inter-social exchange.

The parameters of this space may be defined only on the background of the evident complexes of international inter-social interactions, which create basic constructs of the field of international interactions that is already sufficiently resistant to the outside impact.

Even though these are only preliminary stages of resistant transformations, the leading countries are forced to pay special attention to maintaining the achieved status level and to securing their special position. Same attention should be paid to securing the basic parameters of orientation and volume of inter-social resource-product and genetic-migration exchange.

Thus, the final phase in the process of phasic transitions of a system of international interactions – **the memorial phase** – implies that within the selected international space real incentives to conduct international interactions of previously close "individual communities" cease to exist, but there are still memories and memorials dedicated to intensive inter-social exchanges in the past.

Certain previously sustainable interacting social organisms might have disappeared and, accordingly, the international space reconfigured, keeping a certain level of successiveness of inter-social exchanges. The borders of the previously selected international space itself might have been changed, because its limits were narrowed or widened with the changes in anthropogenic, resource or product components that form the affirmation of life of the contacting societies.

This phase states that a newly selected field of international interactions emerged on the basis of a new

simple attractor, defined by basic process of inter-social exchanges.

This phase sees the securing of substantially solidarized new parameter of order that creates basic constructs of the field of international interactions, which is already sufficiently resistant to the outside impact.

This way or another, but the peoples of the world have changed, and even the memory of the past still exists, though it is merely a *relic* [15]. Naturally the final phase of transformations of the field of international interactions of a selected international system is another phase of dominant resistance. Therefore, the cycle of phasic transformations of every specific field of international interactions may be considered complete and...newly begun...in a different space dimension, perhaps and...on a different stage or epoch of Humanity's affirmation of life.

Conclusions. Despite its finiteness and concreteness, no system of international interactions that has ever existed or exists in the history of international relations of Humanity disappears without a trace or becomes a mere relict. In the Humanity's life supporting organism the systems of international interactions act not only as muscle tissue and blood arteries, but also as interneuron, which transmits outside incentives to locomotive and sensory neurons of each of the "individual communities" whose sum of interactions form the human society organism on the Earth.

References

1. Weidmann N.B., Kuse D., Gleditsch K.S. The geography of the international system: the CShapes Dataset / N.B. Weidmann, D. Kuse, K.S. Gleditsch // International interactions. – 2010. – Vol. 36. – Access mode: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03050620903554614>

2. Jones B., Wright T., Shapiro J., Keane R. The state of the international order / B. Jones, T. Wright, J. Shapiro, R. Keane // Foreign Policy at Brookings. – 2014. – No. 33. – 37p. – Access mode: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/intlorder_report.pdf

3. Энциклопедия практической психологии [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.psychologos.ru>

4. Slaughter A.-M. International relations, principal theories / A.-M. Slaughter // Max Planck Encyclopedia of Public International Law. – 2011. – Access mode: https://www.princeton.edu/~slaughter/Articles/722_IntlRelPrincipalTheories_Slaughter_20110509zG.pdf

5. Луман Н. Власть / Пер. с нем. А.Ю. Антоновского / Никлас Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256с.

6. Климонтович Ю.Л., Осовец С.М. Предисловие редакторов перевода. Синергетика / Ю.Л. Климонтович, С.М. Осовец. – М., 1983.

7. Хокинг С., Млодинов Л. Кратчайшая история времени / Стивен Хокинг, Леонард Млодинов. – СПб., 2007. – 180 с.

8. Chaudoin S., Milner H.V., Pang X. International systems and domestic politics / S. Chaudoin, H.V. Milner, X. Pang. – 44p. – Access mode: https://www.princeton.edu/~hmliner/forthcoming%20papers/CMP_Complex%20Interactions_Empirical%20Models.pdf

9. Экономический словарь [Electronic resource]. – Access mode: <http://abc.informbureau.com/html/aeadaaioess.html>

10. Асиметрія міжнародних відносин / Під редакцією Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – Київ, 2005. – 555 с.

11. Eriksen T.H. Overheating: the world since 1991 / T.H. Eriksen // History and anthropology. Issue 5: Overheating: Towards and anthropological history of the early 21st century. – 2016. – Vol. 27. – Access mode: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02757206.2016.1218865>

12. Maull H.W. World politics in turbulence / Hanns W. Maull // IPG. – 2011. – Vol. 1. – 25p. – Access mode: http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2011-1/2011-1_03_a_maull.pdf

13. Political science: How can freedom be the recognition of necessity? – Access mode: <https://www.quora.com/Political-Science-How-can-freedom-be-the-recognition-of-necessity>

14. Cannon D. Summary abstract of "What is it to be post-critical?" / Dale Cannon. – 4p. – Access mode: <http://polanyisociety.org/Nashotah%20House/Summary%20Abstract%20of%20What%20is%20it%20to%20Be%20Post%20SHORT.pdf>

15. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев // М., 2003. – С. 296.

Надійшла до редколегії 20.04.16

В. Хонін, канд. юрид. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФАЗОВИЙ ПРОСТІР СИСТЕМ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕРАКЦІЙ

Аналізуються теоретичні питання формування та фазового перетворення систем міжнародних інтеракцій, що розуміються автором як ряди окремих міжнародних взаємодій і пучки міжнародних процесів, простимульовані до реалізації в належній мірі значущими для суб'єктів "первісними" процесами міжсоціальних обмінів.

Ключові слова: міжнародна інтеракція, спонукальні мотиви, резистентність, соціальний організм, фазовий простір, фазові переходи, аттрактор.

В. Хонин, канд. юрид. наук

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ФАЗОВОЕ ПРОСТРАНСТВО СИСТЕМ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНТЕРАКЦИЙ

Анализируются теоретические вопросы формирования и фазового преобразования систем международных интеракций, понимаемых автором как ряды отдельных международных взаимодействий и пучки международных процессов, простимулированные к реализации в должной мере значимыми для субъектов "первоначальными" процессами межсоциальных обменов.

Ключевые слова: международная интеракция, побудительные мотивы, резистентность, социальный организм, фазовое пространство, фазовые переходы, аттрактор.

УДК 347.431.5

В. Лютий, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОНЯТТЯ ТА ПРОВА ПАРИРОДА НЕТТІНГУ

У статті розглядаються підходи до визначення поняття неттінгу в науковій доктрині, законодавстві зарубіжних країн та судовій практиці. Розкривається правова природа механізму неттінгу та його особливості в порівнянні з іншими правовими інструментами. Аналізуються проблемні питання, які впливають із законодавчого закріплення поняття неттінгу в нормативно-правових актах різних країн. Предметом окремого обговорення є практика правового регулювання неттінгу, розроблена в рамках міжнародних організацій (УНІДРУА) та професійних асоціацій (Міжнародна асоціація своіве та деривативів). Окреслюються основні ознаки та елементи механізму неттінгу, передбачені в нормативно-правових актах Європейського Союзу. У статті особлива увага приділяється питанням правового регулювання та визначення поняття неттінгу в українському законодавстві. Крім цього, аналізуються недоліки вітчизняних підходів до правового регулювання механізму неттінгу, а також пропонується більш чітке визначення неттінгу в національному законодавстві.

Ключові слова: неттінг, фінансові трансакції, ліквідаційний неттінг, новаційний неттінг, розрахунковий неттінг, зарахування зустрічних вимог.

Глобалізаційні процеси та стрімкий розвиток приватноправових відносин зумовлює появу нових правових засобів та інструментів, спрямованих на управління

ризиками та захист інтересів учасників фінансових правовідносин. Оскільки приватні та інституційні інвестори, фінансові установи, торгові і промислові підприємства

© Лютий В., 2016

та інші учасники фінансових правовідносин у своїй повсякденній діяльності укладають значну кількість правочинів із зустрічними зобов'язаннями, виступаючи при цьому в одних зобов'язаннях в якості кредитора, а в інших – в якості боржника і навпаки, виникає потреба у наявності належних правових механізмів та засобів забезпечення припинення зобов'язань. До таких якісно нових інструментів належить механізм нетінгу, який з'явився і почав застосовуватися у практиці врегулювання заборгованості та розрахунків між учасниками фінансових правовідносин порівняно нещодавно.

Беручи до уваги зарубіжний досвід, практика застосування механізму нетінгу є найбільш поширеною у правочинах, пов'язаних з похідними фінансовими інструментами (деривативами), операціями РЕПО, кредитуванням цінними паперами, а також з купівлею-продажем іноземної валюти, цінних паперів, дорогоцінних металів та іншими видами операцій, які мають тенденцію нести високий ринковий ризик та ризик неплатоспроможності контрагента.

Широке застосування нетінгу зумовило появу значної ряду проблем, пов'язаних з правовим регулюванням та законодавчим закріпленням даного механізму у національних правових системах. Зокрема, однією з перших проблем постає необхідність чіткого визначення поняття "нетінгу", яке дозволило б уникати нормативної плутанини та двозначностей у застосуванні різних інструментів врегулювання заборгованості між сторонами трансакцій. Крім цього, на сьогоднішній день відсутні ґрунтовні теоретичні дослідження, які б формували та визначали доктринальні підходи до правового регулювання та використання механізму нетінгу в Україні, що, як наслідок, зумовлює потребу системного дослідження даного механізму.

Мета статті – дослідити та визначити комплексне поняття нетінгу на доктринальному рівні на основі систематизованого аналізу кращих зарубіжних та міжнародних практик, що дозволить розширити підходи до законодавчого регулювання даного механізму в Україні. Цілями даного дослідження є також роз'яснення правової природи нетінгу як одного із широко застосовуваних у практиці фінансових ринків ефективного інструменту зниження кредитних, розрахункових, системних та інших ризиків, що виникають із приватноправових відносин.

У зв'язку з відносно нещодавною появою механізму нетінгу у практиці розрахунків та врегулювання заборгованості на сьогоднішній день вітчизняна юридична наука не містить комплексних досліджень з даного питання, за винятком окремих праць та статей О. Виговського, В. Диби, Ю. Єліфанової, які були опубліковані в науковій періодиці юридичного та економічного напрямку. В цьому контексті виникає нагальна потреба у комплексних дослідженнях щодо даної тематики в українській юридичній науці.

Серед західних науковців варто виділити роботи Дж. Бенджамін, О. Богера, Ф. Вуда, Р. Гуда, Р. Дерхама та Ф. Паеха, в яких було запропоновано загальне розуміння інституту нетінгу в приватному праві, досліджено різноманітні підходи до правового регулювання нетінгу, проаналізовано судову практику та основні проблемні питання, що виникають при застосуванні механізму нетінгу, та розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення нормативних положень у національних законодавчих актах.

Відправною точкою поширення концепції та механізму нетінгу прийнято вважати Доповідь про схеми нетінгу, опубліковану у 1989 році Групою експертів центральних банків (організація, що передувала створенню Базельського комітету з питань банківського

нагляду) [1]. Висновки та рекомендації, що були закріплені у даній Доповіді, залишаються актуальними і на сьогоднішній день.

В подальшому поняття нетінгу почало з'являтися у законодавчих актах окремих держав. Особливого поширення механізм нетінгу набув в рамках типових генеральних угод, розроблених міжнародними асоціаціями, зокрема Міжнародною асоціацією свопів та деривативів (ISDA), Міжнародною асоціацією ринків капіталу (ICMA), Європейською Банківською Федерацією (EBF) та іншими.

Позитивний ефект та необхідність законодавчого закріплення механізму нетінгу неодноразово підкреслювались у звітах Ради з фінансової стабільності (Financial Stability Board) [2] та Базельського Комітету з питань банківського нагляду (Basel Committee on Banking Supervision) [3, с. 36], які рекомендують використовувати нетінг через його сприятливий вплив на стабільність фінансової системи.

Даний правовий інструмент використовується за звичай у правочинах, пов'язаних з операціями РЕПО, похідними фінансовими інструментами (деривативами), кредитуванням цінними паперами, а також з купівлею-продажем іноземної валюти, цінних паперів, дорогоцінних металів та іншими видами операцій, які несуть високий ринковий ризик та ризик неплатоспроможності контрагента. Саме тому нетінг, в першу чергу, спрямований на управління системними ризиками, а також страхування від потенційної неплатоспроможності однієї із сторін і зміни вартості відповідних активів.

Не вдаючись у глибинний аналіз, суть нетінгу полягає в консолідації двох або більше зустрічних зобов'язань сторін з метою зменшення відповідного зобов'язального навантаження в рамках конкретних трансакцій та розрахунку чистої суми заборгованості сторін.

Підходи до визначення поняття нетінгу, що сформувались в науковій доктрині, ринковій практиці та нормативному регулюванні, досить часто відрізняються у трактуванні даного механізму та його правової природи.

Зокрема, на доктринальному рівні одним з ґрунтовних досліджень у сфері правового регулювання механізму нетінгу є робота Філіпа Вуда "Зарахування зустрічних вимог та нетінг, деривативи та клірингові системи" [4, с. 4]. В даній роботі, аналізуючи доктринальні підходи та практику застосування нетінгу у різних юрисдикціях, Вуд визначає поняття "нетінгу", розділяючи його на два види: "розрахунковий нетінг" та "ліквідаційний нетінг". Під "розрахунковим нетінгом" він розуміє договірний механізм здійснення дострокового зарахування однорідних зустрічних вимог відповідно до контрактів, що повинні бути виконані одночасно в майбутньому. В свою чергу "ліквідаційний нетінг" визначається як механізм припинення між сторонами всіх договорів, що підлягають виконання у майбутньому, внаслідок дефолту однієї із сторін та здійснення зарахування зустрічних вимог (прибутків та збитків), які виникають в результаті припинення даних договорів. Відповідно в розумінні Філіпа Вуда нетінг – це комплексне поняття, яке використовується в якості узагальнення операцій, пов'язаних із припиненням взаємних зобов'язань сторін в рамках договірної процедури, що розглядається в залежності від категорії розрахункового чи ліквідаційного нетінгу.

В свою чергу англійська дослідниця Джоан Бенджамін тлумачить поняття "нетінгу", виходячи з практики використання механізмів забезпечення, що застосовуються у фінансових трансакціях. Зокрема, вона визначає нетінг як механізм, який сприяє зменшенню кредитного ризику у трансакціях між заставаодавцем та заставоутримувачем, та здійснюється в рамках генеральної

угоди шляхом зарахування забезпечень, вартість яких зменшилась в одній транзакції, проти забезпечень, вартість яких зросла в іншій транзакції [5, с. 125]. Крім цього, професор Бенджамін стверджує, що спроби визначити універсальне поняття нетінгу викликали значні дискусії в наукових та експертних колах, проте досягнути консенсусу в цьому питанні наразі не вдалося [6, с. 265].

Фінський науковець Петрі Мантісаарі пропонує розглядати поняття нетінгу як правочин, що передбачає наступну послідовність дій: (а) припинення генеральної угоди, (б) оцінка відповідно до попередньо узгодженого механізму всіх транзакцій між сторонами (як завершених, так і тих, що підлягають виконанню), (в) додавання від'ємних та додатних показників по кожній транзакції та (г) визначення єдиної чистої (нетто) суми, отриманої в результаті додавання показників, яка підлягає оплаті [7, с. 379].

Натомість, іспанські науковці Франціско Гарсімартін та Марія Саез пропонують визначати поняття нетінгу, вказуючи на головну особливість даного механізму, яка полягає у договірній процедурі консолідації зустрічних взаємних вимог сторін в одну нетто суму [8, с. 332].

У своєму комплексному дослідженні щодо права, що регулює зарахування зустрічних вимог, Рорі Дерхам зазначає, що механізм нетінгу зазвичай використовується у договорах купівлі-продажу валюти та договорах щодо здійснення поставки товарів та цінних паперів. Він визначає нетінг як договірний механізм, відповідно до якого зобов'язання сторін, що виникають у транзакціях між цими сторонами, оцінюються (підрозраховуються) та заміщуються єдиним зобов'язанням сплатити чисту суму грошових коштів [9, с. 760].

Дещо інший підхід пропонує професор Лондонської школи економіки Філіп Паех, який, розглядаючи різноманітні підходи до тлумачення нетінгу, характеризує його правову природу через інститут зарахування зустрічних вимог. Зокрема, він пояснює механізм нетінгу як "розширену" процедуру зарахування зустрічних вимог, що поряд із інструментами забезпечення є головним способом зниження ризиків на фінансовому ринку [10, с. 3-4].

Колін Бамфорд пропонує визначати нетінг як договірний механізм, при використанні якого платіжні зобов'язання, що підлягають виконанню різними сторонами транзакції, погашаються шляхом їх списання [11, с. 54].

Механізм нетінгу розглядається також Роем Гудом у роботі "Принципи права, що регулює неплатоспроможність компанії". Під "нетінгом" розуміється договірний механізм, відповідно до якого взаємні вимоги кожної із сторін зменшуються до єдиного сальдо [12, с. 282]. Розширюючи підходи до тлумачення правової природи нетінгу, Гуд зазначає, що нетінг може розглядатися як процедура, так і результат завершеного договірного зарахування зустрічних вимог та включає в себе такі механізми як: об'єднання (консолідація) двосторонніх договорів (новаційний нетінг), розрахунковий нетінг, конвертацію негрошових вимог у грошові шляхом реалізації права припинити та достроково завершувати транзакції, прийняття інституційних правил, що регулюють двосторонній та багатосторонній кліринг і розрахунки або передбачають новацію всіх конкретно визначених контрактів в рамках клірингової установи або центрального контрагента.

Таким чином, систематизуючи підходи західних дослідників до визначення поняття нетінгу, можна стверджувати, що під нетінгом розуміється сукупність чотирьох функціональних елементів даного механізму: (1) дострокове припинення зустрічних прав вимоги сторін, (2) їх консолідація, (3) оцінка та (4) підрозрахунок чистого балансу (боргу), що підлягає погашенню.

Що стосується вітчизняної науки – на сьогоднішній день в українській правовій доктрині не було розроблено підходів до визначення поняття "нетінгу" та його правової природи. Відсутність наукового інтересу до даної проблематики в певній мірі пояснюється новизною механізму нетінгу для вітчизняного нормативного регулювання, недостатнім розвитком взаємозв'язків між українським та міжнародними фінансовими ринками, а також невеликою кількістю емпіричного матеріалу для дослідження.

Варто також звернути увагу на підходи до визначення поняття нетінгу, що використовуються в нормотворчій практиці зарубіжних країн. В першу чергу потрібно зазначити, що визначення поняття нетінгу, які закріплені у законодавчих та інших нормативних актах різних держав, формуються під впливом конкретної правової системи і в залежності від внутрішньої специфіки правового регулювання приватних правовідносин.

В англійському Законі про неплатоспроможність не міститься визначення поняття "нетінгу", проте окремі функціональні особливості даного механізму закладені у положенні про здійснення зарахування зустрічних вимог у разі ліквідації компанії. Зокрема, у статті 4.90 даного Закону передбачається, що у випадку, коли компанія до початку процедури ліквідації мала взаємні кредитні зобов'язання, борги чи інші зобов'язання із будь-яким кредитором, необхідно врахувати такі взаємні зобов'язання кожної із сторін та здійснювати зустрічне зарахування відповідних сум, по таких зобов'язаннях [13].

Спроба закріпити поняття нетінгу в англійському праві була зроблена у 2009 році після прийняття Закону Великобританії про банківську діяльність. Зокрема, в даному Законі міститься визначення "механізму нетінгу" (*netting arrangements*) як механізму, відповідно до якого ряд вимог або зобов'язань може бути конвертований (перетворений) в чисті (нетто) вимоги або зобов'язання та включає в себе, зокрема, механізми "ліквідаційного" нетінгу, відповідно до якого фактичні або майбутні борги розраховуються протягом дії договору з метою можливості їх подальшого зарахування один з одним або перетворення в чистий (нетто) борг [14].

Крім цього, в англійському праві поняття "нетінгу" визначається в окремих підзаконних актах, що регулюють діяльність на фінансових ринках. Зокрема, згідно з Положенням про фінансові ринки та неплатоспроможність (остаточність розрахунків) під нетінгом розуміється механізм конвертації в одну чисту вимогу або зобов'язання декількох вимог або зобов'язань між учасниками клірингової системи в результаті видачі та отримання передавального розпорядження, як на двосторонній, так і багатосторонній основі шляхом використання клірингової установи, центрального контрагента, розрахункового агента або іншим чином [15].

Ще одним із варіантів нормативного закріплення поняття нетінгу виступає Закон Джерсі про банкрутство (нетінг, договірну заборгованість та положення про відмову від звернення до суду із заявою про примусову ліквідацію) від 2005 року, який визначає нетінг як угоду, відповідно до якої здійснюється конвертація всіх вимог та зобов'язань, що виникають на основі договору в одну чисту вимогу або одне чисте зобов'язання в результаті чого лише така чиста вимога чи зобов'язання підлягають виконанню [16].

Дещо іншого підходу у тлумаченні нетінгу притримується Закон Австралії про платіжні системи та нетінг від 1998 року, який передбачає окреме регулювання договорів розрахункового (ринкового) нетінгу та ліквідаційного нетінгу [17]. При цьому у законі відсутнє узагальнене поняття "нетінгу".

Виходячи з підходів, запропонованих законом Австралії, можна виділити наступні ключові ознаки, які характерні для механізму неттінгу в Австралії: (1) формальне закріплення даного механізму в договорі, (2) визначення конкретних зустрічних зобов'язань, що існують між сторонами договору, (3) припинення даних зобов'язань, (4) встановлення їх вартості у грошовому розмірі (так званої "ліквідаційної вартості") та (5) подальше зарахування відповідних зустрічних зобов'язань для встановлення чистого залишку (балансу) по зобов'язаннях, який підлягає сплаті.

У Німеччині правове регулювання неттінгу по своїй природі співвідноситься із зарахуванням зустрічних вимог та визначається через функціональні особливості застосування даного механізму. Зокрема, в статті 104 Закону про неплатоспроможність передбачено, що всі невиконані або частково невиконані фінансові договори припиняють свою дію при настанні неплатоспроможності однієї із сторін і трансформуються в одну вимогу, що відповідає вартості заміщення даних договорів за ринковою ціною. Даний механізм працює через укладання генеральних угод, в рамках яких здійснюються усі фінансові трансакції [18].

Крім цього, Положення Міністерства фінансів Німеччини про регулювання достатності капіталу установ, групи установ та фінансових холдингових груп (Положення про платоспроможність (*Solvabilitätsverordnung*)) також передбачає можливість застосування процедури неттінгу щодо трансакцій, пов'язаних з деривативами, проте не містить визначення поняття неттінгу [19].

У французькому праві не міститься безпосереднього визначення поняття неттінгу, проте характерні ознаки та функціональні особливості даного механізму відображаються в окремих положеннях законодавства. Зокрема, у статті 211-36-1 Валютно-фінансового кодексу Франції закріплено, положення про те, що фінансові контракти, укладені уповноваженими фінансовими установами можуть бути припинені (*sont résiliables*), взаємні права та обов'язки сторін, що виникають внаслідок такого припинення можуть бути зараховані (*sont compensables*), і сторони мають право визначити відповідну єдину чисту суму компенсації (*solde unique*).

В свою чергу Закон Канади про кліринг та розрахунок платежів від 1996 року містить лише визначення поняття "договору неттінгу", без уточнення самого поняття "неттінгу" [20]. Зокрема, відповідно до даного закону договір неттінгу – це угода між кліринговою палатою з цінних паперів і деривативів (відповідно до Закону), з однієї сторони, та членом клірингової палати, з іншої сторони, що (а) належить до кваліфікованих фінансових договорів (*eligible financial contract*), або (б) що передбачає неттінг або зарахування зустрічних вимог, або погашення поточних та майбутніх зобов'язань щодо здійснення платежів або виконання відповідних обов'язків проти поточних та майбутніх прав на отримання платежів або виконання відповідних обов'язків.

У США можливість застосування механізму неттінгу регулюється на федеральному рівні, однак законодавство не містить визначення поняття даного механізму. Такий підхід, в першу чергу, пояснюється тим, що законодавець намагається закріпити регулювання неттінгу шляхом використання функціональних особливостей даної процедури для уникнення неточностей та двозначностей, які можуть виникати внаслідок тлумачення законодавчих положень. Зокрема, в Розділі 11 (Банкрутство) Зводу законів США передбачається, що у випадку настання неплатоспроможності однієї із договірних сторін трансакції платоспроможна сторона має право (відповідно до договору або іншим чином) припи-

нити, погасити, вимагати дострокове погашення відповідних взаємних зобов'язань сторін та здійснити зарахування відповідної чистої суми, яка виникає внаслідок припинення, погашення або передачі зобов'язань в рамках однієї або декількох генеральних угод про неттінг [21]. За загальним правилом таке право сторони не може бути призупинено або іншим чином обмежено, окрім випадків шахрайства.

На африканському континенті яскравим прикладом нормативного регулювання неттінгу виступає Закон Південно-Африканської Республіки про Національну платіжну систему від 1998 року, що містить поняття "неттінгу", під яким розуміється визначення чистих платіжних зобов'язань між двома або більше учасниками клірингової системи в рамках розрахункового клірингового центру (палати) або визначення чистих розрахункових зобов'язань між двома або більше учасниками системи розрахунків в рамках відповідної системи розрахунків [22].

Важливий прогрес у правовому регулюванні механізму неттінгу відбувся в арабському світі у 2014 року у зв'язку із прийняттям Закону про неттінг в рамках Міжнародного фінансового центру Дубаї (вільної економічної зони Об'єднаних Арабських Еміратів) [23]. Зокрема, даний закон закріпив визначення неттінгу, базуючись на підходах, запропонованих у Модельному законі про неттінг 2006 року, розробленому Міжнародною асоціацією свопів і деривативів (*ISDA*).

Відповідно до закону під "неттінгом" розуміється настання будь-якої або всіх наступних обставин: (а) припинення, зарахування та/або дострокове погашення (акселерація) будь-яких платежів, зобов'язань або прав вимоги або зобов'язань та прав вимоги щодо здійснення чи отримання платежів та виконання зобов'язань в рамках одного або декількох фінансових контрактів, що відповідають спеціальним вимогам, які укладені відповідно до угоди про неттінг або щодо яких застосовується угода про неттінг; (б) обчислення або оцінка ліквідаційної вартості, ринкової вартості, вартості заміщення або іншої вартості (включаючи суму будь-яких збитків, які можуть виникнути у зв'язку з відмовою однієї із сторін укласти угоду, яка вимагається відповідно до положень договору про неттінг) щодо кожного зобов'язання або права вимоги або групи зобов'язань або прав вимоги, які були припинені, зараховані та/або достроково погашені відповідно до вищевказаного пункту (а); (в) конверсія будь-якої вартості, обчисленої або оціненої відповідно до вищевказаного пункту (б), в єдину валюту; (г) визначення чистого балансу (залишку) вартості, розрахованої відповідно до вищевказаного пункту (б), конвертованої відповідно до пункту (в), шляхом застосування зарахування зустрічних вимог (*set-off*) або будь-яким іншим чином; (д) укладення сторонами угоди, відповідно до якої чистий баланс (залишок) підлягає сплаті безпосередньо або як частина оплати за актив або як відшкодування збитків, пов'язаних з невиконанням будь-якої відповідної угоди.

Одним з нещодавно прийнятих законодавчих актів, що регулює можливість застосування механізму неттінгу, є Закон Малайзії про неттінг фінансових договорів, який вступив в силу у 2015 році. Даний закон закріпив поняття "застереження про неттінг" (*netting provision*), під яким розуміється (а) положення у фінансовому договорі, який відповідає формальним вимогам (*qualified financial agreement*), згідно з яким передбачаються, що при настанні конкретних подій, зазначених сторонами в договорі, всі зобов'язання однієї сторони перед іншою стороною відповідно до кваліфікованої фінансової трансакції зменшуються або заміщуються однією чистою

сумою відповідно до такого фінансового договору, або (б) будь-який інший механізм, який дозволяє визначити єдину чисту суму та визнається "застереження про нетінг" указом Міністра фінансів [24].

Законодавці Малайзії зробили спробу визначити поняття нетінгу в межах конкретних правовідносин з метою уникнення двозначностей у застосуванні даного механізму.

На пострадянському просторі перші спроби законодавчо врегулювати застосування механізму нетінгу були здійснені в Росії ще в середині 2000-х років, проте в 2009 році вони завершилися безуспішно після того, як парламент відхилив законопроект "Про ліквідаційний нетінг". Лише в 2011 році було прийнято Федеральний закон Російської Федерації "Про кліринг, клірингову діяльність та центрального контрагента", яким було законодавчо закріплено можливість застосування механізму нетінгу [25]. Зокрема, даний закон встановив поняття "нетінгу", під яким розуміється повне або часткове припинення зобов'язань, допущених до клірингу, шляхом здійснення заліку та (або) іншим способом, що встановлений правилами клірингу.

Окрім цього, було внесено зміни у Федеральний закон Російської Федерації "Про неспроможність (банкрутство)" та Федеральний закон Російської Федерації "Про ринок цінних паперів" [26], якими запроваджується інститут ліквідаційного нетінгу. Згідно з новими правилами передбачається, що ліквідаційний нетінг застосовується до фінансових зобов'язань, закріплених у генеральних договорах (відомості про яких внесені до репозитарію) в порядку, встановленому цими договорами, правилами біржі та/або клірингу. При цьому дані законодавчі зміни не закріпили поняття "ліквідаційного нетінгу", а лише передбачили процедуру визначення розміру "нетто-зобов'язання". В цьому контексті можна стверджувати про використання функціонального підходу до тлумачення механізму нетінгу в Росії.

У 2015 році Міжнародна асоціація свопів та деривативів (ISDA) підтвердила можливість застосування ліквідаційного нетінгу при укладенні міжнародних строкових позабіржових угод відповідно до російського законодавства.

Таким чином, виходячи з аналізу нормотворчої практики зарубіжних країн, можна виділити два основних способи легітимізації механізму нетінгу: (1) скасування окремих положень законів про неспроможність та банкрутство, які забороняються або не дають можливості здійснювати нетінг або (2) чітке визначення дефініції договору нетінгу та передбачення положень про те, що такий договір виконується у випадку настання неплатоспроможності відповідно до його умов. Більшість юрисдикцій у своїх законодавчих актах зазвичай використовують обидва способи легітимізації. Саме тому, закріплюючи визначення договору нетінгу, законодавець передбачає принцип свободи договору та автономії волі сторін. При цьому, як і в кожному правилі, законодавець намагається чітко визначити винятки, коли дане правило не застосовується. В першу чергу, це стосується дій, пов'язаних із шахрайством, або у зв'язку з порушенням принципів добросовісності (такий підхід використовується зокрема в Австралії). Виходячи з принципів розумності, суди не будуть тлумачити закон таким чином, щоб дозволяти вчинення шахрайських дій або щоб санкціонувати договори, які укладаються з перевищенням повноважень (*ultra vires*).

В тих юрисдикціях, де передбачено визначення договору нетінгу на законодавчому рівні (Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати) – під категорію дозволених договорів підпадають угоди конкретного виду, що підля-

гають виконанню у майбутньому (*executory contract*). До цих видів договорів не відносяться, наприклад, звичайне зарахування банківських кредитів проти депозитів або будь-яке інше зарахування, в якому не передбачається дострокове розірвання договору та виконання договору в майбутньому (цей підхід, як правило, стосується винятків, передбачених в законодавстві США).

Досить часто в зарубіжній коментарях можна також зустріти думки з приводу чи взагалі потрібне чітке функціональне визначення поняття нетінгу для ефективної реалізації даного механізму на практиці. Як приклад в таких випадках пропонується визначати поняття нетінгу у відповідній угоді між сторонами без необхідності закріплення в нормативних актах. Виходячи з досвіду, який формується на основі проблем правового регулювання, нам важко погодитись з таким підходом до закріплення поняття нетінгу.

На нашу думку, вивчення та аналіз зарубіжного досвіду щодо регулювання фінансових правочинів і використання ефективних механізмів захисту кожної із сторін приватних трансакцій виступає одним із способів підвищення привабливості національного ринку для іноземного капіталу.

Варто також зазначити, що питання правового регулювання нетінгу знайшло своє закріплення у нормативних актах Європейського Союзу. Зокрема, Директива ЄС про договірний нетінг від 1996 року [27] та Директива ЄС про механізми фінансового забезпечення від 2002 року [28] визначають та регулюють питання застосування механізму нетінгу, однак безпосередньо не дають визначення "нетінгу".

В Директиві ЄС про остаточність розрахунків в платіжних і розрахункових системах з цінних паперів від 1998 закріплено визначення поняття "нетінгу" як конвертації (перетворення) вимог та зобов'язань, які виникають в результаті передавальних доручень, що видаються або отримуються відповідно установою (кредитною установою, центральним контрагентом, агентом по розрахунках або кліринговою установою) в єдину чисту вимогу або зобов'язання, в результаті чого виконанню підлягає лише чиста (нетто) вимога або зобов'язання [29].

В свою чергу, Директива ЄС про відновлення та врегулювання проблем кредитних організацій та інвестиційних компаній, що була прийнята у 2014 році, передбачає визначення поняття "нетінгу". Зокрема, під нетінгом розуміється механізм, в рамках якого ряд вимог або зобов'язань може бути трансформований в єдину чисту (нетто) вимогу. Крім цього, в поняття нетінгу включається також механізм ліквідаційного нетінгу, відповідно до якого при настанні чітко обумовленої події зобов'язання сторін акселеруються (тобто вважаються такими строк виконання яких настав) або припиняються, і в результаті трансформуються або заміщуються єдиною чистою (нетто) вимогою [30].

Значний прогрес у правовому регулюванні механізму нетінгу прослідковується в рамках роботи міжнародних організацій та професійних асоціацій. Зокрема, у травні 2013 року Рада керівників Міжнародного інституту з уніфікації приватного права (УНІДРУА), реагуючи на стурбованість і кризу, що виникла на фінансових ринках, розробила та прийняла Принципи щодо здійснення ліквідаційного нетінгу [31]. Дані Принципи передбачають докладні рекомендації для законодавчих органів держав, які розробляють або ініціюють адаптацію законодавства, що регулює ліквідаційний нетінг. Вони призначені для забезпечення виконання ліквідаційного нетінгу, особливо у трансакціях, в яких залучена більше ніж одна юрисдикція або в яких одна із сторін визнана неплатоспроможною.

У Принципах УНІДРУА міститься визначення поняття "застереження про ліквідаційний неттінг", під яким розуміється договірне положення на підставі якого, при настанні обумовленої в даному положенні події, яка стосується однієї із сторін договору, взаємні зобов'язання сторін, які передбачені в даному положенні, незалежно від того чи підлягають вони виконанню на момент настання такої обумовленої події, автоматично або на вибір однієї із сторін зменшуються або замінюються одним чистим зобов'язанням шляхом новації, припинення або іншим способом, яке представляє сукупну вартість всіх зобов'язань і підлягає виконанню однією стороною на користь іншої. Застереження про ліквідаційний неттінг може оформлюватися шляхом включення в генеральну угоду або в декількох договорах щодо одного типу трансакцій, або в якості самостійного договору, що регулює відносини між сторонами.

Для того, щоб краще зрозуміти поняття "ліквідаційного неттінгу" в коментарях до Принципів УНІДРУА пропонується розглядати даний механізм у функціональній площині, шляхом визначення результату, який досягається внаслідок застосування неттінгу. Зокрема такий результат полягає в тому, що декілька угод, в яких містяться зустрічні зобов'язання сторін при настанні обумовленої події перестають розглядатися в індивідуальному порядку, і обчислюється таким чином, щоб визначити одне чисте платіжного зобов'язання (яке, в залежності від умов відповідного застереження, може включати в себе збори або інші витрати, понесені в результаті здійснення неттінгу), що підлягає виконанню боржником, як правило в найближчий час після відповідного обрахунку.

Саме тому законодавцям, які імплементуватимуть Принципи УНІДРУА в національне законодавство, рекомендується визначати "положення про ліквідаційний неттінг" досить широко, щоб охопити різні види застережень, які функціонально передбачають досягнення однакового результату. Крім цього дане застереження повинно бути нейтральним щодо різних правових методів, доступних для досягнення результату неттінгу, які можуть існувати в різних юрисдикціях і в різних стандартах ринкових контрактів.

Однією з провідних міжнародних професійних асоціацій, що займається розробкою правового регулювання механізму неттінгу, виступає Міжнародна асоціація свопів і деривативів (ISDA). Зокрема, у Модельному законі про неттінг 2006 року, розробленому даною асоціацією, "неттінг" визначається, як настання будь-якої або всіх наступних обставин: (а) припинення, зарахування та/або дострокове погашення (акселерація) будь-яких платежів, зобов'язань або прав вимоги в рамках одного або декількох фінансових контрактів, що відповідають спеціальним вимогам, які укладені відповідно до угоди про неттінг; (б) обчислення або оцінка ліквідаційної вартості, ринкової вартості або вартості заміщення щодо кожного зобов'язання або права вимоги або групи зобов'язань або прав вимоги, які були припинені, зараховані та/або достроково погашені відповідно до вищевказаного пункту (а); (в) конверсія будь-якої вартості, обчисленої або оціненої відповідно до вищевказаного пункту (б), в єдину валюту; (г) визначення чистого балансу (залишку) вартості, розрахованої відповідно до вищевказаного пункту (б), конвертованої відповідно до пункту (в), шляхом застосування зарахування зустрічних вимог (*set-off*) або будь-яким іншим чином [32].

Необхідно зазначити, що з міжнародної точки зору нормативно-правова база щодо правового регулювання неттінгу залишається неоднорідною та певною мірою

фрагментарною, незважаючи на досить широке використання механізму неттінгу у приватних правовідносинах.

У практиці застосування, що сформувалась на фінансових ринках, також було розроблено та сформовано розуміння неттінгу. Зокрема, ринковий підхід розглядає поняття неттінгу у функціональному плані шляхом виділення конкретних процедурних моментів (припинення контрактів, обчислення сукупної суми, визначення чистої суми боргу). В свою чергу з юридичної точки поняття неттінгу досить часто ототожнюється або пояснюється через механізм зарахування зустрічних вимог. Саме тому, розглядаючи окремі положення нормативних актів щодо застосування механізму неттінгу, зазвичай розмивається межа між різними юридичними конструкціями [33].

Важливе місце в тлумаченні правової природи неттінгу посідає судова практика, яка також не у всіх випадках є однорідною. Одним з визначальних судових рішень для доктрини та практики застосування механізму неттінгу є рішення у справі *Revenue and Customs Commissioners v. Enron Europe*, в якому суд намагався розтлумачити правову природу неттінгу, розділяючи його на три види: платіжний неттінг, новаційний неттінг та ліквідаційний неттінг [34].

Отже, підсумовуючи вище проведений аналіз та узагальнюючи підходи, сформовані у зарубіжній доктрині, нормативно-правових актах та судовій практиці, можна стверджувати, що сутність неттінгу полягає у припиненні зобов'язань сторін без необхідності передачі активів (цінних паперів, деривативів, дорогоцінних металів, грошових коштів тощо), які виступають предметом зобов'язання в рамках декількох договорів чи однієї генеральної угоди. При здійсненні неттінгу сторони перераховують один одному лише різницю (чисту суму боргу), що утворюється в результаті підсумовування і вирахування відповідних вимог сторін.

Крім цього, як показує зарубіжна практика, підходи до визначення неттінгу інколи тісно пов'язуються із концепцією зарахування (заліку) зустрічних вимог. В деяких випадках законодавство іноземних держав іде шляхом поєднання традиційного поняття зарахування зустрічних вимог з додатковими елементами припинення та акселерації зустрічних зобов'язань або прав вимоги сторін відповідного правочину. В результаті це може створювати розбіжності та неточності у процесі безпосереднього застосування неттінгу, внаслідок ототожнення даного механізму із іншими правовими інструментами. В цьому контексті проблеми особливо виникають у випадку, якщо чітко не передбачено основних елементів механізму неттінгу. Наприклад, Директива ЄС про ліквідацію кредитних установ містить положення про забезпечення реалізації механізму неттінгу у транскордонних трансакціях (зокрема, у статті 26 передбачається, що угода щодо неттінгу регулюються виключно правом, що застосовується до загального договору між сторонами), однак у той же час не передбачає положень про те, який правовий режим щодо неттінгу має застосовуватись на національному рівні [35]. Крім цього, дана Директива містить лише положення щодо зарахування зустрічних вимог, що ставить під питання, чи буде угода неттінгу визначатися в якості окремого механізму врегулювання заборгованості, чи до неї будуть застосовуватися традиційні національні обмеження, які передбачені щодо зарахування зустрічних вимог.

В Україні інститут неттінгу вперше був закріплений на законодавчому рівні в Законі України "Про депозитарну систему України" від 6 липня 2012 р., який набрав чинності 12 жовтня 2013 року [36]. Однак даний закон запропонував лише досить розмите поняття "неттінгу"

та закріплення положення про те, що врегулювання взаємних зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів може здійснюватися шляхом припинення зобов'язань за результатами неттінгу.

Зокрема, у визначенні поняття "неттінгу" Законом України "Про депозитарну систему України" передбачено відсилання до Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок", в якому "неттінг" визначається як повне або часткове припинення зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів шляхом заліку зобов'язань або іншим способом. На нашу думку, такий підхід до визначення поняття неттінгу не виділяє його основних характерних ознак (таких як оцінка зустрічних зобов'язань, їх консолідація, припинення зобов'язань саме внаслідок настання конкретно визначеної дати чи відповідної події та визначення чистої (нетто) суми (тобто чистого боргу), яка повинна бути сплачена стороною з більшою сумою зобов'язань) і на практиці може призводити до ототожнення даного механізму з іншими схожими правовими інструментами.

Незважаючи на те, що в українському законодавстві були прийняті узагальнені положення про можливість застосування неттінгу щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, ефективність практичної реалізації та юридичне забезпечення використання неттінгу в Україні залишається під питанням, оскільки на даному етапі відсутнє комплексне регулювання відносин, які виникають на ринках цінних паперів та деривативів щодо процедури здійснення неттінгу та використання концепцій остаточності розрахунків. Крім цього, вітчизняне законодавство не відповідає законодавству Європейського Союзу щодо регулювання професійної діяльності на ринках капіталу.

При цьому слід зазначити, що відносний прогрес у впровадженні механізму неттінгу на ринку цінних паперів та деривативів України відбувся у листопаді 2015 року із поданням до Верховної Ради проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо регульованих ринків та деривативів)" [37]. Наприкінці березня 2016 цей законопроект був прийнятий у першому читанні і наразі знаходиться на порядку денному Верховної Ради України.

Даним законопроектом, з-поміж іншого, пропонується змінити назву Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" на Закон "Про ринки капіталу та інші регульовані ринки" та доповнити його поняттям "неттінг", під яким розуміється повне або часткове припинення зобов'язань за правочинами щодо фінансових інструментів шляхом заліку зобов'язань або іншим способом. Порівнюючи формулювання визначення в даному законопроекті із поняттям неттінгу, яке на сьогоднішній день міститься у Законі України "Про депозитарну систему України", законодавець прибрав із визначення словосполучення "цінні папери", узагальнюючи таким чином можливість застосування неттінгу до усіх правочинів щодо фінансових інструментів.

Крім цього, пропонується доповнити Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" статтею 89¹ "Особливості банкрутства суб'єкта підприємницької діяльності, який є стороною одного або кількох деривативів, укладених відповідно до генеральної угоди". Частиною 1 даної статті вводиться поняття "ліквідаційного неттінгу", який визначається як здійснення усіх наступних дій відповідно до умов генеральної угоди: (1) припинення всіх зобов'язань незалежно від їх змісту та (або) строку (терміну) виконання за одним або кількома деривативами, укладеними суб'єктом підприємницької діяльності від-

повідно до генеральної угоди, в дату, передбачену такою генеральною угодою, або в дату, що передуює даті порушення провадження у справі про банкрутство та (або) даті введення мораторію на задоволення вимог кредиторів, в залежності від того, яка з вказаних дат настає раніше; (2) здійснення оцінки зобов'язань сторін за такими деривативами в порядку, передбаченому генеральною угодою; (3) заміна припинених зобов'язань сторін єдиним грошовим зобов'язанням, за яким одна зі сторін (сума оцінки зобов'язань якої є більшою) генеральної угоди повинна сплатити іншій стороні (сума оцінки зобов'язань якої є меншою) генеральної угоди певну грошову суму (нетто-зобов'язання), що визначається на підставі оцінки всіх припинених зобов'язань відповідно до умов генеральної угоди.

У частині 4 статті 89¹ вказується, що положення цієї статті також застосовуються до операцій з цінними паперами та операцій з валютою, що здійснюються на підставі правочинів, вчинених відповідно до генеральної угоди.

Ще одним зрушенням в сфері правового регулювання неттінгу можна вважати прийняття 31 березня 2016 року Постанови Правління Національного банку України "Про затвердження Положення про проведення Національним банком України операцій з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах "своп", в якій поняття "неттінгу" визначається як взаємозалік зустрічних вимог Національного банку та комерційного банку по операціях "своп", що виникають на визначену дату валютування в одній валюті [38]. Проте дана Постанова значною мірою звузила визначення неттінгу до конкретного виду операції, що здійснюються між Нацбанком та комерційним банком.

Незважаючи на вищезазначене, на сьогоднішній день національне законодавство залишає поза увагою значне коло питань щодо комплексного регулювання процедур застосування неттінгу та вирішення колізійних питань, що можуть виникати у процесі його здійснення.

В рамках даного дослідження, на нашу думку, найбільш оптимальним способом визначення поняття неттінгу в українському законодавстві буде використання функціонального підходу. В даному випадку ми пропонуємо визначати неттінг як договірний механізм, погоджений сторонами правочину щодо фінансових інструментів, відповідно до якого при настанні конкретно визначеної дати чи обумовленої події відбувається повне або часткове припинення зустрічних зобов'язань або прав вимоги сторін в рамках одного чи декількох правочинів, здійснюється їх оцінка в порядку, передбаченому відповідним правочином, та проводиться консолідація в єдине грошове зобов'язання або право вимоги з метою визначення чистої грошової суми (нетто-суми), що повинна бути сплаченою стороною, сума оцінки зобов'язань якої є більшою.

Висновки. Світова фінансова криза активізувала розвиток спеціальних режимів розрахунків та способів врегулювання заборгованості учасників приватноправових відносин. Одним із таких інструментів, які нещодавно з'явилися у практиці фінансових трансакцій, виділяється механізм неттінгу. Його суть полягає в договірному механізмі (в рамках формальної угоди), погодженому сторонами, згідно з яким обчислюються та оцінюються всі або конкретно визначені зустрічні зобов'язання або права вимоги сторін, проводиться їх припинення у заздалегідь погоджену дату або при настанні конкретно визначених обставин з одночасною конвертацією відповідних зобов'язань та прав вимоги у єдину суму з метою визначення чистого залишку вартості зобов'язань (чистого

боргу), що підлягає сплаті стороною з відповідною більшою сумою зобов'язань або прав вимоги.

Різноманітні зарубіжні підходи до правового регулювання нетінгу підтверджують необхідність закріплення чіткого поняття нетінгу в законодавчих актах з метою уникнення проблем двоякого тлумачення та ототожнення даного механізму з іншими схожими правовими засобами та інструментами (на зразок зарахування зустрічних вимог), до яких, як правило, застосовується діаметрально протилежний правовий режим захисту.

На даному етапі відсутні ґрунтовні теоретичні дослідження, які б формували та визначали доктринальний підходи до правового регулювання та використання механізму нетінгу в Україні. Саме тому проведення комплексних наукових досліджень щодо реалізації та правового регулювання нетінгу має важливе теоретичне та прикладне значення, а також залишається перспективним напрямком для розвитку української наукової думки в даній сфері.

Незважаючи на те, що події останніх років сповільнили розвиток вітчизняного фінансового ринку, процеси, які відбуваються на іноземних фінансових ринках, продовжують впливати на формування фінансового сектору України. У зв'язку з цим активне запозичення зарубіжного правового досвіду, зокрема, дослідження та вивчення іноземної нормативної та правозастосовної практики дозволить розробити рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання механізму нетінгу, а також створити більш сприятливий нормативний клімат для розвитку фінансових ринків в Україні.

Виходячи з особливостей правової системи України та враховуючи вітчизняний досвід правового регулювання в сфері приватних відносин, пропонуємо визначити нетінг як договірний механізм, погоджений сторонами правочину щодо фінансових інструментів, відповідно до якого при настанні конкретно визначеної дати чи обумовленої події відбувається повне або часткове припинення зустрічних зобов'язань або прав вимоги сторін в рамках одного чи декількох правочинів, здійснюється їх оцінка в порядку, передбаченому відповідним правочином, та проводиться консолідація в єдине грошове зобов'язання або право вимоги з метою визначення чистої грошової суми (нетто-суми), що повинна бути сплаченою стороною, сума оцінки зобов'язань якої є більшою.

Список використаних джерел

1. Group of Experts on Payment Systems of the central banks of the Group of Ten countries, Report on Netting Schemes, February 1989 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.bis.org/publ/cpss02.pdf
2. OFR Financial Stability Report, 15 December 2015 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://financialresearch.gov/financial-stability-reports/files/OFR_2015-Financial-Stability-Report_12-15-2015.pdf
3. Bank for International Settlements/Basel Committee on Banking Supervision, Report and Recommendations of the Cross-border Bank Resolution Group. – March 2010 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbss169.pdf>
4. Wood P. Set-off and Netting, Derivatives, Clearing Systems / Phillip Wood. – London: Sweet & Maxwell, 2007. – 415 p.
5. Benjamin J. Interests in Securities, A Proprietary Law Analysis of the International Securities Markets / Joanna Benjamin. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 348 p.
6. Benjamin J. Financial Law / Joanna Benjamin. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 654 p.
7. Mäntysaari P. The Law of Corporate Finance: General Principles and EU Law / Petri Mäntysaari. – Berlin: Springer, 2010. – 425 p.
8. Wessels B. Research Handbook on Crisis Management in the Banking Sector / B. Wessels, H. Matthias. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2015. – 603 p.
9. Derham R. The Law of Set-Off / Rory Derham. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 982 p.
10. Paech P. Close-out Netting, Insolvency Law and Conflict-of-Laws / Philipp Paech. // LSE Law Working Paper Series. – 2014. – No. 14/2004. – P. 1-34.
11. Bamford C. Principles of International Financial Law / Colin Bamford. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 366 p.

12. Goode R. Principles of Corporate Insolvency Law / Roy Goode. – London: Sweet & Maxwell, 2011. – 682 p.

13. UK Insolvency Rules of 10 November 1986 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukksi/1986/1925/introduction/made>

14. UK Banking Act of 12 February 2009 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2009/1/pdfs/ukpga_20090001_en.pdf

15. The Financial Markets and Insolvency (Settlement Finality) Regulations No. 2979 of 2 November 1999 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukksi/1999/2979/pdfs/uksi_19999279_en.pdf

16. Bankruptcy (Netting, Contractual Subordination and NonPetition Provisions) (Jersey) Law of 2005 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.jerseylaw.je/laws/revised/PDFs/04.165.pdf>

17. Australia Payment Systems and Netting Act of 1998 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2013C00382>

18. Insolvency Statute of 5 October 1994 (Federal Law Gazette I page 2866) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_inso/englisch_inso.html

19. Regulation Governing the Capital Adequacy of Institutions, Groups of Institutions and Financial Holding Groups (Solvency Regulation (Solventitätsverordnung) of 14 December 2006 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.bundesbank.de/Redaktion/EN/Downloads/Tasks/Banking_supervision/Acts_Regulations_Guidelines/Solvency/solvenc_y_regulation_2012_12.pdf?__blob=publicationFile

20. Canada Payment Clearing and Settlement Act of 31 July 1996 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/P-4.4.pdf>

21. Title 11 of the United States Code of 24 November 2015 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://usc.house.gov/>

22. The Republic of South Africa National Payment System Act of 20 October 1998 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://www.resbank.co.za/RegulationAndSupervision/NationalPaymentSystem\(NPS\)/Legal/Documents/NPS%20Act.pdf](https://www.resbank.co.za/RegulationAndSupervision/NationalPaymentSystem(NPS)/Legal/Documents/NPS%20Act.pdf)

23. DIFC Netting Law No. 2 of 2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.difc.ae/files/6514/5448/9189/Netting_Law_DIFC_Law_No_2_of_2014.pdf

24. Malaysia Netting of Financial Agreements Act of 2 March 2015 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.federalgazette.agc.gov.my/outputaktap/20150306_766_AKTA%20PENGHASILAN%20BERSIH%20PERJAJAN%20KEWANGAN%202015%20\(BI\).pdf](http://www.federalgazette.agc.gov.my/outputaktap/20150306_766_AKTA%20PENGHASILAN%20BERSIH%20PERJAJAN%20KEWANGAN%202015%20(BI).pdf)

25. Федеральный закон "О клиринге, клиринговой деятельности и центральном контрагенте" N 7-ФЗ от 7 февраля 2011 г. (ред. от 30 декабря 2015 г.) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_110267/

26. Федеральный закон "О рынке ценных бумаг" N 39-ФЗ от 22 апреля 1996 г. (ред. от 30 декабря 2015 г.) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10148/

27. Directive 96/10/EC of the European Parliament and of the Council amending Directive 89/647/EEC as regards recognition of contractual netting by the competent authorities of 21 March 1996 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996L0010>

28. Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council on financial collateral arrangements of 6 June 2002 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32002L0047>

29. Directive 98/26/EC of the European Parliament and of the Council on settlement finality in payment and securities settlement systems of 19 May 1998 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1998:166:0045:0050:EN:PDF>

30. Directive 2014/59/EU of the European Parliament and of the Council establishing a framework for the recovery and resolution of credit institutions and investment firms of 15 May 2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0059>

31. UNIDOT Principles on the Operation of Close-Out Netting Provisions of 10 May 2013 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unidroit.org/instruments/capital-markets/netting>

32. ISDA Model Netting Act of 2006 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://assets.isda.org/media/341bbff/b732bf0a.pdf>

33. European Financial Markets Lawyers Group (EFMLG), Protection for bilateral insolvency set-off and netting agreements under EC law, October 2004 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.efmlg.org/documents.htm>

34. Revenue and Customs Commissioners v. Enron Europe [2006] EWHC 824 (Ch) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2006/824.html>

35. Directive 2001/24/EC of the European Parliament and of the Council on the reorganisation and winding up of credit institutions of 4 April 2001 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:02001L0024-20140702>

36. Закон України "Про депозитарну систему України" № 5178-VI від 6 липня 2012 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>

37. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо регулювання ринків та деривативів) № 3498 від 20 липня

топада 2015 р. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57159

38. Постанова Правління Національного банку України "Про затвердження Положення про проведення Національним банком України

операцій з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах "своп" № 222 від 31 березня 2016 р. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0222500-16>

Надійшла до редколегії 12.09.16

В. Лютый, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА НЕТТИНГА

В статье рассматриваются подходы к определению понятия неттинга в научной доктрине, законодательстве зарубежных стран и судебной практике. Раскрывается правовая природа механизма неттинга и его особенности в сравнении с другими правовыми инструментами. Анализируются проблемные вопросы, вытекающие из законодательного закрепления понятия неттинга в нормативно-правовых актах разных стран. Предметом отдельного обсуждения является практика правового регулирования неттинга, разработанная в рамках международных организаций (УНИДРУА) и профессиональных ассоциаций (Международная ассоциация свопов и деривативов). Определяются основные признаки и элементы механизма неттинга, предусмотренные в нормативно-правовых актах Европейского Союза. В статье особое внимание уделяется вопросам правового регулирования и определения понятия неттинга в украинском законодательстве. Кроме этого, анализируются недостатки отечественных подходов к правовому регулированию механизма неттинга, а также предлагается более четкое определение неттинга в национальном законодательстве.

Ключевые слова: неттинг, финансовые трансакции, ликвидационный неттинг, новационный неттинг, расчетный неттинг, зачет встречных требований.

V. Liutyi, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEFINITION AND LEGAL NATURE OF NETTING

This article highlights miscellaneous approaches to the definition of netting developed by scientific doctrine, laws of foreign countries and court practice. The legal nature of the netting mechanism and its features in comparison with other legal instruments are discovered in the paper. The article analyses problematic issues arising out of regulation of netting in the legal acts of different countries. A separate research deals with legal regulation of netting developed within international organizations (UNIDROIT) and professional associations (International Swaps and Derivatives Association). The article outlines the main features and elements of the netting mechanism set out in the legal acts of the European Union. A specific focus is set on the issues of legal regulation and definition of netting in the Ukrainian legislation. In addition, there is an analysis of gaps in approaches to the national regulation of netting. The author suggests more precise definition of netting to be included in the national legislation.

Key words: netting, financial transactions, close-out netting, novation netting, settlement netting, set-off.

УДК 341.231.14 : 341.17

Н. Мушак, канд. юрид. наук, доц.

Київський університет права НАН України, Київ,
докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ACQUISU ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена дослідженню поняття acquis Європейського Союзу та встановленню його змісту. Проаналізовано правові акти Європейського Союзу, судову практику Суду ЄС, західну та вітчизняну доктрину щодо тлумачення acquis Європейського Союзу. Досліджено основні положення концепції "спільного доробку" як для держав-членів ЄС, так і для третіх країн.

Acquis Європейського Союзу містить внутрішню та зовнішню складові. Внутрішня складова acquis передбачає беззастережне дотримання державами-членами ЄС правових актів, ухвалених інститутами ЄС під час процесів європейської інтеграції. Зовнішня складова acquis полягає у визнанні та застосуванні насамперед третіми країнами, що висловили бажання вступити до ЄС всього спільного доробку Євросоюзу. Правовими інструментами зовнішньої складової acquis є ухвалені ЄС із третіми країнами міжнародні документи.

Про зовнішню складову acquis ЄС свідчать також укладені Європейським Союзом міжнародні угоди з третіми країнами у вигляді угод про асоціацію та партнерство. Більшість таких угод містять положення про зближення законодавства, в яких передбачено наближення законодавства третіх країн до acquis ЄС. Наприклад, положення про зближення законодавства в угодах про стабілізацію та асоціацію між ЄС та балканськими країнами передбачають двоетапний процес зближення законодавства.

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, визначено сфери, які мають відповідати acquis ЄС.

Ключові слова: acquis Європейського Союзу, концепція спільного доробку, треті країни, імплементація, міжнародні угоди.

Правова система Європейського Союзу вирізняється своєю унікальністю завдяки верховенству, прямої дії її правових норм у національних правопорядках держав-членів ЄС. Також однією з особливостей правової системи Європейського Союзу є наявність правового доробку — *acquiscommunitaire*, який повинні поділяти та застосовувати як держави-члени ЄС, асоційовані країни, так і держави, що претендують на членство в Євросоюзі.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що державам-членам ЄС та третім країнам необхідно імплементувати у свої національні правові системи і застосовувати правову дефініцію, яка, у свою чергу, не має чітко визначеного змісту та структури. До того ж, з огляду на скасування Європейського співтовариства та відповідно терміну *acquiscommunitaire*, дана дефініція

зазнала певної модифікації і замість неї на сьогодні використовується термін *acquis* Євросоюзу.

Стаття має на меті визначити зміст та обсяг поняття *acquis* ЄС в ухвалених інститутами ЄС правових документах, проаналізувати практику Суду ЄС щодо встановлення змісту поняття *acquis*, дослідити *acquis* у сфері зовнішніх відносин Європейського Союзу з третіми країнами.

Питання аналізу та дослідження поняття *acquis* ЄС є предметом наукового інтересу як західних, так і вітчизняних вчених. Так, *acquis* ЄС як система правових норм, що повинні визнаватися державами-членами ЄС та третіми країнами детально досліджено у наукових працях британського вченого А. Тоза, питання змісту та структури ретельно проаналізовано у працях К. Ласока та К. Мортелманса. У свою чергу, в українській науці європейського права лише у працях В. Муравйова та

Р. Петрова найбільш повно та ґрунтовно розкрито зміст *acquis* ЄС як правової категорії, яка забезпечує цілісність правової системи ЄС та обов'язкове однакове застосування права Євросоюзу в усіх державах-членах.

Сам термін "*acquis*" запозичено з французької мови. Незважаючи на існування перекладів *acquis* на інші мови держав-членів ЄС та третіх країн, у багатьох документах та працях із права Євросоюзу використовується саме його французька версія.

Вперше згадка про *acquis* мала місце 18 липня 1961 р. в Бад-Годесберзі (Німеччина) на зустрічі керівників держав – членів Європейського економічного співтовариства (далі – ЄЕС). Під час цієї зустрічі були обумовлені перші кроки щодо зміцнення політичного співробітництва між державами – членами ЄЕС та визначені зобов'язання держав – кандидатів на вступ, що полягали у дотриманні *acquiscommunitaire* ЄЕС [1, с. 231].

У доповіді міністрів закордонних справ держав – членів ЄЕС, відомій як "довідка Давіньйона", було зазначено, що держави – кандидати на вступ до ЄЕС повинні приєднатися до всіх політик та сфер діяльності ЄЕС, а також прийняти спільний правовий доробок ЄЕС. Зокрема, у документі міністри наголосували на взаємозв'язку між членством у Європейських Співтовариствах та участю в діяльності, що має наслідком політичну уніфікацію. Більш того, було запропоновано проводити консультації щодо мети та механізмів співробітництва, які державам-кандидатам потрібно буде виконати і запровадити перед вступом до Співтовариства" [2].

Таким чином, ще на найбільш ранньому етапі європейської інтеграції було чітко заявлено, що держави – кандидати на вступ до ЄЕС повинні не лише прийняти спільний правовий доробок ЄЕС, а й надати свою згоду на участь у подальших ініціативах, що ведуть до поглиблення політичного співробітництва між державами – членами ЄЕС [1].

В подальшому посилання на *acquis* були зроблені в Договорі про Європейський Союз, Договорі про заснування ЄС, у документах, ухвалених органами Євросоюзу, в міжнародних угодах ЄС, рішеннях Суду ЄС [3, с. 31]. Зокрема, у ст. 2 Амстердамського Договору про Євросоюз зазначалося, що Союз має на меті "повною мірою забезпечити дотримання "*acquiscommunitaire*"; а у ст. 43(д) передбачалося, що більш тісна співпраця між окремими державами-членами "не впливає на "*acquiscommunitaire*". У ст. 11.5 Договору про заснування ЄС підкреслювалося, що статті установчого договору не суперечать положенням протоколу про включення Шенгенського *acquis* до правової системи Європейського союзу" тощо.

Із набуттям чинності 01 грудня 2009 р. Договору про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – Лісабонський договір) 2007 р. відбулися масштабні зміни у організаційній та інституційній структурі Євросоюзу. Відповідно згадка про *acquis* простежується у тексті зазначеного договору лише двічі. По-перше, у ст. 20 ДЄС, в якій йдеться про посилену співпрацю держав. Відповідно до даної статті зазначається, що акти, ухвалені в рамках посиленої співпраці, зобов'язують лише держави-члени, що є її учасниками і такі акти не повинні розглядатися як частина *acquis*, що є обов'язковою для країн-кандидатів на вступ до Союзу. По-друге, у ст. 87 ДФЄС йдеться про Шенгенське *acquis* у контексті співпраці органів поліції держав-членів ЄС щодо попередження, виявлення кримінальних правопорушень та проведення щодо них розслідування [4].

Однак, в установчих договорах Європейського Союзу обсяг та зміст *acquis* ЄС залишається не визначе-

ним. Йдеться лише про дотримання *acquis* державами-членами ЄС та відповідність положенням *acquis* ЄС з боку третіх країн-кандидатів на вступ відповідно.

На нашу думку, можна виділити внутрішню і зовнішню складову *acquis*: окрім регулювання відносин між державами-членами ЄС *acquis* стосується також відносин між державами-членами ЄС та третіми країнами. Саме укладення міжнародних договорів ЄС із третіми країнами становить предмет зовнішньої складової змісту та форми *acquis*.

Серед ухвалених інститутами ЄС документів, які регулюють сферу зовнішніх зносин ЄС, посилання на *acquis* відобразилось у кваліфікованій думці Комісії ЄС від 29 травня 1979 р. з приводу вступу Греції до європейських співтовариств. У документі було надано розгорнуте тлумачення поняття *acquiscommunitaire*. Так, Комісією ЄС було зазначено, що "з моменту членства у співтовариствах країна, що звернулася з таким поданням, беззастережно визнає договори та їх політичні цільові настанови, рішення будь-якого характеру, прийняті після набуття чинності договорами. З моменту ухвалення договорів про заснування співтовариств правовий режим, започаткований ними, відзначається можливістю прямої дії деяких їх норм та певних правових актів інститутів співтовариств, приматом права ЄС по відношенню до окремих національних правових норм, що суперечать йому, та наявністю процедур, здатних забезпечити єдність у тлумаченні права ЄС. Вступ до співтовариств передбачає визнання обов'язкового характеру цих норм, неухильність їх дотримання з метою гарантування дієвості та єдності права ЄС" [5].

Кваліфікована думка Комісії ЄС стосувалася лише "спільного доробку" Європейського співтовариства. Пізніше, а саме 26-27 червня 1992 р. у м. Лісабоні вона була уточнена у Висновках Європейської Ради. Згідно з документом деталізація відбулася уже стосовно "спільного доробку" Євросоюзу, як структури, що охоплює ЄС, спільну зовнішню політику і політику безпеки, співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ. Визначаючи умови та критерії набуття членства у Євросоюзі, Європейська Рада зазначила, що "членство передбачає прийняття на себе прав та обов'язків, як вже існуючих так й потенційних, системи співтовариства та інституційних рамок, – відомих як *acquis* співтовариства. До нього входять: зміст, принципи, та політичні завдання договорів, включаючи Маастрихтський договір; законодавство, ухвалене з метою імплементації договорів; практика Суду ЄС; декларації та резолюції, ухвалені в рамках співтовариства; міжнародні угоди та угоди між державами-членами, пов'язані з діяльністю співтовариства.

У Повідомленні Комісії ЄС від 10.05.2004 р. "Європейська політика сусідства. Стратегічний документ" термін *acquis* використано в контексті повноправної участі Лівії у Барселонському процесі за умови прийняття цією країною в повному обсязі Барселонського *acquis*. Використання цього терміна пов'язується також з реалізацією угод про партнерство та співробітництво та угод про асоціацію. При цьому підкреслюється, що зближення законів та інших нормативних актів країн-сусідів буде здійснюватися на засадах спільно погоджених пріоритетів, зосереджуючись на тих елементах *acquis*, що, в першу чергу, заохочують торгівлю та економічну інтеграцію, враховуючи економічну структуру країни-партнера та сучасний рівень гармонізації її законодавства із законодавством Євросоюзу [6].

Варто зазначити, що на сайті Комісії ЄС *acquis* тлумачиться як сукупність єдиних прав та обов'язків, що є обов'язковими для всіх держав-членів ЄС і включає: зміст, принципи та політичні цілі установчих договорів

ЄС; вторинне законодавство ЄС, ухвалене відповідно до установчих договорів ЄС; судову практику Суду ЄС; декларації та резолюції, ухвалені ЄС; правові інструменти спільної зовнішньої політики і політики безпеки; міжнародні угоди, укладені між державами-членами ЄС у відповідній сфері та міжнародні угоди, укладені ЄС з третіми країнами [7].

При цьому країни-кандидати на вступ зобов'язані прийняти *acquis* ЄС та імплементувати правові акти ЄС перед тим, як вони приєднуються до Європейського Союзу. Тобто, прийняття та імплементація *acquis* ЄС є основою для переговорів щодо вступу третіх країн до Євросоюзу.

Тобто, Комісією ЄС та Європейською Радою *acquis* розглядалося не лише як внутрішня сфера діяльності ЄС, але як перспектива відповідності законодавства третіх країн *acquis* ЄС та його прийнятності, що свідчить про зовнішню складову *acquis* ЄС.

Проте, згідно з Комюніке Комісії ЄС розробці єдиного підходу до визначення обсягу та змісту поняття *acquis* перешкоджає інертність процесу спрощення та кодифікації законодавства ЄС [6].

Про зовнішню складову *acquis* ЄС свідчать також укладені Європейським Союзом міжнародні угоди з третіми країнами у вигляді угод про асоціацію та партнерство. Більшість таких угод містять положення про зближення законодавства, в яких передбачено наближення законодавства третіх країн до *acquis* ЄС. Наприклад, положення про зближення законодавства в угодах про стабілізацію та асоціацію між ЄС та балканськими країнами передбачають двоетапний процес зближення законодавства. Перший етап цього процесу має на меті зближення національного законодавства балканських країн з визначеними фундаментальними елементами *acquis* в сфері внутрішнього ринку ЄС та інших сферах, пов'язаних з торгівлею [3]. У цьому випадку успішна добровільна імплементація *acquis* є ключовою передумовою лібералізації доступу товарів та послуг з балканських країн в ЄС [8, с. 86].

В Угоді про асоціацію між ЄС та Грузією від 27 червня 2014 р. передбачені зобов'язання Грузії привести своє національне законодавство до *acquis* ЄС [9]. Зокрема, Грузія поступово має гармонізувати технічні регламенти та стандарти з *acquis* ЄС (ст.47); адаптувати своє національне законодавство у сфері державних закупівель (ст.141); питаннях статистики (ст.286) відповідно до *acquis* ЄС.

Аналогічними за змістом є положення у підписаній 27 червня 2014 р. Угоді про асоціацію між ЄС та Молдовою [10]. Так, сфера статистики (ст. 41), державних закупівель (ст.152), технічні регламенти та стандарти (ст. 173), авіації (ст. Додаток 10) є предметом відповідності *acquis* ЄС.

Значно більше сфер, які мають відповідати *acquis* ЄС, визначено також Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (далі – УА) [11], підписаною 27 червня 2014 р. та ратифікованою Верховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 р.

Зокрема, у документі встановлено сфери адаптації національного законодавства України з *acquis* ЄС. Так, Україна має імплементувати положення *acquis* ЄС у сферах, що стосуються технічного регулювання, стандартів та оцінки відповідності з технічними регламентами ЄС та системами стандартизації, метрології, акредитації, робіт з оцінки відповідності та ринкового нагляду ЄС (ст. 56); поступово привести існуюче та майбутнє

законодавство у сфері державних закупівель у відповідність до *acquis* ЄС у сфері державних закупівель (ст. 148, 153); наблизити законодавство про конкуренцію до *acquis* ЄС (ст.256); наблизити законодавство у сфері охорони навколишнього середовища та праці, політики і пріоритетів сталого розвитку згідно з *acquis* ЄС (ст.290), посилити співробітництво з питань статистики з урахуванням *acquis* ЄС у сфері статистики на основі національної стратегії розвитку української статистичної системи та з урахуванням розвитку Європейської Системи Статистики (ст.355, 358).

Крім того, Україна бере на себе зобов'язання привести у відповідність своє законодавство до *acquis* ЄС щодо інформаційного суспільства і електронних комунікацій, визначених у Доповненні XVII-3 ("Правила, що застосовуються до телекомунікаційних послуг") (ст.394); забезпечити взаємний обмін досвідом та надати підтримку з метою впровадження політики сталого рибальства, що ґрунтується на пріоритетних напрямках в *acquis* ЄС у цій сфері (ст. 410); наблизити законодавство з *acquis* ЄС у сфері захисту прав споживачів (ст.415, 416, 417) та у сфері інфекційних хвороб, служб крові, трансплантації тканин і клітин, а також тютюну (ст.428).

Відповідно до документу адаптація чинного законодавства України до *acquis* ЄС розпочалася з дати підписання угоди, тобто з 27 червня 2014 р., і поступово має поширитися на всі елементи *acquis* ЄС, зазначені у Додатку XVII до УА (ст.114, 124, 133).

Враховуючи зміст внутрішньої та зовнішньої складових *acquis* ЄС, дану концепцію можна, на нашу думку, порівняти з правом міжнародної організації.

Acquis ЄС відрізняється від права міжнародної організації з огляду на відмінність самого Євросоюзу від міжнародних міждержавних організацій. Зокрема, притаманний Європейському Союзу наднаціональний характер зобов'язує як держави-члени ЄС, так і інші суб'єкти дотримуватися, виконувати та застосовувати вже ухвалені інститутами ЄС *acquis*.

До того ж, на відміну від права міжнародної організації, *acquis* як спільний доробок Євросоюзу, поширюється на треті країни. Прикладом є ухвалені ЄС угоди про асоціацію з Середземноморськими країнами, зокрема, Алжиром, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном, Марокко, Тунісом, Палестинською автономією, Сирією (1990-2000 рр.), ПАР (1999р.), Чилі (2005 р.), країнами Центральної Америки (Коста-Ріка, Ель Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа і Панама (2012 р.), Албанією (2009 р.), Чорногорією (2010 р.), Грузією, Молдовою та Україною (2014 р.) та ін.

Зрештою, основу права окремої міжнародної організації становлять норми установчих договорів. Основу ж правової системи ЄС складають як установчі договори, так і переважна більшість обов'язкових за своєю юридичною природою правових актів.

З іншого боку, існує низка спільних ознак, які об'єднують *acquis* ЄС та право міжнародної організації. Одна з них полягає в неможливості відступу від виконання вже ухвалених та сформованих ЄС та міжнародними організаціями правових норм державами-членами.

Однак, як показує практика, трапляються випадки, коли окремі держави, керуючись власними національними інтересами, роблять застереження до положень установчих актів організацій. Це стосується насамперед Великобританії та Північної Ірландії.

Керуючись підходом *opt-out* (вибірковості) держави самостійно вирішують питання щодо своєї часткової чи повної участі у положеннях Шенгенського *acquis*.

Зокрема, на сьогодні участь Великобританії та Північної Ірландії у Шенгенському просторі зводиться виключно до співробітництва їх поліцейських та судових органів із відповідними органами інших держав-учасниць Шенгенського простору. Участь Великобританії та Північної Ірландії у зазначеній сфері Шенгенського *acquis* передбачена у низці рішень Ради ЄС та Комісії ЄС, а саме Рішенні Ради ЄС 2000/365/ЄС від 29 травня 2000 р. [12] щодо намірів Великобританії та Північної Ірландії взяти участь у деяких положеннях Шенгенського *acquis*, Рішенні Ради ЄС 2004/926/ЄС від 22 грудня 2004 р. щодо імплементації положень Шенгенського *acquis* у сфері співпраці поліцейських та судових органів усіх держав-учасниць Шенгенського простору [13] та Консолідованій версії Рішення Ради ЄС 2014/857/01 від 01 грудня 2014 р. щодо намірів Великобританії та Північної Ірландії взяти участь у деяких положеннях Шенгенського *acquis* у сфері співробітництва поліцейських та судових органів у кримінальних справах [14].

Таким чином, Великобританія та Північна Ірландія, керуючись принципом *opt-out*, на сьогодні повною мірою користуються особливими преференціями по відношенню до інших держав-членів ЄС, щодо участі у Шенгенському просторі.

Керуючись положеннями, передбаченими установчими договорами, правовими актами інститутів ЄС, практикою Суду ЄС, а також західною та вітчизняною доктриною, ми визначимо зміст, структуру та обсяг поняття *acquis* Європейського Союзу. Беручи до уваги доволі комплексний характер концепції *acquis* ЄС, ми вважаємо, що *acquis* як основа правопорядку ЄС, є сукупністю правових норм, судових рішень, доктринальних понять, рекомендацій, домовленостей тощо, які виникли за час існування європейських інтеграційних об'єднань. Такі правові норми повинні беззастережно визнаватися державами-членами ЄС з метою ефективного виконання своїх зобов'язань, які виникають із членства в Європейському Союзі. Що стосується третіх країн, то *acquis* є важливим інструментом процесу їх підготовки до вступу в ЄС, а імплементація *acquis* є однією з необхідних умов посилення економічного та політичного співробітництва між ЄС та третіми країнами.

Acquis Європейського Союзу містить внутрішню та зовнішню складові. Внутрішня складова *acquis* передбачає беззастережне дотримання державами-членами ЄС правових актів, ухвалених інститутами ЄС під час

процесів європейської інтеграції. Зовнішня складова *acquis* полягає у визнанні та застосуванні насамперед третіми країнами, що висловили бажання вступити до ЄС всього спільного доробку Євросоюзу. Правовими інструментами зовнішньої складової *acquis* є ухвалені ЄС із третіми країнами міжнародні документи.

Список використаних джерел

1. Петров Р.А. Эволюция понятия "acquiscommunautaire" в праве Европейского Союза. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Nzizvru/2012_4/p13_44.html
2. The Report of Davihnyon, approved by the foreign ministers of the Member States on 20 July 1970 and adopted on 27th October 1970 in Luxembourg, EC Bull 1970, 11, 13.
3. Европейское право: право Европейского Союза: учебник: в 3-х кн. / за заг. ред. В. И. Муравйова. - К.: Ін Юре, 2015. - 406 с.
4. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>
5. The Qualified Opinion of the European Commission of 29 May 1979. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=celex:31991L0692>
6. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions "Updating and simplifying the Community acquis" (COM (2003) 71 final). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_simple_en.pdf
7. European Commission. Acquis. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/acquis_en.htm
8. Cremona M. The European Union as an International Actor: Issues of Flexibility and Linkage // 3 EFA Rev. - 67-94 (1998). - P. 86.
9. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part, 30.8.2014 // Official Journal of the European Union, L 261/4. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eeas.europa.eu/georgia/pdf/eu-ge_aa-dcfta_en.pdf
10. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Moldova, of the other part, 30.8.2014 // Official Journal of the European Union, L 260/4. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ro/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.260.01.0004.01.ENG
11. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one Part, and Ukraine, of the other Part. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_C OM\(2013\)0290\(PAR2\)_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_C OM(2013)0290(PAR2)_EN.pdf)
12. Council Decision of 29 May 2000 concerning the request of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and to take part in some of the provisions of the Schengen acquis, 2000/365/EC // Official Journal of the European Union, C 430/1, 01.12.2014. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2014.430.01.0001.01.ENG

Надійшла до редколегії 07.11.16

Н. Мушак, канд. юрид. наук, доц.
Київський університет права НАН України, Київ, Україна,
докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ACQUIS В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Статья посвящена исследованию понятия *acquis* Европейского Союза и установлению его содержания. Проанализированы правовые акты Европейского Союза, судебную практику Суда ЕС, западную и отечественную доктрину о толковании *acquis* Европейского Союза. Исследованы основные положения концепции "общего наследия" как для государств-членов ЕС, так и для третьих стран.

Ключевые слова: *acquis* Европейского Союза, концепция общего наследия, третьи страны, имплементация, международные соглашения.

N. Mushak, PhD, Associate Professor
Kyiv University of Law National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
doctoral
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ACQUIS IN THE EU LEGAL SYSTEM

The article investigates the notion of the EU *acquis* and the establishment of its content. The research analyzes the legal acts of the European Union, the judicial practice of the European Union Court of Justice, foreign and national doctrine on the interpretation of the EU *acquis*. The article defines the basic provisions of the concept of "common heritage" both for the EU Member States and third countries.

Key words: *Acquis* of the European Union, Concept of a Common Heritage, Third Countries, Implementation, International Agreements.

УДК 341.1

С. Савчук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СФЕРІ ПРУДЕНЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується розвиток пруденційного регулювання банківської діяльності в рамках Європейського Економічного Співтовариства та Європейського Союзу. Особлива увага приділена становленню принципу взаємного визнання нагляду за кредитними установами та принципу єдиної банківської ліцензії, поступовому переходу до прийняття в рамках ЄС документів кодифікованого характеру ("банківських кодексів") та імплементації вимог Базельського комітету з банківського нагляду в банківське право ЄС.

Ключові слова: пруденційне регулювання банківської діяльності, банківське право ЄС, європейська інтеграція.

В Європі склалася одна з найефективніших моделей ведення банківської справи. Її виникнення сягає коріннями кінця XVI – початку XVII сторіччя, зокрема часів появи Лондонської королівської біржі (The London Royal Exchange) в 1571 році та Амстердамського банку з обміну валют (Amsterdam Exchange Bank) в 1609 році, численних ломбардів Гамбургу і всесвітньо відомих тодішніх лондонських кафе (зокрема, будинків кави Джонатана та Ллойда), які, за своєю суттю, виконували функції перших фондових бірж [1, с. 7].

Регіональне співробітництво між центральними банками європейських держав розпочалося в XIX сторіччі зі створенням перших монетних союзів: Латинського, Австро-Угорського та Скандинавського монетних союзів. Співробітництво в рамках монетних союзів стосувалося міжнародного регулювання грошового обігу та полягало у встановленні однакових підходів до виробництва монет, які випускалися компетентними органами держав-членів: визначення єдиної ваги, вмісту і проби золота та срібла, номіналу. Монети, що відповідали узгодженим стандартам, приймалися як законний платіжний засіб на території держав-членів монетного союзу [2].

Регіональне співробітництво європейських держав з питань регулювання банківської діяльності почало розвиватись в рамках Римського договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р., що передбачав формування внутрішнього ринку (ст. 2), впровадження свободи надання послуг (ст. 59), свободи руху капіталу (ст. 67) та свободи заснування суб'єктів господарювання. Статтею 61 Римського договору 1957 р. також передбачалася поступова лібералізація ринку банківських послуг в контексті лібералізації руху капіталу.

Першим кроком у напрямку створення єдиного внутрішнього ринку банківських послуг стало прийняття Директиви Ради Європейських Співтовариств від 28.06.1973 "Про скасування обмежень щодо вільного заснування банків та інших фінансових установ та вільного надання ними послуг".

В 1977 році Рада Європейських Співтовариств прийняла так звану Першу банківську директиву ЄЕС – "Про узгодження законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних правил стосовно заснування та здійснення діяльності кредитних установ".

Перша банківська директива ЄЕС 1977 р. запровадила єдине визначення терміну "кредитна установа", встановила порядок надання дозволу на здійснення діяльності кредитної установи та підстави для його відкликання, передбачила вимоги до власних коштів кредитної установи та складу виконавчого органу кредитної установи, ділової репутації та досвіду роботи членів виконавчого органу кредитної установи, запровадила принцип співробітництва держав-членів ЄЕС щодо здійснення нагляду за діяльністю кредитних установ.

Наступним етапом на шляху до створення єдиного банківського ринку стала так звана Друга банківська директива ЄЕС – Директива Ради Європейських Співтовариств від 15.12.1989 "Про узгодження законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних правил стосовно заснування та здійснення діяльності кредитних установ, а також про внесення змін до Директиви 77/780/ЄЕС".

У порівнянні з Першою директивою, Друга банківська директива ЄЕС скасувала необхідність одержання дозволу для відкриття кредитною установою, зареєстрованою в державі-члені ЄЕС, своєї філії на території іншої держави-члена та запровадила основний принцип консолідованого банківського нагляду, який до сих пір застосовується в Європейському Союзі – відповідальність за здійснення нагляду за кредитною установою, що має філії на території інших держав-членів, несуть компетентні органи держави реєстрації головного офісу кредитної установи.

Друга банківська директива ЄЕС запровадила єдиний перелік видів банківської діяльності, на які поширювалася свобода надання послуг в рамках ЄЕС. Держави-члени зобов'язувалися забезпечити свободу трансграничного надання відповідних послуг як безпосередньо з території іншої держави-члена, так і шляхом заснування іноземною кредитною установою філії на території відповідної держави-члена, а також шляхом створення спільних філій двома та більше кредитними установами. При цьому, Друга банківська директива ЄЕС чітко регламентувала повноваження компетентних органів держави реєстрації головного офісу та держави місцезнаходження філії кредитної установи.

У зв'язку з цим, дослідники відзначають, що Друга банківська директива ЄЕС запровадила принцип взаємного визнання нагляду за кредитними установами, що здійснюється державами-членами [3], що, в свою чергу, отримало своє відображення у принципі єдиної банківської ліцензії – визнання дозволу на здійснення діяльності кредитної установи, виданого компетентними органами однієї держави-члена, на території інших держав-членів.

В свою чергу, принцип взаємного визнання банківського нагляду та принцип єдиної банківської ліцензії засновується на доктрині взаємного визнання (mutual recognition), сформульованій Європейським судом в 1979 році в рішенні по справі Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (більш відомій під назвою Cassis de Dijon Case) [4]. Як встановив Європейський суд, якщо товари були законно введені в торговий обіг на внутрішньому ринку однієї держави-члена ЄЕС, то інші держави-члени зобов'язані визнати цей факт та відкрити вільний доступ для таких товарів на власні внутрішні ринки. І хоча вищезазначене рішення

ня стосувалося торгівлі товарами, в 1985 році Комісія Європейських Співтовариств в Білій книзі "Завершення формування внутрішнього ринку" поширила доктрину взаємного визнання і на надання банківських послуг, зокрема розміщення коштів на депозит та споживче кредитування [5].

Також, Друга банківська директива ЄЕС запроваджувала вимоги до мінімального розміру капіталу кредитної установи, процедуру погодження набуття та збільшення істотної участі в кредитних установах, обмеження на здійснення кредитними установами інвестицій у нефінансові компанії.

Сучасний розвиток банківського права Європейського Союзу відрізняється прийняттям документів кодифікованого характеру [1, с. 13], що неофіційно іменують "банківськими кодексами" [6] або "єдиними європейськими банківськими актами" [7].

Так, в 2000 році було прийнято Директиву Європейського парламенту та Ради 2000/12/ЄС "Про заснування та здійснення діяльності кредитних установ". Цією ж Директивою було скасовано 7 попередніх директив, включаючи Першу та Другу банківські директиви ЄЕС, а їх положення доопрацьовано, розширено та включено до складу єдиного документа. У порівнянні з попередніми документами, Директива 2000/12/ЄС більш детально розмежовувала компетенцію органів банківського нагляду держав місцезнаходження головного банку та відокремленого підрозділу, встановлювала посилені обов'язки з їх співробітництва, обміну інформацією та збереження банківської таємниці, визначала підстави для застосування заходів впливу, а також більш детально врегульовувала технічні інструменти пруденційного регулювання, зокрема вимоги до власних коштів, нормативів ліквідності, ризиків кредитних установ, здійснення консолідованого банківського нагляду.

На заміну вищезазначеної директиви в 2006 році було прийнято Директиву Європейського парламенту та Ради 2006/48/ЄС. Необхідність затвердження нової директиви викликана, в першу чергу, затвердженням в 2005 р. на засіданні Базельського комітету нової редакції "Базельської угоди про капітал" – доповіді "Міжнародна конвергенція вимірювання та стандартів капіталу: нові підходи", що стала відомою під назвою "Базель II", а також необхідністю її імплементації в право ЄС. У зв'язку з цим, в новій директиві було значно розширено вимоги до формування власних коштів та резервів кредитних установ, встановлено деталізований порядок розрахунку кредитних ризиків, ризиків за операціями з деривативами, передбачені процедури зниження кредитних ризиків та сек'юритизації активів, запроваджено регулювання питань операційних ризиків в діяльності кредитних установ, а також вимоги до оприлюднення кредитними установами інформації щодо їх діяльності. Директива 2006/48/ЄС діяла до 31.12.2013.

26.06.2013 було прийнято нову Директиву Європейського парламенту та Ради 2013/36/ЄС "Про доступ до діяльності кредитних установ та пруденційний нагляд за кредитними установами та інвестиційними фірмами", яка набрала чинності 01.01.2014. Ця Директива разом із Регламентом Європейського парламенту та Ради від 26.06.2013 № 575/2013 "Про пруденційні вимоги до кредитних установ та інвестиційних фірм" на даний час є основними джерелами права ЄС з питань пруденційного регулювання банківської діяльності.

Предметом регулювання Директиви 2013/36/ЄС та Регламенту 575/2013 є наступні основні питання: поря-

док ліцензування діяльності кредитних установ, вимоги до капіталу, посадових осіб, прозорості структур власності кредитних установ, корпоративного управління, систем внутрішнього контролю та організації ризик-менеджменту в кредитних установах, порядок погодження набуття та збільшення істотної участі в кредитній установі, порядок та умови надання кредитними установами, зареєстрованими в державі-члені ЄС, банківських послуг на території інших держав-членів ЄС, вимоги до здійснення банківського нагляду, повноважень національних органів банківського нагляду, проведення стрес-тестування кредитних установ, розподілу кредитних установ за їх профілем ризиків та ступенем системної важливості, періодичної оцінки діяльності органів банківського нагляду, розподіл повноважень між органами банківського регулювання та нагляду держави-члена ЄС, в якій зареєстровано кредитну установу, та держав-членів ЄС, на території яких відповідна кредитна установа надає банківські послуги, вимоги до здійснення консолідованого банківського нагляду, обмін інформацією та співробітництво між органами банківського регулювання та нагляду держав-членів ЄС, вимоги до захисту банківської таємниці, конфіденційної інформації та персональних даних, вимоги до звітності, аудиту кредитних установ, обсягу інформації, що підлягає обов'язковому оприлюдненню, попереджувальні заходи, які можуть вживати держави-члени ЄС для запобігання порушенню фінансової стабільності, заходи впливу, які можуть застосовувати органи банківського регулювання та нагляду за порушеннями в діяльності кредитних установ.

Директива 2013/36/ЄС та Регламент 575/2013 також спрямовані на імплементацію в право ЄС вимог "Базелю III", а тому, у порівнянні з попередніми директивами, додатково запроваджують вимоги щодо формування кредитними установами буфера запасу (консервації) капіталу та контрциклічного буфера, уточнюють порядок розрахунку максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, встановлюють обмеження щодо співвідношення власних та позикових коштів кредитних установ, обмеження стосовно посилання на кредитні рейтинги, встановлені кредитними агентствами.

Таким чином, європейське співробітництво в сфері пруденційного регулювання банківської діяльності розвивалося шляхом становлення інституційного механізму міждержавного характеру, основи якого були закладені в Римському договорі про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р. Особливістю сучасного стану розвитку банківського права ЄС є наявність документів кодифікованого характеру, прийнятих на заміну значної кількості актів, що врегульовували окремі аспекти пруденційного регулювання банківської діяльності. На наш погляд, такий підхід сприяє створенню прозорого та уніфікованого банківського ринку в ЄС.

Список використаних джерел

1. Мірошніченко О.А., Сенаторов М.В., Сенаторова О.В. Банківське право в Європейському Союзі та Україні: порівняльно-правове дослідження. – К.: Державний департамент з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України, 2007. – 340 с.
2. Capie F. H., Wood G. E. Monetary Unions: Theory, History, Public Choice. – London, New York: Routledge, 2003. – P. 50-54.
3. Ernoult J., Hemetsberger W., Schoppmann H., Wengler C. European Banking and Financial Services Law. – Ghent: Larcier, 2008. – P. 20.
4. Judgment of the European Court of 20 February 1979. Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (Case 120/78). // European Court Reports. – 1979. – P. 649.
5. White Paper from the Commission of the European Communities to the European Council "Completing the Internal Market". [Електронний

ресурсу] – Режим доступу до ресурсу: http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com1985_0310_f_en.pdf.

6. Ерпылева Н.Ю. Международное банковское право. – М.: Дело, 2004. – С. 148.

7. Ernoult J., Hemetsberger W., Schoppmann H., Wengler C. European Banking and Financial Services Law. – Ghent: Larcier, 2008. – P. 19.

Надійшла до редколегії 20.06.16

С. Савчук, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РАЗВИТИЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ПРУДЕНЦИАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье анализируется развитие пруденциального регулирования банковской деятельности в рамках Европейского Экономического Сообщества и Европейского Союза. Особое внимание уделено становлению принципа взаимного признания надзора за кредитными учреждениями и принципу единой банковской лицензии, постепенному переходу к принятию в рамках ЕС документов кодифицированного характера ("банковских кодексов") и имплементации требований Банковского комитета по банковскому надзору в банковское право ЕС.

Ключевые слова: пруденциальное регулирование банковской деятельности, банковское право ЕС, европейская интеграция.

S. Savchuk, postgraduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF EUROPEAN COOPERATION IN THE FIELD OF PRUDENTIAL REGULATION OF BANKING ACTIVITY

The article explores the evolution of prudential regulation of banking activity in the European Economic Community and the European Union. Special attention is paid to the rise of the principle of mutual recognition of supervision over credit institutions and the principle of the single banking license, adoption of codified acts ("banking codes") in the EU and implementation of requirements of the Basel Committee on Banking Supervision in the EU banking law.

Keywords: prudential regulation of banking activity, EU banking law, European integration.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 1(44/45)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 12,5. Наклад 300. Зам. № 216-7704.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ2.
Підписано до друку 31.01.17

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02